Ahmet Süreyya Örgeevren

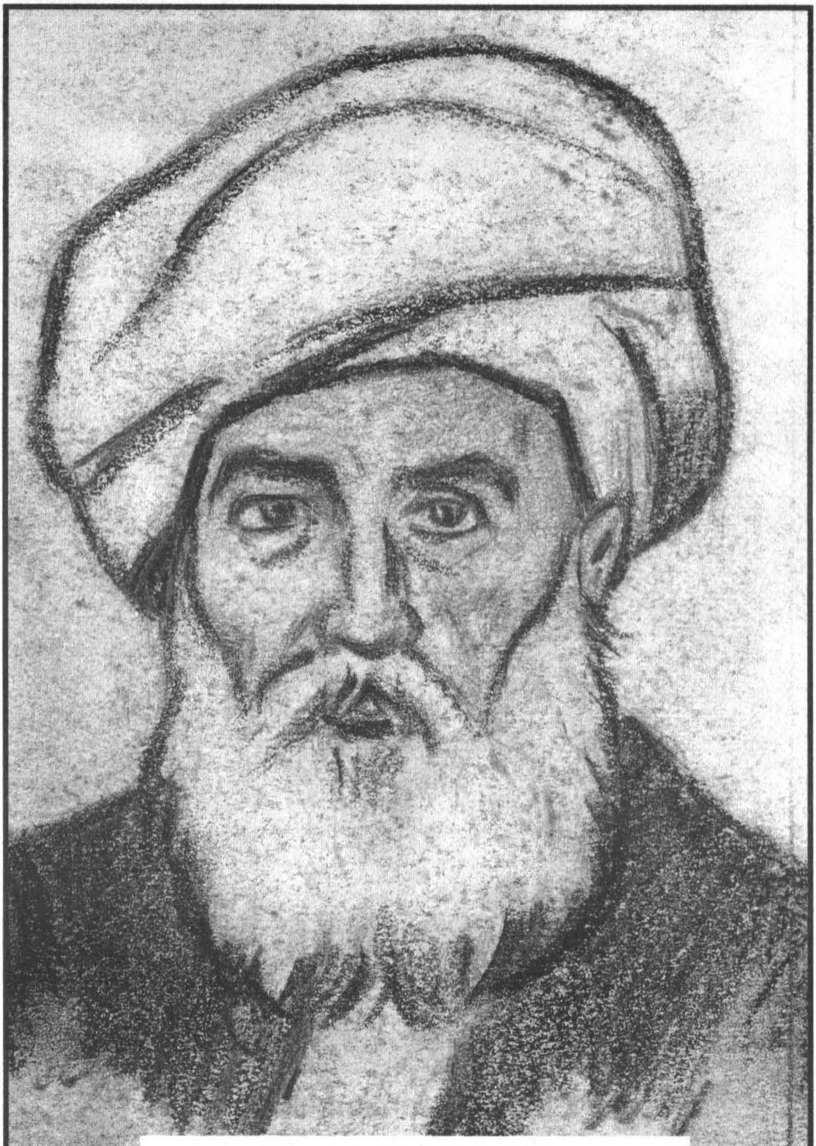
# Şeyh Sait İsyanı
## ve
## Şark İstiklâl Mahkemesi



TEMEL



Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı
Ahmet Süreyya Örgeevren
Karesi (542)



Şeyh Said'in portresi.

# Şeyh Sait İsyanı

Ahmet Süreyya Örgeevren

**TEMEL YAYINLARI**

YAYIN NO: 136

Tarih/Kültür Dizisi: 28

ISBN: 975-410-076-4



**Dizgi**
*Temel Yayınları Dizgi Servisi*
Ayhan Özcan

**Tashih**
İzzet Arıcan

**Kapak**
Ebru Grafik

**Baskı - Cilt**
Bayrak Matbaacılık Tesisleri

**2002 – İSTANBUL**

**TEMEL YAYINLARI**

Piyerloti Cad. Dostlukyurdu Sok.
Hacıbey Ap. No. 10 Daire 5
Tel:(0-212) 516 23 52 - 517 73 20
Fax: (0-212) 517 75 96
Çemberlitaş - İSTANBUL

temelyayinlari@hotmail.com

**Ahmet Süreyya Örgeevren**
*Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı*

# ŞEYH SAİT İSYANI

*ve*

# Şark İstiklâl Mahkemesi

## Vesikalar, Olaylar, Hatıralar

*Yayına Hazırlayan:*
**Osman Selim KOCAHANOĞLU**

TEMEL

*İÇİNDEKİLER*

**Şark İstiklâl Mahkemesi**



**Şeyh Said ve Arkadaşları Nasıl Yargılandılar**

## EK BÖLÜM
## TBMM. ZABITLARI

## YAZAR VE KİTABI HAKKINDA

*Bu kitabın yazarı Ahmet Süreyya Örgeevren, Çavdaroğullarından Hilmi Efendi'nin oğlu olup, 13.4.1889 (1304)'de Balıkesir'in Sındırgı ilçesi Rizaiye mahallesinde doğmuştur.*

*İlkokul ve Rüşdiye'yi Sındırgı, İdadiyi Bursa'da okuduktan sonra, imtihanla İstanbul Darülfünunu Hukuk Mektebine girmiş (1906) ve 1910'da pekiyi derece ile mezun olmuştur..*

*26 Kasım 1910'da Razlık kazası müddeiumumiliğine (savcı) tayin edilmekle ilk memuriyetine başlamıştır. Buradan 27 Mayıs 1911'de Taşoz Adası savcılığına nakledilmişse de, 31 Aralık 1912'de Ada'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi üzerine esir alınarak Yunanistan'a götürülmüş ve bir ay sonra serbest bırakılmıştır. 29 Ocak 1912'da Edremit savcılığına tayin edilen Ahmet Süreyya Bey, 10 Ağustos 1913'te Karaisalı Bidayet Mahkemesi reisliğine getirilmiştir. 3 Ekim 1913'de Hayrabolu hakimliğine tayin olunmuş ise de, 11 Aralık 1913'de bu görevinden istifa ederek ayrılmıştır.*

*Daha sonra İzmir'e gelerek dava vekilliği (Avukatlık) yapmaya başlamış ve «İlham» isimli haftalık bir dergi de çıkarmıştır...*

*1914'de Birinci Dünya Harbi çıkınca gönüllü yedek subay olarak Suriye'deki 4 üncü Ordu emrinde askere alınmıştır. İlk hizmeti Der'a (Derga) Menzil Hastanesi inzibat Komutan yardımcılığı, son hizmeti de 4 üncü Ordu Karargahında Levazım İkinci Kısım Amirliğidir...*

*1918 yılında İttihat-Terakki hükûmeti zamanında hukuk ihtisası için Almanya'ya gönderilmek üzere açılan sınavı kazanmış ise de, mütareke döneminin girmesi ve yolların kapanması üzerine gidememiştir... 6 Mayıs 1919'da Aydın Sulh Hukuk Hakimliğine tayin olunan Ahmet Süreyya Bey, İzmir ve Aydın'ın işgali üzerine görev yapamamış, buradan kaçarak Nazilli'ye gelmiş ve Söke Mahkemesinde çalışmaya başlamıştır.*

*Söke hakimi iken Ege'deki Kuva-yı Milliye direniş örgütlerine katılan Süreyya Bey, Söke'nin de işgali üzerine Muğla'ya geçmiş ve tekrar Avukatlık yapmaya başlamıştır...*

*Büyük Taarruzdan 10 gün önce özel bir emirle 50 kişilik müfreze kurarak mücadeleye girişmiş, Demirci Mehmet Efe ve diğer müfrezelerle birleşerek 4/5 Eylül 1922 gecesi yapılan baskınla Söke'nin kurtarılmasında büyük yararlığı olmuştur. Sındırgılı Süreyya takma ismiyle yazdığı «Demirci Mehmet Efe» kitabında, Ege'deki bu mücadele içinde kendi yerini de anlatmaktadır. Müfrezesi ile Balatçık, Çirkince, Ayaslığ, Torbalı ve Seydiköy üzerinden Aydın'dan geri çekilen Yunan alayını takip ve tazyik ederek 23 Eylül 1922 sabahı İzmir'e varmış ve burada müfrezesini dağıtarak 1 inci Kolordu istihbaratında iki ay daha çalıştıktan sonra, yeniden avukatlık yapmaya başlamıştır.*

*15 Temmuz 1923'de yapılan TBMM. ikinci dönem seçimlerine katılan Süreyya Bey, memleketi Balıkesir'den (Karesi) milletvekili seçilmiştir. Mecliste Adliye, Anayasa ve Lâyiha Komisyonlarında çalışmış ve Anayasa Komisyonu sözcülüğünü de yapmıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu görüşmelerinde Adliye Komisyonu adına izahat veren ve tartışmalara katılanlar arasındadır. Bu Kanunun kabulü üzerine kurulan Şark İstiklâl Mahkemesi savcılığına, 7.3.1925'deki genel kurul oylamasında seçilmiş ve bir buçuk seneye yakın savcılık görevinde bulunmuştur. Meclis genel kurulunda 243 konuşması ve çok sayıda teklif ve önergesi bulunmaktadır.*

*Balıkesir'den V, VII, VIII, Aksaray'dan IV ve Bitlisten VI. dönemlerde milletvekili seçilen Ahmet Süreyya Bey'in, «Gürtel» ad-*

*lı şiir kitabı ile «Demirci Mehmet Efe» (1955) isimli yayınlanmış iki kitabı daha mevcuttur.*

*Ahmet Süreyya Bey, 7.8.1969'da İstanbul'da vefat etmiş ve cenazesi Kartal mezarlığına defnedilmiştir.*

☆

*Cumhuriyetin ilânından hemen sonra, 1925 yılı başlarında ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı, sebepleri ve sonuçları itibariyle yakın tarihimizin önemli olaylarından biridir. Dağılan İmparatorluğun son parçasında kurulan yeni ve genç Cumhuriyet idaresi, kendisine yönelen bu isyanı bastırmak için doğu vilâyetlerinde geniş çaplı sıkıyönetim ilânında derhal harekete geçmekte tereddüt etmemiştir. Alınması gerekli önlemler ve isyanın algılanması konusunda Halk Fırkası, Fethi Bey hükûmetini yumuşak bularak istifasını sağlamış ve yeni hükûmeti İsmet Paşa kurmuştur.*

*Yeni hükûmetin ilk işi Takrir-i Sükûn Kanunu ile Hiyanet-i Vataniye Kanununu gündeme getirmek ve İstiklâl Mahkemelerini yeniden devreye sokmak olmuştur. TBMM. içindeki muhafazakâr -ıslahatçı çizgideki Terakkiperverler ile radikal- inkılâpçı şahinler arasındaki mücadeleden sertlik yanlıları, başka ifade ile Gâzi'nin başında bulunduğu Halk Fırkası'nın genel temayülü galip gelmiştir.*

*Şurasını belirtelim ki, bir devre adını veren Takrir-i Sükûn Kanunu, sadece Şeyh Sait İsyanının bastırılmasında kullanılmamış, İstanbul basınının ve Terakkiperver Parti muhalefetinin susturulmasına yönelik bir tedbir olarak ülkenin tüm genelinde uygulamaya geçirilmiştir. Daha sonraları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması, hattâ İzmir Suikastine kadar uzanan olaylar zincirinde, isyan sonrasında gerginleşen siyasi ortamın etkilerini ve izlerini bulmak mümkündür.*

*Ahmet Süreyya Bey'in bu kitabı, esas olarak Şeyh Sait İsyanını ele almakla birlikte, Takrir-i Sükûn Kanunu vesilesiyle*

*TBMM.'de oluşan ve gerginleşen siyasi havayı da ortaya koymaktadır. Zira kendisi Mecliste Karesi mebusu ve Adliye Encümeni üyesi olarak müzakerelere bizzat katılmış, kürsüde konuşmuş ve Meclisin tartışmalı oturumlarının içinde bulunmuştur.*

*Bundan dolayıdır ki, TBMM. genel kurulunda Şark İstiklâl Mahkemesi savcılığına seçilen ve bu sıfatıyla Mahkemenin bütün soruşturma ve yargılama safhalarının bizzat içinde bulunan, isyanla ilgili bilgi ve belgeler elinden geçen bir kişinin kaleminden çıkmış olması, kitap hakkında fazla söze hâcet bırakmamaktadır.*

*Şu halde bazı kişisel değerlendirmeler dışındaki açaklamaların tamamı mahkeme zabıtlarına, dosyada mevcut vesikalara ve TBMM. zabıtlarına dayanmaktadır. Tarihin meçhûlünde kalmış bir olayı aydınlatmak amacıyla, isyandan tam otuz iki sene sonra kaleme aldığı bu eseri hakkında Ahmet Süreyya Bey önsözünde aynen şunları söylemektedir:*

*«Bu yazı serisi kaleme alınırken hiçbir şahsı, hiçbir câmiayı, hiçbir muhîti kötülemek gibi çirkin ve gayri ahlâki bir zihniyet ve maksat aslâ hatır ve hayâlimizden bile geçmemiştir...»*

*Yazarın bizzat içinde yaşadığı tarihi bir olaya yaklaşım tarzını, en başta böyle vurgulamak istemesi sanırız yazdığı kitap kadar önemli olmalıdır. Zira, belgelere dayandırılmış olsa bile bu tür eserlerde ilk başta aranan özellik, yazarın önyargılardan arınabilmiş olduğuna okuyucuyu inandırabilmesidir. Kanımıza göre Şeyh Said sehpaya götürülmesi sırasında mahkeme reisi Ali Saip Bey'e açıkça kızgınlık ve «güvensizliğini» belli ederken, Süreyya Bey hakkında «memnuniyetini» ifade edici sözler kullanması, yazarın bu tavrını doğrulayıcı bir örnek teşkil etmektedir.*

*Kaldı ki bu hatıralar, Şeyh Sait İsyanından otuz iki sene sonra kaleme alındığına (1957) ve yetmiş yedi sene sonra da kitap halinde yayınlandığına göre, olayın sağduyu ile değerlendirilmesi için gereken süre, okuyucu için olduğu kadar, tarih için de artık yeterince işlemiş demektir...*

*Ahmet Süreyya Bey'in «Şeyh Sait İsyanı» isimli bu eseri, ilk defa Dünya Gazetesi'nde 14 Nisan 1957 - 26 Temmuz 1957 tarihleri arasında 90 günlük bir tefrika şeklinde yayınlanmıştır. Gazete kolleksiyonu arasında unutulup, çok az kişinin haberdar olduğu bu tefrika, okuyucuya bu şekliyle ve kitap olarak ilk defa sunulmuş olmaktadır.*

*Gazete tarafından konulduğu açıkça belli olan ara başlıklar yerine günümüze uygun yeni bölüm ve ara başlıkları kullanılması dışında, tefrikanın ne metninde ne de dilinde en ufak bir değişiklik yapılmadan aynen yayına hazırlanmıştır. Tefrikada kullanılan resimler de elverdiğince kitaba aktarılmaya çalışılmıştır...*

*Yazarın Takrir-i Sükûn Kanunu hakkındaki Meclis müzakerelerini özetleyerek kitabına aktardığı dikkate alınarak, bu görüşmelerin tam metin halinde verilmesinin daha yerinde olacağı düşünülmüştür. Tefrika metninde bulunmadığı halde, TBMM. zabıtlarından aynen alınarak kitabın sonuna tarafımızdan ilâve edilen bu son bölüm, sanırız kitaba belli bir bütünlük kazandırmıştır. Böylece hem yazarın kullandığı metinleri karşılaştırma imkânı doğmuş, hem de TBMM.'de oluşan o günlerin siyasi havası okuyucu tarafından daha yakından izlenebilir hâle getirilmiştir...*

*Kaleme aldığı hatıratındaki şairlik ve yazarlık üslûbunu, siyasete atılmadan önce kazanmış olduğu anlaşılan Ahmet Süreyya Bey'in unutulmuş bu tefrikasını gün ışığına çakarmakla, yakın tarihimize ilgi duyanlar için önemli bir kaynak eser daha kazandırmış olduğumuza inanıyoruz...*

*Osman Selim Kocahanoğlu*



**Şeyh Said'in cephe kumandanı**
**Şeyh Şerif**

# ŞEYH SAİT İSYANI
# ve
# Şark İstiklâl Mahkemesi



Önde oturan beyaz sakallı Şeyh Sait ve yanındaki Şeyh Şerif
Ayakta ortada Kasım Bey

## *Takdim...*

*Kitaplar, tefrikalar ve hâtıralar, hiçbirimiz farkında olmayarak, öyle bir hava yaratmış ki, sanki İzmir suikasti diye hiç bir şey olmamış. Bilâkis Cumhuriyet devri muhaliflerine karşı İzmir'de bir suikast tertibi yapılmış. Vakanın içinde bulunan bir vatansever buna isyan etti. Bildiklerini yazdı. Biz de o vakitki tutanakları tekrar neşrettik. Ne kadar hayır dua aldığımızı tahmin edemezsiniz. Birçok okurlarımızdan:*

*– Bilmiyorduk... Yazılanlara inanıyorduk. Memlekete hizmet ettiniz, yollu mektuplar almıştık.*

*Şeyh Sait İsyanına dair de 1950'den sonra birçok «kasıtlı» tefrikalar, broşürler ve hâtıralar yayınlandı. Yüzde doksan dedikodu, «kasdî» dedikodu. Kasıt, halkı birbirine katmak.*

*Bizim tefrikamız o devri bilmeyenleri zihin karışıklığından kurtarmak ve halkı birbirine katmak, millî birliği bozmak isteyenlerin kasıtlarını önlemek için hazırlanmıştır. Sadece vesikalara ve ifadelere dayanmaktadır.*

*14 Nisan 1957*

*«DÜNYA»*



İdama Mahkum edilen
Dr. Fuad

## Bu hâtıratı niçin yazdım?...

***Ahmet Süreyya Örgeevren***

*Otuz iki yıl önce Doğu vilâyetlerimizde çıkan ve güçlükle bastırılan büyük bir isyana dair olan bu yazı serisinin Dünya okuyucularına açıklayacağı gerçekleri şöyle sıralayabiliriz:*

*Şeyh Sait kimdir, nerelidir, mesleği ve muhitindeki mevkii nedir?...*

*İsyanın sebepleri ve gayesi, bu hususta Şeyhin itiraf ve iddiası ile toplanan vesika ve delillerin ortaya koyduğu gerçekler nelerden ibarettir?*

*İsyan ne zaman, nerede ve nasıl başladı, nasıl yayıldı ve nasıl gelişti?...*

*Genç, Elâziz, Diyarıbekir, Ergani, Siverek vilâyetleri gibi geniş bir bölgeyi, on, onbeş gün içinde kaplayan isyanı sevk ve idare etmek üzere «Emir-ül-Mücâhidîn» unvanını takınan Şeyh Said'in muhtelif cephelere memur ettiği kumandanlar, şehir ve kasabalara tayin ettiği mevki kumandanları, inzibat memurları, kaymakam ve memurları kimlerdi?*

*Şeyh Said'in ona buna yazdığı mektuplar, verdiği emirler, cephe kumandanlarından ve bazı şahıslardan aldığı mektuplar...*

*1340 (1924) yılında kurulan «Bitlis Divan-ı Harb-i Mahsusu»nun kuruluş sebebi ve bu «Divan-ı Harbin» aydınlattığı gerçeklerin Şeyh Sait ayaklanması ile ilgisi..*

*Doğu vilâyetlerimizde vukua gelmiş tarihî isyanların başlıcaları...*

*Seyyid Abdülkadir'in İstanbul'daki Kürtçülük faaliyetleri ve mümessili Kör Sadi'nin sahte İngiliz siyasî memurlarından «Mister Templen» ile yaptığı temas ve müzakereler esnasında tutulmuş zabıt varakaları...*

*«Kürdistan Teali Cemiyeti» heyeti merkeziye âzasından Kör Sadi'nin mahkemede ısrarla vukubulan ifşaat ve itirafatı...*

*Meşhur «Semiko» ya kâtiplik etmiş (Jin) mecmuası sahibi Kemal Fevzi'nin isyan ve ihtilâl için yaptığı faaliyetler hakkındaki beyanat ve itirafları...*

*Şeyh Sait İsyanının Ankara'daki akisleri, hükûmet ve Meclisteki durum ve olaylar.. Hükûmet değişikliği ve sebepleri.. Ankara ve Şark İstiklâl Mahkemelerinin kuruluşu, «Takrir-i Sükûn Kanunu»nun çıkarılışı ve «Hiyanet-i Vataniye Kanunu»na eklenen bir madde, muhalefetin telâş ve endişesi.*

*Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Diyarıbekir'e varışı. Dr. Fuat ve Karabahçeli Şeyh Eyyub'un muhakemeleri ve mahkemede verilen ilk idam kararı ve bir mektup..*

*Geç ve güç tutulan Şeyh Said'in, otuz sekiz arkadaşıyla birlikte yakalanmasında büyük rol oynayan Varto'lu mütekait binbaşı Kasım Bey'in de Diyarıbekir'e getirilmeleri...*

*«Seyyid Abdülkadir»in muhakemesi ve sanığın arkadaşlarından Kör Sadi'nin itirafları karşısında, Abdülkadir'in oğlu Mehmed'e suç yüklemesi..*

*«Şeyh Şemsettin»in teslim olmak için af talebi hakkındaki bir tavassut ve Şeyhin talebinin kabul edilmesi..*

*Şeyh Şemsettin'in muhakemesi görülürken açıklanan gülünç ve garip bir hakikat veya şayia..*

*Nahiye müdürlerinden Merdisli Şükrü Ağa'nın Elâziz'de yapılan muhakemesi, hükümden sonra firarı ve tekrar yakalanarak muhakeme edilmesi..*

*Şükrü Ağa'nın birinci muhakemesinde vicahen ve gıyaben muhakemeleri yapılan iki yüz doksan küsur kişiden beraet eden iki yüz seksen sekiz şahıs ve mahkûm olan bir kaymakam, üç nahiye müdürü ve bir jandarma mülâziminin muhtelif cezalarla mahkûmiyetlerinin sebepleri...*

*Muhterem okurlara hemen arzetmeliyiz ki; otuziki yıl önce gelip geçen ve artık tarihe mal olmuş bulunan kanlı, müessif isyanın ve bunun getirdiği icraat ve muhakemelerin hemen bütün safahatı, o günlerin şartları içinde basınımıza tam doğru olarak intikal edememiştir. Bu yüzden umumî efkârın ve tarihin meçhulüdür.*

*İşte bu yazı serisiyle asıl yapmak istenilen şey; tarihe ve umumî efkâra -şahıstan ve şahsiyat düşüncelerinden tamamen uzak olarak- samimî bir hizmet ifasından başka bir şey değildir.*

*Bu yazıdaki bütün beyanat ve maruzatımız elimizde ve Şark İstiklâl Mahkemesi dosyalarında bulunan vesikalarla mahkeme zabıtlarında ve soruşturma evrakında ve müddeiumumilik muhaberat evrakında, Büyük Millet Meclisi zabıtlarında görülebilecek olan kayıtlar ve vesikalara dayanmaktadır.*

*Yazı serisi kaleme alınırken, hiçbir şahsı, hiçbir camiayı, hiçbir muhiti şahsen kötülemek gibi çirkin ve gayri ahlâki bir zihniyet ve maksat, asla hatır ve hayalimizden bile geçmemiştir.*

*Zaten otuz küsur yıl evveline ait olan bir hâdise ve o zamana ait olan umumî durumun bugün için mevcudiyeti kabul ve iddia edilemez.*

*A.S.Ö.*

# Piran'da Bir Şeyh…



Peçeli Şeyh diye tanınan Şeyh Şemsettin.

# İlk ayaklanma nasıl hazırlandı?

Şeyh Sait isyanı; 1843 tarihinden bu yana, Şarkta çıkan (Bedirhan, Yezdanşir, ve yine Bedirhanîlerden Hüseyin Bey, Şemdinanlı Seyyid Abdullah) isyanlarına benzemez.

Millî duygu ve millî gayeleri bakımından benzerlikleri olsa da, bunlar; derebeylik, yağma ve talan kokusu neşreden bir kasırgalı fırtına gibi esip geçmiş hâdiselerden sayılmışlardı.

Şeyh Sait kıyamı ise; bir sakin kış gününde dağların tepesinden kopup gelen bir çığ yuvarlandıkça cüssesi büyüyüp ağırlığı artan ve kütlesi büyüdükçe hızı çoğalan korkunç bir çığ... Önüne geleni ezip yıkan içtimaî ve siyasî bir âfet olmuştur.

Ergani'nin Piran Köyü'nde bir ihtilâl hareketinin fiilen başladığını ilân eden silahın zehirini kustuğu 13 Şubat 1341 (1925) gününden pek az zaman sonra isyan bölgesi halinde tecelli eden sahanın birçok yerlerinde vukua gelen ayaklanmalar; beş, on gün zarfında Genç ve Elâziz vilâyet merkezlerinin işgali, Lice, Hani, Palo, Çapakçur, Kiğı vesaire gibi kaza ve nahiye merkezlerinin âsiler eline geçmesi, aşiretlerin, köylerin büyük kısmının isyana iştirâki bu isyanın çok zamanlardan beri iyi işlenmiş bir hazırlık devresi geçirmiş yıkıcı bir ayaklanma olduğunun kesin bir delilidir.

«Emîr-ül-Mücahidin» ünvanını takınan Şeyh Said'in:

«– Ben, bu hareketin ne önünde, ne de ardındayım.. Herkes gibi içindeyim..»

Diyerek başında bulunduğu ihtilâl hareketinin, tasmim, karar ve hazırlık devresinden habersiz olduğunu söylemek istemiş olmasına rağmen, bunun aksi, biraz sonra arz ve izah edeceğim sebeplerle, vaktinden biraz evvel vukubulan hareketin devamı boyunca, bizzat kendisinin sevk ve idare ettiği silâhlı âsî kuvvetlere verdiği yazılı emirler, ge-

rek ilk soruşturmalarda ve gerekse mahkeme huzurundaki ifadeleriyle açığa çıkmış bir hakikat halinde görülecektir.

Âsi Şeyh, sorgusu ve kendisiyle yaptığım resmî sorgu dışında konuşmalarda neler söylemişti? Sırası gelince daha geniş ve mufassal bir surette vereceğim malûmat ve izahattan önce, okurlara bazı hususatı arzedelim:

Ona ilk sorduğum sual şu idi:

– Piran'a gitmek için yola çıkmazdan önce nerelere gittiniz ve kimlerle görüştünüz?

«Piran'da bulunan ceddimizin kabrini ve köyümü ziyaret etmeğe karar verdikten sonra, hareketimden biraz evvel bazı mahallere gitmiştim.»

– Nerelere gittinizdi?

«– Daha evvel müridan ve muhibbana haberler saldım. Genç vilâyetindeki bazı mahallere de uğradım. Ve o civardaki aşiretler rüesası ve bazı beyler ve ağaları da ziyaret etmiştim.»

– Meselâ kimleri ziyaret ettiniz, isimlerini söyler misiniz?

«– Müridan ve dervişandan olanların hangisini söyliyeyim, çoktur... Bazı aşiretleri ve beyleri de ziyaret ve iade-i ziyarette bulundum. İsimlerini saymak güç olur.»

– Pekâlâ... (Piran'a) giderken, sonradan vukubulan, malûm harekât hakkında bir düşünceniz ve bir kararınız yok muydu?.

«– Hayır.. Maksadım ve kararım yalnız ziyaretten ibaretti.»

– İsyan nasıl zuhur etti? Bu hususta daha önce hiçbir şey düşünmemiş miydiniz? Size bu iş için hiçbir taraftan hiçbir teklif yapılmamış mıydı?

«– Evvel, ahir söylediğim gibi ben sadece din ve şeriat ahkâmının terkedilmiş olmasından müteessirdim. Onun tatbikini isterdim. Ne etmeli diye düşünürdüm her vakit.»

– Sonra nasıl bir karara vardınızdı?

«– Henüz bir kararım yoktu. Bazı zevat ve ulema ile görüşüp karar verseydik iyi olurdu derdim.»

– Kararsız, hazırlıksız olarak böyle büyük, kanlı, silâhlı bir kıyam ve hareket kendiliğinden olur mu?

«– Belli olmaz. Piran'daki vak'a sebep oldu buna...»

– Hangi vak'a?

«– Bir jandarma müfrezesi ziyaret kafilesi içinde bulunan iki kişiyi yakalamak istemiş. Onlar da bir haneye girerek teslim olmamışlar, «silâhla mukabele ederiz» demişler. Bunun üzerine müfrezenin başındaki zabit efendi bana geldi: «Bunlara siz söyleyiniz, teslim olsunlar» dedi. Ricasını kabul ettim, gitti. Sonra o adamlara haber gönderdim. Teslim olmayız. Biz andiçmişiz demişler. Zabite söyledim, rica ettim. «Bunlara dokunma ziyaret esnasında» diye.. O da kabul etmedi. Sonra silâh patladı bir nefer vurulmuş, diğer jandarmalar da tutulmuşlar.. İşte bu vak'a üzerine oldu bu hâdise..»

– Fakat, Şeyh Efendi hazretleri! Vak'a bundan ibaret değil ki.. Sonradan günlerle, aylarla devam eden, vatanın mühim ve büyük bir parçasında yüzlerle binlerle insan kanının dökülmesine sebep olan koskoca bir isyan vukubuldu ve siz bu âsilerin başında kumandan idiniz. Bu isyana (Piran)daki zabıta vak'ası kâfi bir sebep olabilir mi?

«– Jandarmalarla hükûmet tarafından aranan şahıslar arasında vukubulan çarpışmadan sonra ben artık köyde kalmadım, döndüm. Yolda, esnayı avdette, kafileye birkaç kişiler iltihak ederek galeyan gösterdiler ve sonraki hâdise bu yüzden oldu.»

– Pekiyi.. Siz de onlara uydunuz ve başlarına geçtiniz, işi yani isyanı büyütüp genişlettiniz öyle mi?.

«– Yoh.. Onlar çoktu ve silâhları da vardı. Beni dinlemiyorlardı ki..»

– Şu halde siz de onları dinlemiyerek bırakıp geldiğiniz yere (Hınıs)a gidebilirdiniz.. Ama siz böyle yapmadınız, onların başına geçtiniz ve Emîr-ül-Mücahidîn» ünvanını aldınız, onlara emîr, kumandan oldunuz demek?.

«– Yoh.. yoh. Onlar beni zorladılar. Ben de, kaderim olarak onların içinde bulundum. Ben bu işin ne önünde, ne de ardındayım. Herkes gibi içindeyim Müddeiumumî bek..»

Şeyh Said bu yolda ifadede bulunurken, hafif mütebessim idi. Ve yarı beşûş bir siması vardı.

Küçükçe, parlak, siyah gözleriyle yüzüme bakarken âdeta: «Bunları bana ne soruyorsunuz her şey ortada, gizli, kapaklı kalan tarafları ben nasıl söylerim» der gibi görünüyordu.

## Şeyh Said af diliyordu...

Şeyh Sait ile gayri resmî *-yani Şark İstiklâl Mahkemesinin Müddeiumumisi sıfatı ve salâhiyetimi bir yana bırakarak-* birçok konuşmalarımız oldu.

Maznun Şeyhin suçunu mahkeme huzurunda iddia ve ispat için eldeki dosyada bulunan ilk tahkikat evrakı mündericatı, maznunun el yazısını ve imzasını hususî birçok emirler, nasihatler ve tedbirler alınmasını emreden vesikalar, bunların başka daha birçok şahısların ve tâli kumandanların Şeyh Said'e yazmış oldukları harb raporları mahiyetindeki mektuplar, muhtelif mahallerdeki durumlara dair haberler veren ve bazı talepler ihtiva eden diğer yazılı vesikalar, şahitler lüzumundan fazlaydı.

Ben, maznun Şeyh ile yaptığım birçok konuşmaları, onun benim resmiyet dışındaki şahsiyet ve insanî duygu ve dürüstlüğüme karşı, her ne sebep ve mülâhaza ile olursa olsun, gösterdiği itimat ve emniyetten faydalanarak ondan öğrenebileceğim bazı hakikatleri zamanında milletime ve millî inkılâp ve ihtilâl tarihimize arz ve tevdi etmek maksadıyla yapıyordum.

Hatta bir gün konuşma esnasında kendisine: «Şeyh Efendi hazretleri, dedim. Sizinle bir şahsî ve hususî musahabetimizde bana tevdî edeceğiniz bazı sırlar bile olsa, sizi kasemle, namusumla ve vicdanımla samimen temin ederim ki, onları mahkemede hâkimler huzurunda beyan ve iddia etmem.. Bundan katiyen emin olunuz ve buyurunuz, şimdi birer sigara içelim..»

Şeyh Sait, başını, tasdik manâsında hafifçe sallayarak:

«– Müddeiumum bek!.. Sizden eminem ve razıyem.. teşekkür ederem sigaranızı alayım. Lâkin, şimdi içmem, ahşama..»

Dedi. Sebebini sordum:

«– Bugün saimem.. İftarda içerem..»

Cevabını verdi.

Başka bir gündü. Kendisine yine sigara ikram ettim. Çay veya kahve mi içmek istediğini de sordum. Bu sefer Şeyh Efendi sigarayı alıp tellendirdi ve gülerek:

«– Bugün saim değilem.. Seferiyem. Bir çay beraber içeriz teşekkür ederem, siz sağ olasız..»

Dedi. Çaylarımızı içiyorduk, kendisine sordum ve şöyle dedim:

– Sizin muhakemenizin sonunda heyeti hâkimenin vereceği karara hiçbir tesir yapmıyacağına emin olmanızı rica ederek sizden bir cihetin tenvir edilmesini istiyorum. (Piran) ziyaretine gitmezden önce bu hareketinizden kimseye haber vermemiş miydiniz? Meselâ oğullarınızdan birine, biraderlerinizden birine, en yakın dost ve müttefiklerinizden bazılarına bu kıyam ve hareketinize dair hiçbir şey söylememiş, hiçbir talep ve ricada bulunmamış mıydınız?..

Bu sualimin, Şeyh tarafından samimiyetine inanılacak tarafı olmadığını ben de düşünmüştüm. Şeyh bu suale nasıl doğru cevap verebilirdi. Sonra ben, ne de olsa bir müddeiumumî idim. Gerçi konuştuğumuz sıralardaki söylediklerini bir ifade olarak zaptetmiyordum ama.. Şeyh daha önce verdiği bütün mazbut ifadelerinde bu noktayı katiyen gizli tutuyor, hattâ hâdiseyi o kadar kendiliğinden oluvermiş gibi göstermeğe çalışıyordu ki; usâtın başkumandanı, kendi kendine takındığı ünvan ile: «Emîr-ül-Mücahidîn» olduğunu da unutarak «Ben vak'anın ne önünde ne de ardındayım. Herkes gibi içindeyim» demekte ve bunun da bir «Kader» meselesi olduğunu söylemekte gayet ciddî bir surette musır bulunuyordu.

Seyh bir an dikkatle yüzüme baktı ve hemen başını öne eğerek daha uzunca bir müddet düşündü ve nihayet:

«– Şeriat hükümlerinin hükûmetimiz tarafından tatbik edilmesini temin etmek düşüncesi; benim başımda yaşayan bir fikir ve arzu idi. Bunu icabında söylemekten de ihtiraz etmezdim. Fakat böyle olsun diye kimseye bir şey söylememişem.»

– Nasıl olsun diye? Anlayamadım Şeyh Efendi.

«– İşte bu isyan denilen vak'aya ait bir kavil ve karar olmamıştı.»

– Maslûp Yusuf Ziya ve Cibranlı Halit size kıyam için teklifte bulunmuşlar ve Bitlis'deki askere ait cephaneliği ele geçireceklerinden falan da bahsetmişler. Yusuf Ziya size de gelir, gidermiş. Muşlu Nuh Bey falan da böyle bir hareket taraftarı imişler. Siz bunlardan haberdar olduğunuzu da inkâr etmemişsiniz ya..

«– Onların fikri, dâvası başka idi.»

– Ne gibi bir dâva?

«– Kürdistan dâvası.. Kürt hükûmeti kurmak istediklerini Yusuf Ziya Bey'den duymuşem..»

Bu bahsi daha genişletip derinleştirmekten bir fayda umulamazdı. Şeyh Efendi kendinin apaçık meydanda olan ihtilâl hareketlerinin Piran'a ziyaret seyahatinden önce tertip ve tasmim edilmiş olduğunu bile katiyen ve külliyen inkâr ediyordu. Nerede kaldı ki, Kürtlük dâvasında müşterek ve hemfikir olduğunu söylesin bana..

Sözü burada kesmek üzere âsi Şeyhe dedim ki:

– Şeyh hazretleri! Ben şahsen size cidden acıyorum. Size uyan zavallı, masum insanlara da çok acırım. Onlar, siz büyüklerine uymuşlar.. Size gelince; siz de yaşlı başlı, on evlât sahibi bir ihtiyarsınız. Ve şahsen öyle anlıyorum ki, işlediğiniz fiil, ne şer'an ve ne de aklen caiz olan bir fiil değildir. Nasılsa ihtiyar etmiş bulunduğunuz hareketin avâkıbını görerek çok nedamet etmiş olduğunuza kaniim.. Benim elimde olsa sizi bir kaleye kapatır ve orada uzun ömürlü olarak yaşamanızı isterdim. Bu suretle gelecek günlerde, cumhuriyet idaresinin bu vatan ve millete sağlayacağı hayırlı hizmetleri ve büyük faydaları görmenizi çok arzu ederdim..

Şeyh sözümü kesti ve derin bir tevekkül ve inanç içinde;

«– Sizin kâmil iman sahibi bir Müslüman olduğunuza kanaatim var. Merhametinizden de eminim.. Şu halde bizi affetmek olmaz mı?»

Diyerek niyazkâr bakışlarla ağzımdan çıkacak cevaba intizar ediyordu.

Cevap verdim:

«– Ben, Şeyh efendi hazretleri, Türkiye Büyük Millet Meclisinin salâhiyeti kazaiyesini bilfiil istimal ve icraya mezun ve memur olan Şark İstiklâl Mahkemesinin kanunla mukayyet olan hukuk esas ve kaidelerine riayete mecbur, muayyen salâhiyetli ve mesul müddeiumumisiyim.. Bir maznunu, bir suçluyu af için hiçbir salâhiyetim yoktur. Hattâ mahkemede dahil böyle bir yetki mevcut değildir. Size yalnız şunu katiyetle temin edebilirim. Mahkememizin adaletine ve kanuna riayetkâr olduğunuza inanınız. Kanun ve adalete muhalif hiçbir muamele olmaz, haksız bir karar verilmez...»

«Emîr-ül-Mücahidin»in benzi geçer gibiydi. Hafifçe titreyen dudaklarını biraz burktu ve:

«– Ben, dedi adalet istemiyorum. Merhamet, âtifet, af istiyorum.. Adalet tatbik olunursa benim halim nice olur?.. Ben, sizin buyurduğunuz gibi uzak bir mahalde, bir şehirde ikamete memur kılsalardı.. Onu isterdim...»

## Şeyh Said'in sakladığı hakikat...

Şeyh Sait, ihtiyar ettiği cinayetin hiyanet ve leâmetini takdir ettiğinden ziyade, adalet huzurunda tecelli edecek akıbetini tamamen idrak etmiş görünüyordu. Onun pek az ve pek zayıf gördüğü bir tek ümidi vardı; isyanın daha önceden tasmim (planlama) edilmiş olmadığını herkese inandırmak. Şayet buna muvaffak olursa kendisinin de takdir ettiği kanunen muayyen olan akıbetten kurtulabileceğini sanıyordu.

Halbuki elde edilmiş bir sürü vesaik, kati deliller ve karineler isyanın yıllarca devam edegelmiş telkinler, tertipler, din, şeriat duygu ve akidesine hitabeden propagandalar ve tahriklerle masum halkı gaflet ve delâlet içine sürükleyerek bir Kürdistan hükûmeti tesis etmek maksadından başka bir hedefi olmadığını isbata kâfi bir derecede idi.

Asi Şeyhin, Piran ziyaretinden önce tasarlamış olduğu isyana dair hiçbir kararı olmadığını iddia ve ısrarla beyan etmesine mukabil ise elde bulunan 17 Kanunusani 1341 (Ocak 1925) tarihli bir vesika başlı başına onu tekzib eden bir hüccet idi.

Fotokopisini okurlarımıza takdim ettiğimiz vesika Şeyhin kendi el yazısını ve imzasını göstermektedir. Şeyh Sait mektubunda şöyle demektedir:

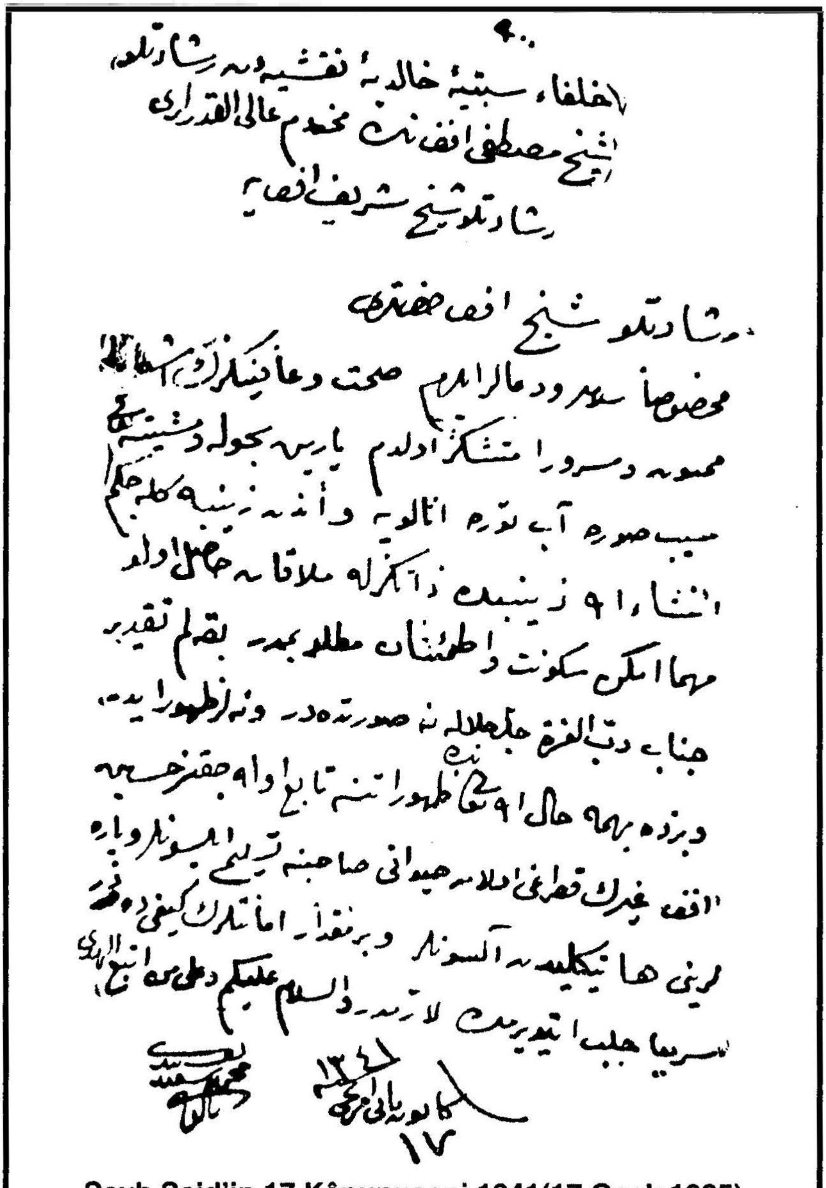
Hulefa-yi sebtiyye-i Halidiyye-i nakşiyyeden reşadütlû Şeyh Mustafa Efendi'nin mahdumu aliyyel kaderleri reşadetlû Şeyh Şerif Efendi'ye.

Reşadetlû Şeyh Efendi Hazretleri.

Mahsusen selâm ve dualar eylerem. Sıhhat ve afiyetinizin iş'ariyle memnun ve mesruren müteşekkir oldum. Yarın bihavlihî ve meşiyyetihi teâlâ (Sibsur'a) (Abunur'a) (Analu'ya) ve andan (Zeyneb'e) geleceğim. İnşallah Zeyneb'de zâtınızla mülâkât hasıl olur. Mühimmen imkân-ı sükûnet ve itminan matlubumdur. Bakalım takdir-i Cenâb-ı Rabbül izze celle celâlehû ne surettedir ve neler zuhur eder ve biz de behemahal Allah Tealâ'nın zuhuratına tâbi olacağız. Hüseyin Efendi gayrin kısrağı olan hayvanı sahibine teslim eylesinler ve paralarını Hanikliden alsınlar ve bir miktar emanetlerin (Kiğı)dadır. Serian celbettirmek lâzımdır. Vesselâmaleyküm ve âlâ men ittebea'l hüdâ.

*17 Kânunusaniyül-mer'i 1341*

*Nakşibendî Mehmed Said*
*PALEVÎ*



خلفاء سنیه خالدیه نقشبندیه دن رشادتلو
شیخ مصطفی افندینك مخدوم عالی القدری
رشادتلو شیخ شریف افندییه

رشادتلو شیخ افندی حضرتلری

كانون ثانی ١٣٤١
١٧

**Şeyh Said'in 17 Kânunusani 1341(17 Ocak 1925) tarihinde Şeyh Şerif'e kendi el yazısıyla yazdığı mektup.**

Görüldüğü üzere, isyan reislerinden olan Şeyh Şerif'e yazılmış olan bu mektubun tarihi 17 Kanunusani (Ocak)tır. (Piran)da jandarmaların öldürülmeleri, yaralanmaları ve esir edilmeleri hâdisesi ise: 13 Şubatta vuku bulmuştur. Hesapla anlaşılacağı üzere, Şeyh bu mektubunu Piran vak'asından (27) gün evvel yazmıştır.

Mektupta bahsedilen «Sibsur», «Ab-ı nur», «Analu» «Zeynep» köy ve mahallelerin isimleridir. Şeyh Said'in isyana ve harekete hazır olmalarını telkin ve ihtar için Piran ziyaretinden evvel gezdiği bölgeye dahil yerlerdendir. Şeyh Şerif'e, kendisinin varışından önce «itminan» içinde sakin sakin oturulmasını emretmektedir. (Kiğı) daki emanetler ise Şeyh Şerif'e tahsis edilmiş silâh ve cephanelerdir.

Ondan sonrası için de, Allah'ın takdirine göre zuhur edecek vaziyete uyulacağını bildirmektedir. Çünkü (Şeyh Şerif) çok cahil mütaassıp bir adamdır. Onun da dinî hissiyat ve dinî mukaddesata uygun sözlerle bağlamak en münasip bir hareket ve emir tarzı olacağı da tabiîdir.

Şeyh Said'e, bu mektubunu göstererek isyanın «Piran» ziyaretinden önce düşünülmüş ve kararlaştırılmış bir şey olduğunu söylemek istemedim. Nasıl olsa bütün vesikalar muhakemesi esnasında okunacak ve gereken sualler sorulacaktı. Hattâ benim düşünceme göre, bu vesikanın ve buna benzer *-yani Şeyhin inkâr veya ısrarla ketmetmekte bulunduğu veya bulunacağı-* vesikaların mahkemedeki sorgu sırasında bile en sonra okunması sanığı beklemediği bir kesin delil ve vesika karşısında inkâr veya sakladığı hususlar hakkında, açık itiraflara mecbur edebilirdi.

Şeyh Sait ile duruşmaları birlikte yapılan ve sayıları seksen (80)i geçen sanıklar kümesi içinde bulunan «Vartolu» Binbaşı Kasım Bey'den maada bütün suçlular gibi, Şeyhin büyük bir inat ve ısrarla inkâr veya saklamakta devam ettiği iki hakikat vardı:

1 – Kürtlük dâvası gütmediği.

2 – (Piran) ziyaretinden evvel, başkumandanlığını yaptığı isyanın «musammem ve mürettep» olmadığı hususları..

Gerçi âsi Şeyhten önce idam edilen (Seyyid Abdülkadir) le birlikte muhakeme edilmiş ve onunla beraber asılmış olanlardan (Kör Sadi) ve (Kemal Fevzi) ile, idam sehpası altında, «yaşasın Kürtlük mefkûresi, yaşasın Kürt hükûmeti!.» diye bağıran, Diyarbakırlı Hacı Ahti

namı diğeri Mehmet Tevfik de isyanın Kürtlük ve Kürt hükûmeti dâvası olduğunu açıkça söylemişlerdi. Fakat, Şeyh Said, isyan harekâtına dair hemen her şeyi bilindiği gibi söylemekten hiç çekinmediği halde, biraz evvel bahsi geçen iki nokta hakkında gayet ketum olmayı biran terketmiyordu.

Bunun sebebi ne idi?. Kanlı, müthiş, geniş bir sahaya şâmil, aylarca, inatla sürmüş bir isyan olmuştu. Şeyh efendi onun başında ve diğer reisler onun emrinde harp (!) ediyordu, şehirler, kasabalar zapt ve işgal olunuyor, devlet askerine «düşman askeri» deniliyor, işgal edilen şehir ve kasabalara; memurlar, kumandanlar, müftüler nasb ve tayin ediliyor, esirler (!) alınıyor, hapisler ve tevkifler yapılıyor ve bunların hepsi de Şeyh Said'in emir ve tasvibiyle oluyordu!.

Fakat; bütün bunları ifade ve itiraftan çekinmiyen Şeyh Said, o iki hakikati ne için açıklamamakta idi?!..

Benim, kat'î kanaatime göre bunun sebebi şundan ibaretti:

Şeyh Said nasıl olsa mahkûm olacaktı. Kanunun çarpacağı ceza da idamdan başka olmazdı. Ancak, o iki nokta, iki hakikat mahkemece kat'î olarak tesbit edilemezse belki *-zayıf bir ihtimal de olsa-* idam cezasından kurtulurdu ve belki de idama mahkûm edildikten sonra bir «merhamete ve âtifete mazhar olarak» cezası değiştirilir ve hafifletilirdi. Nitekim bu yoldaki arzusunu şahsen bana *-müddeiumumiliğim sıfatıyla-* ve mahkeme âzasından Ali Saip (Ursavaş)a söyleyip durmuştu. Şeyh Said..

Bundan başka, bir ihtimal, bir düşünce daha hatıra getiriyordu; o da, Şeyhin büyük bir komitacı ve ihtilâlci, idealine sadık bir adam olması keyfiyeti idi..

Şeyh Saide sormuştum.

– «Piran» da hâdis olan jandarma vak'asından sonra oradan ayrıldınız, nereye gittiniz?.

«– Darahini» ye doğru.»

– Yollarda hiçbir yere uğramadınız mı? Kimlerle buluşup görüştünüz yol uğraklarında?..

«– Tabii uğradık, konakladık.. (Piran)dan sonra uğradığımız yerlerden belli başlı «Picar» nahiyesinin «Hakik» kariyesinde kaldık. Orada ne yaparız diye düşünmek mucipti...

– Neler düşündünüz, neler yaptınız orada?

– Askerimi nizama koydum. Nasihat ettim. Halka zarar vermiyeler diye..

«Darahini»ye hareket edildi «Kupar» kariyesine (köyüne) vardıkta Darahini'nin oradakiler tarafından işgal edildiği haberini aldım. (1) Şehre Şubatın onaltıncı günü gecesi vasıl olundu.

– Orada ne yaptınız, mahallî hükûmet ne olmuştu?.. Asker, jandarma yok mu idi orada?.

– Hükûmet vardı, ama bir vazife görmüyordu. Böyle olmaz diye sabahleyin ahaliyi toplatarak vaaz ve nasihat ettim.. Mahpusin (mahpuslar) serbest olmuşlardı. Jandarmalar esir tutulmuşlar.. Mutemedim olan birini inzibata memur kıldım ve maiyetine de jandarmalar verildi. Asayiş temin olunmak için..

Sustu.. Ben, sordum;

– Hepsi bu kadar mı? Vali, hükûmet memurları ne olmuşlardı, hapiste olanları kim bıraktırmış ve onlar nereye gitmişler diye bir şeyler sorup öğrenmediniz mi?..

– Siz bunları bilirsiniz. Elbet haberleriniz var. Vali esasen vilâyet yapan bir zat değil.. Onunla, asker şube reisi mevkuf oldular. Eski Müftü Hacı İlyas Efendi'yi fetva vazifesine koydum. Bankanın paraları yağma olur diye Yusuf Ağa hanesine naklolundu. Biz oraya varmazdan mukaddem mal sandığını boşaltmışlar.

– Memurlar ne oldu?..

– Bize sadık olanlar işlerinde kaldılar. Diğerleri çekildiler..

– Demek (Darahini) siz oraya varmazdan evvel mahallî bir ayaklanma ile ahali tarafından işgal ve hükûmet zaptedilmiş.

– Evet.. öyledir.

– Siz oradan sonra kıyamın idaresine el koydunuz demek.

– Ya.. Öyle olmuştu. Kader.. tecelli öyledir.

(1) «Darahini» Genç vilâyetinin merkezi olan şehirdir.

– Şeyh hazretleri! Bu vakıaların hepsi hükûmet ve mahkemece malûmdur. Bununla beraber zatıâlinize bir şey daha soracağım.

– Buyurun efendim.

– Harekât fiilen başlamış, orada, burada silâhlı kıyamlar birbirini müteakip zuhura gelmiştir. Siz de (Darahini)de bunların hepsine veya bir kısmına muttali oldunuz ve bu hareketin sevk ve idaresini de deruhte etmeğe *-diyelim ki-* mecbur kaldınız. Ondan sonra muhtelif semtlere kimleri kumandan veya idare memuru tayin ettiniz? Bizim bu husustaki mevcut malûmatımıza uyar mı, uymaz mı diye sizden bu hususu da öğrenmek muvafık olur.

«– Pekâlâ.. inşallah doğruyu söylerim. Melikanlı Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif, Çan şeyhleri Şey İbrahim ve Şeyh Hasan ilk kumandanlar olmuşlardı. Daha çoklar kendilerini kumandan yapmışlardır.

(Darahini)den sonra iş büyüdü ve karıştı. Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif ve diğer şeyhler işe başlarlarken bir taraftan da ahali ve âşiretlerle geçit mahalleri, boğazlar da tutulsun diye karar verildi.

– Sonra şeyh efendi.. Sonra nereye gittiniz?..

«– (Darahini)den ayrıldım. Orada üç gün kalmıştık. Lice'ye giderdik, yolda iken Hani nahiyesinin de alındığı haberi bana ulaştı. Ondan sonra bizi, ümidimizi artıran haberler, cesaretlendirmiştir.

– Bunlardan başka, evvel ve âhir başka kumandanlar ve memurlar tayin edilmedi mi?

«– Öyle oldu.. Yapıldı idi. Demiştim ki, Palulu Şeyh Mustafa oğlu Şeyh Şerif Elâziz cephesine Fakîh Hasan (Hasan Fehmi)yi Darahini mevki kumandanlığına vermiştim. Bunlardan sonra Lice kaymakamlığına Sadullah Bey oğlu Hacı İbrahim Bey tayin edilmesi münasip görüldü. Arduşin nahiye müdürü, Arduşinli Mahmut Bey ise bizimle beraber olan rüesanın ailelerini muhafazaya memur edildi. Madenli Kadir Bey Maden'e inzibat kumandanı oldu. Maden'de kaymakam; Osman, tahrirat kâtibi; Hamdi, zabıta memuru; Ali, takım kumandanı; Harun Efendiler hizmet aldılar. Bunlar bizim adamlarımızdan idiler.

# Şeyh Said'ın verdiği emirler...

Şeyh Said, sorgusu ve hususî konuşmaları esnasında iddia makamının öğrendiği hâdise ve vakıaları saklamıyordu. Bir nokta müstesna olarak. O nokta da; hâdisenin «musammem ve mürettep» oluşu ve hakikî gayesi idi.

Fakat; «Mücahitler Reisi» olan Şeyh, yalnız *-biraz evvel yazdığımız-* ifade ettiği işlerle kalmamıştı. Nasb ve tayin ettiği memurlar, kumandanlar ve zabitler için şöyle «buyrultu»lar da çıkarmıştı;

*Rütbesi Esami*

*Binbaşı Fakıh Hasan Efendi.*

*Yüzbaşı Ali Avni Efendi.*

*Mülâzımevvel Mehmet Mihri Efendi.*

*17 Şubat 1341 tarihinden itibaren bâlâda esamisi muharrer zevat vazifelerine mübaşeretleri için yedlerine işbu buyuruldu ita kılındı.* (1)

*16/17 Şubat 1341*

*Emir-ül-Mücâhidîn*
*Mehmet Saidül Nakşibendi*

Başkumandan olan Şeyh efendi halkın malları üzerinde tasarruf emirleri de vermeğe lüzum görmüş ve harp tekâlifi emirleri gibi emirler de, vermeğe derhal başlamıştı. Aşağıda sureti yazılı bir vesika; bunu göstermektedir.

(1) Bu vesika; Şeyh ile birlikte ele geçirilen Darahini mevki kumandanı Fakîh Hasan'ın cebinden çıkan defteri arasında bulunmuştur.

*Biraderim Şeyh Abdürrahim Efendi'ye*

Bozian da Emiranlı bir Kürtle Diyarbekir efendilerinden birisinin karışık ağnamı varmış. Kendisine yemin ettirilip, itimadını haiz olan Zülfi'ye kanaat hasıl oldukta efendinin ağnamını mücahidinin iaşesine tahsis ediniz.

28 Şaban 343

Emir-ül-Mücâhidîn

Mehmet Said El-Nakşibendî

Kardeşine karşı «Emir-ül-Mücâhidîn» unvanını kullanmıyarak «Hâdim-ül-Mücâhidîn» olarak görülen Şeyh Said'in bu emrindeki 28 Şubat 341 günü 22 Mart 1341 tarihine tesadüf eder.

Görülüyor ki; 7/8 Mart 1341'de Diyarbakır'a yaptığı taarruzda muvaffak olamıyan ve emrindeki âsilerin oraya buraya dağılmaya başladıklarını gören Şeyh artık «Emîr» unvanını «hadim»e çevirmeğe mecbur olmuştur.

Halbuki Şeyh Said'in ilk muvaffakiyetsizliği olan Diyarbekir hücumundan önce bütün yazılı emirlerinde ve diğer hususata ait mektuplarında kullandığı unvan, pek azametli ve ifadeler, emirler pek kat'î olarak görülür. Bakınız bir numune;

*Harput Cephesi Kumandanı Şeyh Şerif Efendi'ye*

Daraineli Mehmet oğlu Ali ve Diyabüklü Süveyş oğlu Hasan nam kimseler Harput'tan gelecekler. Bir kimse tarafından silâhlarına ilişik edilmeye vesselâm.

*16 Şubat 1341*

*Emir-ül-Mücâhidîn*

*Mehmet Said El-Nakşibendî*

O günlerde «Mücahitler Emiri»nin kumandanları da çok azimli ve faal görünüyorlar. Cephelerin elde edilen şehir ve kasabaların birbirleriyle çabuk haberleşmelerini temin için telgraf vasıtalarını da ihmal etmemektedirler. Bunları daha önce kendileri kesmiş ve tahrip etmişlerdi.

Hükûmetin ve ordunun kıtaat ve müfrezelerle muhabere irtibatını yoketmek için.. İsyanın ilk gününden sonra geçen beş, on günü müteakip bu vasıtalar kendilerine lâzım olmuş bulunuyordu. Çünkü isyan sahası çok genişlemiş ve âsi kıtaları bir çok yerlere dağılmış, kendilerinin «harp» dedikleri isyan ve ihtilâl kıtaları cepheleri de çoğalmıştı.

Palu, Darahini, Lice, Çapakçur, Vartu, Hani, Kiği, Osmaniye, Maden, Elâziz, Siverek, Diyarbekir vesaire gibi birbirinden uzak yerlerdeki isyan hareketlerini sevk ve idare etmek, muhtelif cephelerden, işgal edilmiş yerlerdeki vekayiden haber alıp verme işi atlılarla da olsa güç ve çok zamana mütevakkıftı.

Sürat lüzum ve ihtiyacını duyan mevki ve cephe kumandanlarının birbirleriyle yaptıkları muhabereleri şöyle bir vesika pek iyi ifadeye kâfidir:

Palu Mevki Kumandanlığından Elâziz Cephesi Kumandanlığına:

No: 3

*Elâziz Cephesi Kumandanlığına*

*Bismillahirrahmanirrahim*

1 – Elâziz hududuna kadar telgraf hattını tamir etmek üzere telgraf çavuşları yola çıkarılmıştır. Zâtıâlileri de icabedecek mahalle kadar hattın tamirine emirler buyurunuz. Telgraf olmayınca malûmat almak müşküldür.

2 – Beş günden beri harp raporunuza nail olmadığımızdan ziyadesiyle mahzunuz.

3 – Çapakçur hattı da elyevm tamir edilmektedir.

4 – Palu ahalisi hâlen bir rah-ı istikâmete vazolunamadılar.

5 – Dün gelen tayyare tarafından yapılan bombardımandan hiçbir semere ve tesir hasıl olmamıştır.

6 – Şeyh Mustafa Efendi nihayet derecede keyifsizdir. Emir-ül-Mücâhidîn Şeyh Said Efendi'nin postası elyevm taraf-ı âlinize geldiği haber alınmıştır.

7 – Hattı hareketimizin ilk postanızla iş'ar buyurulması, Derviş efendinin burada lüzumu vardır. Orada lüzum görülmediği takdirde izam kılacağı tabiidir.

Baki huda muininiz olsun efendim.

*26 Şubat 1341*
*Palu Mevki Kumandanı*
*Namına Hasan*

Okuyucularımıza arzolunan bu vesikaların ve biraz evvel arzedilmiş bulunan, Şeyh Said'in beyan ve itiraflarının açıkladığı olaylar ve çetin isyan hareketleri devam edip durmakta iken, Ankara'daki Vekiller Heyeti isyana dair mütemadiyen haberler almış olmakla beraber hâdisenin hakikî mahiyeti ve esas gayesi hakkında tam, kâfi malûmata ve hakikate uygun bir kanaate malik ve sahip değildi.

Hatta, o kadar çabuk açılıp yayılan ve gelişen bir bağıyâne hareketin, bir hafta on gün içinde birkaç vilâyet sahasını kaplayan bir duruma girmesi daha sonraları öğrenilebilmişti.

Darahini ve Çapakçur, Hani, Lice, Kiği, Palo ve hattâ Elâziz ve Maden, Osmaniye gibi birçok kasaba, şehir ve nahiyelerin âsilerin eline geçmiş bulunduğunun anlaşıldığı günlerde bile, o zamanın, Fethi Bey (Okyar) hükûmeti hâdisenin vahim bir ihtilâl mahiyetinde olduğunu bir türlü anlayamamış, muhtemel olan müstakbel vehametini tamamiyle kavrayamamış bulunuyordu.

Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) isyanın daha ilk günlerinden itibaren vaziyeti ve hâdisenin günler geçtikçe gösterdiği genişleme istidat ve kabiliyetini ilk anlayan zat olmuştu. Fakat, bütün gayretlere ve hayli sürekli izah ve irşadlara rağmen Fethi Bey hükûmeti, isyanı; mevziî ve sadece alelâde irticaî bir kıyam ve isyan olarak telâkki ve kabul etmekte musır görünüyordu.

Ayaklanmanın çıktığı günden tam onbir gün sonra bir az ayılma oldu hükûmette. Büyük Millet Meclisine, hükûmet tarafından verilen ilk mufassal izahat, şark vilâyetlerindeki durumun büyük ehemmiyet ve vehametini anlatmaya kâfi olacak bir mahiyette bulunduğu halde,

İcra Vekilleri Heyetinin büyük çoğunluğunda lüzumu kadar bir ayılış ve uyanış müşahede edilemiyordu.

Şark vilâyetlerinde mevcut jandarmalar ve askerî birlikler âdeta darmadağınık bir hale gelmiş, esasen kâfi kuvvet ve derecede olmadıkları anlaşılan alaylar erimiş veya erimeye yüz tutmuş bir vaziyet hasıl olmaya başlamıştı. Bunu hükûmet reisinin Meclise verdiği izahat apaçık göstermekte idi. Böyle olmasına rağmen Vekiller Heyeti; acele, kat'î ve çok müessir tedbirler almakta ağır hareket ediyordu.

O zamanın muhalefet partisi Terakkiperver Cumhuriyet Partisi ise daha gevşek ve daha ağır ve ihtiyatlı harekette yetinilmesi fikrinin taraflısı görünüyordu.

Oysa ki; sonradan yetkili makamlardan aldığımız rakamlara dayanan bilgiye göre, şeyh Said isyanının devlet ve hükûmet bünyesinde açtığı yaralar arasında, yalnız askerî harp malzemesi olarak, âsiler eline geçen, (4,092) tüfek, (2,026) kasatura, (51) hafif makineli tüfek, (4) ağır makineli (11) bomba tüfeği, (999,463) muhtelif cins piyade mermisi olduğu öğrenilmiştir.

(16) zabit, (106) nefer şehit düşmüş, ve (17) zabitimizle (300) neferimiz de yaralanmış olduğu yine mahallindeki askerî makamların bize verdiği malûmat arasında idi.

Fethi Bey hükûmetinin çekilerek İsmet Paşa (Malatya) (İnönü) nın Başvekâlete gelmesinden sonra süratle tesirli tedbirlerin alındığı günlerde, isyan bütün şiddet ve gücüyle daha geniş bir sahaya hızla yayılmakta iken, Büyük Millet Meclisinde hararetli ve heyecanlı müzakere ve mücadeleli tartışmalar oluyordu.

Fethi (Okyar) Bey'in Başvekil olduğu günlerde Şarktaki harekât bölgesine dahil vilâyetlere şâmil olmak üzere ilân edilen bir ay müddetli örfî idare ve mahallî zabıta kuvvetleriyle isyanı bastırmaya çalışılmasını yeter bir tedbir olarak kabul eden muhalefet partisi «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» mebusları, İsmet Paşa kabinesinin Meclisin kabul ve tasvibine arzettiği tedbirler zümresinden olan «Takrir-i Sükûn Kanunu»ndan büyük bir kuşku duyuyorlardı. İkinci Büyük Millet Meclisinin o günlerdeki ruh haletini ve cereyan eden müzakere, tartışmaları ileride sırası gelince bildireceğiz.

İsyan büyüdükçe büyümekte, her tarafa alevini saçarak ilerlemekte iken Şeyh Said, ikinci derecedeki sergerdelere emirler, vazifeler vermekte taarruz ve istilâ cephe ve sahaları göstermekte idi.

Harput havalisine memur Elâziz Cephe Kumandanı Şeyh Şerif'e yazdığı bir harp emrini şu mektupla bildiriyordu:

*Bitevfikihî Sübhane ve Teâlâ*

*Harput Cephe Kumandanı Şeyh Şerif Efendi'ye*

Rifatlû efendim hazretleri

Elyevm biavnihi sübhane ve Teâlâ Şeyh Abdullah melekâniye emir verdim. Muş'a veyahut Varto'ya hareket edecektir. Ve size de emir verdim ki, Dikvan'a ve Gökdere'den Palo'ya hareket edesiniz.

Ve Şeyh Hüseyin biraderiniz de Silvanlıları beraberce götürsünler. Ve bizde Lice tarafına hareket edeceğim. Gökdere ve Dikvan'a bu hususta umumî bir mektup yazdım.

Biiznillâh Teâlâ saye-i peygamberiden ve saye-i evliya-i kiramdan muzaffer ve mansur oluruz.

*16 Şubat 1341*

*Emir-ül-Mücâhidîn*

*Mehmet Said Nakşibendî*

Tarihine bakılarak bu emrin ve mektupta bahsedilen diğer evamirin Şeyhin Darahini'de bulunduğu zaman ve Piran'da patlayan silâhtan üç gün sonra verilmiş olan emirlerden olduğu anlaşılır.

Şeyh Said'in bazı memur ve kumandan tayin ettiğine dair olan -*evvelce naklettiğimiz*- ifadelerindeki Şeyh Şerif, Şeyh Kasım vesaire gibi şahıslara verdiği cephe kumandanlıklarına münasip görülen kimselerin çok zaman önce tesbit edilmiş olduğu da meydana çıkar.

Yine o günlerde Şeyh Said'in en faal oğlu olan ve isyan harekâtına başlamak için İstanbul'daki Kürtçülük komiteleri ve reisleri ile görüşmek ve anlaşmak üzere İstanbul'a gönderdiği ifadesiyle sabit bulunan Ali Rıza'nın babasına gönderdiği bir mektup da şudur:

*Pederim Emir-ül-Mücâhidîn Hazretlerine*

Faziletlü efendim hazretleri

Bilhassa ellerinizden öperim ve temadiî ömür ve muvaffakiyetinize dua olunur. Şimdiye kadar zatıâlinizden aldığım malûmat böyledir ki; Şeyh Abdürrahim Maden'i zaptetmiş ve Şeyh Şerif Palo'yu almıştır. Ve zatınız Kâriz'e kadar teşrif buyurmuşsunuz.

Çan şeyhleri şimdilik Kiği'yi zaptetmemişlerdir.

Şeyh Abdullah Efendi (500) tüfekle Soldar'a mürur etmiştir.

Kaç gündür ki, Hınıs'dan çıkmışım *-lehülhamd-* cümlesi sıhhattedirler. Haneyi çıkarmak mümkün olmadı. Benim niyetim vardı ki Hasnun içine gideyim. Velâkin Beygudi beni iğfal edip şu taraflara getürdi. Hayırlısı Cenab-ı Hak'tandır.

Kâmil Bey kuvvetiyle beraber Varto'nun üzerine gittilerse mel'un Kasım (1) ve İsmail ve Haymikliler mâni oldular. Bunlar aşairler arasında fesat çıkarmak için geriye avdet ettiler. Artık Muş veyahut Diyarbekir sukut ederse kolay olacaktır. Olmazsa şu mel'unların tezviratiyle müşkül olur. Bakalım Mevla ne eyler.

Kâmil Bey'in metaneti son derece kavidir. Hasnanlı Haiit Bey'e ve Kerem Efendi'ye emirlerinizi tebliğ ettim. Sofi Mehmet Sersani Ahmet Ağa'nın yanına ve Seyyid Molla Ali'nin torunu Belekin ve Arbuyan içine gönderdim

Halit Bey ve Kerem Efendi demişlerdir ki, Şeyh efendinin emrine muti ve münkadız demişlerdir.

*Şubat 341*

*Ali Rıza*

*Ve Kâmil ve ...... Bey ve Mehmet Ağa ellerinizden öperler.*

Şeyh Said, sorgusu ve konuşmalarımız sırasında oğullarıyla kardeşlerinden bahis açılmasından ve sualler sorulmasından çok sıkılır görünüyordu. Bu esnada bütün diğer hususat hakkında gösterdiği cesaret ve açık sözlülüğü göstermiyordu.

(1) Belkan ve Arbuyan aşiretleri Hasnanlı bir aşiret ve Halit Bey reislerinden.

Kardeşlerinden biri olan Şeyh Abdürrahim'in evinde bulunan bir beyanname kendisine okundu. Bu beyannamede tarih bulunmadığı için beyannamenin ne vakit yazılmış olduğu hakkında, Şeyh Said'den bazı şeyler sorulmuştu. Verdiği cevap:

«– Haberim yok. Bilemiyorum»dan ibaret olmuştur.

Beyanname mündericatı ehemmiyetli idi. Şeyh Abdürrahim'in evinde bulunmuş olduğu da Maden vilâyeti jandarma kumandanı Ömer Lütfi, Ekil nahiye müdürü Sabri imzalarıyla tevsik edilmişti, 20 Şubat 1341 tarihli bir haşiye yazısı ile..

## İsyancıların yayınladığı beyanname...

Beyanname şudur:

BEYANNAME

«Türk Cumhuriyetinin İslâmiyete mugayir ahval ve harekâtı ve bilhassa muhibbi İslâmiyet olan Kürt eşraf ve hanedanına reva görmekte olduğu mezalim ve hakaret ve kin ve nefret birkaç seneden beri gazete ve evrakı resmiyelerinde okunuyor. Ve bunlar Ermenilere yaptığı muameleyi Kürt müteneffizânına da bir muamele yapmak fikrinde oldukları ve hattâ geçen sene içtima eden Meclis-i Mebusanda bu hususun müzakere kılındığı ve karar verildiği de mevsuk menabiden istihbar kılınmış ve buna dair de birçok alâim mesbuk ve mevcut olmuştur.

Salâbeti İslâmiye ve asabiyeti Kürdiyesi galeyana gelen birçok zevat bir Cemiyet-i İslâmiye teşkil ederek MÜSTAKİL BİR İSLÂM HÜKÛMETİ vücuda getirmek fikrindedirler. Allah muvaffakiyet versin âmin..

İşte İslâmiyetten fersah fersah ırak olan, âdeti kadim putperestlik dini ihya ve âyini metrûkelerini icraya hatve atan BU TÜRK LAİK HÜKÜMETİNİN izmihlâline çalışanlara an samimülkalb muaveneti maddiye ve bedeniyede bulunacağımızı ve bu uğurda icabeden her türlü fedakârlı-

ğı ifada tereddüt ve rehavet göstermiyeceğimizi ve emin olduğumuz her ferdi her zatı bu hususa tahrik ve teşvik edeceğimizi taahhüt eylediğimizden işbu taahhütnamenin zirini bittav'verriza imza ve temhir eyleriz.»

Abdullah Ağazâde, Mustafa İbni Zülfi oğlu Mehmet, Mehmet Ağazâde Bahri Fahri, Abdürrahim, Zülfi Perzid Ağazâde, Molla İmranzâde, büyük Hacı Ağazâde Hasan, Kürdiyanzâde, Diranlı Sofu Ömerzâde, Molla Bekir, Mustafa Zülfi Ağazâde, Melâmivanzâde Ahmet, Hacı Ali Ağazâde, Hacı Bekir Ağazâde Mehmet.

Bu vesikanın son kısmında söylendiği gibi, bu bir beyanname olmaktan ziyade bir «taahhütname» olmakla beraber başına «beyanname» kelimesi yazılmış bulunuyordu. Okunan imzaların başında bulunan Abdürrahim, Şeyhin kardeşlerinden, fiilen ve müsellehan isyan harekâtına iştirak etmiş olduğu halde hiçbir vakit ele geçirilememiş olan bir sergerde şeyhti.

Yazının tarihi yoktu. Münderecatına nazaran Piran Köyü hâdisesinin vukuundan evvelki hazırlık zamanlarında yapılmış bir ahitname olması gerektiği açıkça anlaşılıyor. Şeyh Said, büyük vak'anın tasavvur, tasmim ve istihzaratına müsteniden tamamlanmış bir fiil ve hareket olduğunu daima inkâr ve tevilde ısrar göstermiş olduğu için bu vesika hakkında ademi malûmat beyan etmesi tabiî idi. Onun için bu nokta üzerinde fazlaca durmak faydasız olurdu.

İka ettiği vak'anın maksat ve gayesinin -*Şeyhin ifade ettiği gibi*- yalnız din ve şeriat ahkâmının devlet ve hükûmetçe tatbik edilmesi arzusundan doğmuş bir ayaklanma olmadığının verdiği emirlerde ve isyan rüesası ile vaki muhaberatta hükûmet silâhlı kuvvetlerine «düşman askeri» ve isyana gönüllü olarak katılmıyan, isyanı vatandaşlığa uyar bir hareket olarak görmeyen, aslen Kürt ve aşiret mensubu olanlara da «mel'un» ve «Türk» denilmesi, harekât esnasında; ilk zamanlarda bile bazı memur, zabit ve askere esir muamelesi yapılması, hapis ve tevkif olunmaları ve haklarında «esir» tâbirinin kullanılması gibi delil ve karinelerin ayaklanmanın mahiyet ve gayesini anlatacağı fikir ve mülâhazası ileri sürüldüğü zaman Şeyh Said sükûtla mukabele ediyor ve bir şey söylemiyordu.

Memurlar, zabitler hakkında kullanılan «esir» kelimesi yalnız Şeyhe münhasır kalan bir söz değildi. Usât rüesasının en maruf ve namdar olanlarından Darahinili Fakıh Hasan'ın imzasını havi bazı vesikalarda da görülüyordu.

İşte bir vesika:

*Çapakçurda Mıntaka Kumandanı İbrahim Efendi'ye*

Bundan dört gün mukaddem Hani'den bir nahiye müdürü, bir telgraf müdürü ve bir takım zabiti esir edilerek buraya getirilmiştir. Aldığımız malûmata göre Hani boğazında harbe (?!) başlanmıştır. Dört top, altı mitralyöz, yetmiş katana, külliyetli cephane ve bir çok ganaim alınmıştır.

Askerimiz tarafından Türk askerden yedi maktul vardır. Mezkûr top ve mitralyöz henüz gelmemiştir. Geldiğinde malûmat verilir.

Hızan Şeyhi vak'aya (3000) kişi Lice'de iştirak etmiştir.

Bi hürmeti seyyidülmürselin

*22 Şubat 341*
*Darahinide*
*Emir-ül-Mücâhidîn*
*Fakih Hasan*

İsyanın umumî müsellâh idaresini deruhte eden Şeyh Said'e bir ara sormuştum;

– Şeyh efendi.. Başında bulunduğunuz ayaklanmanın hakikî maksat ve gayesi; söylediğiniz gibi dini İslâmiyet icaplarının ihmal edilmemesi meselesinden ibaret idiyse, şayet cidalinizde muvaffak olsaydınız, siz bir hükûmet tesis ederek öyle mi yapacaktınız?..

«– Yoh.. Hükûmet kurmazdık. Hükûmetten bunu istediğimizi beyan ederdik.»

– Böyle bir talepte bulunmak için silâhlı bir kıyam yapmak mutlaka lâzım gelir miydi?..

«– Biz öyle düşündük.»

– Din ve şeriat; devletten bir şey istemek için, şeriatın «huruc-u alessultan» dediği devlete karşı isyanı emreder, caiz görür mü?..

«–...»

– Uzun bir zaman köylere hâkim oldunuz. Nahiyeler, kazalar, vilâyetler işgal ettiniz, oralarda hükûmetler kurdunuz ve idareyi ele aldınız. Bu vaziyet bazı mahallerde günlerce, aylarca devam etti. Siz istediğinizi fiilen tatbik ettiniz veya ettirdiniz mi?..

«– Hayır.. etmemişiz.»

– Niçin?..

«– Hükûmet kurmamıştık. Fırsat, imkân husul bulmamıştı.»

– Tam muvaffak olsaydınız öyle yapar mıydınız?..

«– Muvaffakiyet olsaydı biz hükûmetten isterdik.

– Siz mektup ve emirnamelerinizin bir kısmında «Emir-ül-Mücâhidîn» olduğunuzu imzanızın üzerine yazıyorsunuz. Yalnız din, şeriat ahkâmının tatbikini temin gayesiyle müsellehan harekete geçen bir (mücahit) hükümranlığı zamanında istediği inandığı hükmî şer'iyi ibka icra etmekle kendisini de mükellef tutmaz mı şer'an?..

«– ...».

# Şeriat mı, yoksa devlet mi?...

Şeyh Said bu sualime cevap vermedi. Devam ettim:

– Bakınız harekâtın sizler lehinde devam etmekte olduğu günlerin birinde, huzurunuza bir zavallı kadın perişan bir halde gelerek size ağlaya ağlaya şikâyet ve dâvada bulunmuş. Mücahit saydığınız âsilerden birinin ismini söyliyerek «O adam benim ırz ve namusuma cebren tecavüz ettiği için şer'in isterim» demiş. Doğru mu?..

«– Evet.. Öyle olmuştu.»

– Ne yaptınız?.

«– Kadını teselli ettim. Sen köyüne git icabına bakılır dediğim hatırımdadır..»

– Şer'i icap ne idi zâni için?..

«– Recim etmekti zâniyi.»

– Şeriat ahkâmı öyledir değil mi?

«– Ya.. Siz de bilirsiniz eminim.. Kısas, recim ahkâmı vardır din ve şeriatte değil mi?..»

– Recim nasıl yapılır? Onu sizden dinlemek isterim Şeyh Efendi.

«– Siz de bilürsünüz ki; zina recmi:zâniyi beline kadar toprağa gömerek taşa tutmaktır.»

– Pekâlâ.. Siz dâvayı, şikâyeti tahkik ve tesbit ettikten sonra subutu halinde öyle neden yapmadınız?.

«– İşin hitamına kadar tecili muvafık görmüştüm.»

– Demek tecil bazı esbab ve mülâhazat ile caizdir?.

«– Öyle lüzum hasıl olmuştu. Mücahede devam ediyordu, askerlerimizin dağılmasından endişe olunurdu..»

– Kısas malûm.. Katilin katli, sârikin iki ellerinin bileklerinden kesilmesi değil mi?.

«– Evet.»

– Bunların da tecili caiz midir sizce?.

«– Tahvil cevazı vardır. Diyet ile.. Bu ahkâmı siz de bilirsiniz bana niçin sorarsınız efendim?.»

– Bilmediklerimiz de olabilir. Bundan başka bir mesele de var..

Sözümü bitirmeye bırakmadı:

«– Acep nedir?»

– Şimdi şahsî gayri resmi konuşuyoruz. Devam edelim, söyliyeyim.

«– Buyurun birer sigara içsek olur mu?.»

Şeyhe bir sigara verdim. Hattâ bir kahve de içmek isteyip istemediğini sordum. Teşekkür etti. Kahvelerimiz de geldi. Konuşmamıza devam ediyorduk.

– Yağma, nehp ve garet sirkattir. Bu havalide, bilhassa aşiretler arasında çok vukubulan hallerdendir. Adi sirkatler de çok vukubulur. Bu ef'ali irtikâp edenlerin iki ellerini kesmek gerekmez mi?..

«– Beli.. Öyledir.. Hüküm onu âmirdir..»

– İyi ama buralarda her sârikin nehp ve garet yapanın ellerini keserseniz elsiz insanların sayısı nereye varır?.. Belki halkın yüzde onunu, on beşini geçerdi sanırım?.

«– Belki daha ziyade.. Lâkin: tatbiki halinde ibret ve intibah vücuda gelir..»

– Böyle çok ağır cezaları ve âkıbetleri görmek; itiyat haline gelmiş hareketleri men'e kâfi gelseydi mazide birçok defalar şarkta vukua gelmiş ayaklanmaların önüne geçerdi. Bakınız yine o hareketlerin birini daha gördük ve onu bizzat siz idare etmiş olmakla suçlandırılıyorsunuz..

Zeki ve anlayışlı olan Şeyh Said'in yüzünde, hiç umulmıyacak bir memnuniyet nişanesi, gözlerinde bir ümit ışığı belirdi. Başını birkaç kere aşağı yukarı, yavaş yavaş salladı ve hafif bir gülümseme ile yüzüme bakarak:

«– Çok doğru.. Musib bir mütalâadır. Buyurduğunuz gibi büyük, ağır cezalar, mutlak ibret ve intibah vermez. Hattâ makûs tesirler, teessürler tevlid eder.» şeklinde konuşmayı tercih etti. Ve sözlerine devam etti:

«– Ben öğrendim, anladım ki, büyük kusur ve hata etmişiz.. Lâzım gelirmiş daha önce Ankara'ya varıp sizin gibi ve daha büyüklerle bu işi görüşüp danışah. Böyle hareketi ahsen-i tarik imiş.. Va hayfa zaman mürur etmiştir. İnşallah âkıbet hayrolur..»

– Temenni olur Şeyh efendi.. Ben de şahsan öyle olmasından memnun olurdum.

Konuşmayı burada bıraktık. Sanık, hücresine dönmek üzere ayağa kalkıp giderken, mütemadiyen «İnşallah.. İnşallah hayrolur, ahsen olur. Ben, büyüklerden şefkat ve âtıfet niyaz ederem..» diyerek ayrıldı.

Şeyh Said, diğer bütün isyan reislerine nazaran zeki, anlayışlı olduğu halde henüz uygun sayılacak zamana gelmeden, bu badireye nasıl ve ne gibi bir mecburiyetle önayak olarak atılmıştı? Bu ciheti kat'î olarak söylemek güçtü. Yalnız şu var ki, yapılan soruşturma ve duruşmalardan başka idarî makamlardan ve askerî cihetlerden alınan malûmatın ve ele geçirilebilmiş olan vesikalar arasında görülen bir kısım vesikalardan varılacak nihaî kanaate göre, ihtilâlin uzun zaman çeşitli va-

sıtalar ve her türlü vesilelerle hazırlığı görülmüş, hattâ İstanbul'daki merkezlerinin, İngiltere siyasî memurlarıyla temas ederek (1) para, silâh yardımı istemiş. Ayaklanmanın az zamanda muvaffak olacağı temin edilmiş, kurulacak Kürt hükûmetinin diğer komşu hükûmetlere karşı korunması ve savunulması istenmiş olduğu vâkıaları Seyid Abdülkadir'e ait duruşma evrakı dosyasında mevcuttur. Abdülkadir'in İngilizlerle konuşmaya memur ettiği Kör Sadi ile yapılan temaslar ve konuşmalar günü gününe tutulmuş olan tutanaklar ve diğer birçok deliller ve vesikalarla anlaşılmış bulunuyordu. (2)

Böyle olmakla beraber, ihtilâlin fiilen başlaması kararlaştırılan zamandan birkaç ay evvel olsun çıkmış olduğunu zan ve kabul ettirecek sebepler de vardı..

Gerçi, ihtilâl için yapılmakta olan hazırlıklar ve alınması tabiî bulunan tedbirler tam olarak ikmal edilmemişken *-bilhassa gerek mahallî ve gerekse merkez hükûmetlerinin de ilişiksiz bir halde bulunmalarına rağmen-* niçin harekete geçilmekte istical edilmiş olduğunu düşünmemek mümkün değil.

Evet ama.. Bizim birçok kimselerle birlikte bildiklerimize göre: kuvvetli ve isabetli bir düşünce olarak temas ettiğimiz bu noktayı izaha yarayacak ve aydınlatacak olan bir hâdise ve bu hâdise içinde mühim olan bazı vâkıalar da vardır. Ondan da bahsetmek ve kısmen olsun okurlarımıza bilgi vermek icap eder.

Evet, şarkta, aylar ve yıllar boyunca devam edegelen hazırlanışlar belki tamamlanmamıştı. Fakat 1340 (1924) yılının yaz aylarında, Muş ve Bitlis bölgesinde vukua gelen ve adına «Nasturî harekâtı» denen bir ayaklanma üzerine, Bitlis'te teşekkül eden «Bitlis Divan-ı Harbi Mahsusu»nun yaptığı soruşturma ve yargılamalarla, bazı Kürt reis ve beyleri haklarında verdiği kararlar, vatan ve cumhuriyet aleyhine vukua getirilmesi kararlaştırılan Kürt istiklâl davasını gizliyen maske-

(1) İngiliz siyasî memurları sanarak kendileriyle temas edilenler Türk sivil zabıta memurlarıydı.

(2) Bu vesikanın aslı diğer vesikalar gibi, Büyük Millet Meclisi arşivlerinde saklı «Şark İstiklâl Mahkemesi muhakemat dosyalarında bulunmaktadır. Suretini yazımızın Seyit Abdülkadir muhakemesi kısmında yayınlayacağız.

yi düşürmüş bulunuyordu. Artık, Şeyh Said için durulacak zaman değildi. Ne bahasına olursa olsun harekete geçmek lâzımdı.

Şey Said'in, Divan-ı Harbi Mahsusa *-şahit sıfatıyla-* gelmesi için yapılan davete uymamış bulunması ve istinabe yoluyla ifadesini vermekten dahi istinkâf eylemesi üzerine «Divan-ı Harbi Mahsus»un zorla getirilmesine karar vermeye mecbur kalışı, Şeyhi elbette çok kuşkulandırmıştı. Onun «Divan-ı Harbi Mahsus» huzurunda yapılacak sorgusunda bu vakte kadar büyük bir dikkat ve itina ile saklı tutulmasına çalıştıkları birçok esrar ve isyan tertiplerinin, bir kısmının olsun meydana çıkması muhtemeldi. Böyle bir netice, belki de Şeyhin hayatına mal olacak mahiyette tecelli edebilirdi...

Nitekim, Birinci Büyük Millet Meclisinde Bitlis mebusu olarak bulunmuş olan Ali Rıza, enişteleri olan, Ciranlı Aşireti Reisi Miralay (Albay) Halit Bey ve Şırnaklı Molla Abdurrahman ve Daha birkaç kişi «Divan-ı Harbi Mahsus» kararıyla *-Kürtlük ve Kürdistan dâvası suçundan-* idama mahkûm olmuşlar ve asılmışlardı.

Diğer bazı şahıslar da gıyaben aynı cezaya çarptırılmışlardı.

Muşlu Musa Bey'le Bulanıklı Miralay diğer Halit Bey haklarında da tevkif kararı verilmişti. Hacı Musa Bey'in kardeşi Nuh Bey bir çetenin başında olduğu halde, Halit Bey'i Bitlis'e sevketmekte olan zabıta müfrezesinin önüne çıkarak, Bulanıklı Miralay Halid'i silâh kuvvetiyle müfrezenin elinden alıp Bitlis'e sevk ve tevkif edilmekten kurtarmıştı.

Aynı zamanda, Hacı Musa Bey'in oğlu İzzet de, sonradan kendisine uyanlarla birlikte bu Nuh Bey çetesine iltihak etmiş bulunuyordu. Bunların, bütün aşiret ve adamlarını toplayarak harekete geçmeleri gayet tabiî ve zarurî sayılabilirdi.

Fırsat bu fırsattı. Sonra bir mecburiyet de hasıl olmuştu. Çünkü: «Bitlis Divan-ı Harbi Mahsusu» öteden beri *-Şark vilâyetlerinin mühim bir kısmında-* için için işlenip beslenmekte olan Kürt milliyetçiliği hazırlıklarını ve tertibatını örten perdeyi yırtmış bulunuyordu. Daha geç kalmakta bir fayda yoktu, zarar olabilirdi.

İşte böyle bir vakıa ve düşünce üzerine, «Reisülmücahidin» olmayı tercih eden Şeyh efendi, bir müddet için Genç ve havalisinde geziye çıktı. Birçok yerler dolaştı. Hükûmete ve cumhuriyet idaresine

muhalefetiyle tanınmış olan şahıslarla görüştü. Aşiret reisleri, ağalar ve beylerle temas etti ve onlara telkinat ve talimat verdikten sonra, hemen daima eli altında bulunan müridler ve avanesini toplayarak atlı ve yaya *-fakat hepsi de apaçık silâhlı-* oldukları halde, mühim bir kafile ile «Piran» Köyü'ne doğru yola çıktı.

«Piran»a böyle müsellâh bir kafile ile gidişinin sebebi, zahiren ve kendi ifadesiyle «mutad veçhile ceddinin merkadini ziyaret»ten başka bir şey değildi.

İsyanın devam ettiği aylar, günler içinde bazan «Reisülmücahidin» ve bazan da «Hâdim-ül-Mücâhidîn» unvanını kullanan Şeyh Said'in isyana hazırlanmakta bulunduğu anlaşılmış ve keyfiyet Çapakçur öğretmeni Mehmet Zeki «Oğnut» nahiye müdürü Tevfik, Vartolu aşîret binbaşılarından Kasım ve eski Genç mebusu Hamdi Beyler tarafından resmî makamlara ihbar edilmişti.

Nedense, ne Genç valisi bulunan İsmail Hakkı Bey ne de diğer hükûmet makamları, vukuu muhakkak sayılacak kadar, eser ve teşebbüsleri meydanda olan bu kanlı ayaklanmayı önliyecek tedbirleri daha önce almamışlar ve hattâ böyle büyük bir isyanın vukubulacağına inanmamışlardı bile.

Şeyh Said, «Piran» Köyü'ne kadar elini, kolunu sallayarak silâhlı bir düğün alayı halinde gitti. Daha yolda iken kafileye birçok katılışlar da olmuştu. Ayaklanmada vaki olacak bir gecikmenin, bizzat Şeyh ve bazıları için Yusuf Ziya ve Miralay Halid'in âkıbetlerini hazırlaması da, kendilerince kuvvetle ve kesin olarak mümkün görülebilirdi.

Bundan başka, acele harekete sevkedici bir sebep daha düşünülebilirdi:

Bundan önce söylediğimiz gibi, Şeyh Said oğlu Ali Rıza'yı İstanbul'a göndermiş ve oradaki Kürt istiklâli dâvasını güden cemiyetin öteden beri belli, başlı reislerinden olan Seyyid Abdülkadirle temasa memur etmişti.

Duruşması esnasında «Türklük ve Türk devleti aleyhine şiirler yazmış olduğunu» itiraf eden ve faal âzadan, mutemedi Kürt Sadi'nin mahkeme huzurunda vaki açıklamaları ve İngilizlerle yapmaya çalış-

tıkları anlaşmalarının ne yolda cereyan ettiği keyfiyetinin inkâr ve tevil edilemiyecek bir halde meydana çıkması üzerine:

«– Benim bunlardan malûmatım yok belki Mehmet yapmıştır.»

Diyerek bütün suçu oğlu Seyyid Mehmed'e yüklemekten çekinmemiş olan Seyyid Abdülkadir'le İstanbul'da görüştükten sonra, babasının yanına dönmeden evvel bir mektupla, İngilizlerle anlaşmanın temin edilmiş olduğunu Ali Rıza, babası Şeyh Said'e ulaştırmış olabilirdi.

Çünkü; gerek Seyyid Abdülkadir ve gerek onun İngilizlerle temas ve müzakereye memur ettiği Kör Sadi, İngilizlerin İstanbul'daki ataşelerine mensup bir zat olduğuna inanarak Türk sivil zabıtasına yaptıkları müzakerelerde, kendilerini tatmin edecek bazı şeyler elde etmiş bulunuyorlardı.

Asilerin Diyarbekir'e taarruz ve hücumundan bir iki gün sonra (9 Mart 1341) de İngiltere'de bir harp malzemesi müessesesinden Diyarbekir postahanesine, «Kürdistan hükûmeti Harbiye Nezareti» namına bir teklif mektubunun gelmiş olduğu da bilinmektedir.

Böyle bir mektubun 9 Martta gelmesi, çok dikkati çekecek bir hâdise teşkil etmekle beraber, isyana başlama zamanının gelmiş olması için, daha önce Şeyh Said de bir kanaat ve emniyet doğuracak bazı malûmatın da hasıl olmuş bulunmasını kuvvetle zannettirebilir.

İsyan, ister daha önce tayin ve tesbit edilmiş olan bir zamanda başlamış olsun, isterse bazı sebep ve hâdiselerin tahrikiyle, zamanından önce çıkarılmış bulunsun, onun vukua geldiği günler; Türk devletinin mukaddes kurtuluş savaşından pek yorgun olarak yeni çıktığı ve büyük Atatürk inkılâplarının yapılmaya başladığı bir devrenin ilk yılından sonraki zamana tesadüf eder.

«Şeyh Said isyanı» denilen o köklü, dallı budaklı ayaklanma; bir zamanlar sanıldığı ve denildiği gibi, cahil, mütaassıp, geriye, kötüye bağlı, sapık dinli ve çarpık şuurlu bir insanın şahsî bir endişe veya maksadıyla meydana gelmiş bir isyan değildi!..

Şarktaki o ayaklanma; dış görünüşü itibariyle gûya sadece dinci ve şeriatçı idi. Sanki şeriat «Dinî Amhedî» namına harekete geçenlerin müsellâh bir hareketi idi.

Fakat; asıl hüviyeti, iç bünyesi, ruhu ve tertipçilerinin maksat ve gayesi bakımından ise; tastamam bir Kürt milliyetçiliği, Kürt devleti ve hükûmetçiliği olmaktan başka bir şey değildi!.

Gerçi sergerdelerin ve onlara inanan bazı zavallıların dillerinde dolaşan din ve şeriat, diyanet sözleri, cumhuriyetin İslâmiyeti mahvettiği ve edeceği iftira ve iddiaları, diyanet ve şeriatı kurtarmak dâvası ortaya atılmıştı. Ama, bütün bunlar; o sahte, müraî ve yalan sözler, iddialar ve iftiralar; kürtçülerin eseri idi. O havalideki bilgisiz, dünyadan ve olaylardan habersiz ve böyle şeylerle ilgisiz yaşıyan masum ve fakat ağalar, beyler, şeyhler elinde ve emrinde yürütülmeye alışkın zavallı halkı kutsal dinin tahrikâtıyla galeyana getirerek onları da kendi düşündükleri gaye için hazırladıkları veya başarılabileceğini zannettikleri mürettep ihtilâle *-maksat ve gayeyi gizliyerek-* asıl hedeften bîhaber olarak harekâta katılmalarını temin için kullanılması uygun görülen en müessir ve keskin bir propaganda unsuru ve manevî bir silâh olarak kullanılıyordu..

İsyanın, çıkışı hakkında, bu kısa bilgiden sonra, hâdisenin Ankara'da nasıl duyulduğunu ve ne gibi akisler yaptığını da gözden geçirmek faydalı olacaktır.



İdam edilenlerden Fakih Hasan Fehmi.

# Ankara'da Heyecan…




**O günlerde yayınlanan Resimli Gazete**

# Doğuda isyan Ankara'da heyecan...

1341 (1925) Şubat ayının ondördüncü ve onbeşinci günleri Millet Meclisi koridorlarında için için, sert, teneffüsü âdetâ boğucu bir tazyik yapan zehirleyici bir hava esmeye başlamıştı. Yakın bir günün herhangi bir saatinde, ansızın ruhî ve hissî fırtınalar koparacak gibi görünen bu hava; her saat artan kötü bir asap bozukluğu yaratmakta idi..

Bu hava, hiç yoktan husule gelmemişti. Hükûmetin Millet Meclisinden gizli tuttuğu sanılan, Şarktaki isyana dair almış olması lâzım gelen -*velev tam veya noksan, velev ki yalan yanlış da olsa*- bütün haberleri ve alınan, alınacağı düşünülen tedbirlerin neler olduğunu Meclise arzetmekteki gösterdiği lâkaydî ve ihmalden doğmuştu..

Büyük Millet Meclisi; vatanın selâmeti ve kurulması, millî emniyet ve sükûnun istikrarı, asayiş ve millî huzurun bozulmaması gibi meselelerde çok hassas ve pek kıskançtı. «Hâkimiyeti Milliye» anlayışı pek derin ve şümullü idi. Meclis, devlet ve millete ait her şeyi bilmek ve daima -*millet namına*- her şeye vakıf ve hâkim olmak isterdi.. Buna rağmen, hükûmet, 16 Şubat gününe kadar Millet Meclisine, isyana dair henüz en küçük bir haber bile vermemişti. Ama her vakit olduğu gibi çeşitli inanılır, inanılmaz kaynaklardan sızan ve biri diğerini tutmayan haberler, Meclis koridorlarından taşarak Ankara havasına da yayılmağa başlamıştı.

Oradan buradan kaynar gibi çıkan bir sürü meş'um haberler, ândan âna gittikçe yaygın bir hal almakta idi. Haber şu idi:

– «Kürdistan'da isyan olmuş!..»

İsyan!. Evet ama bu isyanın sebebi, mahiyeti ne imiş?. Neye ve kime karşı imiş.. Asiler kimlerdir ve ne istiyorlarmış?. İsyan şarkın hangi vilâyetinde imiş, ne vakit başlamış, el'an devam ediyor mu, yoksa bastırılmış mı?.. Ve nihayet bütün bunlar kadar mühim olan bir dü-

şünce, bir endişeli soru daha var: Hükûmet Meclise neden malûmat ve izahat vermiyor?!.

Gerçi hükûmetin bu hususta gösterdiği gecikmenin sebebi belki de vak'anın ehemmiyetsizliğinden dolayıdır gibi bir zan ve fikir de hatırlara gelmiyor değildi. Ancak; bütün diğer, cevapsız kalan ve makul bir sebebe bağlanamıyan düşünce ve suallerin dimağları bürüyen siyah bulutlar içinde burgulanıp kalması; mebuslardaki asabiyeti, vehmi, vesveseyi, süpheyi, endişeyi artıran bir kaç günlük bekleyiş; haberleri tüketmişti. Halbuki; Piran Köyü'nde patlayan, vatanın mübarek bir bölgesinde facialar, ölümler yaratan malûn isyanın ilk silâhı: 13 Şubat 1341 (1925) gününde alevini kusmuştu.

İhanet hareketinin ilk ateşini Piran'da saçan bu silâh; o gün, Şark illerimizden bazılarında sevimli mavi semaları kapkara bulutlarla örtecek bütün yeşil bir sahayı kızıl masum kanlarına boyayacak olan ihtilâl günlerinin gelip çattığını, hainane bir cür'et ve cesaretle haber vermiş bulunuyordu.

O günlerde Ali Fethi Bey'in (İstanbul) başkanlığında bulunduğu İcra Vekilleri Heyeti, Büyük Millet Meclisini âdeta ihmal etmiş gibi bir durumda görülüyordu.

Bunun sebebi ne idi? Sonradan anlaşıldığı üzere, hükûmet isyana karşı kayıtsız kalmamıştı. Fakat aldığı haberler isyanın karakteri ve hakikî hedefinin neden ibaret olduğu hususunda İcra Vekilleri Heyetine esaslı bir fikir ve kanaat vermeye kâfi gelecek kadar bilgi mevcut olmadığı, gerek ekseriyet fırkası grubunda ve gerekse Mecliste mebuslara verilen ilk malûmat ve bu arada ileri sürülen pek kısa mütalâalardan anlaşılmıştı.

13 Şubat 1341 (1925) günü Piran Köyü'nde jandarma müfrezesine karşı kullanılan ve bir zabitin şehadeti, bir kaç jandarma erinin de yaralanması ve esareti vak'asını meydana getiren ayaklanma, Dahiliye Vekili Cemil Bey (Tekirdağ) (Uybadın) tarafından Vekiller Heyetine 16 Şubatta haber verilmişti, vak'a, âdeta herhangi bir zabıta vak'ası gibi telâkki olunmuşçasına mahalline verilen emirlerle bastırılmış bir şey gibi gösterilmişti. Aradan iki gün daha geçince, vaziyetin vehamet ve ehemmiyeti, kısmen olsun anlaşılmış olacak ki; ancak 18 Şubat, 1341

günü -yine Dahiliye Vekili, Tekirdağ mebusu Cemil Bey tarafından, Büyük Millet Meclisine izahat verilmişti. Vekil, verilen bir takriri cevaplandırmak için bu açıklamada bulunmuştu. Cemil Bey:

«Genç vilâyetinde Şeyh Said namında bir eşkiya (!) nın türemiş olduğu ve avanesi ile birlikte yağmaya koyulmuş bulundukları, ancak hükûmetin ittihaz ettiği tedbirler, verdiği emirlerle pek az zaman içinde bertaraf edileceği...» şeklinde izahatta bulundu.

Hakikatte ise; Ergani'nin Piran Köyü'nde kapkara ve kanlı çehresini *-yüzündeki maskeyi atarak-* göstermiş bulunan, yüzlerce silâhlı âsi kütlesi; Şeyh Said'in emir ve kumandası altında, gittikçe çoğalıp büyüyen bir kütle halinde Darahini'ye doğru, kol budak salarak ve etrafa tahrik edici gününün geldiği haberini ilân etmekte idi.

Halbuki, Şark İstiklâl Mahkemesinin ve isyan bölgesinde kurulan divan-ı harplerin yaptıkları soruşturma ve yargılama dosyalarında mevcut ve saklı olan vesikalar bu isyanın çok evvelden hazırlandığını göstermektedir.

Hazırlıklar, Çapakçur öğretmeni vatanperver, fedakâr *-şehit edilen-* Mehmet Zeki, nahiye müdürlerinden Tevfik Bey ve Vartolu âşiret binbaşılarından Kasım Bey ve sair şahıslar tarafından hükûmetlere ve resmî makamlara, isyanın çıktığı günden, günlerce aylarca ve yıllarca evvel bildirilmiş bulunuyordu. Ne yazık ki; mahallî hükûmetler kayıtsız, kör ve hükûmet merkezi habersiz veya sağır bir durumda imişler!..

Bundan daha garip olan da şudur ki; hâdisenin mahiyeti ve hakikî gayesinin ne olduğunun tamamen meydana çıkmış olduğu bir zamanda; yağmaların, hükûmetlere el koyup şehir ve kasabalarda zabıta teşkilâtı yapıldığı, mevki kumandanları, inzibat ve muhafaza kumandanları, mülkiye âmirleri, müftüler nasb ve tayin olunarak halka emirler verildiği, beyannameler neşredildiği ve Türk ordusuna «düşman askeri» denildiği ve nihayet ihtilâlin bir değil, üç, beş vilâyette tezahürlerinin görüldüğü günlerde dahi, hâdisenin büyük bir isyan ve ihtilâl mahiyetinde mi olduğu, yoksa mahallî ve sadece cehalet ve taassuptan doğmuş dinî bir irticadan mı ibaret bulunduğu, yayılma ve genişleme kabiliyetinin memleket ölçüsünde mi, yoksa mevziî bir mahiyet mi taşıdığı noktaları hakkında, evvelâ Fethi Bey hükûmetince ve sonradan da Büyük Millet Mecli-

sindeki «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası»nın liderleri ve mebusları taraflarından gerektiği şekilde takdir edilememiş bolunması keyfiyetidir!.

Gerçi; günler geçtikçe, Vekiller Heyetinde ayılma başlamış, Başvekil Ali Fethi Bey'in bazı vekil arkadaşlarıyla ayılan diğer vekiller arasında görüş ve anlayış farkları olduğu Meclisçe *-gayri resmî olarak-* haber alınmıştır.

Hattâ, Ali Fethi Bey kabinesi erkânı ve Halk Partisi liderlerinden ve Meclis Reisi Kâzım Paşa, Karesi Mebusu, (Özalp) gibi bazı zatların da katıldıkları hususî toplantılarda, bilhassa, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) in riyasetinde yapılan Vekiller Heyeti içtimalarında, bizzat Gazi'nin ve birkaç vekilin hâdiseyi vahim, büyük ölçüde genişlemeye, memleketşümul bir durum ihdasına müsait görüşlerine rağmen, Ali Fethi (Okyar) Bey başta olduğu halde, Vekiller Heyeti'nin ekseriyeti bu görüş ve sezişe katılmamışlardı. Bu hal, o sıra Ziraat Vekili bulunan Gümüşhane mebusu, Millî Mücadele devrinin büyük başarılı Maliye Vekili Hasan Fehmi (Ataç) Bey tarafından, bugün dahi hatırlanıp ifade ve hikâye edilmektedir. Esasen, bu durum sonraları, ekseriyet fırkası Meclis Grubu âzasınca da grup müzakerelerinde bahis konusu olmuş ve tamamen anlaşılmıştı.

Bütün bunlara rağmen, hükûmet, vak'a hakkındaki duygu, bilgi ve kanaatini, aldığı tedbirleri ve alacağı diğer tedabir hakkındaki düşüncelerini Büyük Millet Meclisine ancak 24 Şubat 1341'deki 64'üncü içtimaın ikinci celsesinde yaptığı geniş bir izahatla arzetmiştir.

Bu tarihten evvel de, hükûmet, Büyük Millet Meclisi Riyasetine sunduğu bir tezkere ile isyan bölgesinde, bir ay müddetle örfî idare ilân edilmiş olduğunu bildirmiş ve tasdik talebinde bulunmuştu. Sonra da Büyük Millet Meclisinde hükûmetin şu tezkeresi okundu:

*Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*

23 Şubat 1341 tarih, 6/908 numaralı tezkereye zeyildir:

Harekât-ı isyaniyenin sirayeti hasebiyle «Malatya» vilâyetinde dahi bir ay müddetle idare-i örfiye ilân edilmiştir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 86'ncı maddesi mucibince keyfiyeti Meclis-i Âli'nin tasdikine arzeylerim efendim.

*Başvekil*
*Ali Fethi*

Bu tezkere ile örfî idarenin evvelce ilân edilmiş olduğu Diyarbekir, Elâziz, Genç, Ergani, Muş, Dersim, Urfa, Mardin, Siirt, Bitlis, Siverek, Van, Hakkâri vilâyetleri ve Erzurum'un Kiğı ve Hınıs kazalarına şâmil olan bölgesine Malatya vilâyeti de katılmış oluyordu.

## Fethi Bey isyanı anlatıyor...

24 Şubat 1341 günü, Meclisin açılan ikinci oturumunda, Başvekil Ali Fethi Bey'in Meclis huzurunda Türk milletine verdiği malûmat ve izahat, gerek bundan evvel ve gerekse bundan sonra, isyanın mahiyetine ve hükûmetle muhalefet partisi Meclis grubu âzasının ihtilâl vak'ası karşısındaki aldıkları vaziyet ve ortaya attıkları fikir ve mütalâaların tahlil ve teşrihinde büyük bir ehemmiyeti olacağı için onu, aynen karilerimize arzetmeği faydalı ve hattâ zarurî buluyoruz.

Başvekil şöyle konuşmuştu:

Kuva-yı devlete karşı Genç vilâyetinde bazı usât müsellâhan kıyam etmiş oldukları için gerek mıntaka-i isyanda ve gerekse isyan mıntakasına civar olan ve bu isyanın tevessülü muhtemel olan mıntakalarda Teşkilât-ı Esasiye Kanununun madde-i mahsusasına tevfikan hükûmet idare-i örfiye ilân etmiş ve Meclis-i Âliniz nazarı tasdikine arzeylemiştir.

Bu idare-i örfiyenin ilânını icabettiren harekât-ı isyaniye hakkında müsaade buyurursanız bir nebze heyet-i celilenize malûmat arzedeyim:

Malûm-u âlinizdir ki, geçen yaz ortalarında Nasturî harekâtı icra edilmiş ve bu harekât esnasında bazı zabitan ecnebî tezviratına kapılarak hududun cenup cihetine geçmişlerdir. Hiyanet-i vataniye işaret eden bu harekâtın dahilde bulunan müşevvikleri hakkında elde ettiğimiz delâil ve emarat üzerine bazı zevat, Bitlis Divan-ı Harbinde muhakemeleri icra olunmak üzere tevkif edilmişlerdir. Bu tevkif edilen zevatla uzaktan ve yakından münasebetleri olan ve divan-ı harpçe istinabe tarikiyle şehadetine lüzum görülen Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Said namında

bir zat vardır. Bu zat bundan bir müddet evvel müridan ve avanesini beraberine alarak Genç vilâyetinde bir dolaşma hareketi yapmak ve her uğradığı yerlerde bazı zevatla ve bilhassa hükûmete muhalefeti ile tanınmış olan anasır ile sıkı ve bizli müşafehe ve müzakereye girişmiştir. Bu meyanda maksatı re'si olan Piran Köyü'ne uğramıştır.

Şeyh Said'in beraberinde bulunan iki şahsın firarî olduğunu farkeden jandarmaların, bu firarîleri derdest etmeğe teşebbüs etmeleri üzerine, Şeyh Said jandarmalara karşı silâh istimal etmeleri için emir vermiş ve müsademe neticesinde jandarmaları esir almıştır. Bu suretle kendisinin muzmiri olan harekâtı isyaniye başlamıştır.

Yalnız isyan hareketi başlamadan evvel biri Halep'de diğeri İstanbul'da bulunan iki oğlunun Hınıs'a vücutlarına intizar etmiş onlarla görüştükten ve Halepte ve İstanbul'da temas etmesi muhtemel bulunan zevattan beklediği haberleri aldıktan sonra bu hareketine başlamıştır.

Piran'da vukua geldiğini arzettiğim bu vak'a Şubatın on üçüncü gününe tesadüf etmiştir. Vak'ayı ika etmekle beraber derhal telgraf hatlarını katetmiş ve hükûmete karşı isyan halinde bulunduğunu ilân eylemiştir.

Aynı günün gecesinde Hacı Talât namında başka bir şahıs tarafından Genç hapishanesine ve jandarma dairesine tecavüz vaki olmuş, silâh istimal edilmiş ve baskın suretinde vaki olan bu tecavüz neticesinde jandarmalarımız esir düşmüştür.

Çapakçur'da dahi aynı mahiyette hükûmet konağına karşı bir tecavüz vaki olmuş ve hükûmet konağı zaptolunmuştur.

Bu suretle Genç, Çapakçur, Hani, Lice ve Palo kazası da, bilâhare buna iştirak etmek üzere, bu mahallerin teşkil ettiği mıntaka bir mıntakai isyan halini almıştır. Bunun üzerine civarda bulunan ve az zaman zarfında tahriki kabil olan müfrezelerin hareketine mahallin en büyük askerî kumandanı tarafından emir verilmiştir.

İsyan mıntakası birçok vilâyetlere şâmil olduğu için o isyan mıntakası, temin etmek üzere orada bulunan üçüncü ordu müfettişi Kâzım Paşa'ya tevdi edilmişti. Kâzım Paşa'nın emriyle tahrik edilen müfrezelerden birisi Fis boğazından geçerek Bahçe'ye gitmek üzere hareket etmiş ve diğer müfreze de Piran Köyü'ne uğrayarak Hani istikametinden Lice istikametine doğru yürümek emrini almıştır.

Fis boğazına hareket eden müfreze, boğazın işgal edilmiş bulunduğu ve hareket halinde bulunan müfrezeye ateş edilmekte olduğunu ve boğazın seddedilmiş bulunduğunu görünce müfreze boğazı sökmeğe muvaffak olamamış ve boğazın civarında bir köyde ikamete mecbur kalmıştır.

Kezalik Piran Köyü üzerinden Hani tarikiyle Lice'ye hareket eden diğer bir müfreze Piran'a dahil olmuş ve orada bulunan ahali tarafından tüfekle karşılaşmış ve vaki olan müsademe neticesinde isyanı tenkil eylemiş ve firara icbar etmiştir. Ondan sonra Hani istikametine doğru hareket etmiş keza isyanı tenkil etmiş ve Hani'de karargâh kurmuştur.

Bu tenkil neticesinde Hani'de ikamet eden müfreze bir gece gruptan yarım saat sonra «Teslim!.. Teslim!.. Sallu âlâ Muhammed..» sadalarıyla her taraftan gelen köylülerin baskınına uğramıştır. Bu baskına dahilde bulunan ahali de maalesef iştirak etmiştir. Bunun üzerine müdafaa eden neferlere dahilden ve hariçten ateş edilmiş ve müfreze ateş altında kalınca ricat etmeğe mecbur olmuş ve Hani'nin cenubunda bir köye kadar gelmiştir. Bu suretle vakanın ehemmiyet ve ciddiyet kesbettiğine ve civarda bulunan müfrezelerle kabili istifade olan kuvayı askeriye ile itfa olunamıyacak kadar bir ehemmiyet peyda ettiğine kani olan hükûmet, derhal ve daha mühim kuva-yı askeriyenin seferber edilerek sevkedilmesine karar vermiş ve bunun için icabeden tedabiri almıştır.

Bu suretle seferber edilecek olan kıtaatı askeriye yakın zamanda mıntaka-i askeriyeye hareket edecek ve ümit ederim ki; bu usâta hükûmeti cumhuriyetimizin sillei tedibini ve sillei tenkilini indirecektir. *(Bravo.. Elbette.. İnşallah sesleri).*

Efendiler!.. Bu usât Palo mıntakasını elde ettikten sonra dün Elâziz vilâyetinin merkezine kadar da dairelerini tevsi için Elâziz vilâyeti merkezine hücum etmişlerdir. Orada bulunan müfrezemiz gece yarısından öğleye kadar devam eden şiddetli bir müsademede şehri kahramanane ve metinane müdafaadan sonra, fakat her taraftan iltihak eden âsilerin kuvvetine tahammül edemediğinden, maalesef ve bilmecburiye kasabayı terkederek cenuptaki İzoli köprüsüne kadar çekilmeye mecburiyet görmüştür.

Şimdiye kadar arzettiğim vekayi, isyan harekâtının mahiyeti askeriyesini irae eden vekayiden ibarettir.

Bu isyan hareketi ne gibi esbap tahtında zuhur eylemiştir ve ne gibi âletlerle zavallı, saf halk iğfal edilerek Türk cumhuriyetinin kuvayı müsellahasına karşı kıyama sevkedilmiştir. Buna dair heyet-i celilenize malûmat vermek için yine usât yedinde bulunmuş olan vesaikten istifade etmek isterim..

Elde edilen bu vesaike nazaran ve maktullerin üzerinde bulunmuş olan bir mektuba nazaran gûya Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti o havalide 800 kişinin katline emir vermiş ve bu katlolunacak zevat arasında Şeyh Said de bulunmakta imiş. Bu malûmatı para mukabilinde elde etmiş ve bundan kurtulmak için zaten muzmer olan merettep olan isyanı şimdiden yapmaya mecbur olmuş, bu isyandan maksadı da şeriatın temininden ibaret bulunuyormuş..

Diğer bir vesika da, alınan raporlardan birinde deniliyor ki; hâdise padişahlık, hilâfet, şeriat ve Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını temin etmek gibi irticakâr bir propaganda pûşidesi altında Kürtçülüktür ve umumî olarak kabul edilebilir. Ancak, bu umumiyet içinde fiiliyat Piran'da vakitsizce infilâk ettiği için kuvvetsiz bulunan Piran, Lice, Genç muhiti havzasına münhasır kalmıştır. Halen Lice ve Piran hattının az cenubu ve Genç'e kadar imtidat eden şimali *-arzettiğim propaganda levsine fiilen kapılmış gibidir-* kuvvet bulunan menatıkta ise maruz propagandanın yalnız kavliyatı mesmudur.

Ve fakat, mütemadiyen ötede beride dolaştıkları işitilen kanunen yakalanamıyan Kürtçü tanınmış zevat tarafından fiiliyata teşvik vardır. Bu rapor 14 Şubat 1341 tarihinde gelmiştir.

Bundan maada Diyarbekir'de isyan harekâtıyla alâkadar olduğu anlaşılan bazı anasır 19 Şubat gününde hükûmet konağı civarına ve fırka karargâhı civarına iki adet, el yazısıyla yazılmış beyannameler yapıştırmışlardır.

Bu beyannamelerde Gazi Paşa aleyhinde, ordu aleyhinde ve bilhassa zabitan aleyhinde ve paşalar aleyhinde, memurini devlet aleyhinde bir takım kerih ve ağıza alınmaz elfaz-ı tahkiriyye ve eracif yazılmıştır.

Diğer şayan-ı dikkat olan vesikada deniliyor ki; *-bu vak'ada maktul düşen bir âsinin üzerinden çıkan bir mektuptan ibarettir.-* Kürdistan'da hükûmet teşkili için dolaşarak Piran'a gelmiş olan Şeyh Said

Efendi'nin maiyetindeki iki mahkûmun derdesti üzerine Piran vakası zuhur eylediği ve iki seneden beri cereyan eden fikir ve sözlerin bugün tatbikatına girişildiğini, Şeyh Said'in Hani'ye ve oradan Lice ve Genç'e hücumla Piran'a avdet ve Piran'ın merkez yapılacağı, aynı zamanda Bitlis, Muş, Erzurum'da, Hınıs'da harekâta başlanacağı ve Türk memurlarının hapis ve Kürt memurlarının şayan-ı emniyet bulunanlarının serbest bırakılması ve olmıyanların tevkifi ve hemen çeteler tertibi ile etrafa çıkarılması ve zinhar ahalinin malına, hayatına müdahale edilmemesi ve İslâmiyetin mahvedildiği gün olduğundan ihyayı dine çalışmaya Cenab-ı Hak'kın Şeyh Said Efendi'yi tavsit eylediği yazılmaktadır. *(Handeler ve gürültüler)*..

Diğer cihetten Şeyh Said'in, İzoli eşrafından Bozan Ağa'ya gönderdiği bir beyanname de şu mealdedir:

1300 seneden beri Cenab-ı Hakkın Peygamberi göndermekle dinimizi ikmal eylediği, âdat münakehat, muamelât ve tehzibi ahlâk eylediği ve asrımızın bunlara ilân-ı harp eylediği ve bunun için ulema, meşayih, beyler ve ağvanımızın ve hanedanlarımızın bu taarruzu imha ve tahkir edecekleri ve eğer ittihat eylemezsek cümlenin müzmahil olacağı yazılmaktadır..

Efendiler!.. Haricî mesailin halledilmek üzere bulunduğu şu sıralarda dahilde zuhur eden bu isyan hareketinin esbabı menşeini aradığımız zaman birçok şeyler varidi hatır olabilir. Fakat; bu varidi hatır olabilecek esbap ve avamil hakikaten asıl âsiler ve mürettipler tarafından ahaliye karşı izhar edilmemiştir. Ahaliye karşı söylenen sözler şimdi arzettiğim gibi bir takım eraciften ibarettir. Söylenen şeyler şunlardan ibarettir:

«Bin üçyüz seneden beri tekemmül eden din-i İslâm mahvedilmiştir veya mahvına doğru yürünmektedir. Bunun temin-i ihyasına Cenab-ı Hak tarafından Şeyh Said memur edilmiştir!.»

Kendisine bir Mehdî süsü verdiği de diğer vesaikten anlaşılıyor. Bu suretle Şeyh Said zavallı halkı en can alacak noktasından tahrik ve iğva eylemiş ve bu suretle memleket dahilinde mühim bir gaile açmaya teşebbüs etmiştir.

Efendiler!.. Öteden beri zavallı Türk milletinin başına gelmiş olan birçok felâketler daima aynı silâhı, aynı vesaiti istimal eylemek üzere vaki olmuştur. Bu vek yii zikretmek için şimdi ne benim hatırım

ne de sizi vaktiniz müsaittir. Ancak, en yakın ve en şayan-ı dikkat olan vekayiden meselâ Balkan muharebesine tekaddüm eden Arnavutluk isyanından, ondan evvelki 31 Mart vakasından bahsedeceğim. Bu vakıalarda kullanılmış olan vesait ve tesvilâtın bugünkü hareketi isyaniyede dahi aynen zuhuru eylediğini pişi en'âna almalıyız.

Efendiler!.. O zaman da şeriat mahvolmuştur. Din mahvolmuştur. Şu zevat veya bu zevat dini yıkmak üzeredir. Ey ahali! Ne duruyorsunuz kalkınız diyerek zavallı ahaliyi kaldırmışlar, vatan aleyhine hareket ettirmişler ve hattâ din aleyhine hareket ettirmişlerdir.

Efendiler!.. Gerek Otuzbir Mart vak'asının, gerekse Arnavutluk isyanının Türk milletine, Türk vatanına vurduğu mühim darbelerden Türk cumhuriyetini vikaye etmek için hükûmetiniz her türlü tedabiri almaya azmeylemiştir. *(Bravo sesleri... Alkışlar..)*

Hiçbir zaman böyle mânasız tesvilâtla halkın milletin ve vatan aleyhine kıyamına müsaade etmiyecek ve kıyamın müşevvikleri, müsebbipleri en ağır cezalarla memleketin selâmeti namına tecziye ve tenkil olunacaktır. İttihaz ettiğimiz tedabiri askeriye yakında, göreceksiniz hüsnü tesiratını derhal gösterecektir. Fakat, bu tedabiri askeriye ile müterafik olmak üzere bir takım tedabiri siyasiye, tedabiri kanuniye dahi ittihaz etmek lâzımdır.

Şurasını da söylemek isterim ki; Teşkilât-ı Esasiyemizin ikinci maddesi mucibince Türk cumhuriyetinin dini; din-i İslâm olduğu bu mürettep ve müşevviklerin cümlesinin malûmu bulunduğu halde (1) mahza memleket dahilinde ihtilâl çıkarmak, isyan etmek ve Türk milletinin öteden beri ihtiyacı olduğu huzur ve sükûnu sektedar etmemek için badema buna mümanaat etmek lâzımdır. Bunun için halkın hissiyatı diniyesi âlet ittihaz edilmiştir.

Dini ve mukaddesat-ı diniyeyi âlet ittihaz ederek halkı, millet, vatan, cumhuriyet aleyhine teşvik edenler hakkında ahkâm-ı şedide-i kanuniyye vazeylemek lüzumu bir kere daha tezahür etmiştir. Bu maksada riayet etmek için hükûmetiniz bugün Meclis-i Âlinize bir kanun teklif edecektir.

(1) O tarihte, Teşkilât-ı Esasiye Kanununda «devletin dini, din-i İslâmdır» gibi bir kayıt mevcuttu.

Efendiler!.. Bundan maada, gayet kuvvetli tedabiri ekseriya alınmış ve bundan evvel heyet-i celilenize okunmuş olan tezkerede mıntakası irae edilmiş olan mahallerde idare-i örfiye ilân olunduğu gibi dünden itibaren hissedilen lüzuma binaen Malatya'da dahi idare-i örfiyenin ilânı için hükûmet heyeti celilenize maruzatta bulunmuştur. Bu nikatı nazardan gerek idare-i örfiyenin tasdik buyurulmasını ve gerekse alınacak olan tedabir-i askeriye neticesinde bittabi ihtiyar olunacak masrafın heyeti celilenizce kabul olunmasını istirham ederim.»

## Muhalefet Fethi Bey'i destekliyor...

Başvekil Ali Fethi Bey (Okyar) in hayli bir gecikme ile *-âdeta ister istemez bir durumda-* Büyük Millet Meclisene verdiği izahat ve bu arada, Başvekil sıfatıyla kendisinin ve Vekiller Heyetinin, Şark isyanı hakkındaki mülâza ve kanaatlerini bildirmesinden sonra, muhalefet fırkası grubu namına fırka başkanı olan İstanbul Mebusu Kâzım Karabekir Paşa söz alarak hitabet kürsüsünden şu konuşmayı yaptı:

«– Hükûmetimizin beyanatına nazaran bazı Şark vilâyetlerimizde idare-i örfiyeyi mucip hâdiseler zuhura gelmiştir. Bu mahdut mütegallibenin haricî teşvikatla bazı emellere nail olmak için halkı, dini tahrikle izlâl ettikleri anlaşılmıştır.

Dini âlet ittihaz ederek mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye koyanlar her türlü lânete lâyıktır. Hükûmetimizin kanunî olan icraatına, biz de bütün mevcudiyetimizle müzahiriz.

Dahilî ve haricî herhangi bir tehlike karşısında bütün cihan yekvücut evlâtları, her zaman, her fedakârlığa âmadedir.»

Muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın lideri Kâzım Karabekir Paşa'nın mebuslar tarafından takdirle karşılanan bu beyanat ve verdiği bu teminattan sonra, ilân edilmiş olduğu hükûmet tarafından daha önce, Büyük Millet Meclisine arzolunan örfî ida-

renin Meclis tarafından kabul ve tasdiki riyasetten reye konmuş ve ittifakla kabul edilmiştir.

Bundan sonra da evvelce, Meclisten, Adliye Encümenine havale edilmiş bulunan ve Başvekil tarafından Meclise verilen izahat esnasında bahsi geçen Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin tâdili hakkındaki tasarının encümenden iade edildiği riyasetten Meclise bildirilmiştir.

Okunan muaddil tasarının Büyük Millet Meclisine sevki; Başvekâletin 24 Şubat 1341 tarihli tezkeresiyle olmuş bulunuyordu.

Bu tezkerede; Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin tâdili hakkındaki 10 Nisan 1339 tarihli kanuna tezyil edilmek üzere Adliye Vekâleti celilesince tanzim edilen ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 24 Şubat 1341 tarihli içtimaında badettezekkür Meclis-i Âliye arzı tekarrür eden lâyiha-i kanuniye ile esbabı mucibe mazbatasının leffen takdim edilmiş olduğu bildirilerek muktezasının âcilen ifa ve neticesinin inba buyurulması Meclis riyasetinden rica edilmekte idi.

Adliye Encümeninden heyet-i umumiyeye verilen kanun maddesi aynen şöyledir:

«**Madde 1** – *Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasî gayelere esas veya âlet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur.*

*Dini veya mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti devleti ihlâl veya dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasında fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahrirî veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.*»

Bu madde metnindeki «din ve mukaddesatı diniye» kelimelerinden ne mânâ ve maksat anlaşılacağı mebuslar tarafından sorulmuş ve Adliye Encümeni namına, encümen âzasından Süreyya (Karesi) tarafından verilen cevap ve izahattan sonra sorulan husus açıklanmış görülerek kanun maddesi reye konulmuş ve ittifak-ı ârâ ile kabul edilmiştir. Kabul tarihi: 25 Şubat 1341'dir.

Şarktaki ayaklanmanın vukua geldiği günden *-13 Şubat 1341 (1925)-* Başvekil Fethi Bey (Okyar) in, onbir gün sonra verdiği izahatla yaptığı açıklama günü arasında geçen günlerde; gerek iktidar partisi Meclis Grubunda cereyan eden müzakereler ve gerekse Vekiller Heyetinde *-kendi aralarında-* meselenin lâyıkıyla ve uzun uzadıya tetkikiyle alınması gereken tedbir ve teşebbüslerin tesbiti ve bilhassa Cumhurreis (Gazi Mustafa Kemal)in (Atatürk) başkanlığında, İcra Vekilleri Heyetinde yapılan müzakereler esnasında, Başvekil Ali Fethi Bey'in, isyanın mahiyeti hakikiye ve gayesini idrak ve takdir hususunda bazı vekillerle aynı görüş ve anlayışta olmadıkları, sızan mevsuk haberlerden ve grupta yapılan görüşmelerden belli olmakta idi.

Sonradan tamamen meydana çıktığı gibi, İsyanın karakteri, hedefi ve genişleme imkân ve kabiliyeti bakımlarından Gazi'nin (Atatürk) görüşleri ve takdirleriyle Başvekilin bu husustaki kanaatleri arasında da mühim farklar mevcut bulunuyordu.

Fethi Bey (Okyar) hakikatte, isyanı Mecliste verdiği izahat gününe kadar ve hattâ o günden sonra da korkunç ve mühlik bulmuyor, onu sadece irticaî ve mahallî bir isyan olarak kabul ediyor veya Meclisteki beyanat ve izahatının kat'î ve mantıkî olarak delâlet edeceği fikir ve kanaatiyle şahsî, asıl kanaati olan (vak'anın irticaî ve mahallî olması) mahiyetine dair indî görüşünden doğma isabetsiz bir kanaat arasında mütereddit bulunuyordu..

ır aldığı
ha ... urunda
Tü ... sal iza-
hat ... ım ma-
hiye ... ve kat'î bir kanaate varamamış bulunduğu, maalesef, pek barizdi.. Fethi Bey Başvekil bulundukça, isyana karşı alınacak olan, alınması elzem bulunan seri ve şedit siyasî, askerî ve kanunî her türlü tedbirlerin isabet ve kifayeti meselesi üzerinde hükûmetine bittabi müessir olurdu.

Nitekim: İki buçuk ay önce, *-resmen bildirilen sebebe göre-* hastalığı hasebiyle Başvekâletten istifa ederek, İstanbul'da Heybeliada'da istirahat etmekte bulunan İsmet Paşa (İnönü) nın, vuku bulan davet

üzerine Ankara'ya gelip Meclise iltihak ettiği günden evvel ve sonraki ekseriyet partisi grup toplantılarının birinde grupta teessüf ve ümitsizlik yaratan bir haber şayi olmuştu.

Bu haberi ilk defa, Fethi Bey kabinesinde Bahriye Vekili olan Topçu İhsan Bey, beni Meclis binasının bahçesine götürerek gizlice vermişti.

Haber şöyle idi: Hükûmette fikir ve kanaat birliği yokmuş, tesanüd ve fikrî tecanüs bulunmuyormuş!. Evvelce hükûmet tarafından ilân edilip grup kararına müsteniden Büyük Millet Meclisine tasdik için arzedilmiş bulunan örfî idare mıntakası *-grup kararına lüzum hissedilmiyerek-* sırf Başvekilin arzu ve teklifiyle daraltılmış fakat evvelki karar Vekiller Heyetinin ittifakiyle alınmış olduğu halde bu son tadil edici karar dört vekilin muhalefetine rağmen ekseriyetle alınmış imiş..

Yukarıdan beri çok kısaltılarak verdiğimiz bu bilgiden anlaşılacağı üzere, şarkta, günler geçtikçe sirayet ve şümulü genişlemekte ve fecaati artıp büyümekte olan ihtilâlin büyük ehemmiyeti karşısında, Ankara'da hükûmetin teşeddüd içindeki durumu, anlayış ve kavrayışının noksan ve kifayetsiz oluşu da, muhtemel tehlikenin bütün azamet ve dehşetiyle ilerlemesine müsait bir zaman bırakacak halde idi.

## Fethi Bey'i düşüren isyan...

Sabık Başvekil ve Halk Partisi Genel Başkan Vekili İsmet Paşa işte bu buhranlı günlerde *-20 Şubat 1341'de-* Ankara'ya geliyor ve umumî vaziyeti de işte bu halde buluyor.

Görülüyor ki; 13 Şubatta infilâk eden ihtilâl bombasının patlatıldığı günden tam sekiz gün sonra ve İsmet Paşa'nın İstanbul'dan Ankara'ya dönüp gelmesini müteakip örfî idare ilân edilmiştir. 21 Şubattan sonra yapılan bir grup toplantısındadır ki, Bahriye Vekili Topçu İhsan Bey'in bana verdiğini biraz evvel arzettiğimiz haber, grupta bahis konusu olmuştu.

2 Mart 1341 tarihinde bir toplantı daha yapan Halk Partisi Meclis grubunda Parti Genel Başkan Vekili İsmet Paşa da bulunuyordu. Müzakere konusu, pek tabiî olarak şark isyanı idi. Konuşmalar, izahlar, istizahlar arasında ortaya atılan bir mesele; «Vekiller Heyetinde husule gelen ihtilâf» meselesi müzakerelerin hararet ve şiddetini artırdı; bu hal grup üyeleri mebusların ehemmiyetle dikkat nazarını çekti. Heyecan artmıştı. İcra Vekilleri Heyetinde fikrî tesanüd zaafı ve isyana ait kanaatlardaki ayrılıklar mevcut olduğu iddia halinde beyan edildi. Gayri mütesanid fikir anlaşmazlığı içinde bulunan bir hükûmetle böyle mühim bir isyanın önüne geçilemiyeceği düşünce ve kanaatleri ileri sürülüyordu. Fakat; ne Başvekil Ali Fethi Bey, ne de diğer Vekiller bu hususta söz olarak hakikati ifade etmekte çekingen davranıyorlardı.

Nihayet hükûmetin, kabinede mevcut anlaşmazlığı ortaya koyan Vekillerinin kimler olduğunun bilindiği mebuslar tarafından ifade edilerek hükûmet başkanının ve bazı karar ve fikirlere iştirâk etmemiş olan Vekillerin ne için sükûtu seçerek bu hususta grubu tenvir ve tatmin edecek bir şey söylememekte ısrar ettikleri soruldu ve bu halin, Vekiller Heyetinde hakikaten ihtilâf ve tesanüdsüzlük bulunduğuna kesin, manidar bir delil teşkil ettiği de söylendi: «Başvekil ve Vekiller birer birer kürsüye gelsinler, bu husustaki durumlarını gruba bildirsinler» denildi.

İşte bu ısrarlı talep üzerine, Bahriye Vekili kürsüye gelerek ihtilâfın vâki ve mevcut olduğunu, kendisi ile diğer üç Vekil arkadaşının - *Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) ve Dahiliye Vekili Cemil (Uybadin) (Gaziayıntap)*- Vekiller Heyetinde evvelce ittifakla kararlaştırılmış, grubun ve Meclisin tasdikine de sunulmuş olan idare-i örfiye mıntakasına dair kararın dört muhalif reye karşı çoğunlukla değiştirilmek istendiği açıkladı.

Bu suretle, ittifakla alındığı bilinen bu kararın çoğunlukla alındığı meydana çıkmıştı.

Hâdise, zaten asâbı gergin, heyecanı kızgınlıkla karışık olan grup âzasının büyük çoğunluğunda, hayreti teessüre, teessür ve hayreti teessüfe çevirmişti. Başvekil Fethi Bey'e karşı o güne kadar gösterilen emniyet ve itimat derinden derine sarsılmış, çeşitli tezahürlere, şiddetli muahazelere yol açmıştı.

Mebuslardan birinin:

«– Kara günler yaşıyoruz. Büyük bir felâketle neticelenmesi muhtemil olan bir İsyan, bir ihtilâl karşısındayız. Böyle mühim, tarihî zamanlarda, bu kabil elîm hâdiselerde, vatanı azîm meselelerde aramızda ve başımızda bulunan en büyüğümüz bizleri yalnız bırakmamalıdır. Onu aramızda görmek isteriz. O bizleri tenvir ve irşad etsin!.» demesi üzerine, tasvip edildiği anlaşılan bu fikirden dolayı grup toplantısına ara verildi. Çankaya'da oturan Cumhurreisi Gazi'ye, grubun bu arzusu bildirilmişti.

Az bir zaman geçer geçmez, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) in grubun toplandığı eski Meclis binasına geldiği görüldü.

Gazi'nin başkanlığında tekrar müzakerelere başlanmadan önce, reisin vaziyet ve isyan hakkında grubu aydınlatması istendi. Bu umumî arzu ve istek karşısında Gazi şu cevabı verdi:

«– Ben, mevkiim icabı, re'sen bir mütalâada bulunmıyayım. Arkadaşlarım konuşsunlar ve bana sual sorsunlar onlara cevap vereyim.» Parti Genel Başkanının ilk sözleri hemen hemen, bu meal ve manâda idi.

Bunun üzerine mütalâalar, sualler birbirini takip etti. Söylenen sözlerden ve bahusus Büyük Şef'e sorulan hususlara dair alınan cevaplardan, Başvekil Fethi Bey (Okyar), derhal anladı ki; grup çoğunluğunun kendisine itimadı kalmamıştır.

Çok nazik ve parlâmenter bir zat olan merhum Ali Fethi Bey söz alıp grup kürsüsüne çıktı:

«– Anlıyorum ki dedi, arkadaşlarım isyana karşı hükûmetimin almış bulunduğu tedbirleri yeter görmiyerek daha geniş, daha şedid tedbirler alınmasını istiyorlar. Ben, hâdisenin lüzum gösterdiği tedbirleri alınmış ve bu tedbirler isyanı bastırmak için kâfidir kanaatinde bulunuyorum. Daha şedid tedbirlerle elimi kana sürmek istemiyorum. Ve sizlerin şahsan itimatlarınızı kaybetmiş olduğum kanaatiyle Başvekâletten çekiliyorum.» şeklinde kısa bir konuşma yaptı. Bazı mebuslar bu samimî, inatsız ve ısrarsız parlâmenter hareketi alkışladılar.

2 Mart 1341 günü yapılan bir grup toplantısında geçen ve pek uzun süren müzakereler ve tartışmalar sonunda vukubulan istifa keyfi-

yeti, ertesi günü «3 Mart 1341 günü» bir toplanma yapan Büyük Millet Meclisinin ikinci oturumunda, bizzat Ali Fethi Bey tarafından, şifahen, şu sözlerle Büyük Millet Meclisine arzedildi:

*«Muhterem arkadaşlarım!.*

*Mensup olduğum Cumhuriyet Halk Fırkası'nın dünkü içtimaında, Heyet-i Vekilenin siyaseti dahiliyesi hakkında cereyan eden münakaşa neticesinde hükûmet ekalliyette kalmış olduğundan, Başvekil sıfatıyla İcra Vekillerinin istifasını Reisicumhur Hazretlerine dün akşam takdim ettim.*

*Reisicumhur istifanızı kabul etmiş ve yeni hükûmet teşekkül edinceye kadar vekâleten ifayı umur etmekliğimizi rica eylemiştir. Başvekâletim zamanında muhabbet ve müzaharetlerine nail olduğum arkadaşlarıma en samimî ve en kalbî teşekküratımı arz eylerim.»*

İstifa eden Başvekil Fethi Bey'in bu beyanatı biter bitmez, İstanbul Mebusu Rauf Bey (Orbay), müzakere açılmamak kayıt ve şartını beyan etmek suretiyle, Başkanlıktan söz istedi. Teklifi kabul edilen Rauf Bey şu ricada bulundu:

*«Muhterem arkadaşlarım!.*

*«Vekâleten hükûmeti idare ettiğini ve siyaseti dahiliye dolayısıyla ekalliyette kalarak istifa buyurduklarını şimdi heyet-i aliyenize arzeden Fethi Beyefendi, beyanatlarını kâfi derecede tavzih buyurmadılar.*

*Malûmu âliniz bundan üç dört gün evvel, Genç'de zuhur eden isyan üzerine kendileri başında bulundukları hükûmet namına Meclis-i âliye mufassal malûmat vermişler ve Meclis-i âli de kendilerinin izah ve tesbit buyurdukları tedabiri şedideyi ittifak-ı ârâ ile tasvip etmişti. Şimdi Fırkada siyaset-i dahiliye hakkında cereyan eden münakaşa neticesinde, ekalliyette kaldıklarından dolayı, istifaya mecbur olduklarını ifade etmek kâfi değildir. Çünkü, bilhassa hariçte ve dahilde birçok sui tefehhümatı tevlid edebilir. Bilhassa dahilde, şüphesiz mühim bir vaziyet gösterebilir.*

*Bendeniz bu nokta-i nazardan mülk ve milletin selâmeti için ve hariçte ve dahilde müstekar bir idare çehresi göstermek için, bu hususta Meclis-i âlinin daha ziyade tenvir edilmesini kendilerinden rica ediyorum.»*

Rauf Bey'in bu ricası; Mecliste, sağdan, soldan işitilen kâfi... kâfi... sesleriyle mukabele görmüştü. Fakat Fethi Bey'in söz alarak kürsüye geldiği görüldü ve kısaca şöyle dedi:

«– Başka verecek izahatım yoktur. Siyaseti dahiliye hakkında cereyan eden müzakere neticesinde fırka hükûmeti olmak dolayısıyla fırkada hükûmet ekalliyette kalmıştır. Ve bunun üzerine devam etmek imkânı göremediğimden Reisicumhura istifasını vermiştir.»

## Yeni başbakan İsmet Paşa...

Bu konuşmalardan sonra kimse söz almamış ve Büyük Meclis, Ali Fethi Bey kabinesinin istifasını böylece öğrenmiş oldu.

Şimdi mebusların, zihinlerinde beliren yeni bir istifham işaretinin altında kendi kendilerine sordukları bir sual vardı:

«– Bu buhranlı, şark ihtilâlinin sürat ve şiddetle ilerleyip durduğu günlerde Başvekâlete kim gelecek, hükûmet mesuliyetini kim üzerine alacak?

Zihinlerde yaşıyan bu düşünceli sorunun cevabını aşağıdaki iki tezkere vermişti. 4 Mart 1341 günü Büyük Millet Meclisinde okunan iki Riyaseticumhur tezkeresi şunlardı:

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*

İstanbul Mebusu Fethi Beyefendi Başvekâletten istifa etmişlerdir. İstifayı vaki kabul olunarak yeni Heyet-i Vekilenin teşekkülüne kadar vekâleten ifayı vazife etmeleri kendilerinden rica olunmuştur efendim.

*3.3.1341*

*Türkiye Reisicumhuru*

*Gazi Mustafa Kemal*

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*

3.3.1341 tarihli tezkereye zeyildir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanununun madde-i mahsusası mucibince Başvekâlete Malatya Mebusu İsmet Paşa Hazretleri intihap olunmuştur. Müşarünileyhin intihap eylediği diğer vekillerin esamisi berveçhiâtidir. Heyet-i umumiye Meclis-i âlinin tasvibine arzolunur efendim.

*Türkiye Reisicumhuru*

*Gazi Mustafa Kemal*

Aynı günde, Büyük Millet Meclisinde okunan ve tarihleri aynı olan bu Riyaseticumhur tezkerelerine göre İsmet Paşa kabinesinde yer alan vekiller şunlardı:

Başvekil: İsmet Paşa *(Malatya)*, Adliye Vekili: Mahmut Esat Bey *(İzmir)*, Bahriye Vekili: İhsan Bey *(Cebelibereket)*, Dahiliye Vekili: Cemil Bey *(Tekirdağ)*, Hariciye Vekili: Dr. Tevfik Rüştü Bey *(İzmir)*, Maarif Vekili: Hamdullah Suphi Bey *(İstanbul)*, Maliye Vekili: Hasan Bey *(Trabzon)*, Müdafaa-i Milliye Vekili: Recep Bey *(Kütahya)*, Nafia Vekili: Süleyman Sırrı Bey *(İstanbul)*, Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili: Dr. Refik Bey *(İstanbul)*, Ticaret Vekili: Ali Cenani Bey *(Gaziantep)*, Ziraat Vekili: Sabri Bey *(Saruhan)*.

4 Mart 1341'de İsmet Paşa Başvekil olarak Büyük Millet Meclisinde hükûmetinin programını okudu. Program kısa fakat, ciddiyet ve samimiyet hissi uyandıracak kadar açık ve sade idi.

Başvekil diyordu ki:

«Hükûmetin siyaseti umumiyesi malûmunuzdur. Haricî ve dahilî mesail hüsnü intaç edilecektir. Memleket müdafaa kuvvetlerinin her yönden muhafaza ve takviyesine ehemmiyet verilecektir. Dahilî siyasette son hâdisenin sürat ve şiddetle itfası temin olunacaktır. Memleket maddî ve manevî fesatlar vikaye olunacaktır. Devlet nüfuzu teyid ve tarsin edilecektir. Ve bunun için seri, müessir, hususî tedbirler alınacaktır. Meclisin müzaheretini rica ve itimatlarınızı isterim.»

Umumiyetle bu esasları taşıyan programın okunmasından sonra, Meclis Başkanı oylar kullanılırken, güven için beyaz ve güvensizlik için de kırmızı oy pusulalarının kullanılması lüzumunu bildirdi.

Hemen bu hatırlatmadan sonra Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey oturduğu yerden «Müzakere-i umumiye açılacaktır» diye seslendi.

Bundan sonra da Ankara Mebusu Ali Fuad Paşa söz istiyerek kürsüye geldi, şöyle konuştu:

«– Ali Fuad Paşa (Cebesoy); muhterem efendiler!.. Memleket hiç ümit edilmedik bir zamanda bir hükûmet buhranı içinde kaldı. Bu. arkadaşların malûmudur. Bu buhranı davet edecek ortada ne vardır?. Bunu bendeniz anlayamadım. *(İsyan!.. sesleri)* Müsaade ederseniz arzedeceğim. Daha birkaç gün evvel Meclis-i âli Genç isyanını teskin için, istediği tahsisat ve salâhiyeti vermek suretiyle Fethi Bey hükûmetine itimadını izhar etmiştir. Alenî celsede, muvacehe-i millette tedabiri vakıayı hâdise ile mütenasip bulan hükûmet fırkası bilâhare hususî bir müzakerede hangi esbaba mebni muvafık bulmadığını bendeniz anlamıyorum. Bu mütalâata binaen hâdise-i isyaniyenin hükûmetin düşmesine sebep olduğunu zannetmek doğru olamaz.

Efendiler!. Kabinelerin böyle ikide bir anlaşılamayan sebeplerle gelip gitmesi cidden fikirlerdeki istirahati selbediyor. Milleti huzur ve sükûna mazhar etmedikçe, idare de istikrarı temin eylemedikçe, refah ve terakki cümlenizce malûm olduğu üzere muhal olur. İsyanlar irticalar; tenkil ve âsiler, mürteciler; tedip olunmalıdır. Buna şüphe yoktur. Ancak, milletin hukukî tabiiyesini ve hürriyetini tahdit ve tazyik edecek tedbirlerde, idare makinesinde yer verilmemesini rica ederim.

Malûm olduğu üzere hükûmetlerin hikmeti vücudu, yalnız ve yalnız milletin hukukuna riayet etmek ve ettirmek, vicdanlarda huzur ve sükûn vücuda getirmektir.

Biz, Fethi Bey hükûmetinin çekilmesini bu esasla kabili telif görmüyoruz. Hükûmetin tebeddülünü mucip sebep ne ise, muvacehe-i millette alenen münakaşa edilmedikçe, maatteessüf İsmet Paşa hükûmetine itimat edemiyeceğiz» *(Tabiî sesleri)*..

«Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» liderlerinden olan Ali Fuad Paşa'nın söylediklerinden sonra, Meclisten güvenoyu isteyen İsmet Paşa Ali Fuad Paşa'ya şu cevabı verdi:

«– Hükûmet buhranının sebebini muhterem Fuad Paşa Hazretleri anlamak istiyorlar. Zannediyorum ki, arzettiğim programda buna vazıhan ifade ettim. Mevcut olan hâdiseyi süratle itfa etmek istiyoruz. Ve

bunu hepimiz istiyoruz. Memleketin ifsattan vikayesi, huzur ve sükûnun muhafazası için seri ve müessir tedabiri mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz. Bu sarahaten mevzuu bahs olmuştur. Bu nokta-i nazarın memleketin ekseriyeti meşruasına iktiran ettiği kanaatindeyiz. Meclis-i âli bu kanaati izhar buyurursa programımızda da kabul ettiğimiz veçhile memlekette yalnız hâdisatın itfasına değil bütün memlekette hâdisatı muhtemeleye karşı behemehal seri ve müessir tedabiri mahsusa alacağız. *(Bravo sesleri.. Alkışlar..)*

Malûm olmayan ve iki mânâya çıkacak olan iltibaslı kelimelerin zararı daha çoktur ve bu mutadım değildir. Gayet açık bir surette vaziyeti ortaya koyup kemali cesaretle ve kemali kanaatle alacağımız vaziyeti ifa etmek hem vazifemizdir, hem de Büyük Meclisin memlekete çizmiş olduğu necat yolunda muvaffakiyetle yürümek için en kısa yoldur. Onun için tebeddülü hükûmette ve hükûmetin takip edeceği siyasette malûm olmıyan hiçbir nokta yoktur. Yalnız bu münasebetle hususî bir hasbihalin ve bir fırka içtimaının burada mevzuubahs olması ve bilmecburiye benim fırka dahilinde muhtelif mebahisten bahsetmiş oluşum, ihtimal ki arkadaşlarımız arasında hakikaten ihtilâfı efkâr olduğunu ifham eder. Ve böyle değildir.

Teşkilât-ı siyasiyenin kendi içinde münakaşat olur, sonra kanaatler birleşerek yürüyebilirler. Bu nokta-i nazardan herhangi bir zaaf hasıl olmamasını izhar için tafsilât vermedim. Ben, takip olunan bir hattı hareketin, müsmir ve faydalı olan bir hareketin behemehal lehtarı ve aleyhtarı olmasını tabiî addedenlerdenim. *(Bravo.. sesleri).*

Bir hareketin müttefikan lehtarı veya müttefikan aleyhtarı olur şeklini ender addederim. Fakat; muayyen bir hedefe yürüyen ve muayyen bir hatta teveccüh eden bir adamın eğer sine-i millette lehtarları ekseriyeti kâtiyeyi haiz iseler bu hattı hareket takip olunacak demektir. Ekalliyette iseler, diğer fikir yürüyecek demektir. Bunun için herhangi bir iltibasa mahal kalmıyacak surette vuzuhla idare-i kelâm ettiğimi zannediyorum.

Meclis-i âlinin tayini esami ile vereceği itimat ve kararı üzerine takip olunacak hattı hareket taayyün edecektir.» *(Alkışlar...)*

Başvekilin sözleri biter bitmez Ali Fuad Paşa, tekrar kürsüye gelerek asıl maksadının neden ibaret olduğunu şu sözlerle açıkladı:

«– Efendim!.. Bendeniz Başvekil Paşa Hazretlerinden şunu sormak istiyorum ki, Fethi Beyefendi kabinesi harekâtı isyaniye hakkında tedabiri kâfiye alamamışlar mıdır? kendilerinin bu husustaki kanaatleri nedir? Bunu izah buyursunlar.

Ali Fuad Paşa'nın bu kısa konuşma ile sorduğu suali Başvekil İsmet Paşa şöyle cevaplandırdı:

«– Rica ederim. Fethi Beyefendi ile beni burada münakaşaya sevketmeyiniz. Bunun burada ne amelî faydası vardır ve ne de dürüsttür!

Hâdisenin sürat ve şiddetle itfasına bütün vatandaşlar taraftardır.. Bundan başka fikir besliyen olamaz. Sürat ve şiddetle itfasının istilzam ettiği bütün tedabir alınmaktadır. Bir taraftan hâdise sahası nokta-i nazarından olan tedabiri, diğer taraftan da tedabiri umumiyeyi almak lâzımdır. Alınacak bir tedbir ve herhangi bir esas muhtelif şekillerle münakaşa olunduktan sonra nihayet bu hattı hareketin musip olduğuna ekseriyet karar verirse ondan sonra mesele yoktur. Eğer benim programımda ve takip edeceğim hattı harekette iltibasa kabul olunan ve olunmayan noktalar varsa sual buyurursunuz. Cevap vermek hem vazifemdir, hem de iktidarım vardır.

Siyaseti umumiyedeki programım iki mânâ, üç mânâ çıkmıyacak kadar vazıh olduğu için bunun üzerinde yürümeğe meclisi âli iltizam buyurursa kararını ittihaz edecektir.»

Bundan sonra yeni hükûmete itimat meselesi açık oya kondu. Yapılan tasnif sonunda; 180 mebusun oya iştirak ettiği ve bunlardan (154) güven, (23) güvensizlik oyu ve (3) oyun da çekimser olarak kullanılmış olduğu ve bu suretle İsmet Paşa hükûmetinin büyük çoğunlukla güven sağladığı öğrenildi.

Kürsüye gelen Başvekil İsmet Paşa şunları söyledi:

«– ... Meclisi âli emin olabilir ki; memleketin selâmeti için tayin ettiği hututda ve şimdi kabul buyurduğu siyaseti dahiliyede memleketimiz için yalnız selâmet ve necat neticesini idrak edeceğiz ve behemehal muvaffak olacağız.

Meclisi âliden vaziyet icabı hemen bu gece müzakeresini teklif edeceğim bir kanun vardır. Bu kanunun bu gece müzakere ve intaç edilmesini istirham ederim..»

# Takrir-i Sükûn ve Hıyânet-i Vataniye Kanunu...

Başvekil İsmet Paşa'nın, hemen bu gece müzakeresini teklif edeceğini bildirmiş olduğu kanun tasarısı Takrir-i Sükûn Kanunu tasarısından başka bir şey değildi. Bu tasarı yeni hükûmet tarafından derhal hazırlanmış ve Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmuştu.

Başvekilin, Ali Fuad Paşa ile karşılıklı *-ve sualli, cevaplı-* vukubulan konuşmalarını müteakip, kabinesine verilen güven oylarının miktarı da anlaşıldıktan sonra Takrir-i Sükûn Kanunu tasarısının Meclise gelmiş bulunduğu riyasetten heyeti umumiyeye bildirildi. Tasarı tetkik, müzakere edilmek üzere Adliye Encümenine havale olundu.

Aynı günün gecesi Meclis tarafından kabul olunan kanun tasarısının encümene havalesinden sonra, belediye intihaplarına mütedair bir takrir müzakeresini de yapıp bitiren büyük Meclisin o günkü birinci celsesi muvakkaten kapandı. Bu anda saat: 18.30 idi.

İkinci celse gece açıldı. Adı geçen kanun tasarısının Adliye Encümeninde görüşülerek umumî heyete iade edilmiş olduğu anlaşılarak müzakeresine başlandı. İsmet Paşa hükûmeti tarafından hazırlanmış olan kanun (3) maddeden ibaretti ve 4 Mart 1341 tarihli idi.

Kanun tasarısı ve gerekçesi okunduktan sonra Adliye Encümeninin mazbatası da okundu. Encümen mazbatası şu fikir ve kanaati gösteren kısa bir yazı idi:

*Adliye Encümeni Mazbatası*

Hâdisat-ı fevkalâde-i âhirenin gösterdiği lüzum üzerine, gelen ve tetkik olunmak üzere encümenimize tevdi buyurulan lâyıha-i kanuniye mütalâa ve tetkik olundu.

Hükûmetin lâyihai mezkûreye müteallik esbabı mucibesi encümenimizce de muvafık ve bu kanunun kabulü menafii âliye-i vataniye noktasından musip görülmüş olmakla aynen kabul edilen işbu kanun lâyihası müstacelen müzakere buyurulmak üzere heyet-i umumiyenin nazarı tetkik ve tasvibine arzolunur.

Adliye Encümen Reisi Mustafa Fevzi *(Saruhan)*, Mazbata Muharriri Münir *(Çorum)*, Aza Süreyya *(Karesi)*, Aza Refik *(Konya)*, Aza Şefik *(Beyazıt)*, Aza Ali Rıza *(Kırşehir)*, Aza Osman Nuri *(Bursa)* muhalifim, Aza Feridun Fikri *(Dersim)* muhalifim.

Hükûmetin gerekçesi de şudur:

*Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*

Ahval ve hâdisatı fevkalâde-i âhirenin gösterdiği lüzum ve memleket dahilinde emniyet ve asayiş, huzur ve sükûnu ve nizamı içtimaiyeyi ihlâl edecek irticakârane ve ihtilâlkârane harekât ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icabeden tedabiri ittihazla Türkiye Cumhuriyetinin nüfuz ve kudretini takviye ve inkılâbın esasatını tarsin ve masum halkı izrar ve izlâl eden mütecasirlerin süratle takip ve tenkili maksadıyla İcra Vekilleri Heyetinin 4 Mart 1341 tarihli içtimaında karara iktiran eden işbu lâyihanın iktisabı kanunisi için Meclis-i âlinin nazarı tasvip ve tasdikine arzına müsaade buyurulmasını rica ederim.

*4 Mart 1341*

*Başvekil*
*İsmet*

***Madde 1*** *– İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâle bais bilûmum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükûmet reisicumhurun tasdikiyle re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını hükûmet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.*

***Madde 2*** *– İşbu kanun, tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'iyyül icradır.*

***Madde 3*** *– İşbu kanunun, tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.*

*Vekiller Heyeti*
*imzaları*

Bu kanun tasarısının ihtiva ettiği maddeler, mebusların aynen yazabilmeleri için, gayet ağır olarak okutturuldu. Mebuslar da aynen yazdılar.

Müzakereye başlanmak üzere iken, Karesi Mebusu Süreyya Bey söz aldı ve Adliye Encümeninde lâyiha tetkik ve mütalâa edilirken hükûmet tarafından hazırlanmış ve şimdi okunmuş olan tasarının birinci maddesindeki «irtica ve isyan» kelimelerinin «irticaa ve isyana» şeklinde kabul edilmiş bulunduğunu, binaenaleyh maddeyi yazan mebusların bunu bilmesini ve o suretle okunarak müzakereye konması lâzım geldiğini bildirdi. Başkanlıkça ibare o suretle tashih edildikten sonra müzakereye başlandı. Tasarının umumî heyeti müzakere edilecekti.

### *Tenkidler başlıyor*

İlk konuşmayı *-usule dair diyerek söz alan-* Gümüşane mebusu Zeki Bey yaptı ve kanunun mahiyeti asliyesi itibariyle Teşkilât-ı Esasiye Kanununa muhalif olup olmadığı hususunun anlaşılması gerektiğini ileri sürdü. Fakat, bu mütalâasının, birinci maddenin müzakeresi sırasında söylenmesi lüzumu mebuslar tarafından ihtar edilmesi üzerine Zeki Bey esas maksadına sadık kalarak, kanunun teşkilâtı esasiye kanununa aykırı olduğunu, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun (26) ncı maddesi hükmüne göre, idam kararlarının tasdik ve infazı meclise ait olduğu halde teklif edilen bu Takrir-i Sükûn Kanunu'nun meclise ait olan bir salâhiyeti İstiklâl Mahkemesine vermekte bulunduğunu, onun için teşkilâtı esasiyedeki bu hüküm değişmedikçe, «Takrir-i Sükûn Kanunu» tasarısının müzakere edilemiyeceğini söyledi.

Bundan sonra, Adliye Encümeni namına söz alan Karesi Mebusu Süreyya şu mütalâayı meclise arzetti.

«– Efendim!. Bu kanun, hükûmet tarafından teklif edilmiş ve Adliye Encümenimiz tarafından dahi tetkik edilerek Teşkilât-ı Esasiye Kanununa münafi olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda hükûmetin, zamanın icabat ve ihtiyacatına müstenit ve ondan dolayı tatbiki lâbüt görülmüş olan bir teklifi kanuninin müzakeresi mevzuu bahisdir.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na aykırı kanun yapılamıyacağı, teşkilât kanunumuzun hükmî sarihi iktizasından olduğu halde, bu itirazın her kanunda yapılması *-ileri sürülen mütalâaya göre-* lâzım iken hiçbi-

rinde, hiçbir vakit yapılmamıştır. Yani böyle bir kaide böyle bir hüküm yoktur ki, herhangi bir teklifi kanunî heyeti umumiyede müzakereye vazedildiği zaman Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na münafi midir, değil midir. Bunun için başlı başına bir bahis açalım, müzakere açalım ve karar alalım. Ondan sonra teklifi kanunînin müzakeresine geçelim böyle bir şey yoktur.

Herhangi bir arkadaş, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ahkâmı sarihasına bir hükmî münafi görüyorsa, müzakeresi esnasında münafidir der ve bu cihet, o madde müzakere olunurken intaç edilmiş olur. *(Öyledir.. sesleri).*

Binaenaleyh bu husus, başlı başına ayrı bir müzakereyi mucip değildir.»

Bu izahat verildikten sonra başkanlık; kanun tasarısının hükûmetten gelmiş ve lâyiha encümenine verilmeden ait olduğu Adliye Encümenine havale edilmiş olduğunu ve encümende yapılan müzakeresi esnasında Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hükümlerine aykırı bir cihet görülmemiş bulunduğunu söyledi.

### *Feridun Fikri: Şüphe üzerine kanun olmaz...*

Bundan sonra, muhalefet fırkası mebuslarından Feridun Fikri Bey (Dersim) söz aldı.

«– Feridun Fikri (Düşünsel), bu kanun lâyihasının meclise «alel'amya bir vaziyetle getirilmiş» olduğunu, tatbikatta ne suretle işliyeceği keyfiyeti üzerinde Adliye Encümeninde de tevakkuf etmiş bulunduğunu, «memleketin emniyeti dahiliye ve hariciyesinin tehlikeye maruz kaldığı bu zamanda» ceza ve usul kanunlarıyla diğer kanunların hükümleri tetkik edilerek «hangi çarkların işlediğine karşı alınması lâzım geldiği noktası tesbit ve tetkik edilmeden bu kanunun buraya alel'amya bir vaziyette getirilmiş» bulunduğunu, bu kanunun hükümlerinin cidden vahim bir mahiyeti haiz olduğunu söyledikten sonra Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Türklerin hukuku tabiiyelerini tasrih eden (70) inci maddesini aynen okuduktan sonra, teklif edilen bu kanunun, bütün bu hakları hükûmetin «takdir, mürakabe ve idaresine tevdi» ettiğini de iddia etti..

Sözlerine devamla; filhakika, irtica ve isyanın menfur şeyler olduğunu ve bunların memlekette mer'î kavanin ve esasatı adliye dairesinde, usulü üzerine imha edilmesi lâzım geleceği fikir ve mütalâasını da serdetmekle beraber, bu lâyiha-i kanuniyenin ifade-i umumiyesinin tamamen hukuku esasiyeyi hükûmetin yed-i mürakabesine bırakmak gibi bir vaziyete müntehi olabileceğini ve çünkü bu lâyihanın bütün hürriyetleri, siyasî faaliyetleri ve neşriyat hürriyetini hükûmetin mürakabesi altına koyacağını ve yine bu kanunla hükûmetin istediği zaman mübhem bir takım tabirlerle, herhangi bir mefhumu irtica ve isyan mânasına ithal edebileceğini de bir kanaat olarak ileriye sürdü.

«Nizam-ı içtimaî» mefhumundan daha mübhem, daha seyyal, daha hududu tahdit edilmemiş bir şey olmadığı fikir ve kanaatini de ortaya koydu. «Dünyada (sükûn ve huzur) tâbiri kadar hududu geniş bir tâbir mevcut değildir» dedi. Ve nihayet bu kanun lâyihasının Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ahkâmına münafi olduğunu, cumhuriyetin hâkimiyeti milliyenin ruhuna da muhalefet teşkil edeceği mütalâasında ısrar etti.

Tam bu esnada Karesi mebusu Ahmet Süreyya hatipten, bu fikir ve mütalâaların «hukukî ve kanunî müstenidatının» nelerden ibaret olduğuna dair bir sual sordu. Bu soru karşısında, hatip her vakit gösterdiğinden daha başka bir heyecan ve coşkunluk içinde sözlerine şöyle devam etti:

«– Emniyet kelimesi de var. Dünyada emniyet kelimesini bir hükûmetin, bir icra makinesinin eline tevdi ederek bunun arkasından faaliyeti beşeriyeyi; teşkilât, tahrikât, teşvikât, teşvişat ve neşriyat diye tahdit etmek doğru değildir.

Efendiler!.. İnsanların zihninden geçen fikri bile bunun şümulüne ithal etmeğe imkân vardır. Ve efendiler!. Dünyada tarihî siyasînin bütün safahatında bu hakikat yer yer tecelli etmiştir. Bu zemine girmeden vatanın muhtaç olduğu huzuru, vatanın muhtaç olduğu sükûnu, vatanın muhtaç olduğu emniyeti temin etmeğe imkân vardır. Ve imkân olduğunu geçen gün buradan milletin mukadderatını duş-ı mesuliyetine tevdi ettiğimiz insanlar, huzur-u millette söylemişlerdir. Bu hakikat ayân iken bu yanlış yola gitmek sizi temin ederim, vicdanımın en elemli ukdelerinden birini teşkil etmektedir.»

*«Allah.. Allah.. sesleri»*

Kanunun bir maddesinde bulunan Emniyet kelimesinden o kadar dehşetli ve hikmetli mânalar çıkaran, bu yüzden tehlikeler üstünde tehlikeler, misli görülmemiş felâketler vehmeden sayın Feridun Fikri sözlerine devamla diyordu ki:

«– Yalnız yegâne tesellim; encümende bu hususta muhalif kalmak gibi bir saadeti azimeyi bana bahşetmesidir.» Ve sözlerini şöyle bitirdi:

«Muhterem arkadaşlar!.. İsyanın tenkilinde, vatanın mühim bir kısmını kana boyayan, ıztıraba garkeden isyanı biran evvel, bilâ merhamet tenkilde hepimiz müttefik bulunuyoruz. En ziyade nazar-ı dikkatimizi, nazar-ı ehemmiyetimizi o noktaya tevcih etmek lâzımgelirken nazar-ı dikkatimizi, nazar-ı ehemmiyetimizi bu mesele-i vataniyeden ayrı başka bir sahaya tevcih etmek *(iftira ediyorsunuz.. sesleri)* bu yol üzerinde yürümek kadar yanlış bir şey tasavvur olunamaz..

Arkadaşlar!. Geçen gün Fethi Beyefendi buraya gelmişti. Fethi Beyefendi Nasturî harekâtından başlayan son şark isyanının mahiyeti manzuresinin nasıl bir muhassala-i ihtiras olduğunu, ecanip tahrikâtının neticesi olarak memleket dahilinde cereyan eden bir faaliyeti dahiliye faaliyetlerinden hariç, sırf menfur bir hareket olduğunu teşrih buyurdukları zaman, heyet-i celile müttefikan beyanı itimat etmişti. Bu itimat mevcut iken şimdi heyet-i celilenin böyle âdeta şüphe kanunumahiyetini tazammun edecek bir suret, bir hareket ve nevima idare-i örfiyeyi bile hafif bıraktıracak bir surette bir harekette bulunmak teşkilât-ı esasiye Cumhuriyet ve hâkimiyeti milliye ruhuna münafidir.» Hatip, sözlerini bitirirken, kanun tasarısının bütününün reddini teklif etmiştir.

Feridun Fikri Bey (Dersim) in ileri sürdüğü iki mütalâadan açıkça anlaşılacağı üzere, bütün endişesi *-kendi ifadeleriyle söyliyelim-* kanunun «Bir şüphe kanunu mahiyetini tazammun edeceğinden» gelişigüzel düştükleri yersiz bir şüphe mahsulü idi.

### *Kâzım Karabekir: İstiklâl Mahkemesi şeref değildir...*

Dersim Milletvekili Feridun Fikri Bey'i takiben kürsüye gelen Terakkiperver Cumhuriyet Partisi lideri Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul) da şu beyanatta bulundu:

«Muhterem arkadaşlar!.

Evvelce bu kürsüden söylediğim veçhile hâdise-i isyan zuhur eden mıntakada hükûmetimizin her türlü kanunî icraatına taraftarız. Ve bunu bir defa daha tekrar ediyorum. Fakat, bu muayyen hâdise karşısında milletin hukuku tabiiyesini tazyika taraftar değiliz. Huzur-u âlinize getirilen kanun gayri vâzıh ve elâstikîdir. Eğer bu kabul edilirse buna istinaden teşkilât-ı esasiyemizin ruhundan doğan siyasî taazzuvlar ve bunların faaliyetini tahdide veyahut matbuatı tazyika teşebbüs edilirse halk hâkimiyeti tenkis edilecek demektir. Çünkü; artık milletvekillerinin sadaları dahi bu kubbe altından harice çıkmıyacaktır.

Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir. İstiklâl Mahkemelerine gelince İstiklâl Mahkemeleri isminin medlûlü veçhile İstiklâl harblerimizin esnasında yapılmış ve yapılması lâzımgelen bir mahkemeydi. Binaenaleyh, bunların tarihe karıştırılması da Meclis-i âliniz için tarihî bir şereftir.

İsmet Paşa Hazretleri eğer İstiklâl Mahkemelerini ıslahat âleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar..»

***Rauf Orbay: Bu kanun Anasaya'ya aykırıdır...***

Kâzım Karabekir Paşa'yı, Zeki Bey (Gümüşhane) takip etti. Ve aynı fikir ve mütalâalar çerçevesi içinde düşüncelerini söyledikten sonra Rauf Bey (Orbay) söz aldı ve bu konudaki esas fikirlerini şu suretle açıkladı:

«– Muhterem arkadaşlar!. Genç hâdise-i isyaniyesinin fiilen zahir olduğu günlerde istifa eden hükûmetin mahiyeti isyanı, müessir olduğu mıntakayı ve şâmil olabileceği manatıkı ve bunun esbab ve illetini göstererek huzuru mecliste vâki olan beyanatından zannediyorum bu isyanın, bu isyan mahiyetinin müşterek kanaat olarak hakikatte bir takım kimselerin mekruh, merdud, hattâ leimane denebilecek bir kasidle menafilerini istihsal için bir takım gafilleri peşlerine takmak suretiyle ortaya atıldıkları anlaşılmıştır.

Aziz arkadaşlar!. Hepimizin müştereken cereyanını takip ve hamdolsun intaç ettiği hâkimiyeti milliye ve Cumhuriyet idaremizin Genç vi-

lâyetinde zuhur eden ve milleti âmâli fâsidelerine sürüklemek isteyen bir takım mütegallibeler tarafından ika olunan hâdise-i isyan dolayısıyla yıkılacağına ihtimal vermek zaafı kalbten başka hiç bir şey değildir.

Efendiler!. Türkiye halkı içerisinde şuuru olan, namusu olan, kalbinde vatan muhabbeti olan hiçbir ferd bu melânete karşı göz yumamaz. Ve bir saniye bile tahammül edemez. Bunun için efendiler Genç isyanıyla Cumhuriyetimizin tehlikede olduğunu bendeniz kabule mazurum.

Arkadaşlar!. Kanunun heyeti umumiyesinden bahsedilirken rüfekadan bazıları Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bir maddesinden bahsederek hukuku tabiiyenin tahdidinden endişe ettiklerini söylediler. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu müzakere ve tedvin eden bu heyeti muhtereme hiç şüphesiz bu noktada kendileri de mütehassisdirler. Ve böyle bir ihtimale karşı tetkik endişesi ile de mütehassisdirler.

Efendiler!. Genç isyanı hâdis oldu diye, biz Cumhuriyet ve Hâkimiyet-i Milliyenin ve idare-i âliyenin temeli olan Kanun-u Esasi'nin ihlâl olunacağı kadar müsamahakâr bulunamayız. Kanun-u Esâsî, milletin hâkimiyetini, inkılâbın esasını, tamamiyeti mülkiyemizi müemmen olan bir kanundur. Bunun hiçbir noktasında müsamahada bulunamayız.

Onun için bu hususta ne kadar dikkatli ve esaslı düşünürsek mahzur yoktur, fayda vardır. Kalplere gelen endişelerin hiçbir zaman şahsî olmadığına tamamiyle itimat buyurmanızı rica ederim.

Endişemiz vatanî ve millîdir. İstiklâl muharebatı zamanında en çetin hâdisat karşısında Millet Meclisi şu veya bu kanunu ihmal etmiş değildir. Millet Meclisi, Teşkilât-ı Esasiyeye muhalif bir harekette bulunmuş değildir.(1)

Millet Meclisi hâdisat karşısında sükûnetini muhafaza ederek itidalini muhafaza ederek lâzımgelen tedabiri ittihaz etmiş ve etrafıyla düşünmüş ve tatbik etmiş olmak itibariyle muvaffak olmuştur.

---

(1) İstiklâl Harbi sıralarında, yani Birinci Büyük Millet Meclisi devrinde «Teşkilât-ı Esasiye Kanunu» 85 numaralı olan kanundur ki; bu kanun, 7 Şubat 1337 (1921) tarihinde yürürlüğe girmiş ve İkinci Meclis taraından tamamlanıp değiştirilmek suretiyle kanunlaştırılan Anayasaya kadar yürürlükte kalmıştır.
O, ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, topu topu (23) madde ile bir de münferid maddeden ibarettir. Ve o kanunda vatandaşın hak ve hürriyeti tabiiyelerinin neler olduğuna dair bir madde, bir kanunî sarahat yoktur. A.S.Ö.

Muhterem arkadaşlar! Tekrar ediyorum. Bu kanun Başvekil paşa hazretlerinin buyurdukları gibi iltibastan berî değildir. İltibas götürür bir ifade ile yazılmış maddesi vardır. Bu mesele üzerinde tetkikatta bulunalım, mahzurları varsa reddedelim ve daha lâzım olan fıkralar varsa ilâve edelim.. Fakat, efkâr-ı milleti endişenâk edecek ve huzur, sükûn tesis edelim derken huzur ve sükûnu ihlâl edecek şekilde bir madde tedvin etmiyelim. İstirhamım bundan ibarettir.»

Rauf Orbay'dan sonra söz alan, muhalefet partisi mebuslarından, Sivas mebusu Halis Turgut Bey, ekseriyete şâmil olmayan bir kısım zavallıların Kürtlük peşinde koşmasından ibaret olduğunu ve vak'anın, bu zavallıların o havalide böyle leimâne bir maksatla takip ettikleri bir hâdise bulunduğunu ve bunun ulu Türk milletine açık olarak ifade edilmesi lâzım geldiğini ve vak'anın çıktığı yerde söndürülmesinin lüzumlu olduğunu, vatanın diğer aksamında şöyle olur, belki böyle olur demenin doğru bir şey olmıyacağını ve Türk milletinden şüphe edilemiyeceğini ve hakimiyetin onun hakkı bulunduğunu, hiç bir suretle o hakkı kimseye vermiyeceğini söyledi.

Muhalefet grubu liderleriyle mebuslarının konuşmaları sona ermişti. Söz sırası iktidara gelmişti. Onun için biraz da iktidar fırkası mebuslarından bir kısmı ile kanun tasarısını meclise sevkeden Vekiller Heyetine dahil olan kimselerden bazılarının muhalefete verdikleri cevapları ve mukabil fikir ve mütalâaları da okurlara arzedelim:

## Kundakçılar, fesatçılar ve alçaklar...

Avni Doğan Bey'in (Bozok) beyanatı ve mütalâatı şu mülâhaza ve kanaatleri ihtiva ediyordu:

«— Kanunun Teşkilât-ı Esasiye Kanuniyle tezad teşkil ettiğini ve bu kanunun kabulü halinde teşkilât-ı esasiyenin âmme hukuku faslının kapanacağını söylüyorlar.. Hukuku âmme isyan çıkarmak mıdır?.. İhti-

lâl midir?. Yoksa, memleketin huzur ve sükûnunu ve nizamını ihlâl mıdır ki; bu kanun çıkarılınca bütün bu haklar ihlâl edilmiş olsun?!.

Kanun; vatandaşın hukuku tabiiyelerini ortadan kaldıracak bir hükmü havi değildir. Bu kanun; isyana, fesada, irticaa ve içtimaî nizamı muhil harekâta karşı bir mania teşkil ve tesis ediyor. Gösterilen telâşlar nereden doğuyor?!..

Bu kanunun kabulü, bir arkadaşın dedikleri gibi, ne Türk milletine iftiradır, ne de ademi itimattır. Bu kanunun kabulü, huzur ve sükûna nail olmak istihkakında ve iktidarında olduğunu son muzafferiyetle gösteren bu milleti ifsat etmek isteyen edâni içindir. *(Bravo!. sesleri)*

Bu, milleti sükûna ve huzura götürmek içindir. Ve adı üzerinde «Takrir-i Sükûn Kanunu»dur. Bunda namusluların ve memleketin şerefini, tealisini hedef ittihaz etmiş taazzuvların, teşkilâtın korkmasına mahal yoktur. Bu; namussuzların fesatçıların, memlekete kundak sokmak isteyenlerin korkacağı bir kanundur. Telâşa lüzum görmüyorum...»

Avni Doğan (Bozok) ın hitabeleri; açık, ciddî, samimî bir konuşma idi. Cidden telâşlı bir endişe ve endişeli, fakat, yersiz bir telâş hali gösteren muhalefet lider ve mebuslarını tatmin etmesi icabeden bir hitabe olmuştu.

***Recep Peker: Nazariyeler hakikatı boğamaz..***

Bundan sonra yeni hükûmette Millî Müdafaa Vekili olan Recep Bey (Peker) (Kütahya) kürsüye gelerek uzun bir konuşla yaptı. Bu konuşmasında; muhalefet şefleri ve mensuları, mebus arkadaşların, Takrir-i Sükûn Kanunu hakkındaki mütalâalarını cevaplandırdı. Bu esnada, memlekette, matbuatın ve bilhassa İstanbul matbuatının umumî efkâr üzerinde hükûmet, cumhuriyet meclis şeref ve otoritesini zaafa, felce uğratacak neşriyat da haksız ve mahalsiz olarak, musırren devam ettiklerini âsâriyle görmekte olduğumuzu ve hürriyeti matbuat gibi mukaddes bir hak ve mefhumunun bu derece suiistimaline karşı gösterilen müsamahayı millî menfaatle kabili telif bulmadığını geniş ve mufassal bir surette izah etti.

Muhalefetin o kadar korktuğu bu kanunun çıkarılış sebebini açıklamak maksadıyla da demiştir ki:

«– Bu kanun, teşkilâtı esasiyemizle vatandaşa temin edilmiş olan hak ve hürriyetlere karşı bir kanun değildir. Bu kanun; vatanın muhtelif sahalarında fenalık yapmak istidadında olanlarla teşvikat ve tahrikâtta bulunan yuvaları bulmak ve o şerir vasıtaları menetmek için hükûmetin eline bir vasıta olarak verilecek olan kanundur.

Bu itibarla da vatanın selâmetine muvafık olan bir kanundur.»

İdare-i örfiyeyi kabul eden muhalefet grubuna da şöyle hitap etti:

«– İdare-i örfiyeyi kabulde ittifak ettiniz. Fakat bu kanunu kabul etmekte gösterilen ihtiraz ve endişe nedendir!. İdare-i örfiye bu kanundan ancak âsilere, hainlere, memleketi felâkete sürükliyecek tahrikât, ifsadat ve teşvikatta bulunanlara münhasır hükümleri ihtiva eden bu kanunda neden korkuyor ve kanunî sebep istinada salih bir kanun hükmü göstermeden, mutlak olarak, delilsiz olarak hukuku esasiye nazariyatını ve Teşkilât-ı Esasiye Kanununu bir siper gibi kullanarak bunlara münafidir sözü ile karşımıza çıkıyorsunuz?!

Recep Bey (Peker) Feridun Fikri (Dersim) in sözlerine karşı cevaplarına şöyle devam etmiştir:

«– Feridun Fikri Bey yapılacak takibatın nihayetsiz bir şümul dahilinde bir vasıtai ağraz olarak istimal edileceğini ve bu kanun vasıtasının nereden başlayıp nerede biteceği belli olmıyan bir zulüm ve tahrip vasıtası olarak kullanılacağını ifade ettiler.

Efendiler!.. Feridun Fikri Bey'in nisbeti vataniyesinde şüphem yoktur. Olsaydı zihnime bir an tevarüd eden bir fikri ki şudur, «içinde yaşadığımız vatanın bugün geçirmekte olduğu mühim saatlerin ehemmiyetini idrak etmekte olan hain ve şerirleri takip etmek vasıtasında bu günkü mesul kuvve-i icraiyeyi mahrum etmek fikriyle bu fikri dermeyan edebilir, derdim..»

Recep Bey'in bu son sözüne karşı salonda ve yerinde oturmakta olan Feridun Fikri Bey'in «Hâşâ... Hâşâ...» sesi işitildi.

Recep Bey (Peker) sözlerinin sonlarına doğru aynen şöyle konuştu:

«– ... siyasî teşekküller, birbiri aleyhine propaganda yaparlar. Bu tabiidir. Fakat; bunun hududu asaleti aslâ tecavüz etmemesi lâzımdır.

Muazzez arkadaşlarım!.. Mahmul olduğum bir takım ihtisasat daha vardı. Maddî ıstırabım olduğundan devam edemiyeceğim. Yalnız son söz olarak bir nokta daha arzedeceğim..

Muhterem arkadaşlarım!.. Birçok amelî hayat yollarından birçok nazarî kitap satırlarının içinden geçerek milletle başbaşa, bugün bu devleti bulunduğu bu mevkie, bu idareye getirdik. Devlet idaresinde kitap nazariyeleriyle amelî hayatın çizdiği zaruretlerin hattı telifi üzerinde yürümek mecburiyetindeyiz. Herhangi bir fikirle, herhangi bir maksatla olursa olsun hürriyeti o mukaddes mefhumu, bizzat timsali hürriyetin kendi şahsına, kendi simasına tevcih edilmiş bir silah gibi istimal etmek hiçbir vakit hakikate ve vatan menfaatine muvafık değildir!.

Cumhuriyet, hakimiyeti milliye ve hürriyet nazariyeleri, mukaddes mânâlarıyla göğsümüzün en hararetli köşelerinde mahfuzdur. Onu müdafaa edeceğiz. Bu, meclisin sine-i asilidir. Fakat, arkadaşlar.. Bir devletin esasını kurarken milletin hayatını zâmin olacak kararlar ittihaz eder ve kanunları teklif eder ve onları müzakere ederken hiçbir vakit bu nazariye ve mefhumları, bu mukaddes gayeleri bizzat kendileri için tahrip vasıtası olarak kullanamazsınız!.

Hakikati, bir takım nazariyeler içinde boğmamalıdır!..»

Bu sön sözlerle yapılan ikazı cidden samimî ve yerinde olmakla beraber nasılsa, bir defa derin bir kuşkuya düşmüş olan muhalefet üzerinde uyandırıcı ve tatmin edici bir tesir yapmışa benzemiyordu.

### *Adliye Vekili: Bu telâşınız niye?...*

«Müdafaa-i Milliye» Vekili Recep Bey'den sonra kürsüye Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt) çıktı ve konuşmasına şöyle başladı:

«Efendiler!.. Bendeniz meselenin teşkilât-ı esasiye ile alâkadar olan aksamı hakkındaki mütalâaya kısacık bir iki cümle ile cevap vereceğim:

Feridun Fikri Bey o kadar telâş ve o kadar nabemahal bir hüzün gösterdiler ki, nabemahal olduğuna kani olmasaydım, cidden beni de müteessir edeceklerdi. *(Handeler..)* O kadar yerinde olmıyan bir teessür, o kadar yerinde olmayan bir hüzündü.. Buna, yerinde olmadığı için çok sıkıldım.

Efendiler!. Bu kürsüde her şeyi söylemek ve her şeyi ifade etmek, hepimizin ve her mebusun hakkıdır bunda şüphe yoktur. Fakat, meseleyi iyice tetkik etmedikçe efkârı milleti taglit etmek hiçbirimizin hakkı değildir.

Efendiler!.. Feridun Fikri Bey Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bir maddesinden bahsetti. Kendilerinden soruyorum. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun o maddesinde zikrolunan Türklerin hukuku âmmesi, kavanini mahsusa ile muayyen değil midir?. Kavanini mahsusa tahtında değil midir?!..

Dünyada hangi memleket, hangi devlet idaresinde kat'î ve mutlak bir hürriyet vardır?. Türk cumhuriyeti mutlak bir hürriyetle cumhuriyeti imhaya nasıl muvafakat edebilir efendiler!.. *(Bravo.. sesleri).*

Efendiler!. Hürriyetten bahsediyorsunuz. Mutlak hürriyetten değil!. Yani anarşiden bahsetmiyoruz.. Dediler ki; bu kanun mucibince Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun o maddesi artık kapanıyormuş. Memlekette Türklerin hukuku âmmesi kalmıyormuş.. Rica ederim teklif ettiğimiz kanuna dikkat ediniz. Hükûmetinizin istediği şey yalnız bir polis vazifesinin tevsiinden ibarettir. Memleketin asayişini, nizamı içtimaisini, emniyeti umumiyesini ihlâl edecek harekâtı hükûmet meneder. Hüküm verir demiyoruz.. Hükmü kanunen muayyen olan mahkemeler verecektir. *(Bravo.. sesleri)* Niçin hukuku esasiyenin yaprakları kapanıyormuş?!.. Niçin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hiçe sayılıyormuş?!..

Feridun Fikri Bey!.. Size de kürsü-i milletten soruyorum. Madde tasrihiyle söyleyiniz.»

Hatibin bu sualine, Feridun Fikri Bey yerinden «hükûmetin gayri kanunî olarak tevkife hakkı yoktur» sözüyle cevap vermeğe çalıştı.

Halbuki, okuyucularımızın biraz evvel okudukları, müzakere konusu, Takrir-i Sükûn Kanunu maddesinde hükûmetin tevkif yetkisini iktisap edeceği bir hüküm değil (tevkif) kelimesi bile yoktu. Hüküm şundan ibarettir: «Tasrih edilen memnu ef'al ve teşebbüsatı hükûmet menederek mahkemeye tevdi edebilir...» Kanun metninin tasrih ve tesis edeceği hüküm sadece bundan ibaretti.. Ama muhalefet daima kendi havası ve kendi kuşkulu zihniyeti içinde düşünüp konuşmakta ısrar etmekte berdevamdı..

Mahmut Esat Bey sözlerine devam etti:

– «Efendiler!. Hükûmet hapsetmiyor ve hükmetmiyor. Mücrime mahkemenin kapısını gösteriyor. En medenî, en mütemeddin memleketlerde dahi bundan başka ne yapılabilir efendiler?..

Koca bir vatanın şark kısmı, baştan başa irtica ateşi içinde yanarken Feridun Fikri Bey'e soruyorum. Asilerin karşılarına anarşizm hürriyetiyle mi çıkacağız?.. Ve böyle çıkmaya hakkımız var mıdır?..»

Feridun Fikri Bey bu soruya da şöyle cevap verdi:

«– Kanunlar vardır. Üç gün evvel siz kâfi görüyordunuz..»

Mahmut Esat Bey devamla:

«– Burada teklif ettiğimiz kanunun mahiyeti umumiyesi itibariyle soruyorum; vicdanınıza hitap ederek soruyoruz. Kavanini hazıradan, demokrasi prensiplerinden teşkilât-ı esasiyenin hangi noktasından dışarı çıkmıştır?.»

Feridun Fikri Bey oturduğu yerde: «Tamamen tamamen» diye sesleniyordu. Mahmut Esat Bey devam etti:

«– Teşkilât-ı esasiyenin saydığı hürriyetler mutlak mıdır? Yoksa kanunlarla mı mukayyettir?.. Hürriyeti matbuat vardır, fakat, mutlak mıdır?.. Matbuat kanunu yok mudur. Cemiyatı siyasiye vardır. Bunların kanunları yok mudur?..»

Feridun Fikri Bey yine oturduğu yerden «o halde buna ne lüzum vardır?.» diyerek bir soru ile söze karışıyor.

Mahmut Esat Bey devam etti:

«– Hiç lüzum yoksa ne için telâş ediyorsunuz sorarım size.. *(Alkışlar.. Sağol.. sesleri)*

Efendiler!.. Feridun Fikri Bey bu kanunu malûmunuz olan Fransa ihtilâli kebirindeki (süsbek) yani şüpheliler kanununa benzetti. Hayır Feridun Fikri Bey! Bu, hiç süsbekler kanunu değildir. Şüpheliler kanunu değildir. Şüpheliler kanununun mahiyeti başka idi. Bu, o kanun değildir. Bu, hükûmetin mühim ve müşkül anlarında polis vazifesini tevsi eden bir kanundur.. Üst tarafı mahkemelere aittir.»

Sözlerini bitirirken Feridun Fikri Bey yine sesleniyor: «Hangi memlekette böyle bir kanun vardır?..» Bunun üzerine Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver) Feridun Fikri'ye şu cevabı verdi:

«– Hangi memleket senin memleketin vaziyetindedir?»

Bu, sık sık ve karşılıklı sual ve cevaplarla cereyan eden konuşmalardan sonra, Mahmut Esat Bey, Rauf Bey'in (Orbay) ve Kâzım Karabekir Paşa'nın beyanatlarına karşı da şu cevabı verdi:

«– Rauf Bey ve Kâzım Karabekir Paşa çok mutlak konuştular. Hiçbir kanuna ve makul bir fikir ve kaideye istinat lüzumunu hissetmediler. Sadece bu kanunun Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na muhalif olduğu gibi efkâr-ı umumiye tarafından anlaşılmaya salih olmıyan kelimelerle konuştular...

Feridun Fikri Bey hiç değilse daha sarih konuşmuşlardı. Biz isterdik ki, bu iki zat da açık ve sebepli konuşsunlar ve bu suretle hem millet hem meclis, hem de mesul hükûmet tenevvür etsin.. Onun için müsaadeleriyle millet huzurunda kendilerinden soruyorum:

Kanun-u Esasîye muhalif olan noktalar hangileridir?..

Muhterem Kâzım Karabekir Paşa hazretleri bu kanun memleket için bir şeref olamıyacağından bahis buyurdular. Ne için ve neden?.. Bu hususu izah buyurmadılar. Ben kendilerine diyebilirim ki; memleketi de anarşi içinde bırakmak; ne Büyük Millet Meclisine, ne de onun hükûmetine şeref değildir!.

Efendiler!. Halk birbirini kırıyor. Hükûmet bu vaziyet karşısında asgarî bir teklifte bulunuyor. Bunun için bir memleketi bir anarşi içinde bırakmak da bir şeref midir?.. Şark birbirini kırmaktadır. Bu da bir şeref midir? Bunu kendilerinden sormak istiyorum..»

### *Rauf Orbay: Bu kanun sükûn getirmez...*

Rauf Bey (İstanbul-Orbay) söz aldı ve şöyle konuştu:

«– Efendim, Adliye Vekili muhteremi benden, huzuru millette bazı sualler sordu. Cevap vermek ızdırarında kaldım.

Mahmut Esat Bey, memleketi baştan başa anarşi içindedir dediler. Ben esasen bu noktada ihtilâf ediyorum. Sonra da Teşkilât-ı Esasi-

ye Kanununun hangi noktasına muhalif olduğunu sordular, ben de biliyorum. Türk milletinin hukuku tabiiyeleri kavanin ile muayyendir. Kanunlarla da mahduttur. Devletin kuva-yı tabiiyesi mevcut oldukça mercileri de muayyendir. Ama.. bu kanunda iltibasa mahal bırakacak huzursuzluk vardır. Bu baki kaldıkça ben bunun matlup olan tesiratı icra edemiyeceği kanaatindeyim.

Onun için maruzatta bulundum. Şarkta bir ihtilâl olduğunu söylediler. Ben belki yanlış işittim. Fakat teşmil buyurdular sandım. Böyle değilse o halde devletin polisi, mahakimi, jandarması, memurini nizamiyesi ile diğer aksamı ifayı vazife edemiyecek bir halde midir ki, orada, böyle fevkalâde bir tedabir ittihazına ihtiyaç gördüler. İşte nokta-i nazar ihtilâfımız bundan ileri geliyor. Yoksa, bu memlekette en ufak bir fesat karıştıracak herhangi bir muharrikin en şiddetli bir kanunî cezaya maruz kalmasını ben de Mahmut Esat Bey kadar arzu ediyorum. Fakat, tekrar ediyorum ki, sükûn kanunu denilen bu kanunun sükûnsuzluk getireceğinden şüphe ediyorum. Endişe ediyorum. İşte maruzatım bu noktadandır.»

***İsmet Paşa: Evlatları Cumhuriyeti tehlikeye atamaz...***

Adliye Vekili Mahmut Esat Bey Rauf Bey'in bu izahatını «Teşekkür ederim» sözüyle karşıladı. Bunu müteakip Başvekil İsmet Paşa (İnönü) kürsüye geldi ve dedi ki:

«– Muhalefet erkânının ve zannederim bütün âzasının hissiyatına tercüman olan mütalâatını dinledik. Muhalefetin bütün âzasına fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadirdir.

Siyasî hattı hareketimize ilk temas anında muhalifler hassasiyet ve faaliyet gösteriyorlar. Siyasî hat ve hareketimizin sıhhatine en bariz ârazı salime budur.

Mevzuubahs olan kanunun hukuk ve teşkilât-ı esasiye temas eden nazik nokta-i nazarların teşrihini arkadaşlarım kemali muvaffakiyetle ve kemal-i vuzuhla ifa ettiler. Hiç kimsenin zihninde şüphe bırakmıyacak derecede bir kanaati katiye ile anlaşıldı ki; mevcut olan kanun, teşkilât-ı esasiyenin hududu dahilinde memlekette tedabiri nafia cümlesinden âsâ-

rı nafia vücuda getirecek bir kanun mahiyetindedir. Bu itibarla heyet-i celilenin sabrını suiistimal edip mükâlemeyi uzatmak istemem.

Yalnız, muhterem Kâzım Karabekir Paşa, «ıslâhatı istiklâl mahakimine istinaden mi yapacaksın?» diye soruyorlar. Islâhatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek ve daima tarsin etmek, bütün kanunlar gibi İstiklâl Mahkemesi de bir vasıtadan ibarettir.

Emniyet ve asayişin ve huzur ve sükûnun muhafazası milletin her türlü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir kaidedir ki; bu hususta hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti katiyesi karşısındayız.

Yalnız bir şey sorayım: Bana, ıslâhattan bahsederken, bu memlekette «ıslâhat fikirleri teceddüt, terakki fikirleri ahlâksızlıktır» diye barbar bağırılırken muhalefet erkânı niçin bir tek kelime söylemediler?...»

Bu anda büyük mecliste *(tasdik ettiler sesleri... Alkışlar)* duyuluyordu. Bir ara Hamdullah Suphi Bey'in «Feridun Bey bunu tasdik etti» sesi de işitilmişti.

Başvekil sözlerine şu suretle devam etti:

«– Şimdi, muhalif bir vaziyet alan arkadaşlarımın söylemek lâzımgeldiği zaman söz söylememeleri bir mânâyı haizdir. *(Bravo.. sesleri)* Muhterem Rauf Beyefendi «Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lâzım değildir.» buyurdular.

Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında, bu müşahede de kendisiyle beraberim. Benim mütalâam ve nokta-i azimetim şudur ki; bir vaziyeti mütalâa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir cumhuriyet, hiç tehlikede olur mu?!. O kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü vaziyete göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve bunu meclisi haliye izah eden ve kabule iktiranını talep eden biz cumhuriyet evlâtları cumhuriyeti tehlikede bırakırlar mı?.. *(Bravo sesleri!.. alkışlar)*

Cumhuriyet evlâtları, yakında ihtiyaç hasıl olursa ve vaziyet tebeddül ederse cümlesini derpiş edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh ittihaz ettiğimiz tedabir doğrudur. Ve vaziyete göre daima tedabir ittihaz edecek seviyede bulunan meclis-i âlî, cumhuriyeti ve cumhuriyetin memlekete vaadettiği terakkiyat ve ıslâhatı behemehal temin edecektir.

Zannederim ki; bu mesele üzerinde gerek siyasî ve gerekse kanunî nokta-i nazardan hükûmet kâfi derecede izahat arzedebilmiştir.» *(Bravo.. Müzakere kâfidir.. sesleri)* işitiliyordu.

Bunun üzerine meclis riyaseti müzakerelerin yeterliği ve yetersizliği hakkındaki teklifleri oya koydu ve kullanılan reylerle müzakerenin kâfi görüldüğü anlaşıldı.

Maddelere geçilmesi hususu oya konduğu zaman, Feridun Fikri Bey (Dersim) «tayini esamî» ile oya konması için bir önergesi bulunduğunu meclis reisliğine bildirdi. Ve riyaset kanunun herhangi bir maddesinin müzakere edilmemiş olduğunu, bütünün ise oya konmuş ve kabul edilmiş bulunduğunu, şimdi maddelerin müzakeresine geçileceğini bildirdi. Neticede maddelere geçilmesi kabul olunarak birinci madde okundu:

**Madde 1** – *İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâle bais bilûmum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükûmet, Reisicumhurun tasdikiyle re'sen ve idareten men'e mezundur.*

*İşbu ef'al erbabını hükûmet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.*

### *Karabekir: Vehimle ülke idare edilmez...*

Bu maddenin müzakeresine başlanınca Kâzım Karabekir Paşa söz aldı. Fakat; maddeye dair hukukî bir fikir ve mütalâa beyan etmiyerek Recep Peker'in matbuat, bilhassa İstanbul matbuatı hakkındaki şikâyetlerinden ve Başvekil İsmet Paşa'nın muhalefetin söz söylemeleri lâzım geldiği zaman neden susmuş olduklarına dair bulunan sözlerini hedef ve esas tutarak uzun bir konuşma yaptı ve:

«– İşte bizim bu kanundan endişemiz bu iki vehim ve zandan mütevellittir. İsmet Paşa Hazretlerinin böyle bir zan ve vehmi, demek oluyor ki, böyle bir kanun vücuda getirmiştir. Bizim endişemiz, böyle elâstikî, böyle her şeye cezbedilebilir ve istenildiği şekle sokulabilir kanunla hakkı hürriyeti tahdit etmemek içindir. Bu kanunun kabuliyle memlekette matbuat tamamiyle takyid edilmiş olacaktır.» dedi ve sözlerini şu cümle ile bitirdi:

«– Bilhassa, İsmet Paşa Hazretlerine şunu arzederim ki; yirminci asırda zan ve vehimle millet idare edilemez.»

Recep Bey tekrar söz aldı ve yine mutadı veçhile, oldukça uzun konuştu ve Kâzım Karabekir Paşa'ya karşı söyledikleri arasında çok dikkati çeken, geniş mânâlı şu hüküm ve beyanat da vardı:

«... Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri ve bazı rüfekası öteden beri İstanbul matbuatı ile beraber düşünmekte ve bir zamandan beri aynı fikirleri, aynı tarzda mütalâa etmekte ve müştereken aynı fikirlere varmaktadırlar.»

Siyasî ve tarihî ehemmiyetten dolayı *«-Meclis zabıtlarına muallak bir sadakati esas tutarak-* yukarıdan beri arzettiğimiz, «Takrir-i Sükûn Kanunu» müzakereleri, Recep Bey'in son sözleriyle, nihayete ermiş sayılabilir. Zira; kanunun ikinci ve üçüncü maddeleri, kanunun kimler tarafından tatbik edileceğiyle yürürlüğe gireceği tarihe ait maddelerden ibaretti.

Birinci ana maddenin kabulünden sonra, son iki madde üzerinde müzakere ve tartışma olmadı. Oya konularak kabul edildi.

Kanunun tümünün kabulünde kullanılan oyların tasnifi şöyle idi:

İştirak: 144

Kabul: 122

Red: 22

# İstiklâl Mahkemelerinin kurulması...

Aynı gün *-4 Mart 1341*-de ve aynı oturumda, iki İstiklâl Mahkemesinin, Meclis tarafından teşkiline karar verilmesi teklifi ile ilgili Başvekâletin şöyle bir tezkeresi okundu:

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*

31 Temmuz 1338 tarihli İstiklâl mahakimi kanununun birinci maddesinin bahşettiği salâhiyete binaen hükûmet harekât-ı askeriye mıntakasında usulü dairesinde derhal bir İstiklâl Mahkemesinin teşkil ve faaliyete ipıidar eylemesini tahtı vücupta görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun 5'inci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyetine binaen Meclis-i âlice tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder.

Bundan başka ahvali fevkalâdeye binaen ilân olunan seferberliğin milletin ve cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticaî propagandaların, teşebbüsat ve harekâtın kavanini mahsusuna tebean men ve tecziyesi esbabının da serian istikmanı maksadıyla ve aynı tarihli İstiklâl mahakimi kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclis-i âlice tasvip edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve daire-i kazası harekâtı ekseriye mıntakası haricindeki vilâyâta şâmil bulunmak üzere derhal ikinci bir istiklâl mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica ederim efendim.

*Başvekil*

*İsmet*

Okunan bu Başvekâlet tezkeresi üzerine müzakere açıldı. Söz alan Feridun Fikri Bey (Dersim) Şark İstiklâl Mahkemesinin idam hü-

kümlerinin Meclisin tasdikinden geçmeden infaz olmasını Teşkilât-ı Esasiye Kanununa aykırı buldu.

Süreyya (Karesi) ise, bu kayıt ve şartın Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuza aykırı telâkki edilmesinin, isabetli bir hususî fikir olamıyacağını teşhir ve tafsil etti ve bu arada dedi ki:

«– Feridun Fikri Bey'in zan ve iddia ettikleri gibi, bu kayıt ve salâhiyet Meclisin *-idam hükümlerinin infazına karar vermek salâhiyetinin-* bir nevi ferağ mahiyetinde olacağı fikri hukukan asla varid olamaz. Çünkü, İstiklâl mahakimi kanununun beşinci maddesinin sarih hükmü ile sabittir ki, istiklâl mahkemelerinin verecekleri idam hükümleri, icabı halinde, Meclis tasdikine lüzum görülmiyerek bu mahkemelere salâhiyeti infaziye de verilebilir. Nitekim, harp esnasında, harp sahasında işlenen ve idamı mucip olan ef'al ashabı haklarında verilen idam hükümleri de Meclisin tasdikine iktiran etmeden yalnız kumandanların tasdiklerinden sonra icra ve infaz olunur ve sonra Meclis-i âliye arzedilir.

Derhal anlaşılır ki; Feridun Fikri Bey'in düşünceleri varid olsaydı İstiklâl Mahkemeleri kanununda böyle bir sarahatin yer bulmaması icabederdi.»

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yukarıdan beri mufassal bir surette arzettiğimiz çetin bir cidal fikri mahiyetinde cereyan eden müzakerelerle kabulü Meclisçe tekarrür ettikten sonra; bu kanunun, ahvali fevkalâde karşısında bulunan bir zamanda bilhassa isyan ve askerî harekât bölgesinde sürat ve katiyetle tatbiki; gayet tabiî olarak, normal zamanın mahkemeleriyle olamazdı. Bu lüzum ve zarureti, muhalifler de idrak etmiş olacaklardır ki, başka mühim ve uzun müzakere ve tartışma olmadı.

Artık oya sıra gelmişti. Bu esnada Feridun Fikri Bey, onbeş mebus imzasını havi bir önergeleri bulunduğunu ve binaenaleyh, kararın tayini esami (açık oy) ile oya konmasını istediklerini bildirdi.

Önergede onbeş imza var mıdır? Varsa imza sahipleri Mecliste hazır mıdırlar gibi süal ve itirazlar vukubuldu. Yapılan incelemeler sonunda önergede imzaları olan 15 mebusun onbeşinin de tam olarak Mecliste hazır bulunmadıkları anlaşıldı. Meclisin dahilî nizamnamesi hükümlerine göre, nizamname ile tayin ve takyid edilmiş olan şartı haiz bulunmadığından, tabiatiyle nazarı dikkate alınmadı. Bu mahiyette

istekte bulunan başka bir önerge de mevcut değildi. Usulen mesele oya kondu ve ittifak denilebilecek bir çoğunlukla, istiklâl mahkemelerinin *-hükûmet teklifine uygun olarak-* teşkili de kabul edildi.

7 Mart 1341 (1925) günü, Büyük Millet Meclisi'nin (71) inci içtimaının (1) inci celsesinde, Şark ve Ankara İstiklâl Mahkemelerinin reisi, müddeiumumî ve âzasıyla ihtiyat âzası seçildiler.

Muhalefet partisi Meclis Grubu âzasından Trabzon Mebusu Muhtar Bey gruplarının bu seçime iştirak etmemeye karar vermiş olduklarını Meclis riyasetine bildirdi. Riyaset, oya ve seçime iştirak etmenin ve etmemenin kullanılacak oylarla belli olacağını söyledi.

Yapılan seçimler sonunda, her iki mahkeme için aşağıda isimleri yazılı olan mebusların seçildikleri anlaşıldı. Heyetler şu şekilde teşekkül etmişti:

1 – Şark İstiklâl Mahkemesi heyeti:

Reis: Mazhar Müfid (Denizli Mebusu).

Müddeiumumî: Ahmet Süreyya (Karesi Mebusu).

Aza: Ali Saip (Urfa Mebusu).

Aza: Lütfî Müfid (Kırşehir Mebusu).

Yedek: Avni Doğan (Bozok Mebusu).

2 – Ankara İstiklâl Mahkemesi heyeti:

Reis: Ali (Afyon Mebusu)

Müddeiumumî: Necip Ali (Denizli Mebusu).

Aza: Kılıç Ali (Gaziantep Mebusu)

Ali: (Rize Mebusu).

Yedek: Reşit Galip.

# İstiklâl Mahkemesi Diyarbekir yolunda...

Şark İstiklâl Mahkemesi Heyetinin hemen hareket ederek kaza çevresini teşkil eden ondört vilâyet ve iki kaza içinde bulunan Diyarbekir'i ilk merkez yaparak vazifeye başlaması tensip edildi. Ancak heyet erkânının seyahat hazırlıklarının tamamlanması, mahkeme ve Müddeiumumîlik kalemleri için gereken kâtipler kadrosuna personel tedariki gibi hususlar mahkeme heyetinin derhal yola çıkmalarını mümkün kılmıyordu.

Bundan başka, mevsim ve yol vaziyeti de derhal sayahate pek elverişli değildi. Sonra, müddeiumumiliğin gördüğü lüzum üzerine, küçük bir zabıta kadrosunun emrine verilmesi de icabetmekteydi.

Bu arada mühim olan bir husus daha vardı. İsyan harekâtının şiddetle devam etmekte bulunduğu geniş bir bölge içinde, mahkemenin kurulup, icabında vazife yapacağı bir yerden diğer yere, sürat ve emniyetle gidebilmesi oralarda kaza vazifesi yapabilmesi için, daima emrinde bulunacak nakil vasıtalarına kati bir lüzum ve ihtiyaç da vardı.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı, heyetin alelacele yola çıkması mümkün olamamıştı.

Nihayet, bir ay içinde bütün hazırlıklar tamamlandı. Heyetin reisi, müddeiumumî ve âzası için birer Ford otomobili satın alındı. Mahkeme evrak ve eşyasının nakline mahsus bir de küçük kamyonet tedarik edildi.

Müddeiumumîlik emrine, İstanbul Polis Müdüriyetinden, polis Faruk, Abdürrahman ve Tahir Efendiler adında iki sivil ve üçüncüsü resmi zabıta memurları verildi. Mahkeme Reisi Mazhar Müfid Bey'in emrine de, Şakir Bey adında bir polis komiseri tahsis olundu. Mahke-

me başkitabetine, İstanbul noterliklerinden birinde çalışan, eski mahkeme kâtiplerinden Davut Efendi adında bir zat alındı.

Müddeiumuminin tensip ve talebi üzerine, o sırada Sıhhat Vekâleti hususî kalem müdürü bulunan Lebip Bey'le Büyük Millet Meclisi zabıt kaleminde memur olan Muzaffer Beyler müddeiumumilik kalemine memur edildiler. Mahkeme kalemi kadrosu henüz eksikti. Bunların da yol uğradıkları şehir ve kasabalarda temin ve tedariki düşünülerek 4 Nisan 1341 günü Ankara'dan Diyarbekir'e doğru hareket edildi.

Ankara'dan Şarka doğru yola çıkan kafileyi; Reis; Mazhar Müfid Bey (Denizli), Müddeiumumî; Ahmet Süreyya Bey (Karesi), âzadan; Lütfi Müfit Bey (Kırşehir), kâtiplerle polisler teşkil ediyordu.

Azadan; Ali Saip Bey (Urfa) Kozan'dan gelerek Adana'da ve Avni Bey (Bozok) de Konya'da kafileye katılacaklardı.

16 Nisan 1341 günü Şark İstiklâl Mahkemesi Heyetini Yenice istasyonuna varışında, Adana Valisi Hilmi, jandarma alay kumandanı Kemal ve polis müdürü beylerin de aralarında bulunduğu bir heyet karşıladı.

Adana'ya varıldı. Bundan öte seçilecek yollardan hangisinin uygun olacağını iyiden iyiye soruşturmak lâzımgeliyordu. Ankara'dan hareket etmezden önce, karayoluyla Diyarbekir'e gitmek düşünülmüş, fakat; o zamanki yolların sürat ve emniyetle seyahate elverişli olmaması başta olmak üzere bazı mülâhazalardan dolayı şimendiferle Adana'ya varmak ve oradan sonra devam edilecek yolu tayin ve tesbit uygun görülmüştü.

Heyetin Adana'ya varışından sonra karşımıza çıkan vaziyet şu oldu:

Mahkeme heyetini, kaza (yargı) çevresi içinde en mühim ve merkezî bir şehir olan (Diyarbekir)e götürecek, belli başlı iki yol vardı. Biri Türkiye Cumhuriyetinin sınırı içindeki şimendifer istasyonuna kadar trenle gitmek ve oradan kara yoluyla Diyarbekir'e ulaşmaktı. Fakat; bu yol, hem çok emniyetli değildi, hem de beş binek otomobili ile bir eşya kamyonetinin nakli için ödenecek navlun çok fazla ve ağır bir masraf teşkil edecekti. Adana'dan öteye şimendifer işletmesi Fransızların elinde bulunduğu için, Fransızların şimendifer işletme idaresi navlunları pek yüksekti.

Yolun ikincisi; Adana - Güller (Fevzi Paşa) - Gaziantep - Birecik - Urfa - Siverek üzerinden Diyarbekir'e giden yoldu. Bu iki yoldan hangisini seçmenin doğru olacağını tesbit için üç gün Adana'da kaldık. Bu müddet içinde, mahkeme kaleminin kâtip kadrosunu Adana'da tamamlamak için de bir fırsat elde edildi. İki genç bulundu. Bunlardan biri; o esnada Adana'da askerliğini yapıp müddetini bitirmek üzere olan Selim Rauf (Selim Sarper) Bey'di. Diğeri de adliye mahkemesi zabıt kâtiplerinden biri idi.

### *İsmet Paşa: İrtica dağlara çekildi!...*

Şark İstiklâl Mahkemesi Heyeti, Adana'da, bu meselelerle meşgul iken, Ankara'da Başvekil İsmet Paşa *-mebuslar tarafından verilen bir sual takriri üzerine-* 7 Nisan 1341 günü, Büyük Millet Meclisine, isyan bölgesindeki durum ve âsilerin harekâtı hakkında, şu izahatı veriyordu:

«– Yüksek Meclisi son bir aylık durum hakkında aydınlatmak için bir soru önergesine hemen cevap veriyorum.

Bir ay evvel durum; âsilerin Diyarbekir şimalindeki birkaç noktaya kadar gelmiş bulunması şeklinde idi. Meclisiniz hükûmetinizin memleketin bu kısmında çıkan ateşi söndürecek tedbirlerini kabul ettikten sonra durum böyle kalmadı. Asiler Mart 7/8 gecesinde Diyarbekir'e saldırdılar, muvaffak olamadılar. Sonra Silvan'ı aldılar. Daha sonra Mardin'e bir taarruz tevcih ettiler. Fesatlarını Palo civarına sıçrattılar. Muş'un irtibatını da kestiler. Ötede Malatya'ya kadar girerek Çemişgezek'e dayandılar. Eğin'i tehdit ettiler.

Durum tehlikelidir dediğimiz zaman ne kadar haklı olduğumuzu görüyorsunuz. Alınan tedbirler arasında seferberlik ilân edildi. Vatandaşlar buna şevk ve heves ile itaat ettiler. Tam sulha, rahata kavuştukları bir devrede memleketin sükûnunu bozanlara karşı hiddetli idiler ve bunda haklı, çok haklıdırlar.

Seferberlik; intizam içinde, şuurlu bir sürat içinde tamamlandı. Asiler bugüne kadar kesilmiyen fesat silâhlarından çok fayda görmüşlerdi. Üzerlerinde muhtelif mukaddesat yazılı bayraklarla her tarafta fikirleri karıştırmaya çalışıyorlardı. Ciddî müsademeler oldu. İrtica, alın-

maz zannettikleri dağlık yerlere çekildi ve çok kayıp verdi. Cumhuriyet evlâtlarının sert ve keskin silâhları karşısında her gün bir az daha eriyerek mütemadiyen hüsrana uğradılar. Hâdise 20 Marttan sonra genişlemeye başlamış, mühim surette ilerlemek istidadı göstermiş, durumu evvelden görerek alınan tedbirler sayesinde durmuştur.

İlk sevkettiğimiz birlikler, asilerle mühim bölgelere açılan isyan kapıları üzerinde aynı zamanda karşılaştılar. Siverek ve Çemişgezek bu suretle kurtuldu. Ve daha mühim genişlemelerin önü alındı.

Görüyorsunuz ki; hükûmet zan ve vehimle idare edilmiyor. Hâdiselere uyan tedbirlerle tehlikeli durumların önüne geçiliyor.

Bugünkü durum şudur: Şarkta Silvan ve Büşeyrî birliklerimizin hâkimiyetindedir. Hani, Lice, Piran gibi Şeyh Said'in başlıca faaliyet bölgeleri işgalimiz altındadır. Elâziz'den gönderilen birliklerimiz Palo'yu almışlardır. Çapakçur'u almak üzeredirler.

Asiler, şehirler civarında tecrübe ettikleri talihlerini mağlûp olduktan sonra başka bir sahada tecrübe ediyorlar. Kendilerince müstahkem zannettikleri dağlara çekilmişlerdir. Dâvalarından vazgeçmemişlerdir. Teşkilâtlarını muhafaza ediyorlar. Fakat; ergeç bu dağların kendilerine mezar olacağını anlayacaklardır.

Harekât bitmiştir gibi bir söz söyliyecek durumda değilim. Dağlardaki âsileri birer birer bulup tepeliyeceğiz. Bunu tamamlayacağız. Henüz devam eden ve ne vakit biteceği bittabi malûm olmayan harekâttan sonra bu bölgede irticaa ve dine dayanan karışıklıklara istidadı olan diğer bölgelerde bir takım tedbirler alacağız. Bu tedbirler Meclise arzedilecektir.

Seferber olarak cumhuriyeti korumaya koşan vatandaşları yüksek Meclisiniz önünde takdir ve şükranla hatırlamak isterim.

Böyle bir tehlike anında yapılacak şey; karşı tedbirin kesin olarak ve mümkün olan süratle alınmasıdır. Bu tehlike veya vatanın karşılaşabileceği bütün diğer tehlikeler karşısında seferberliğin süratle tamamlanması gerektir. Seferberlik zamanında yapılmıştır. Arza mecburum ki; cumhuriyet evlâtları cumhuriyetin tehlikede olduğunu gördükleri anda katiyetle, süratle ve şuurla hareket etmişlerdir.

Askerî tedbirler devam ediyor. Bastırma ve temizliğin sonunu bekliyerek ondan sonra alacağımız tedbirler hakkında yüksek meclisinizde maruzatta bulunmak için vakit yoktur. Müsaade ederseniz bu tedbirleri de bir iki gün zarfında arzedeceğim.»

Şark İstiklâl Mahkemesinin henüz kaza bölgesinde vazifeye başlamadığı günlerde, isyanın tamamen bastırılması mümkün olmamış, ancak iki aya yakın bir zamandan beri devam etmekte olan ihtilâl harekâtı esnasında âsilerin işgal etmiş oldukları bazı şehir, kasaba ve köylerle mühim geçit ve boğazların bir kısmı askerî birliklerimiz tarafından, kanlı müsademeler yapılmak suretiyle âsilerin elinden geri alınmış bulunuyordu. Bu ilk muvaffakiyet haberini, Başvekil İsmet Paşa'nın Büyük Millet Meclisine yaptığı açıklamadan öğreniyoruz.

Yine, o izahattan öğreniyoruz ki; âsiler, şehirler civarında mağlûp olduktan sonra da dâvalarından vazgeçmemişlerdir. Teşkilâtlarını muhafaza ettikleri halde, oraya buraya, kol kol ayrılarak sarp bölgelere dağlara çekilmişlerdir. Harekât henüz bitmemiştir. Âsiler ellerindeki silâhları bırakmıyarak gayelerini elde edebilmek ümit ve azmiyle isyanda ısrar ve mukavemet kararındadırlar. Bu inatçı ihtilâlcileri birer birer bulup tepelemek lâzımdır. Bunun için, ne vakit sona ereceği bilinemiyen harekât ve bastırmadan sonra da, isyan bölgesinde ve karışıklıklara istidadı olan diğer bölgelerde de, bir takım tedbirler almak lüzumlu görülmektedir. Hükûmet tarafından alınan ve alınacak olan askerî tedbirler devam etmektedir. Hükûmet, bugüne kadar alınmış olan tedbirlerden başka daha bazı tedbirlere başvurmayı zarurî görmektedir.

### *Adana'dan Gaziantep'e hareket...*

Şark vilâyetlerimizde vukua gelen isyan bu durum içinde devam etmekte iken, 10 Nisan 1341 günü Adana'dan trenle yola çıktık.

Adana'dan (Keller) Fevzi Paşa istasyonuna kadar kara yoluyla ve otomobillerle seyahat kabil olmamıştı. Çünkü yolların kısmen, yok denecek kadar bozuk ve baştan aşağı çamur ve bataktan sökülüp geçilmez bir halde olduğu öğrenilmişti.

Adana'dan sabahleyin saat 4.30'da kalkarak yola kayolduk. 12.25'de Keller (Fevzipaşa) istasyonuna vardık. Oradan Gaziantep'e otomobillerle gidilecekti.

Nisanın onuncu günü olmasına rağmen hava, soğuk denilecek derecedede, serin ve yol durumu rahat bir yolculuğa pek müsait görünmüyordu. Eşya yüklenen kamyonetin yola devam edemiyeceği anlaşıldı. Çamur çok ve yol berbar bir haldeydi.

Eşya yüklü küçük Ford kamyonetini, olduğu gibi Keller'de, Komiser Şakir ve polis Faruk Beylerle birlikte bırakarak binek arabalarıyla Gaziantep'e hareket etmeyi ve oradan tedarik edilecek bir iki nakil vasıtasını Keller'e göndererek kamyonetteki esyayı ikiye üçe bölmek suretiyle Gaziantep'e getirtmek kararını aldık. Başka çare yoktu.

Büyük kurtuluş savaşında, Türk vatanseverliğinin emsalsiz kudret ve celâdetini gösteren ve müstevli Fransızları, perişan bir hale sokarak mağlûp ve perişan bir halde yurtlarından kovan, kahramanlar diyarı Gaziantep'e gece girdik. Millî Mücadelede bütün muhite celâl ve fedakârlık örneği olarak kazandığı «Gazi» ünvanına hak kazanmış olan mübarek belde; tertemiz beyaz taşla yapılmış evleri, geniş ve canlı ağaçlarla süslü temiz yollarıyla mamur ve şirin bir şehirmiş. Ne yazık ki; Millî Müca'deleden evvel on dört bin evli olan Gaziantep'te o gün, oturmaya elverişli sekiz bin ev kalmış... Gaziantepliler, şehirlerinin bu hâle düşmesinden hiç müteessir görünmüyorlar:

«– Ne olacak diyorlar, millet, devlet sağ olsun bu şehri biz yaptık, düşman yaktı yıktı. Ama biz de onları kırdık, yurdumuzdan kovduk.. Biz yuvalarımızı eskisinden daha güzel yaparız. Fransızlar bir daha buralara dönüp bakamazlar bile...»

İnandık ki, Gaziantepliler yurtlarını istiklâl ve hâkimiyetlerini müstevlilerden kurtarmak için şehrin ne yandığına, ne yakıldığına hiç ehemmiyet vermemişler.. Antepli yüce kahraman Türk çocukları; taş üstünde taş ve gövdelerde baş kalmayıncaya kadar savaşmayı seve seve göze alınış yiğitlerdi.

Belediye, mahkeme mensupları bizler için temiz yataklı odalar hazırlatmıştı. Otel belediyenin imiş. Büyük güzel ve iyi bakımlı bir bina.. Bir gece misafir kalacağımız bu otelde Gaziantep'in meşhur dayısı ak sakallı Dayı Ahmet Ağa ve Mevlevî Şeyhi Mustafa Efendi ile Asliye Mahkemesi Reisi Tevfik ve Müddeiumumî Kemal Beylerle Şube Reisi Binbaşı Muhiddin ve Jandarma Kumandanı Kaymakam Adil

Beylerle de tanıştık. Şarktaki ayaklanma bu havalide büyük bir teessüf ve derin bir infial duygusu yaratmıştı.

Keller'den Gaziantep'e kadar -*yarısı gece karanlığında*- devam eden ve fena tabiat ve hava şartları içinde geçen yorucu bir yolculuktan sonra, misafiri olduğumuz belediye otelinde güzel bir istirahat edecektik. Ben, maalesef bronşitli, ağır bir nezleden muztariptim. iyi bir tesadüf olarak Gaziantep Polis Müdürü Nuri Bey, benimle çok samimî bir surette alâkadar oldu. Nuri Bey'i, Millî Mücadelenin devam ettiği günlerde Söke'den tanıyordum. Yakın bir arkadaştı bana.. Doktor getirtmek istedi. Muvafakat etmedim çünkü doktorun beni yolumuza devamdan menedeceğinden emindim. Rahatsızlığım ağırca idi. Nuri Bey'e teşekkür ettim ve «– Hele bir sabah olsun, o zaman doktor çağırmayı düşünürüz» dedim.

Gece geç vakit yattık. Sabahın (7) sinde arkadaşlar hep ayakta idiler. Ben yatağımdan yarı canlı bir halde kalkabilmiştim. Gece, Kellerde bıraktığımız kamyonet eşyasını ve orada kalan Serkomiser Şakir ve sivil polis Faruk Beylerle kamyoneti beraber alıp getirmek üzere oraya gönderilen otomobiller de henüz dönüp gelmemişlerdi. Fakat, arkadaşlarım mahkeme reis ve âzası, hemen yola çıkmak istiyorlardı. Eşya arkamızdan gelsin fikrindeydiler. Şahsen ben, hem yola devam edemiyecek kadar hastaydım, hem de kamyonet ve eşya ile onların başında bıraktığımız iki zabıta memurunu da geride bırakarak bizim heyetce yolumuza devam etmenin pek muvafık olmıyacağı düşüncesindeydim. Nihayet iki kafile halinde harekete karar verdik ve öyle yaptık.

Saat öğleden sonra üç olmuştu. Keller'deki kamyonet ve gece oraya sevkettiğimiz yardımcı iki otomobil geldi. Bir saat sonra biz de yola çıkıp önce gidenlere ulaşmaya karar verdik. Ancak geceleyin, saat yedi buçuk (19.30) sularında idi ki: «Fırat» Nehri'nin sol yakasında bulunan Birecik kasabasına varabildik. Sallarla nehrin ötesine geçtik. Kaza kaymakamı Zeynelâbidin Bey sonradan Meb'us, Maarif Vekili ve Şark vilâyetlerinde Umumî Müfettiş olan zat) ile kazanın Jandarma Kumandanı Fırat'ın öte kıyısında karşımıza çıktılar. Kaymakam, Karesi Meb'usu hemşehrilerimden Vehbi Bey (Bolak) ve Ali Şuurî Bey'i tanıyormuş Karesi sancağında bulunmuş, Millî Mücadele devrinde Yunanlıların esare-

tine düşmüş. O geceyi Birecik'te geçirmemizi istediler. Teşekkür ettik, kalamıyacağımızı söyledik. Pek kısa bir zamanda olan tanışma ve konuşmamız esnasında, Birecik kazasının Halk Fırkası Reisi, eski Kuvayı Milliye reislerinden olan Suphi Ağa'yı da tanıdım. İdrâk ve iz'anı yerinde görülen kır sakallı, acı ve kara günlerden arda kalmış bir zat...

Burada öğrendiğimize göre Birecik kasabasında 150 evden 70'i Kürt ve 80'i de Arapmış. Zaten pek küçük bir yer olan kasabanın diğer geri kalan kısmı da Türkmüş. Köylerin büyük çoğunluğunu Kürt vatandaşlar teşkil ediyormuş.

Birecik'ten sonra bütün gece yolumuza devam ettik. Ertesi gün, ortalık ağarmadan, saat dörtte Urfa'ya ulaştık. Uyumakta olan arkadaşlarımızı uyandırdım. Bizi görünce şaşırıp kaldılar. Meğer onlar bizim en az bir gün sonra falan gelebileceğimizi zan ve tahmin ediyorlarmış.

Bir iki saat uyku kestirdikten sonra, makamında Urfa Valisi Fuat Bey'i ziyaret ettim. Mevki Kumandanı -*Şimdi ismini hatırlıyamadığım ve hâtıra not defterimde de yazmamış olduğum*- Binbaşı beyi gördüm. Birinci Cihan Harbinde Kudüs'de tanıştığımız, Urfa mektep müdürü İbrahim Halil Bey'i de bulup görüştüm.

Hasta, yorgun ve uykusuz olduğum için istirahate çekildim.

12 Nisan 1341 (1925) saat 10.15 idi. Mahkemenin bütün erkân ve memurini büyükçe bir kafile halinde toplu olarak Urfa'dan yola çıktık. Âza Urfa Meb'usu Ali Saip (Ursavaş) Urfa'yı müstevlî Fransız askerleriyle uzun müddet harb ederek, kurtaran mahallî ve Millî Mücadele kuvvetlerinin kumandanlığını yapmış olduğu için bu havaliyi çok yakından ve pek iyi tanıyordu. Yalnız öğrenebildiğimiz bir şey varsa o da bütün bu köylerin hep Kürt köyleri oluşuydu.

Yolda, o zamanki pedallı, vitessiz, Ford otomobilleriyle mümkün olan bir süratle ilerliyorduk. Siverek'e ancak saat 14'de varabildik.

Bir saat kadar orada kaldık. Valiyi gördük ve görüştük, kendisinin İstanbullu olduğunu söyledi. İki ay evvel Mardin valisi imiş. Siverek muhitindeki halkın ancak kuvvet karşısında devlete ve hükûmete sadakat ve teslimiyet durumu göstermeğe başlamış olduklarını göstermeğe başlamış olduklarını bize söyliyenler olmuştu.

***Mahkeme Heyeti Diyarbekir'de***

Sonra tekrar yola çıktık. Tahmine göre saat 19'da filân Diyarbekir'e varabilecektik, tahmin pek hatalı çıkmadı. Diyarbekir şehri civarında vali Mithat Bey ve Diyarbekir'i âsilerin hücumlarına karşı müdafaa eden General Mürsel Paşa beraberindeki bazı zabitanla birlikte mahkeme heyetini karşıladılar.

Diyarbekir'de oturan Üçüncü Ordu Müfettişi Kâzım Paşa'yı ilk ziyaretimde tanıdım. Bu zat «Diyarbekirli Kâzım Paşa» denilen ve Birinci Cihan Harbindeki Yıldırım Orduları Grup Kumandanlığında Türk Erkân-ı Harbiye Reisi olan zattı. Görüşmelerimiz esnasında «bugün için muhiti tamamen âsi görmek ve bu görüşle hareket etmek lâzım geldiği fikrinde bulunduğunu» söyledi.

Vukua gelen ve devam etmekte olan hâdiseler ve muhitin o günkü umumî durumu hakkında uzun uzadıya görüşmelerden sonra paşa hazretlerine kendimi Birinci Cihan Harbinde Dördüncü Ordu ve sonraları Yıldırım Orduları Grubu Başmenzil Müfettişliğinde levazım ikinci kısım (iaşe) amirliğinde çalışan ve Nâsıra içtimaında bulunan ihtiyat mülâzimi Ahmet Süreyya Efendi olarak tanıttığım zaman çok memnun oldu. Kendisinin de beni ilk görüşleri anında simamın hiç yabancı gelmemiş bulunduğunu ve derhalde eskiden tanımış olacağını zannettiğini açıkladı. Artık beni askerî zihniyet ve hizmetimle de çok iyi hatırlayarak, biraz öncekinden daha sıcak bir itimat ve samimiyetle konuşuyordu.

Kâzım Paşa'yı ben, hem çok müteessir, asabî ve kırgın görüyordum. Müsahabemiz uzayıp genişledikçe müfettiş paşa arasıra ihtiyatlı bir çekingenlik göstermekle beraber, bana yeter derecede görüş ve düşünüşlerini açıkça bildirmekten de uzak kalmıyordu.

Asilerin ilk zamanlarda kendilerine başarı sağlayan ve yakın hareketlerinden bahsetti. O sıralarda, ordu bölgesi içinde, dağınık, zayıf birlikler halinde bulunan askerî kıtalara çok zarar vermiş olduklarını anlattı.

Asilerin, bizzat Şeyh Said emir ve kumandasında, 7/8 Mart gecesinde yaptıkları taarruzdan bahsederken şunları da söyledi:

«– Doğrusu Diyarbekir'e de taarruz edeceklerine dair verilen ihtimal çok kuvvetli değildi. Çünkü şehrin dört tarafını çevreleyen metin,

yüksek surlar dipdiri ayakta duruyordu. Ve Diyarbekir ahalisinin âsilere taraftarlık edeceklerine inanılamazdı.

Gerçi, şehir halkı içinde bulunan beş on cahil, mutaassıp insanın sergerde şeyhin ve ona bağlı şeyhlerin bu havalinin masum, cahil halkı üzerinde büyük olan manevî nüfuz ve tesirleri bu hususta fena bir âmil olabilirdi. Fakat, Diyarbekir'de sayıları pek az olacağı tahmin edilen, hattâ muhakkak olan bu kabil insanların bir çıkış ve gösteriş yapacaklarına hiç ihtimal verilemezdi. Nitekim, bazı ufak tefek kıpırdama tezahürlerinden başka bir hal de görülmedi. Şehri sur dışından muhasara eden âsilerden nasılsa şehir dahiline sızabilen, bazı şahıslar olmuştur. Ama onları derhal bertaraf etmek işten bile olmamıştır.

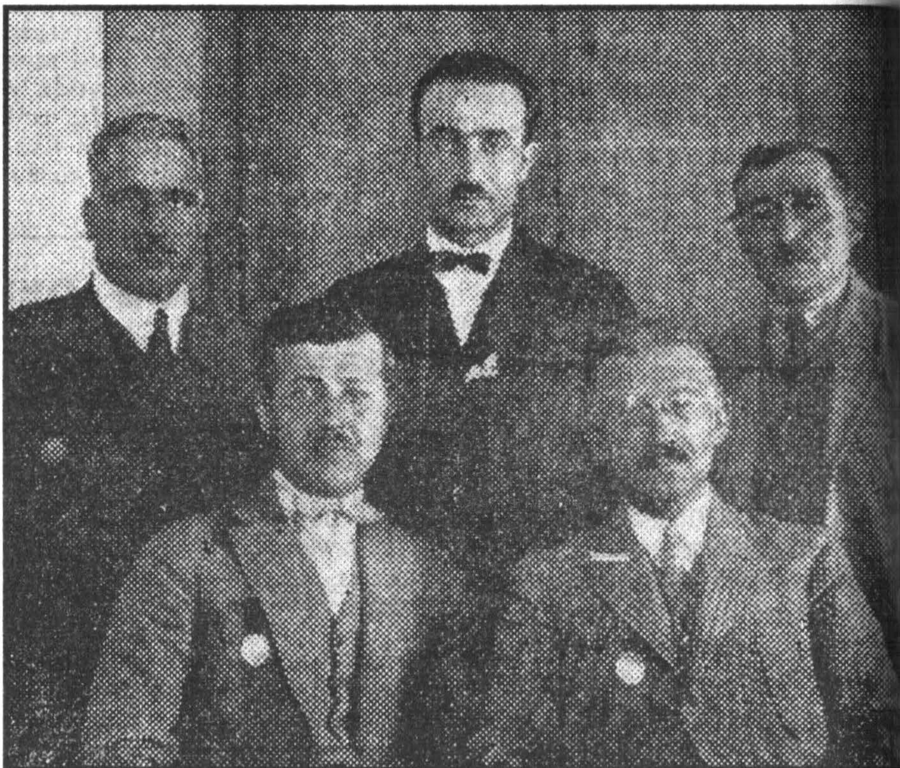
Benim en çok canımı sıkan ve teessüf ettiğim şey; hükûmeti mülkiyenin bu harekete karşı öteden beri habersiz, kayıtsız, zayıf iradeli oluşları ve jandarma, polis zabıta kuvvetlerinin hâdiseyi, ilk çıktığı gün ve yerde karşılayıp bastırabilecek kuvvet ve kudrette bulunmamış olmalarıdır.

Diyarbekir'e hücum hayli kuvvetle, şiddetli bir surette vukua gelmişti. Tabiatiyle âsiler defedildiler. Ankara hâdisenin büyüyüp isyan sahasının genişlemesini önlemek için zamanında lâzım gelen kuvveti göndermedi.

Bugün, isyanın ve harekâtın henüz bitmemiş olmasına rağmen, büyük ateşi söndürmüş sayılabilir. Bundan sonra âsileri yakalamak ve cezalarını da vermek zamanı gelmiştir.»

Ordu Müfettişi Diyarbekirli Kâzım Paşa ile ilk görüşmemiz, böyle sona ermişti.

# Şark İstiklâl Mahkemesi…



**Şark İstiklâl Mahkemesi Heyeti: Reis Mazhar Müfid (Önde gözlüklü) yanındaki savcı Ahmet Süreyya (Örgeevren) Mahkeme üyeleri ayakta soldan itibaren Ali Saip, Avni Doğan, Lütfi Müfid**

## İstiklâl Mahkemesi görev başında...

Sırası gelmişken söylemeliyim ki; Diyarbekir'de vazifeye fiilen başladıktan ve aradan onbeş gün kadar bir zaman geçtikten sonra, Diyarbekir'e vukubulan tecavüzün devam ettiği anlarda âsilere karşı kullanılan toplardan bazılarının mermilerinin «hedeflerinden çok sapa yerlere ve bazılarının da Dicle'nin öte yakasındaki âsilere değil de, beri yakaya düştüğü şeklinde inanılmaz sözler işittikti. Tabiî böyle bir vakıa üzerinde durup da soruşturmağa girişmek, mahkemenin ve müddeiumumiliğin vazifesi değildi. Bu bakımdan o söylentilere ehemmiyet vermedik ve alâka göstermedik.

Bir gün, bu söylentiler hakkında paşaya *-lâtifemsi-* söz açtım. Kâzım Paşa katiyet ve ciddiyetle o söylentileri yalanladı ve:

«– Buna benzer birçok şeyleri uydurup yayanlar olabilir. Böyle haller ve hâdiseler içinde ıstırap duyan, korkular geçiren iyi yürekli, fakat saf insanlardan olsun; kötü kalpli ve hainane düşünceli şahıslardan olsun, bazılarının vâhimeleri büyür ve böylelerinden her şey beklenebilir.

Ben, bu mesele üzerinde ehemmiyetle duracağım, tahkik ettireceğim. Söylendileri ortaya çıkaranları tayin ve tesbit ettirebilirsek onları mahkemeye veya divan-ı harplere sevkettireceğim» dedi.

Benim bu husustaki sualimden çok müteessir olduğu yüzünden anlaşılıyordu.

Hakikat şu idi ki; Diyarbekir, yalnız âsilerin taarruz ve hücumuna uğradığı gece ve gündüz değil, âsilerin muhasarayı terketmelerinden sonra da birkaç gün hayli heyecanlı ve telâşlı saatler ve günler yaşamıştı. Türk Diyarbekir'in başına gelen bu hal, asker, sivil bir çok insanların ifade ve itiraflarından anlaşılıyordu.

Ertesi gün, 13 Nisan 1341'de İstiklâl Mahkemesi için vilâyeti adliye binasında yer tefrik ve temin edilmiş olduğunu haber verdiler. Saat dokuzdu. Bütün heyet âzası hep beraber, vali Mithat Bey'in Şark İstiklâl Mahkemesi için ihzar ettirdiği daireyi saat onda gidip gördük. Bina; iç kaledeki vilâyet konağı ile hemen onun yanında bulunan ordu müfettişlik binası ve kolordu binasının yanında idi.

Şark İstiklâl Mahkemesinin çalışmasına tahsis edilmiş olduğu vilâyetçe bizlere bildirilen binanın durumu gayet kötü idi. Halbuki Adana'dan telgraf çekmiş ve validen mahkeme için iyi bir daire hazırlamasını rica etmiştik. Bu kayıtsızlığa hepimiz üzüldük.

Valinin oturduğu hükûmet dairesi aynı mahalde idi. Oraya gittiğimiz zaman vali bey de geldiler. Hükûmet konağının bütün odalarını gezerek gözden geçirdik. Burada muhakeme salonu olmaya müsait büyükçe bir salon da vardı. Reis ve âzalar için bir, müddeiumumîlik için de diğer bir oda ile mahkeme ve müddeiumumîlik kalemleri olarak da iki, ceman dört oda ile bir salonu mahkeme için tahsis etmesini validen istedik. Muvafakat etti.

Vali Mithat Bey'in bir mazeret olarak ileri sürdükleri imkânsızlığa rağmen, bizzat mahkeme tarafından iki gün içinde heyet duruşma salonu bütün levazımiyle Şehir ve Belediye Reisi Nâzım Bey'in gayretiyle ikmal ettirildi.

Aynı günde «Darülmuallimîn» de bulunan eşyamı müddeiumumîlik için ayrılan odaya getirdim. Odanın bir köşesine koydurduğum portatif karyolamı da bir paravan ile ayırttım. Derhal çalışmaya başlamaya karar verdim. Ve öyle yaptım. Sonra, ayrı ayrı evler bulup yerleştik.

Henüz eşkiya başı Şeyh Said etbaının tenkillerinin tamamlanamamış olduğu ve birçok müsellâh âsilerin küme küme orada burada dolaştıkları bir zamanda benim şehir ve sur haricinde ikâmetim birçok şahıslar ve bilhassa Ordu Müfettişi Kâzım Paşa tarafından vaziyete uygun görülmüyor ve hattâ tehlikeli bir hareket addediliyormuş. Bunu bana âzadan Ali Saip Bey bildirmişlerdi ve sonraları, bizzat Kâzım Paşa da bana bu düşüncelerini açmışlardı.

Filhakika, o günlerde, akşam olur olmaz şehrin sur kapıları kapatılır ve gündüzleri çifte nöbetçiler, geceleri de küçük askerî müfrezelerle muhafaza ve emniyet altına alınıyordu. Mamafih hiçbir vak'a olmadı..

Mahkeme heyetinin Diyarbekir'e geldiği günün ertesinde muhakemata başlaması bittabi mümkün olamazdı. Fakat; müddeiumumilik divanı harplere, adliye mahkemelerine, valilere bir tamim yazısıyla «Şark İstiklâl Mahkemesi»nin göreceği dâvaların ne gibi cürümlere münhasır olduğu tasrih olunarak bu kabil cürümlerden dolayı sanık olarak mevkuf bulunan şahısların soruşturma evrakıyla birlikte derhal Diyarbekir'de vazifeye başlayan İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliğine gönderilmelerini bildirmişti.

14 Nisan 1341 günü Diyarbekir'deki divan-ı harpten bazı evrak da müddeiumumîlikçe alındı. Bunların suçluları da divan-ı harp kararıyla mevkuf bulunuyorlardı. Artık «İstiklâl Mahkemesi» yargılamalara fiilen başlamıştı.

16 Nisan 1341'de Şeyh Said'in bir takım adamlarıyla birlikte, Abdürrahman Paşa Köprüsünden geçtikleri esnada ele geçirilmiş olduğu haberi alındı. Bu haber, zaten muhite hâkim olan elektrikli hava içinde bir şimşek gibi çakarak her tarafa süratle yayılmıştı. Vak'adan memnun olanlar çoktu. Meraka düşenlerin Şeyh Said'le hempalarının sorguları esnasında yapacakları muhtemel ifşaat ve itiraflarını düşünerek telâş ve korkuya kapılacakların da adedi az olamazdı. O günkü, müddeiumumîlik istihbaratı; korku ve endişe havasının Diyarbekir'de bile esmeye başladığına dairdi. Ordu Müfettişi Kâzım Paşa ve Kolordu Kumandanı Mürsel Paşaların bana söylediklerine göre, şehirde açık bir tereddüt ve ürküntü duygusu uyanmıştı.

O gün, Siverek'ten Karabahçeli Şeyh Eyüp ve Diyarbekir'den Dr. Fuad'ın duruşmaları yapılıyordu.

Bunlardan (Karabahçeli Şeyh Eyüp); o bölgede isyana bilfiil iştirak ederek emir ve kumandasındaki âsi kuvvetleriyle Karabahçe - Giresur arasında askerle çarpışmış, cahil ve masum halk üzerinde *-diğer emsali şeyhler gibi-* manevî nüfuz sahibi bir adamdı. Duruşmada, kendisinin «Cumhuriyet Halk Fırkası'nı» beğenmediğini ve fakat «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı» takdir ettiğini, ona merbut bulunduğunu söyledi. Sebep olarak da, her iki fırkanın programından habersiz olmasına rağmen, diyordu ki:

«– Halk Fırkası Cumhuriyetçidir. Ötekisi; hem Cumhuriyetçi hem de Terakkiperverdir, hissiyat ve itikadatı diniyeye ve hürmetkârdır.»

# Şeyh Said'in bir mektubu...

Bu âsi şeyhin Siverek muhitinde çok mühim rol oynamak istediği muhakkaktır. Ancak, gerek kendisinin duruşması esnasında ve gerekse ondan sonra görülen dâvalar ve yapılan soruşturmalardan anlaşıldığına göre, Siverekli Odabaşı Mahmut Ağa *(Siverek Mebusu Mahmut Bey)*in oğlu Mehmet Emin Efendi'nin, Şeyh Eyüp'e karşı gösterdiği muhalefet bu adamın melânet ve ifsat fikirlerinin süratle yayılmasına şeyhin büyük kuvvetler tedarik ederek siverek şehriyle vilâyet çevresini büyük ateş ve fecaat içine sokmasına uzun müddet mâni olmuştur.

Bundan dolayı, kendisinin arzu ettiği derecede, isyan gayesine gücünün yetmediğini anlayan Karabahçeli Şeyh, Şeyh Said'i, onun kardeşi Şeyh Abdürrahim ve Şeyh İsmail vasıtasıyla Siverek'te bir mülâkata çağırmış ise de Şeyh Said, Karabahçeli âsi arkadaşının hemen yardımına ve Siverek çevresindeki bazı nüfûzlu şahısların yanına gidememiş ve talep edilen bu mülâkatı sonraya bırakmış, Şeyh Eyüp'le aracıları iki şeyhe nasihatler, dualar ederek «Ali Bardak» Köyünde bulunan «Türk askerlerine geceleyin sessiz sedasız bir baskın veriniz ve eğer mümkün değilse tehiri sevaptır. (1) Askerlerimiz Siverek yolunu muhasara etsinler.» diye emir vermiştir.

Asilerin başkumandanı Şeyh Said'in, bahsi geçen mektubunu okuyucularımıza sunuyoruz:

*«BİTEVFİKİHİ HÜDA»*

«Biraderim Şeyh Abdürrahim ve azizim İsmail Efendi'ye,

«19 Şaban 343 tarihli mektubunuzu cuma günü saat dörtte aldım. Şeyh Mehmet Rüştü Efendi'nin mektubu da beraberdi. Bozan Ağa ve

---

(1) Bu cümlede kullanılan ve Arap harflerinden (Sat) harfiyle yazılan (savap) kelimesi: Arapçada (se) harfiyle yazılan (sevap) kelimesinin mânası olan Allah mükâfatı değil de isabetlidir, doğrudur mânasına gelir.

Şeyh Eyüp Efendi'nin Karabahçe'ye gelmelerini yazmışsınız ve mülâkatımıza muntazırdırlar. Alelire-si velâyın ziyaretlerine gelürdüm fakat Şark cephesine taze dün Reşit Ağa'yı yüz piyade ile Semaki'ye gönderdim ve bugün de inşallah Tirkanlı Aşireti gelecekler anları da cepheye göndereyim ve Şeyh Tahir'i ve Şeyh Sarracı asker cem'ine gönderdim hâlâ gelmediler ve Şeyh Münir'i Zağberim (okunduğu gibi) ve Muhammedyan ve Şark cephesine gönderdim hâlâ gelmemişler ve Salih Bey ve Mehdi Efendi'yi Lice'ye gönderdim henüz gelmemişler bu gece Lice'dedirler. İnşallar bunlar gelürlerse bu tarafı tertip ettikten sonra tarafınıza gelürüm ve Bozan Ağa ve Şeyh Eyüp Efendi ile mülâkat ederim.

Tamam askerimize sabır ve sebat ve şeriatı mutahhara ile amel etmekle nasihat eylerim mebada askerlerimiz tarafından Müslümanlar ve efendiler emval ve ağnamlarını gasp ve garet etmiyeler lâkin zahire için size evvelki mektupta yazdım eğer zaruret vukubulursa bir ambardan bir emin bir muhasip adam eliyle badefter çıkarıp erzak versinler sonra inşallahü tealâ ya aynen veya kıymeten tesviye eylerüz mîre Sadık Bey'e ve mîre Hamit Bey'e ve ekil ümeralarına ve Zülfikâr Ağa'nın biraderi Mehmet Reşit Efendi ve Şevki Efendi'ye ve Mecit Ağa'ya ve tamamı Mücahidin-i İslâmiyelere selâm ve dua eylerim ve cümlesine şeriatı muhammideyeden huruç etmemeklerine vasiyet ve nasihat eylerim. İşidürüz Cem'an Kelek Ağa Çermik'ten gelmiştir acaba doğru mudur veyahut esassızdır beyan edesiniz. Allah Tealâ Hazretleri Odabaşı Mahmut Efendi'nin mahdumu Mehmet Emin'in keydini kendunun nahrine astıra ve kalbini iman ve şecaati diniye ile memlû ede ve irade-i ezeliyesinde hidayeti kabul etmek mukadder değilse an karip kahru mahzul eyliye ve İslâmı şerrinden emin eyliye eğer mümkün ise bâ şûra ve bilittifak Ali Bardak'da Türk askerlerine geceleyin savt ve sedasız baskın vereydiniz ve eğer mümkün değil ise tehiri savaptır ve askerlerimiz Siverek yolunu muhasara etsinler.

Yevmi cuma saat 5.19 Şaban sene 1343.

*Hâdim-ül-Mücâhidîn*

*Mehmet Said El-Nakşibendî*

Şimdi Şahaban'lı Abdülâziz Bey'den bir mektup aldım. Diyarbekir'in imdadına Siverek tarafına bir kuvvet geliyor acaba doğru mudur yalandır serian iş'arı.

*Mehmet Said*

Siverek, Karabahçeli Şeyh Eyüp'ün, Kürtçülük ihtilaline katılan âsilerin başında çalışmış mürteci, hain Kürdistan dâvacılarından biri olduğu; duruşması esnasında ortaya çıkan birçok delillerden sarfınazar, Şeyh Said'in şu mektubu ile dahi sabit olmuştu. İstiklâl Mahkemesince idamına karar verildi.

### *Dr. Fuad'dan Damat Ferit'e mektup...*

Aynı günde duruşması yapılan Diyarbekirli Dr. Fuad'ın duruşması yapılmıştı. Kendisinin Kürt değil Türk olduğunu söyleyen Dr. Fuad'ın öteden beri Kürt milliyetçiliği ve Kürt hükûmeti teşkili emel ve dâvasını taşıyan ve takip eden bazı muayyen şahıslar arasında sayılanlardandı.

Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Diyarbekir'e gelişinden önce «Divan-ı Harb-i Örfi'ce» tevkif edilmiş sanıklar arasında bulunuyordu.

Yargılanmasında, Dr. Fuad'ın aleyhinde, şüyû bulmuş olan bu suçlama kesin delillerle sabit olmuştu. Sanığın bizzat Şeyh Said'in emir ve kumandası altında Diyarbekir taarruz ve hücumunun vukubulduğu 7-8 Mart gecesine tekaddüm eden bir günde, Kürt millî kıyafetiyle çarşıda ve sokaklarda dolaştığı sabit olmuştu.

Halbuki, Diyarbekir'in, muhasara edilerek surun dört kapısından hücuma maruz kaldığı günden onbeş, onaltı gün evvel, meşhur bir Kürtçü ve Kürt hükûmetçisi olarak tanılan ve İstanbul'da, Göztepe'de oturan «Ferit Paşa»ya Dr. Fuad'ın kendi el yazısıyla yazılmış *-veya sonradan elde edilmiş-* olan bir mektubunda; «.. Bendeniz gördüğüm ve geçirdiğim eyamı derbederiden iktitafı tecarib ve teyakkuzla intizar devresi geçirmekteyim.» diyordu.

Teveccühlerin bekasını ellerini öperek istirham ettiği Ferit Paşa'ya yazmış oldukları bu mektupta, Dr. Fuad'ın samimî olması kabul edilmek icabeder.. Bu, gayet tabiîdir. Ve bu mülâhaza varid olunca, doktorun nasıl olup da Kürt millî kıyafeti ile başına kocaman, sivri bir keçe külâh geçirip de, ihtiyatsızca şehirde dolaştığına inanmaktan ziyade şaşmak icabeder. Ama Dr. Fuad, paşasına verdiği müjdeli haberlerden sonra Şeyh Said'in başta olarak âsi ihtilâlcilerin Diyarbekir'in çok sağlam olan sur kapılarına gelip dayanmalarını bile bekliyememiş, asıl dâvaya ve onun bu defa tahakkuk edeceğine o kadar inanmıştır ki, es-

kiden gizli ve sıkı tertipli bir surette yaptığı Kürtçülük tahrik ve propagandasını bu sefer apaçık yapmaktan kendini alamamıştır.

Kürtçülük meselesinde, yalnız vatan içinde kalmıyarak, vatan dışındaki Kürt istiklâli komitacıları tekilâtını çok iyi bilen ve onların bizim şarkta çıkan ihtilâlcilerle münasebetlerinden, haberleşme ve işaretleşmelerinden çok sıhhatli bir surette haberdar olan Türk asıllı Dr. Fuad, Ferid Paşa'ya bakınız neler yazıyor:

*Diyarbekir, 21 Şubat 341* (1925)

«Muhterem efendim hazretleri,

«Şubat aylığını takdim ettiğimde telgrafla, âfiyet-i seniyelerinin sık sık istibşarı ihtiyacında olduğumu arzetmiştim, bu telgrafa fevkalmemul velmutad cevap alamayınca endişeye düşmüş idim, tâdili endişe maksadıyla Memduh Bey'e bahis buyurduğunuz telgrafı verdim. Geçende efendimizden de tebşiri âfiyetlerini mutazammın bir telgraf aldım. Bu mev'ud mektuba intizar ettim. Bugün yalnız Muzafferden üç kart aldım, efendimizin hattı destlerine destres olamadım. Muzafferin İstiklâl lisesine verildiğini semaan işitmiştim, bu bapta tafsilât almak istedim. Maamafih bendeniz herşeyden evvel âfiyeti mün'imanelerinin hiç olmazsa onbeşte bir istibşariyle begâm olmak istediğimden, bu maksadı asliye vüsul için mektep tafsilâtının delâlet ve vasıtalığına müracaata muztar kaldık. Tekrar rica ederim arzumun sadedi is'afında lûtfu mutadeleri deriğ buyurulmasın.

Cümlemiz âfiyetteyiz. Mebus Kâmil Bey'in füc'eten vefatı, Hacı Niyazi Bey'in Dersaadeti teşrifleri Arif Bey'le Cizreli Aziz Efendi'nin ikbalin adem-i teveccühle kûşei üzleti ihtiyar etmeleri, ne seherinden, ne şebinden hayır umulmıyan (bir kelime okunamıyor) günlerin ıstırabını veriyor.

Havadisi mahalliye: Aylardan beri ciddiyetle faaliyete geçen Bağdat ve Musul'daki Kürt istiklâl komitalarının emir ve işaretiyle Hınıs şeyhi Şeyh Said Efendi ref'i livayı isyanla Hani, Lice'ye kadar geldi. Şimdi vilâyetinin sekiz dokuz saatlik şimalinde harp oluyor. Allah encamını hayretsin. Halep'teki Kürt cemiyeti de aynı maksatla hattın cenubundaki Ekradı ayaklandırmak üzeredir. Muş o havalinin aşairi eline düştü. Elhasıl şimdiye kadar istihfaf olunan Kürdistan fikri hükûmeti ciddî düşündürmeğe başlamıştır. Bakalım ne olacak? Bendeniz de gördüğüm ve geçirdiğim eyyamı derbederiden iktitafı tecarib ve teyakkuzla intizar devresi geçirmekteyim.

Bundan başkası efendimizi alâkadar etmiyeceğinden tafsilât vermiyorum. Şayet bir gün bizzarur tegayyüb edersem bittabi efendimize malûmat verilir. Suriye'den davet ediliyorsam da orada icra-yı sanat edeceğimi pek de memul etmiyorum. Bu sebeple kaydi ihtiyatla cevap verdim.

Buradaki vaziyetten memnunum. Bu cihetle meçhul maceralara atılmağa pek lüzum görmüyorum. Baki temennii âfiyetle teveccühatı seniyelerinin bekâs'nı hürmetle ellerinizden öperek istirham ederim.»

*Fuad*

## Mahkemenin ilk idam kararı...

Dr. Fuad'ın el yazısıyla kaleme alınmış olan bu mektup derin bir dikkatle okunduğu zaman şu hakikatler derhal vüzuh ve katiyetle anlaşılıyordu. Suçlu, Kürdistancı doktor:

1 – Bağdat ve Musul'daki Kürt istiklâl komitelerinin aylardan beri faaliyete geçmiş olduklarından haberdardır.

2 – Şeyh Said'in bu Kürt istiklâl komitelerinin emir ve işaretiyle harekete başladığını bilmektedir.

3 – İsyanın ilk silâhı Piran Köyü'nde, 14 Şubatta patlamış ve Şeyh Said'in ferdası günü , 14 Şubat 1341'de köyden ayrılarak isyan hareketinin başladığını etrafa yayıp ciddiyetle işe başlamasından sonra, ancak altı gün geçmiş iken, mektubun yazıldığı 21 Şubatta Hani ve Lice ile muhitleri köylerin âsiler tarafından işgalinden ve Diyarbekir'e sekiz saatlik mesafede, *-âdi bir şekavet ve isyan müsademesi değil de-* «harp?!» cereyan etmekte olduğundan yakinen malûmattardır.

4 – Halep'teki Kürt cemiyetinin *-harekâtını da adım adım, alâka ile takip etmiş olacaktır ki-* hattının cenubunda yani; Fransızların işgali altında bulunan Suriye topraklarındaki Kürtlerin ayaklandırılmak üzere olduğu da malûmdur.

5 – «Muş» ile Diyarbekir arasında, kış mevsiminde, yolların kapalı olduğu günlerde bile «Muş» şehrinin o havali âşiretlerinin eline geçmiş olduğunu da öğrenebiliyor.

6 – Önceleri, hükûmetçe bile, âdi ve mahallî, mevziî ve irticaî bir isyan olduğu sanılan Şeyh Said isyanının; evvelce istihfaf edilen Kürdistan fikrinin doğuşuna ait bir ayaklanma olduğundan emin ve haberdar olan Dr. Fuad, bu son hareketin, artık ciddiyet ve ehemmiyeti iyice anlaşılan «Kürdistan fikri»nin hükûmeti ciddî bir düşünceye sevketmiş olduğuna da muttali ve kanidir.

7 – Mektubunda isyan âkıbetinin hayırlı olmasını temenni eden Doktor Fuad, kendisinin görüp geçirdiği derbederlik günlerinden edindiği tecrübe ve uyanışlar icabı olarak, şimdilik bir intizar devresi içinde vaziyetin biraz daha inkişafını beklemekte olduğunu da bildiriyor.

8 – Kendisi, Diyarbekir'den Suriye'ye geçmesi için davet edilmiştir. Ama, orada «icrayı sanat» edebileceğini pek ummamaktadır. Fakat, yine sarih ve kesin bir red cevabı vermemiştir. İhtiyatınca bir cevap göndermiştir. Diyarbekir'deki vaziyeti memnuniyet verecek mahiyettedir. Oralarda ise, âkıbeti meçhul sayılabilecek bir maceraya atılmış olmak durumuna düşmek ihtimalinden korkmaktadır.

9 – Dr. Fuad'ın bir lüzum ve zaruretle herhangi bir gün ortadan kaybolarak sırra kadem basması ihtimali de vardır. O takdirde paşasına, başkaları tarafından «haber verilir».

İşte bu zihniyette bu mensubiyet ve yukarıda söylediğimiz fiil ve hareketlerde bulunduğu hâkimlerce anlaşılan Dr. Fuad da o gün idama mahkûm olan Karabahçeli Şeyh Eyüp gibi aynı cezaya mahkûm edilmişti.

Doğrusu, yüksek bir tahsil görerek doktor olmuş, aslen Türk olduğu söylenen, Diyarbekirli bir gencin, mahkemece aleyhinde verilen ölüm cezasını kanunen hafifletmeğe imkân verecek hukukî ve kanunî -*gözden kaçmış*- bir sebep bulunup bulunmadığını aramak üzere, müddeiumumî sıfatıyla, ben de idamını talep etmiş olmama rağmen, ona ait bütün dosya evrakını, bir defa daha gözden geçirdimdi. Fakat; mahkeme kararının ihtiva ettiği cezanın hafifletilmesini mucip olarak hukukî ve kanunî hiçbir sebep bulunamamıştı.

Siverekli Şeyh Eyüp ile Diyarbekirli Dr. Fuad haklarında verilen kararlar Şark İstiklâl Mahkemesi'nin -dinleyiciler tarafından alkışlanan ilk idam kararları olmuştu. Şark İstiklâl Mahkemesinin gerek bu ilk adım kararları, gerek bundan sonra verilen idam kararları hep mahallî müddeiumumîlikler tarafından infaz edilmiştir.

Hükmün infazından evvel, mahkûmun zavallı muhterem refikaları idama mahkûm olan zevcini son bir defa görüp konuşmak üzere müddeiumumîliğe müracaat etmişti. Mahkûm zevçle, zavallı dertli karısını muhafaza altına aldırılan ayrı bir hücreye koydurarak görüşüp konuşmalarına müsaade edildi.

***Kazım Paşa ve Muşlu Musa Bey...***

19 Nisan 1341 günü Ordu Müfettişi Kâzım Paşa ile isyana dair yine hasbihalde bulunuyorduk. Bir ara, paşa hazretleri şu malûmatı verdi:

Muş havalisinde nüfuzlu bir şahıs varmış, adı Nuh Bey imiş, bunun kardeşi Musa Bey Nuh gibi öteden beri rahat durmaz bir şahıs imiş. Onbeş seneye de mahkûm iken tutulup hapsedilemiyormuş. Bunların son isyanda methaldar olduğu da muhakkak imiş, Ordu Müfettişliğine müracaat ve istirhamda bulunmuş, (müracaatın ne suretle vukubulduğunu sordum söylemek istemedilerdi) dehalet edecek imiş. Paşa: «Siz ne dersiniz?.. Bunu muvafık bulur musunuz?.. Ben, Ankara'ya yazdım bu iyi bir iş olur kanaatindeyim» dediler.

16 Nisanda Şeyh Said'in bazı avenesi ve ikinci derecedeki reisleriyle birlikte ele geçirilmiş olduğu haberi alınmıştı, vazifeli hükûmet memurları vesaire şahıslar, artık isyanın tamamen baştırılmış olduğunu zannediyorlardı. Halbuki Kâzım Paşa hazretleri, muhakkak olarak ihtilâlin esas ve gayesini iyi kavradığı için, isyanın henüz tamamen bertaraf edilmiş olduğuna kanaat etmemiş bulunuyordu. Ben de aynı kanaatte idim. Çünkü o melûn ayaklanma ve isyan yalnız Şeyh Said'in ve emsali bir takım geriye bağlı veya şahsen korku ve şüphe içinde kalmış, mürtecilerin vukua getirdikleri bir hareket değildi. O; senelerden beri şark bölgesinde içten içe ve derinden derine, haricin de teşvik ve desteklemeleriyle beslenmiş, vahim ve büyük Türk inkılâbına karşı işlenmiş bir Kürtçülük ihtilâli idi.

Onun için, Şeyh Said'in ve bazı arkadaşlarının tutulmalarıyla bu mesele ve hâdisenin emniyet verecek bir mahiyette ortadan kaldırılmış, sükût ve huzur günlerinin gelmiş olduğuna veya yakında geleceğine inanmak, o gün için büyük bir basiretsizlik ve pek vukufsuzca, safiyâne bir inanış olurdu.

Ayaklanmanın meydana getirdiği fecaat ve felâketlerin ötesinde, *-muvaffak olsalardı-* Türk milletini, Türk devletini daha çok yoracak, daha büyük fedakârlıklara sevk ve icbar edecek bir vatan tehlikesi yüz gösterecekti.

Şeyh Said'in, reislerden beş, on arkadaşıyla yakalanarak, İstiklâl Mahkemesine verilmek üzere Diyarbekir'e getirilmekte bulunmaları, gerçi mühim bir hâdise idi. Fakat; isyanı aynı suretle benimsemiş olanlar henüz eli silâhlı ve kalpleri fesatlı olarak, geride pek çoktular..

Bunlar arasında, henüz tenkil edilememiş bulunan birçokları vardı. Bunlar Şeyh Said'in kardeşleri; Şeyh Tahir, şeyh Bahaettin, Şeyh Abdürrahim, Şeyh Mehdi, Şeyh Ziyaettin ve oğulları; Şeyh Ali Rıza, Gıyasettin, Salâhattin, Ahmet, Abdülhalik ve sonra da çarpışılarak yakalanan Hanili Mustafa Bey, Hani sabık müftüsü Salih Efendi, Hasnanlı Halit Bey, Muşlu Nuh Bey, Mire Hamit, Şeyh Maruf, Liceli Şeyh Şerif, Şeyh Mehmet Reşit, Şeyh İbrahim Hazin, Zaza reislerinden Mehmet Ali ve Selim, Kemuslu âşiret reisi Hacı Selim, Elâziz cephesi kumandanı Şeyh Şerif, kardeşi Şeyh Mustafa vesaire vesaire... idi.

Bunların, kan dökerek de olsa, yeniden bir derlenip toplanma ile birleşerek isyan harekâtına devam etmeleri mümkündü. Hattâ (Hınıs) şeyhinin başaramadığı işi yeniden yeniye üzerine alacak durum ve kabiliyette etrafta daha bir çok şeyhler, beyler, âşiret reisleri de vardı. Bunların isyanı idare ve devama çalışmaları pekâla beklenebilirdi.

İşte bu ihtimaller ve düşünceler sebebiyle, şark bölgesindeki nüfuzlu âsi veya âsilerle müşterek fikir ve arzu sahibi olanların ve hükûmete sığınmalarını kabul etmekte müfettiş paşa hazretleri fayda mülâhaza ediyordu.

Biraz önce söylediğim gibi, isyana tamamen bitmiş nazariyle bakılamıyacağında ben de paşa hazretleriyle aynı fikirde idim. Fakat, her hangi âsi bir Kürtçünün kayıtsız, şartsız affedilmesi suretiyle dehaletini kabul veya buna tavassut etmek benim tasvip edeceğim bir fikir olamazdı.

Paşaya: «Bu adam sığınmak istiyorsa, varsın etsin. Şahsî durumuna göre muamele ve yargılama yapılır.» dedim.

Ordu Müfettişi Kâzım Paşa benim bu kayıt ve şartlı mütalâamdan pek memnun görünmedi. Bu şekilde bir dehalet olamıyacağını zannettiğini söyledi.

Benim düşüncem şöyle idi: Musa Bey teslim olur ve mahkemeye verilirse duruşması yapılır ve sorgusu esnasında, belki henüz hükûmetçe de malûm olmayan ve isyana dair bulunan, birçok karanlıkta kalmış noktalar aydınlanır. Bizzat Musa Bey isyanda müşterek ve zimethal değilse tabiî beraat eder. Eski mahkûmiyeti üzerinde ait olduğu mahkeme müddeiumumîliğince gereken kanunî muamele yapılır.

İşte bu arzu ve düşünce ile meseleyi Ankara'ya bildirdim. Aldığım cevapta işin ve düşüncemin muvafık görüldüğü ve ilgililere icabeden emrin verildiği bildirildi.

### *Şark mebusları da işin içinde*

Mahkemenin Diyarbekir'e gelişinden dört gün sonra, 16 Nisan 1341 (1925) Perşembe günü yaptığı Şeyh Eyüp ve Dr. Fuad'ın yargılanmasından hâkimler heyeti ve müddeiumumilik, Şark mebuslarından bazılarının da sorguya çekilmelerine lüzum görmüşlerdi. Kanunî bir imkân temin edilmesi için Büyük Millet Meclisine başvurulması icabettiği mütalâa ve teklifi hükûmet reisliğine bildirilmişti. Bu mütalâa ve teklif aşağıdaki 8 numaralı ve 16 Nisan 1341 tarihli şifre ile bildirilmiştir:

*Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine*

*Zata mahsustur*

«Şimdiye kadar yapılan tetkikatımız neticesinde son hâdise-i isyanın tekevvününde şark vilâyeti mebuslarından bazı zevatın alâkadar oldukları kuvvetli bir zan va kanaat halinde tebellür etmektedir. Bilhassa, (...) ve (...) beylerle (...) ve (... mebusu ...) beylerin bazan müsbet ve bazan menfi etvar ve ef'alleri isyanın zuhurunda kuvvetli birer âmil vaziyetinde tezahür ettiği gibi (...) beye ait birçok köylerin isyana bilfiil iştirakleri de bir emri vakidir. Bu hususun daha iyi tezahürü için indeliktiza kendilerinin isticvabı zatı meseleyi tamamen tavzih edecekse de,

masuniyeti teşriiyeleri mevcut oldukça, bu babta heyetimizce bir şey yapmak mümkün olamıyacağı gibi, Meclisin de tatilinin tekarrübü hasebiyle evrakı tahkikiyenin Meclise irsali ile heyeti umumiyeden bir karar ahzi de müstahlîl bulunmaktadır.

Binaenaleyh, hâdise-i isyaniye ile alâkadar olan mebusların maznunen isticvapları ve tahtı muhakemeye alınmaları için mahkememize salâhiyet itası zımnında hükûmetçe Meclise teklif halinde, heyet-i umumiyenin tasvip edeceğine kanaat buyurulursa, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa zeylolarak bir madde-i muvakkate teklif ettirilmesini vatan ve milletin menafi-i âliyesi namına zarurî addeder ve bu hususta emri cevabilerine muntazır olduğumuzu arzeyleriz efendim.»

*Lütfi Müfit* *Avni* *Ali Saip*

*Ahmet Süreyya* *Mazhar Müfit*

***Başvekâletin cevabı***

İki gün sonra Başvekâletten alınan cevabî şifrede şöyle deniliyordu:

*Diyarbekir'de İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîsi*
*Süreyya Beyefendi'ye*

*Gayet Müstaceldir*

*Adet: 2/19*

Şifreli telgrafnameniz Reisicumhur Hazretlerinin tahtı riyasetinde içtima eden heyet-i vekilede tetkik olundu. İsticvap ve istizahlarına lüzum görülecek mebuslar teklifinden başka tariki kanunî olmadığı ve Teşkilât-ı Esasiye Kanununun tâdili teklifine imkân bulunmadığı mütalâa olunmuştur.

İstiklâl Mahkemesi tetkikat ve muhakemat esnasında bazı mebuslara temas ederse delâili kâfiye ile Meclise arzı tabiidir. Meclis hali inikadda bulunmadığı zaman mahkemenin bir teklifi varid olursa Meclisin yeni içtimaına intizar veya derakap Meclisi içtimaa davet meselenin ehemmiyetine göre derpiş edilmesi münasip görülmüştür.

Berveçhi bâlâ Heyet-i Vekile kararını arzederim efendim.

Başvekil
İsmet

***Mahkemede çıkan bir ihtilaf...***

Muşlu Nuh Bey'in kardeşi Musa Bey'e dair olan yazışmayı, mahkeme âzasından Ali Saip Bey (Ursavaş) öğrenmiş. Bana gelerek «Musa Bey'e dair muhaberattan ne için bize malûmat vermiyorsunuz?» diye sordu.

Mahkeme müddeiumumîsine böyle bir sual tevcih etmek hayli garip ve yersizdi. Bu kabil hususatın makam-ı iddiaya ait işlerden bulunduğunu izah ettim. Arada, Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Müddeiumumîsi olarak, hüküm heyeti reis ve âzası olan arkadaşların evlerinde istirahat ettikleri gecelerde benim dairede yatıp kalkarak gece yarılarından sonra saat ikilere, üçlere kadar çalıştığımı bu kadar yorucu işler arasında *-aslında-* Müddeiumumîliğe verilen herhangi bir iş hakkında hüküm heyetine veya herhangi bir âzasına haber vermek, fikir almak ve danışmak gibi bir vazife ve mecburiyetim olmadığını da bildirdim.

Bu kabil hareketlerin ve suallerin iddia makamının, kanunen muayyen olan vazifesine füzulî bir müdahale olarak telâkkiye müsait bulunduğunu, bu hal ve zihniyet devam ederse Müddeiumumîlikle hüküm heyeti arasında bir ahenksizlik çıkmasının pek tabiî olacağını da söyledim.

Sonra, böyle bir vaziyetin tahakkuku halinde büyük mesuliyetli vazifelerimizin bundan müteessir olmasından çekinilmesi lâzımgeldiği kanaatinde bulunduğumu da belirttim. Ali Saip Bey;

«– Yok, dedi, ben sizin vazifenize karışmıyorum. Sadece bir arkadaş olarak bu meseleden bizlere neden malûmat vermediniz diyorum. Arkadaş olarak bize de haber verseydiniz iyi olurdu.» tarzında konuştu..

Ali Saip Bey (Ursavaş), hakikaten arkadaş olarak mert ve dostluğuna sadık bir insandı. Yalnız, mahkemenin değil, Müddeiumumiliğin de her işine ve her muamelesine vakıf olmak ve âdeta Şark İstiklâl Mahkemesinin daimî teftiş ve mürakabesini yapmak ister gibi bir hal ve tavrı vardı.

İstiklâl Mahkemesi erkânı arasında ilk defa çıkan bu vazife ve salâhiyet anlayışındaki ihtilâf, kısa bir müddet sonra, son defa olarak, daha ehemmiyetli bir surette bir kere daha kendini gösterdi.

***Yeni belgeler, yeni bilgiler...***

19 nisan 1341 günü, Diyarbekir'e üç, dört saat mesafede bulunan, ahalisinin tamamen Türk ve (alevî-bektaşi) oldukları bilinen Şarabî Köyünde büyük arazi sahipleri olan Diyarbekirli Said ve Salih Efendilerin çiftlik nazırları, Hacı Delli Köylü Hüseyin oğlu Mehmet'in duruşmaları yapıldı.

Sanık Hüseyin oğlu Mehmet; Diyarbekir'e hücum eden, o güne kadar taarruz ettikleri her yerde kazandıkları muvaffakiyet ve yağmalardan azgın ve coşkun bir hale gelen, büyük sergerdelerden Şeyh Said'in kardeşi Şeyh Tahir koluna mensup, Tahir'in binbaşısı olarak muayyen bir kıtaya kumandanlık etmiş olan bir âsi kumandanı idi.

İlk soruşturma evrakı münderecatından başka mahkeme huzurunda yapılan soruşturma esnasındaki ifadeleri ve mevcut sübut sebepleriyle suçluluk durumu anlaşılarak mahkeme idamına karar verdi. Gerek yüzüne karşı okunan kararın tebliği sırasında gerekse mahkeme salonundan çıkarılırken, gayet tabiî bir encamla karşılaşmış bir insan gibi, âdeta fütursuz ve sakin adımlarla yürüdü, gitti.

Şeyh Tahir'in düzmece binbaşısı hakkında verilen kararın gecesinde, Şeyh Said tarafından esir edilen ve 8/9 Nisanda Osman Şevket Paşa'nın emir ve kumandasında, yedinci fırka tarafından esaretten kurtarılan Lice Kaymakamı Asım Bey'le beşinci fırka tarafından, yine âsiler elinden kurtarılmış bulunan Hani Müdürü Konyalı yedek subaylardan Hüseyin Bey'i sorguya çektim. Maksadım; ilk günlerden beri ihtilâl hareketinin şiddetle cereyan ettiği o yerlerde vuku bulan ahval ve şahıslar hakkında doğru bilgi edinmekti. İkisi de genç olan bu idare âmirlerinin isyana dair geniş bilgi ve birçok gördükleri olmak icap ederdi.

Uzun uzadıya görüştük. Bir kısım beyanatı zaptedildi. Evvelce vilâyet tarafından Müddeiumumîliğe verilmiş bulunan -*Asım ve Hüsnü Beylerden alınmış*- bir rapor pek kısa idi. Gerek bu raporu ve gerekse zaptedilen bir kısım ifadelerini kâfi görmedim. Kendileri de çok yorgun, dağınık fikirli görülüyorlardı ve işleri başına gideceklerdi. Halkın bu eski idare âmirlerini esaret ve felâketten sonra, tekrar ve derhal vazifeleri başında görmeleri de epey faydalı olurdu. Kendilerine, epeyce tertip edilmiş bir soru listesi verdim. Düşüne düşüne, vakıalarla gör-

düklerini ve bildiklerini *-ne kadar kaabil ise o kadar-* delilli olarak yazıp Müddeiumumîliğe göndermelerini söyledim.

Nahiye Müdürü Hüsnü Bey âsilerin elinde esir bulunduğu günler Şeyh Said'in biraderi Şeyh Mehdî, memurlara «hükûmet-i kâfire memurları», Türklere de «Kâfir Türkler» diye hitap edermiş: «Sizin dekolte kadınlarınızı bundan sonra biz kullanacağız, hükûmetiniz muzaffer olsa bile, biz dağ başlarında sizleri işgal edeceğiz, bu suretle galebe çalacağız, hükûmetinizi âciz düşüreceğiz.. Yine olmazsa *-yani galebe ve muvaffakiyet elde edemezlerse-* Halep'e geçeceğiz. Oradaki İslâmlar bizden daha rahattırlar. Ve oradaki kâfirler siz Türklerden bin defa daha iyidirler.» sözlerini ikide birde, açıkça ve pervasızca bağıra bağıra söyler dururmuş.

Müdür Hüsnü Bey'in, önceleri isyana dair üst makamlara göndermiş olduğu bir raporda, Şeyh Sait hakkında «mel'un» tâbirini kullanmış olduğunu, Şeyh Sait bu raporu elde ettiği için, Müdür Beyi ilk gördüğü anda kendisine karşı kullandığı ilk söz: «Melun sensin» demekten ibaret olmuş.

Bundan sonra, siz «Domuz kuyruklarını (?!) konserve kutularına koyup Avrupa'ya gönderiyorsunuz ve işte Kürtler bunları yerler diyorsunuz» diyerek kendisiyle birlikte oradaki Türklere itap edermiş. Ve: «Ben bu işe Allah tarafından memur edildim» sözünü de ikide bir tekrarlar dururmuş.

Bu iki hükûmet memurundan bilhassa Müdür Hüsnü Bey'in duydukları, gördükleri ve bildikleri çoktu. Her ikisi de milletsever, zeki ve aydın gençler görünüyorlardı. Ancak Kürtçü âsilerin zulüm ve işkence ellerinde uzun müddet kalmış olmalarından dolayı ruh ve âsap bozukluğuna uğramış bulundukları da anlaşılıyordu. Zaten bu sebeple idi ki, dönecekleri memuriyetleri başından cevap vermeleri ricasıyla kendilerine birer sual listesi vermiş ve ilk sorguları bir konuşma halinde yapmıştım...

20.4.1341 (1925) Pazartesi günü, Siverekli İzoli Aşireti Reisi Zülfikâr Ağa'yı da getirterek sorguya çekmiştim. Zülfikâr Ağa, usâta (âsilere) katıldığı söylenen Şevki namında bir adamın telgrafının Siverek'ten çekilmesine aracılık etmiş ve usât ile temasta ve onlara yardımda bulunmuş olmak zannı altında idi. İri yarı, agel, kefiyeli, entari ve meşlâh giyen Zülfikâr Ağa; kalın, gür sesli ve sık sık böğürür gibi geyiren, tok sözlü bir adam...

Çekilmesine aracılık ettiği bahis konusu ve zan sebebi olan telgraf, usâta dair ve Büşeyri'nin düşmesine sebep olanlardan şikâyeti taşıyan bir ihbar telgrafı olduğu anlaşıldı. Ve yargılanması sonunda beraet etti.

Bu sıradaki ifadeleri arasında Siverek, Karabahçeli Şeyh Eyüp'ün mevkuf bulunan, âsi maiyet efradından iki kişi de beraberinde olarak, kendisinin aralarında ve beraberlerinde bulunduğu askerî bir müfreze ile Karabahçe - Giresun arasında çarpışmış olduklarını da açıklamıştı.

## Kemal Fevzi'nin müthiş itirafları...

Aynı günün geçen gecesinde saat 2'den sonra benim gibi uyumayarak çalışmaktan yorulmuş olan Ordu Müfettişi Kâzım Paşa, biraz konuşarak başımızı dinlendiririz diye beni davet etmişti. Dairelerine gittimdi. Bir müddet dereden tepeden konuştuk. Söz, döne dolaşa, mahut hâdiseye intikal etti. Şark ihtilâlinin mahiyet ve gayesinden, onu vukua getiren maddî, manevî sebep ve âmillerden bahis açılmıştı.

Kâzım Paşa Hazretleri, bu gece yarısından sonraki konuşmamız esnasında, her vakitkinden daha çok yorgun, düşünceli ve konuşmalarında mütereddit gibi görünüyordu. Bahis, samimî bir hasbihal halinde çok sürdü. Saat üç buçuğa gelmişti. Fakat, her ikimiz de konuşmayı bırakmak istemiyorduk. Derken Paşa bana broşür şeklinde bir kitap uzattı ve «Bakınız; bu mektubu görünüz, okuyunuz» dedi.

Aldım ve okudum. Bu bir mektuptu, Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey'e gönderilmiş. Mektubu gönderen; firarîlerden meşhur Kürtçü Doktor Şükrü idi.

Adeta bir broşür veya bir kitapçık şeklinde yazılmış olan mektup matbu idi, harflerinin şekline ve baskı tarzına göre de Arabistan'da hazırlanmış ve bastırılmış olduğu belli idi. Bütün muhteviyatı; Cumhuri-

yet hükûmet ve idaresinin tenkidiyle bir çok sebepsiz ve yersiz şikâyet ve mütalâalardan ibaretti.

Mektupta Türk Teşkilâtı Esasiye Kanunundan «Kanun-u Esâsî» diye bahsolunuyordu. Misak-ı Millî'den bahis sırasında on ikinci maddeye istinad edilerek kanun emrettiği hususların icra edilmemiş olması, isyanın mühim bir sebebi gösterilmek istenmişti. (1)

Müfettiş Paşa bu nokta üzerinde durur gibi konuştu. Ben, «Misak-ı Millî»nin cihana karşı ilân edilmiş olan ve Millî Mücadelemizin sebep ve gayesini gösteren bir beyannameden ibaret olup bir kanun mahiyetini haiz bulunmadığını, mektupta, bahsedilen Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 12 nci maddesinin ise, İkinci Büyük Millet Meclisince tadil ve hükümleri itibariyle ikmal edilmiş olan son Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla ilga edilmiş bulunduğunu beyan ederek kâfi derecede izahatta bulundum. Mektup muhteviyatının «müfsidane» bir safsatadan başka bir şey olmıyacağını söyledim.

Kâzım Paşa: Evet. Bunlar doğru Süreyya Beyefendi. Ama, şu mel'un isyan da hiç yoktan zuhura gelmedi elbet. Fakat bunun hakikî sebebi, hakikî gayesi nedir. Cahilâne ve mutaassıbane bir dinî irtica mıdır, yoksa daha başka sebeplerden doğan bir şey midir?.

Millî bir duygunun mahsulü müdür, istiklâl veya muhtariyeti idare arzusundan mı doğmuştur?. Bu noktalar iyice anlaşıldı mı? demişti.

Ben, bu husustaki fikir ve kanaatimi söyledim ve dedim ki:

«– Birçok deliller ve kat'î karineler, bugüne kadar İstiklâl Mahkemesine verilmiş bulunan dosyaların muhteviyatı ve dosyalarda mevcut yazılı vesikalar ve isyan hareketinin başlangıcı sayılması gereken «Piran»da patlayan silâhın sesinin etrafa bir şimşek ışığı süratiyle ya-

(1) Bahis konusu kanun, Birinci Büyük Millet Meclisi tarafından tedvin edilmiş olan ve o zamanki İcra Vekilleri Heyetince Meclise sunulmuş olup hararetli ve coşkun hissiyat ve heyecan içinde cereyan eden bir müzakere konusu teşkil etmiş bulunan «maksat ve meslek» başlıklı ve sonra da «Halkçılık programı» adını alan bir hükûmet programı hasebiyle vücut bulan 85 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu idi. O kanunun 12 nci maddesi aynen şöyle idi: ***«Madde 12** – Vilâyet Şûraları vilâyetler halkınca müntehap âzadan mürekkeptir. Vilâyet Şûralarının içtima devresi iki senedir. İçtima müddeti senede iki aydır.»*

yılması üzerine birçok kazalarda, köylerde, vilâyet merkezlerinde umumî denilecek bir şekil ve mahiyette ayaklanmaların vukua gelivermiş bulunması, ordu müfettişliği bölgesindeki mevcut bütün silâhlı kuvvetlerle bastırılması mümkün olamamış bir genişlik ve ehemmiyette ihtilâlin umumî bir yayılma haline gelmesi, henüz yeni yakalanan Şeyh Said'in ve ona ait evrakın ve diğer şeyhlerle maiyetleri üzerinde bulunması ve elde edilmesi tabiî görülmek icap eden vesikaların da ihtiva edeceği deliller hesaba katılırsa, bunların bütününün ortaya koyduğu ve koyacağı hakikat ne olabilirse, isyanın mahiyeti, sebebi ve gayesi işte odur paşa hazretleri..»

Kâzım Paşa, benim o andaki şahsî müşahede ve ihtisasıma göre, her zamankinden farklı, biraz daha ihtiyatlı ve biraz üstü kapalı görüşüyor gibiydi. Bir müddet düşündükten sonra, âsiler derdest ve tedmir edilmek suretiyle hâdise bertaraf edilince, «Şarkda ıslahata nereden başlamalı, ıslahat nasıl yapılmalı, nasıl olmalı?» sualini soruyordu.

Şarkta çıkan bu elîm vak'adan sonra, Cumhuriyet ve inkılâba karşı şurada veya burada vukubulması mümkün görülebilecek karşı menfî hareketlerin önlenmesi için alınması gerekli siyasî ve idarî ve kanunî tedbirler arasında isyan bölgesinde yapılmasını kendilerinin zarurî görmekte olduklarını sandığım ıslahat işinin büyük ve pek ehemmiyetli bir devlet meselesi işi olacağı mütalâasında bulunduğumu söyledim.

Müfettiş Paşa, hafif bir tebessümle yüzüme dikkatle bakarak: «Şu ağızlardaki baklayı bir an evvel dilimizin altında çakarsaydık çok iyi etmiş olurduk» dedi.

Ben de, hakikaten Paşa'nın dili altında bir bakla olduğu zehabındaydım. Onu çıkartmaya çalışıyordum:

«– Benim, dedim ağzında bakla ıslanmaz bile Paşa hazretleri.. Bence, evvelâ şarkta ki bu ayaklanmanın ruhî, hissî, maddî ve manevî bütün sebep ve âmillerinin evvelâ ve derhal kökünden kazınıp atılması lâzımdır. Öyle ki; bir defa daha tekerrürüne maddî ve manevî imkân ve ihtimal kalmasın. Bilmem zatı devletleri ne fikir ve mütalâadadırlar?.»

Paşa yalnız: «– Fakat halk cahil ve çok saftır.» demekle yetindi. Bundan sonra da konuşmaya devam olunmadı. Biraz uyuyarak istirahat etmek üzere ayrıldık..

Ordu Müfettişi Paşa ile gece yarısından sonraki hasbühal saatlerinden önce, 20/21 Nisan 1341, saat 11 (evvel)de, mevkuf bulunan sanıklardan bir şahsı sorguya çekiyordum. Bir sene içinde, tam dokuz vilâyet sahasında fıldır fıldır dolaşmış, şarkta birçok aşiretler arasında fesad uyandırmaya çalışmış ve senelerle bu gayreti gütmüş olduğunu söyliyen bir adamdı bu..

Küçükçe, siyah gözlü, hayatı sergüzeştlerle dolu, kaşarlanmış bir genç olan bu adam: «– Ben, diyordu müstakil bir Kürdistan teşekkülünü temin için, çok çalıştım. Senelerle aşiretler içinde yaşadım, vilâyetlerde uğraştım. Meşhur «Simiko»ya altı ay müddetle katiplik yaptım. Bütün bu seyahatlerim ve faaliyetlerimden sonra gördüklerim bana şu kanaati verdi. Birçokları gibi benim de evvelleri zannettiğim bir şeyin bugün, ham bir hayal olduğunu anlamış bulunuyorum. Ortada, millet denilecek bir Kürt topluluğu yokmuş meğer. Benim, o eski , bütün emellerim ve hayallerim, inançlarım hep boş ve yersiz bir kuruntudan başka bir şey değilmiş...

Bugün tamamen ve kat'iyetle anlamış bulunuyorumki; ben, yıllarla devlet, hükûmet, zabıta ve istihbarat memurlarını beyhude yere işgal etmişim.. Şimdi kendim kadar onlara da acıyorum. Çünkü yıllarla süren seyahat ve faaliyetlerim zamanındaki müşahede ve müktesebatımla iman ettim ki, Kürtler Turani asıldandırlar. «Orduhu veya ohurdu» aslındandırlar (Bu iki isim aynen böyle söylenmişti) ve şark vilâyetimizdeki Kürt denilen insanlar mütesâlip bir Türk kavmi sayılmak icap eder.

«Simiko»ya gelince; bu çok zeki ve muhitinde hayli nüfuz ve kuvvet sahibi bir adamdır. Oda aslen Turanî olan Mütesalip bir Türktür. Cumhuriyet Hükûmeti bu adamı, iyice ve sıkı sıkıya kendine bağlamalı ve sahip olmalıdır. Sonra onu Türkiye Cumhuriyeti İran'a karşı kullanmalı. Fakat, başından tokmağı da eksik etmemelidir. O takdirde «Simiko» hükûmeti Cumhuriyeye çok faydalı olur.

İranîler de «Megalo idea»cıdırlar. Türkiye üzerinde büyük emeller taşımaktadırlar.»

Bu sanık bu kadar ve böyle söylemekle de yetinmiyerek itiraf, mütalâa ve isteklerine şöyle devam etti:

«– Simiko»ya yaptığım kâtiplik hizmetimin maaşını hükûmetten isteyeceğim ve istiyorum. Bundan maada; ben, bir de casusluk ve hiyaneti harbiye cürmünden dolayı zan ve töhmet altında kaldım. Bu cihetin de tetkik ve tahkikini talep edeceğim.» Müddeiumumîlikten şöyle bir sual de sordu:

«– El'an benim mâbihizzannım olan fiil, suç nedir?. Müddeiumumîlikte veya mahkemedeki sübût delilleriniz nelerden ibarettir?.»

Yukarıdan beri yazılan itiraf, mütalâa ve tavsiyelerle isteklerde bulunan Kemal Fevzi adında biriydi.

Müstakil bir Kürdistan hükûmetinin kurulması için yıllar boyunca devam etmiş olan seyahat ve ifsad faaliyetlerinin sonunda hasıl ettiği kanaatle öyle bir şeyin sadece ham bir hayalden başka bir şey olamıyacağına inanarak, bu uğurda sarfettiği emek ve gayretlerinin heder oluşuna yanan Kemal Fevzi'nin muhakemesi, sonradan İstanbul'dan Şark İstiklâl mahkemesine sevkolunan, eski Osmanlı Devleti'nin eski âyan Meclisi âzalarından «Seyid Abdülkadir ve oğlu Mehmet» ve diğer arkadaşlarıyla birlikte görülmüştür. (Bunların yargılanmalarını ve neticesini daha sonra okuyup öğreneceğiz.)

Kemal Fevzi'nin bu yoldaki ifade ve itirafları beni cidden hayrete düşürmüştü. İsyanın; din ve şeriat ahkâmının tatbikini istemekten ibaret bir gaye için vukua gelmiş olduğu zan ve iddiasının *-resmî bir sıfat ve vazife sahibi olan ve olmayan-* bir takım insanlar tarafından, safiyane, fakat, sathî ve kısa bir görüşle zan ve kabul edilme fikir ve temayüllerinin henüz mevcut olduğu bir günde, çok ağır bir zan ve töhmetle sanık ve mevkuf bulunan öyle maceraperest bir şahıs tarafından böyle ifade ve itiraflarla karşılaşacağımı nasıl tasavvur edebilirdim?.

Bir an Kemal Fevzi'nin şuurunda bir bozukluk olması ihtimali bile hatırıma gelmişti. Lâkin bu ihtimali varid gösterecek hiçbir hali yoktu. Hâfıza sağlam, sözler muntazam, hal ve tavrı pek tabiî idi.

Yine kendisine sordum:

«– Bir rahatsızlığınız var mı?. Çok maceralara atılmış ve hüsrana uğramış olduğunuzu söylüyorsunuz. O sıralarda bir asabî hastalık falan geçirdiniz mi?.

«– Hayır.. hayır.. hiçbir şeyim yok, öteden beri tam sıhhatli bir insanım..» cevabını verdi.

Ordu Müfettişi Diyarbakırlı Kâzım Paşa ile sohbetimiz esnasında bana sordukları bir sual üzerine Kemal Fevzi'nin aynı gece ve Paşa Hazretleriyle görüşmemiz saatlerinden üç dört saat evvel dinlemiş olduğum bu beyanat ve ifadeleri kendilerine söyliyerek:

«– İşte Paşam bakınız böyle hakikatler açıklayan bu ve bunun gibi delillere ve karinelere ne dersiniz?» demek istemiştim. Ama tutulan Şeyh Said ve beraberinde olan diğer birkaç şeyhle bazı şahısların Diyarbekir'e getirilip mahkemeye verildikten sonra vukuu muhtemel bu kabil ifadeler ve elde edilecek yazılı vesikaların da neler ve ne gibi şeyler olacağını görüp anlamayı beklemeyi tercih ettim.

☆

21 Nisan 1341 (1925) Salı günü öğleye kadar, Müddeiumumîlik bürosunda, dosya tetkikatı ile meşgul oldum ve üç duruşmada bulundum.

Birinci duruşma Siverekli Terzizâde Osman oğlu Abdürrahman'ın duruşması idi. Bu sanığın suçu; isyan propagandası yapmak fiili idi. Suçu sabit olmuştu. Mahkemece görülen hafifletici sebepten dolayı hakkında takdir edilen onbeş sene kürek cezası, beş sene «kalebendlik» cezası olarak hükmolundu. Mahkûm bu karardan çok memnun oldu ve dualar ederek mahkeme salonundan ayrıldı. Galiba İstiklâl Mahkemesinden idamdan başka bir ceza verilmiyeceğine veya işlediği fiilin cezasının daha ağır olacağına inanıyordu.

Günün ikinci duruşması Hişgöl Köyü'nden Ahmet Pepeme'ye aitti. Ahmet, silâhiyle *-tabiî mavzer tüfeği-* kırda tutulmuş âsilerden olarak mahkemeye verilmişti.

Yargılanması sonunda isyana iştirak ve usâta iltihakı sabıt görülmediği için bu husustan beraatine askere ait bir silâhla gezerken görülmüş ve tutulmuş olduğu cihetle, bu suçlunun yargılanmak üzere evrakının «Divan-ı Harb-i Örfi'ye» sevkine karar verildi diğer üçüncü duruşma, iddia makamının isteğiyle şahitlerin dinlenmesi ve soruşturmanın genişletilmesi için başka bir güne bırakıldı.

Gece ve gündüz sürekli çalışmalardan çok yorulmuştum. O gün, öğleden sonra biraz dinlenmek için açık havada kalmak ihtiyacını duyuyordum. Tayyareci ihtiyat mülâzimi Fuad Efendi beni ziyaret etti ve tayyare bölüğüne kadar gidip arkadaşlarla görüşmemizi ve tayyarelerini görmemi istedi. Derhal, teşekkürle, cana minnet bilerek muvafakat ettim. Zaten benim de tayyare bölüğünün cesur ve fedakâr zabitan ve efradını ziyaret etmek istemekte olduğumu Fuad Bey'e söyledim.

İkimiz birlikte şehrin dağ kapısından çıkarak tayyarelerin ve bölük zabitlerinin bulundukları mahalle gittik. Hava kıtası kumandanı erkân-ı harp yüzbaşı Şefik Bey rasıt yüzbaşı Ziya mülâzimievvel İhsan, Mükerrem ve Kâzım Beylerle çok cesur, atılgan, mahir bir tayyareci olarak, arkadaşları tarafından çok sevilen Zeki Bey'le görüştük..

Bu ziyaret esnasında Müddeiumumilik başkâtibi Lebip Bey ve resmî polisim Tahir Efendiler de bize refakatte bulundular. Meydanda uçuşa hazır bir vaziyette bulunan tayyarelerin alat ve aksamı hakkında bizlere malûmat ve izahat verdiler. Uçaklar, geniş bir sahada *-pist yeri filân yok-* açıkta bulunuyordu. İkisinin ıslanmış, bir halde bulunduğu gözümüze çarpmıştı. Merak ederek sorduk: Bunlar neden üzerleri örtülmüş bir halde tutulmazlar diye..

Aldığımız cevap şu oldu:

«Görüyorsunuz ya.. Burada ihzar edilmiş fenni bir tayyare meydanı yok.. Hangi gün veya gecenin hangi saatinde vazife anının geleceği de vaziyeti hazıra icabı belli değil.. Her saat her dakika uçuşa hazır bulunuyoruz. Çünkü isyan mühim, âsiler yamandılar. En çok korktukları ve belki de en çok zarar gördükleri tayyare mitralyöz ateş ve bombaları altında bile savaşmak tehlikesini göze alanları da olmuştur. Tabiî âkıbet malûm.. Bununla beraber âsiler inatçı insanlardır. Kolay kolay karar ve hareketlerinden vazgeçmeyeceklerdir. Hem temizlik, tepeleme tamamlanmış da değildir henüz..»

Türk millî cumhuriyet ordusunun vatanperver, cesur, serdengeçti genç, aziz evlâtları; takdir ve takdise lâyık şuurlu birer fedakâr yiğitlerdi. Gördükleri ve öğrendikleri vak'alardan bahsederlerken çok haklı bir hiddet ve asabiyet içinde görülüyorlardı..

Açıkta, üzerleri örtüsüz duran tayyareler; bilhassa yeni alınmış olduğunu söyledikleri büyük bombardıman tayyareleri idi.

Toprakta savaşan ihtilâlcilere göklerden ateş saçan büyük küçük uçaklarımız ve hele onları maharet ve cesaretle kullanan Türk ordusu zabitlerinin meslek ve sanatlarındaki kudret ve maharetlerine güvenişleri, vazifelerine karşı besledikleri aşk ve duygu insana ne büyük gururlu bir emniyet ferahlığı veriyordu. Bunu hiç unutamam..

Bu ziyaretten dönüşümüzde hemen yine vazife başında olduk.

Şarktaki ayaklanmanın büyük Türk topluluğu tarafından ne kadar derin bir heyecan ve nefretle karşılanmış olduğunun küçük fakat pek mânidar bir tezahürü olan bir vakıayı burada zikretmeden geçemiyeceğim:

Kahraman tayyarecileri ziyaretten dönüşten sonra akşam yemeğimizi getiren aşçı (Aydınlı Mehmet çavuş) adında dertli bir Türk,

«– Bey, dedi şehirdeki yerli, yabancı bütün Türkler, hattâ aklı başındaki Kürt vatandaşlar, sizlerle mahkemenizin gösterdiği adalet ve hakkaniyetle emniyet kazanıp iftihar ediyorlar. Hainler, vatan ve Türk hükûmeti düşmanları da kahrolurcasına korkuyorlar. Korku ne işe yarar. Bundan sonra akıllarını başlarına alsalar ve nedamet duysalar bari.. Allah sizleri ve cumhuriyetimizi korusun hainlerden!..»

Aydın uşağı aşçı Mehmet Çavuş'un, bu yürekten gelen sözleri.. Türkün haklı meziyetlerinden olan doğru sezişin, millî, vatanî duyguların bir tezahürü idi. Tamamen aynı mahiyette olan duygu ve bilgilerini, aynı temiz yürek ve samimî bir lisanla, Diyarbekir Muallimler Mektebi Müdürü Cemal Nahit Bey de, birkaç gün evvel bana söylemişlerdi. Fakat Mehmet Çavuşun idrak ve şuuru, içten gelen bu sözleri benim için daha kıymetli ve daha emniyet verici bir şeydi.

# İsmet Paşa'nın af talebi...

Gece mesaisi sırasında idi, bir hafta kadar evvel 7'nci kolordudan *-İstiklâl Mahkemesinin göreceği suçlarla ilgisi olduğu için-* iddia makamına verilmesini istediğim 27 adet dâva dosyasından beş tanesinin henüz gönderilmemiş ve gönderilen 22 dosyadan ikisinin de istenmiyen dosyalardan olduğunu görmüştüm.

Bu bakımdan istenen 27 dosyadan ancak 20'si gelmiş, yedisi henüz gönderilmemişti. Elde hazır duran dosyaların hemen bize teslimine bir mâni tasavvur olunamazdı. Onun için kumandanlığa bir tezkere yazdım, bu husustaki sebepsiz teehhürün neden ileri geldiğini sordum. İstenen dosyaların iyice ayrılıp çabucak gönderilmesini istedim. Ve aynı zamanda, İstiklâl Mahkemesinin göreceği dâvalara ait cürüm maddelerini tasrih ederek bu kabil işlere ait olup da divan-ı harplerde bulunan dosyaların süratle devredilmesini ve bunların ne suretle devredilmeleri gerektiğini de tezkerede biraz teessüf ve teessür beyan ederek izah etmiştim.

Bundan ötürü Ordu Müfettişi Kâzım Paşa biraz kırgın olarak hayli zaman sonra *-3 Mayıs 1341 pazar günü-* beni dairemde ziyaret ederek bu hususta görüştük. Kendilerine icabeden izahatta bulundum. Beyan ettiğim sebepleri ve ona müstenit düşüncelerimi yerinde gördü ve bu suretle anlaştık. Muhabbet ve teveccühlerini bildirerek ayrılırdı..

Nisanın 22 nci çarşamba günü Diyarbekir'de halkın mühim bir kısmının çok merakla neticesini takip ve tecessüs etmekte olduğu iddia makamının umumî istihbaratı arasında bulunan bir dâva görülecekti. Bu dâvaya halkın hususî bir ehemmiyet vermesinin sebebi, biraz suçlunun şahsi suçunun ne olduğu değildi. Maznunun efendisinin o muhitteki şahsiyet ve ehemmiyeti idi.

Sanığın; Diyarbekir mebusu, eski bir vekil olan Feyzi Bey'in bir değirmen veya fabrikasının bekçisi oluşu idi. «Hasan» adındaki sanığın

suçu, cephane mahallini âsilere haber vermek ve bir nöbetçi askerin esaretine sebep olacak harekette bulunmak idi. Yapılan yargılama sonunda suçu sabit görülerek mahkeme idamına karar verdi.

Bu kararın şehirdeki, müsbet, menfi, tesirinin derin ve geniş olduğu Müddeiumumîlik istihbaratiyle anlaşılmıştı. Karar tabiatiyle infaz edilmiştir.

Aynı gün, akşam üzeri Ordu Müfettişi Paşa mahkeme erkânını ziyarete geldi. Reis Mazhar Müfit Bey'den maada azalar ve müddeiumumî bir arada hazırdık. Doğrusu ben paşanın fabrika bekçisi Hasan'ın idam kararı hakkında fikir beyan etmeleri ihtimalini düşünmüştüm. Ziyaret, Müddeiumumilik bürosunda kabul edilmişti. Hal ve hatır sormaları müteakip Kâzım Paşa âsilerden bahis açtı. Bahis enteresandı. Evvelâ bir haber şeklinde söze başladı paşa.. Sonra söz bir sual veya bir danışma mahiyetini aldı. Şöyle dedi:

«– «Silvan» havalisinde, firar halinde bulunan bir takım âsiler var. Bunlar arasında Şeyh Şemseddin, şeyhin oğlu ve biraderzâdesi, bazı âşiret reisleri de bulunmaktadırlar.

Şeyh Şemseddin dehalet etmek istiyormuş. Bunun kabulü hakkında mütalâanız ne merkezdedir?»

Paşa bu suali ortaya atmakla beraber söz arasında Silvan bölgesinde, isyana iştirak edenlerin çevrelerindeki durumları dolayısıyla mazur görülebileceklerinden de bahsetmişlerdi. Paşaya şu cevap verildi:

«– Dehalet ve kabul, dehalet, af mânasını istilzam ve ihtiva etmemek şartiyle, silâhını bırakacak ve hükûmete teslimi nefsedecek bir âsiye sen gelme, teslim olma denemez...»

Kâzım Paşa bu mütalâamızı dinledikten sonra müsbet, menfî şahsî bir fikir beyan etmediler cevabı veren bendim.

Mecliste hazır bulunan âza arkadaşlarım, birer hakim oldukları için, bu hususta bir fikir ve mütalâa bildirmeğe lüzum görmemişlerdi. Fakat, Paşanın dönüşünden sonra aynı fikir ve mütalâada müşterek olduğumuzu kendi aramızda konuşarak anlamıştık. Ve Müfettiş Paşa kendileriyle görüştüğüm başka bir gün fikrimi tasvip etmişlerdi.

Aradan günler geçti, iddia makamı, Ordu Müfettişliğinin bu ihbar ve danışmasına verilen fikir ve mütalâadan sonra, adı geçen âsile-

rin *-diğer emsali gibi-* ya dehalet veya takiple ele geçirilerek İstiklâl Mahkemesine sevkedilmeleri tabiî bulunduğu kanaatiyle, bu mesele hakkında herhangi bir teşebbüste bulunmamışlardı.

Aradan beş gün geçti. Bayram münasebetiyle bütün mahkeme erkânı Mardin'e gidip geldik. 28 Nisan 1341'de Başvekâletten aşağıda aynen yazılı şu şifre telgrafını aldım.

*Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîsi*
*Süreyya Beyefendi'ye*

*Makine başında*

Silvan civarında kalan Şeyh Şemseddin ve bazı rüesa affolmak şartıyla dehalet teklifini tekrar etmektedirler. Müfettiş Paşa hazretleriyle derhal görüşerek fikrinizi makine başında bildirmenizi rica ederim.

Benim mütalâam, Şeyh Şemseddin gibi rüesanın affı isyanın tekerrürünü teşçi etmek demektir. Binaenaleyh mevkufların İstiklâl Mahkemesinden geçmelerinden feragat etmek zararlıdır. Kendilerine söyliyebileceğimiz, eğer bilâkaydüşart dehalet ederlerse, bu hareketlerinin mahkemece esbabı muhaffefe addolunması varid olduğu, fakat muhakemelerinden vazgeçmek mümkün olmadığı zeminindedir.

Şüphe yoktur ki, kan ve zaman sarfetmeksizin isyana iştirak etmiş olan köylüleri teskin ve isticlâp etmekte fayda vardır. Bütün bu ahval ve oradaki müşahedat ve intibaınıza göre mütalâanızı bildirmenizi rica ederim.

29 Nisan 341 saat 4 sonraya kadar cevabınızı alabilirsem, Heyet-i Vekilede mütalâa edeceğiz, kararımızı tebliğ edeceğiz efendim.»

*28 Nisan 341*
*Başvekil*
*İsmet*

Bu Başvekâket şifresi, Müddeiumumîliğe ancak 29 Nisan 1341'de gelmişti. Derhal, makine başında kaydiyle şu şifre telgrafını verdim:

*Ankara'da Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine*

*Makine başında bizzat*

*No: 18*

«Müfettiş Paşa, Naci Paşa ile taşraya gitmiştir. Fakat, bu hususta evvelce görüşmüştük. İsyan; müstakil bir Kürdistan teşkili maksadıyla vukua gelmiştir. Birçok seneler hep bu gaye için çalışmış olduğu muhakkaktır. Bu ruhun ölmesi ve öldürülmesi en mukaddes bir fariza-i millîyedir. Bunun için Kürdistan'da baş olabilecek bütün eşhası muzirrenin katiyen affedilmemeleri elzemdir.

Kanaat-i devletinize büyük ve kat'î bir imanla tamamen iştirak etmekteyim. Müfettiş paşaya da evvelce aynı fikir ve kanaati söylemiştim. Kendileri de doğru bulmuşlardı. Müfit, Saip, Avni Beyler arkadaşlarım da aynı kanaati söylemişlerdi.

Şeyh Şemseddin'in affedilmek ve herhalde muhakeme olunmak şartıyla dehaleti kabul olunmalıdır. Hürmetle ellerinizden öperim paşam.»

*Şark İstiklâl Mahkemesi*

*Müddeiumumîsi*

*Ahmet Süreyya*

*C. 28 Nisan 341 şifreye. 29.4.1341*

O gün geç vakit saat 19.10'da aşağıdaki Başvekâlet telgrafı ile bahis konusu mesele ve emsali hakkında Vekiller Heyetince alınmış bir karar İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliğine de tebliğ edilmişti.

*Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliğine*

*Müstaceldir.*

*Makine başında*

«1 – Heyet-i Vekile 29 Nisan 1341 tarihli içtimaında, Şeyh Şemseddin ile bazı rüesanın affolunmak şartıyla Silvan'daki kumandanımıza dehalet tekliflerini mütalâa ve tetkik ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiyenin talimatı esasiyesini tasvip eylemiştir. İttihaz olunan karar aynen ikinci maddedir.

2 – Şeyh Şemseddin ve emsali rüesayı usâtın İstiklâl Mahkemesinde muhakemelerinden sarfınazar etmek mümkün değildir. Esasen

rüesayı usâtın bu müracaatlarında dahi hüsnü niyetten eser yoktur. Merkumlar bütün isyan mıntakasında, en ziyade olarak devlete zarar vermeğe çalıştıktan sonra kırk birinci fırka kumandanımızın dört gün zarfında bütün mağsubatı iade etmek suretiyle verdiği cevabî emre dahi riayet etmiyerek, bilâkis harekâtı askeriyemizi yedi gün tehir etmişler ve hükûmet ile doğrudan doğruya temasta bulunmak lâzım gelen köylüleri kurtaracak bir vaziyet takınmışlar ve şüphe yoktur ki, kendilerini maddeten ve manen takviyeye çalışmışlardır. Hükûmet rüesasıyı usâttan dehalet etmek fikrinde olanları bilâkaydüşart teslimi nefse davet eder İstiklâl Mahkemesinde muhakemeleri tabiidir.

Harekât-ı askeriyeye bilâteahhur yeniden başlanarak isyanda temerrüd edeceklerin kâmilen, katiyen ve serian kahr ve tenkil edilmeleri matluptur. Harekât-ı tedibiyenin bilhassa en büyük süratle hitama erdirilmesi devletin dahilî ve haricî menafii âliyesinin icabatı mübremesindendir.

3 – İşbu kararname Müdafaa-i Milliye, Dahiliye Vekâlet ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti celilelerine ve Şark İstiklâl Mahkemesi Riyaset ve Müddeiumumiliğine tebliğ olunmuştur.»

*29.4.941*

*Başvekil*
*İsmet*

Müdafaa-i Milliye Vekâletinden Diyarbekir'deki Ordu Müfettişliğine de tebliğ olunduğu muhik addedilecek olan işbu Heyet-i Vekile kararı, Kâzım Paşa'nın hayli ağırına gitmiş olacağını zan ve tahmin ederim. Çünkü; Kâzım Paşa, af suretiyle dehalet taraftarı görünüyorlardı. Bizlere vaki ziyaretlerinde makam-ı iddianın düşünce ve kanaatini anlamak maksadıyla yapmış olduğu danışmaya yukarıda söylendiği gibi müsbet cevap alamamışlardı.

Gerçi, ziyaretinden iki gün sonraki konuşmamızda ileri sürdüğümüz fikir ve mütalâamızı yerinde gördüğünü ifade etmişti ama Başvekil paşanın, bu mesele hakkında Kâzım Paşa ile görüştükten sonra, makine başında şifre ile fikrimi sorması sebepsiz değildi.

Nihayet İstanbul'da bulunan Seyyid Abdülkadir ile oğlu Seyyid Mehmet ve Kör Sadi de İstanbul'dan getirilmişlerdi.

Bu Seyyid Abdülkadir, bir zamanlar Osmanlı Devlet şûrası âzalığı yapmış ve 1880 yılında Osmanlı Devletine isyan ederek, geniş bir bölgede devletin başına belâ olan Şemdinanlı Seyyid Abdülkadir'in oğlu idi. Sonradan yakalanarak ailesiyle İstanbul'da ikamete memur edilmişti.

☆

Nisanın otuzuncu perşembe günü Urfa merkezinde vazifeli, «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası»nın «kâtibi mesulü» askerî kaymakamlığından emekli Fethi Bey'in duruşması yapıldı. Fethi Bey'in üzerinde bulunan küçük bir hhatıra defteri de mahkemece tetkik olunan diğer evrakı arasına kondu. Bu defterde, bakla, mercimek, şalgam ve bunlara benzer benzemez bazı eşya ve hayvanat isimleri yazılıydı. Mahkeme âzasından Ali Saip Bey, maznuna bunların bir şifre olup olmadığını ve neye delâlet ettiklerini bildirmesini teklif etmişti.

«– Sanık; hayır, bu kelimelerin mânâsı delâlet ve ifade ettikleri malûm şeylerin isimleridir. Şifre filân değildir. Bunların her biri ayrı bir derde devâ ve aşk ve muhabbete yarar gıdalar olduğu için, işitip öğrendikçe defterime yazmıştım.» şeklinde cevap verince dinleyiciler, hattâ hâkimler heyeti gülümsediler.

Fethi Bey, kendisinin isyanı tahrik ve âsileri maddeten ve mânen isyana teşvik edici hiçbir harekette bulunmuş olmadığını iddia ediyordu. Fakat, şark vilâyetlerinde umumî kâtipliğini yapmakta bulunduğu partisinin programını beğenmiyor ve bu programın bilhassa altıncı maddesindeki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının «hissiyat ve itikadatı diniyeye hürmetkâr» olduklarına dair bulunan kayıt ve fıkrasını cidden muzır buluyor ve bu kaydın şarkta birçok cahil şeyhler tarafından kendi maksat ve menfaatleri için kullanılarak isyan için istismar edilmiş olabileceğine ihtimal verdiğini de söylüyordu. Bu arada «partimizin bu umdesi bizzat bizim de aleyhimize tesir yapıyordu.» diyordu.

Mahkemenin:

«– Mademki bu kanaattesiniz, programınızın şark vilâyetlerindeki vatandaşların efkârı ve maneviyatı üzerinde fena tesirler ve tahrikler

yapacağını fırkanız merkezine bildirdiniz mi?..» gibi sualine verdiği cevap: «Hayır...» kelimesinden ibaretti.

Sanığa mahkemece sorulan sualler arasında; «vazife ve memuriyet bölgesinde hangi şehir, kasaba ve köylere gittiniz, oralarda kimlerle temas edip kimlerle konuştunuz, onlara neler söylediniz; onların siyasî, millî efkâr, kanaat ve arzuları haklarında nasıl ne gibi kanaatler edindiniz.. İsyan hâdisesine dair hiçbir istihbar veya sezişiniz olmamış mıdır?. Siverekli Şeyh Eyüp'ü ve diğer şeyhleri ve âşiret rüesasını hiç görüp tanışmadınız mı?» gibi birçok noktalara ait olanlar da vardı.

Fethi Bey bunlara hep menfî cevaplar veriyordu. Yalnız, Şeyh Eyüp'ü tanımış ve onunla biraz konuşmuş olduğunu saklamamıştı.

«– Şu halde siz nasıl fırka kâtibi mesulüsünüz, hep Urfa'da mı oturursunuz? Fırkanızın propagandasını yapmak, programınızın ihtiva ettiği siyasî, içtimaî, idarî umdeleri vatandaşlara izah ve fırkanıza intisaplarını temin etmek için hiç seyahat etmez ve faaliyette bulunmaz mısınız?» şeklindeki bir soruya karşı sanığın verdiği cevap:

«– Efendim, Terakkiperver Fırkası fakir, parasız bir fırka imiş, bana harcırah vermek şöyle dursun, aylık tahsisatımı bile gönderemiyorlardı.» şeklinde idi.

Nihayet, yargılanması sonunda «Şark ihtilâlinin zuhura gelmesini mânen teshil ve teşvik mahiyetinde harekâtı kavliyede bulunmuş olduğu» kanaatine varan mahkeme heyeti Fethi Bey'in *-hâtıra defterime kaydetmemiş olduğumdan kat'î olarak hatırlamıyorum-* beş sene müddetle hapsine ve cezasını geçirmek üzere Samsun cezaevine gönderilmesine karar verdi.

Mahkûmun, emekliye ayrılmış, büyük rütbeli bir subay olduğu ve umumî sağlık durumunun Diyarbekir'den Samsun'a kadar kara yoluyla yaya olarak gitmesine müsait bulunduğu gibi, kendisinin bir nakil vasıtası kiralamaya yetecek parası da olmadığı mahkemece anlaşılmış olduğunda. Müddeiumumîlikten verilen kâfi miktarda bir para ile bir yolcu otomobiline *-muhafızıyla birlikte-* bindirilerek Samsun'a kadar sevki temin edildi.

# Mahkeme heyetinde çıkan ihtilâf...

3 Mayıs 1341 pazar günü, saat onikiye kadar, büromda dosyaların tetkiki ve mahkemeye verileceklerinin iddianamelerini hazırlamakla meşgul oldum. Mahkeme heyetinin daireye geldiklerini ve riyaset odasında oturmakta olduklarını bana haber verdiler. Biraz görüşüp konuşmak üzere arkadaşlara gittim. Riyaset odasına girdiğim zaman, Reis Mazhar Müfit, âza Ali Saip, diğer âza Lütfi Müfit Beyleri gördüm. Avni Doğan Bey yoktu. Selâm verip oturur oturmaz (Merhaba) demelerine bile vakit kalmadan, Ali Saip Bey önünde duran bir takım gazeleri eliyle bana göstererek:

«– Süreyya Bey!.. Siz, mahkememizin İstiklâl Mahkemeleri kanununda tasrih edilen suçlardan başka fiillere el koyup muhakeme edilemiyeceğini söylüyorsunuz. İşte gazeteler.. Bakın görün. Ankara İstiklâl Mahkemesi askerî mülkî ceza kanunlarının ve diğer kanunların her maddesine temas eden bütün cürümlerin muhakemelerini görmektedir. Bu nasıl oluyor?!..» diye biraz asabî bir tavırla bana sordu.

Ben, öteden beri Ali Saip arkadaşımın böyle telâkki ve zehapta bulunduğunu bazı görüşmelerimiz esnasındaki *-pek açık bir ifade olmuyan-* sözlerinden anlamakta idim. Onun için, gayet sükûnetli ve mülâyim bir lisanla dedim ki:

«– Olabilir kardeşim. Fakat, ben de bilmem bunu nasıl yapabiliyorlar. Gazeteleri bizzat, muntazaman takip ve mütalâa etmeğe işlerden arta kalan vakit bulamadığım için, söylediğiniz vakıalardan haberim de yok.

Ancak, size şu hususu tekrar arzederim ki, İstiklâl mahakimi kanununun bu hususta kâfi sarahati ihtiva eden maddeleri bulunduğu sizlerce de bilinmektedir. Ben kanun hükümlerine aykırı bir şey düşünemem. O vazı kanun olan Büyük Millet Meclisinin hakkıdır. Bizim bugünkü vazifemiz esnasında mebusluğumuzun rey hakkını bile istimale

imkân yoktur. Ben, İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumisi olmak mesuliyetini taşıdığım müddetçe mahkemeye, vazife ve salâhiyeti haricindeki fiil ve hareketleri mahakeme icra ve ceza tertip etmesi için asla sevkedemem.. Kanuna hürmet ve itaatim vardır. Ondan korkarım. Çünkü, vazife ve selâhiyet dışı işlere el sürersek; Büyük Millet Meclisi, o ihmal ederse, inkılâp tarihimiz bizleri mesul tutar.

Hem de böyle şeylere ne lüzum vardır, ne de öyle hareket etmekte bir fayda melhuzdur? İstiklâl Mahkememiz, kendine kanunen verilen kaza salâhiyetini, kanunun çizdiği muayyen hudut içinde istimal eder. Onun dışında kalan kaza salâhiyetini de diğer yetkili mahkemeler kullanır. Bakınız, daha geçen gün, kırda vesikasız olarak silâhla gezerken yakalanan bir şahsın muhakeme edilmesi için, divan-ı harb-i örfiye sevkedilmesine, mahkememiz karar vermemiş miydi?. Onun muhakemesini sizler yapıyordunuz. Maznunluk sebebi olan hareketinin biri ve esası isyana iştirakti.

Bu hareketi ve fiilî sabit görülemediği için beraatine ve ancak vesikasız silâhla dolaşması fiilinden dolayı da muhakemenin icra ve gereken hükmün verilmesi için kendisiyle birlikte evrakının idare-i örfiye mahkemesi olan divan-ı harbe sevkine karar verildi değil mi?.. Neden böyle karar verdi mahkemeniz? Çünkü, vesikasız silâhla dolaşmak cürmü, İstiklâl Mahkemesinin bakmaya mezun olduğu suçlardan değildir de ondan..»

Ali Saip Bey, bu defa da:

«– Pek iyi.. Biz de öyle hükümler verirsek siz o hükümler aleyhine itiraz eder misiniz?..» dedi.

Doğrusu bu suale daha çok hayret etmiştim! Pazarlık mı ediyorduk aramızda?!..

Düşünmeden şöyle dedim:

«– Gayet tabiî kardeşim!. Kanaatimce kanuna ve hakka aykırı gördüğüm muamele ve hükümlerin; hattâ benim iddia ve taleplerime uygun olarak verilmiş olup da muamele icra ve hüküm, karar verildikten sonra dahi iddia makamınca haksızlığa ve kanunsuzluğu anlaşılsa, ben onlar hakkında dahi itiraz salâhiyetimi mukaddes bir adalet vazifesi olarak kullanmağa kendimi mecbur sayarım..»

Saip Bey bu izahlarım üzerine, pek çok sinirlenmişti. Reis Mazhar Müfit Bey'e döndü ve bağırır gibi bir sesle:

«– Reis Beyefendi!. Rica ederim bir şifre yazınız. Ben istifa ediyorum. Böyle çalışamam. Benimle Müddeiumumîlik arasında kanaat farkları, ihtilâfı efkâr vardır.» dedi.

Azadan Lütfi Müfit Bey de, Ali Saip Bey'le hemfikir olduğunu bildirerek ona ve onun beyanat ve hareketine uyduğunu açıkladı ve sözlerine şu fikri ve şikâyeti de ekledi:

«– ... Sonra Kemal Fevzi gibi bu vatana muzır olan bir adamın idamına Süreyya Bey mümanaat ediyorlar.»

Bu son iftira mahiyetindeki söze karşı ihtiyar malûl, iltifat gördüğü arkadaşa, düşünmeden, hemen uyan, fakat; hakikaten millet, memleket, vatanpverlik duyguları çok derin ve büyük olan Lütfi Müfit Bey'e, çok ağır ve itaplı sözlerle hitap etmekten kendimi güç alabildim.

İtiraf ederim ki, ekseriya çok büyük zorlukla muhafaza edebildiğim sabrımı kullanmak, kulllanabilmek için, o andaki duygularımı teskin etmeğe çalışarak belki, yarım dakika sakit ve hareketsiz kaldım. Ve sonra ayakta konuştum. Dedim ki:

«– Efendiler, Kemal Fevzi muzır bir şahıs ve bir haini vatan olabilir. Fakat, maznun bulunduğu fiillerin affına dair ortada bir kanun var. Bu, af kanunundan önceki zamanda işlenmiş fiillerin muhakemesini icra etmek caiz ve mümkün müdür?.

Bu maznunun yakalanıp veya tevkif edildiği 7 Mayıs 1340 (1924) tarihi ile af kanununun meriyete girdiği tarih arasındaki geçen zaman zarfındaki fiil ve hareketlerinin neler ve neden ibaret olduğunu mahkemeniz tetkiken taharri ve tesbite lüzum görmedi. İddia makamından mütalâa istendi. Mahkeme Müddeiumuîsi ben, Kemal Fevzi'nin dâvacısıyım. Hukuku umumiye namına dâva açan bir müddeiyim.. Siz hâkimlerden, bir hafta kadar önce İstanbul'da tutularak, Kürtlük ihtilâline ait birçok delil ve vesikalar ihtiva eden zabıt varakaları ve malûmatı ihtiva eden tahkikat evrakıyla birlikte Diyarbekir'e getirilmiş olan Seyyid Abdülkadir ve arkadaşlarının muhakemesiyle Kemal Fevzi muhakemesinin birleştirilerek görülmesini talep ettim. Çünkü, Kemal Fevzi Şark vilâyetlerinden birçokları içinde senelerle Kürtlük gayesi için seyahatler

etmiş, âşiretler arasında yaşamış, «Simiko»ya uzun müddet kâtiplik etmiş bir adamdır. Seyyit Abdülkadir de meşhur bir Kürt hükûmeti taraftarı, âsi oğlu âsi bir insandır. Faaliyet ve nüfuz sahalarında da iştirak vardır. Abdülkadir'in muhakemesi sırasında bu hususta çok hakikatler tebellür edebilir. Kemal Fevzi hakkında da tahkikat genişletilir, neticede sabit olacak duruma göre hüküm ve karar verilir diye düşündüm.

Mahkeme, benim Müddeiumumî sıfatıyla vaki olan mütalâa ve talebimi muvafık bularak mucibince karar verdi idi.. Şimdi Lütfi Müfit Bey bu garip düşünce veya kanaatini nereden, kimden ilham alarak söyliyebiliyorlar hayret ederim!». Muhataplarım biran sustular ve birbirlerinin yüzlerine bakıştılar.

Sonra Ali Saip Bey tekrar konuşmaya başladı. Mahkeme Reisi Mazhar Müfit Bey'e rica ediyordu:

«– Yazınız yazınız rica ederim Reis bey!. İkiniz de şifreleri koyunlarınıza koymuşsunuz. Biz ne yapalım?» Kendisini, belki teskin ve tatmin ederim düşüncesiyle ve samimiyetle dedim ki:

«– Kardeşim Saip Bey! Siz ne isterseniz yazınız. Ben size şifre ettireyim. Nereye, kime isterseniz gönderiniz. Bakın size açıkça söylüyorum, ben, sizin kanunen ve hukuken hatalı, her veçhile lüzumsuz, hattâ fırkamız için de, memleket için de tamamen faydasız olduğuna ve Büyük Meclisin de tasvip etmiyeceğine inandığım fikir ve mütalâaları Ankara'ya bildireceğim.

Lütfen beni dinleyiniz. İşte, kısaca, tekrar söyliyeyim mahkememizin vazife ve salâhiyeti kanunu mahsusla muayyendir. Bunun haricine çıkamayız. Ama siz çıkarsanız buna başka surette karışıp menetmeğe de çalışmam. Mesuliyetini yüklenmiş bulunduğum iddia makamının kanunla muayyen salâhiyetlerini, bilhassa mahkeme hüküm ve kararlarına karşı Müddeiumumîliğe tanınmış olan itiraz hakkını istimal ederim. Siz, bir Müddeiumumînin heyeti hâkime veya hâkimlerden herhangi birinin şahsî düşünce ve arzularına göre hareket etmesini benden beklemez ve istemezsiniz sanırım. Mecliste tanıştığımız günlerden beri bilirsiniz ki ben, kendi irfan ve vicdanımın bana aydınlattığı yolda yürüyen bir arkadaşınızım. Samimiyim, bundan emin olunuz, rica ederim.»

Bunun üzerine Saip Bey daha sakin bir hal ve daha munis ve yumuşak bir dille konuşmaya başladı ve dedi ki:

«– Hayır efendim. Ben, sizin bana veya bize karşı inkiyadınızı istemiyorum. Bunu tecviz de etmem. Fakat biz neden ceza kanununun ve askerî ceza kanununun bütün madde ve hükümleriyle ilgili fiillerin muhakemelerini yapmıyalım?..»

Biraz evvel bu husustaki hukukî sebepleri ve şahsî mülâhaza ve mütalâalarımı burada yazıldığından daha geniş ve mufassal bir surette, arz ve izahta kusur etmediğimi sanıyordum. Artık ne desem ne söylesem anlamak ve anlaşmak mümkün olamıyacağına inanarak riyaset odasından ayrılacağım anda, Reis Mazhar Müfit Bey de:

«– Efendim, bir Takrir-i Sükûn Kanunu da var» diyerek ortaya yeni bir münakaşa ve fikir mücadelesi mevzuu atıyordu. Halbuki, İstiklâl Mahkemesi Diyarbekir'e gelir gelmez, Müddeiumumiliğin yaptığı vazife evvelce bahsi geçen bir tamimle, Şark İstiklâl Mahkemesine sevkolunacak yargılama evrakının hangileri olacağı alâkalılara bildirmek olmuştu. Tamime iliştirilen «İstiklâl Mahkemelerinin rüyet edeceği mevadı cürmiye» başlıklı bir cetvelin (B) paragrafının (3) numaralı kısmında; «4 Mart 341 tarihli Takrir-i Sükûn Kanuniyle musarrah ef'ali memnua» kaydı da konarak bu cihette küçük bir zan ve şüpheye yer bırakılmamıştı. Bu tamimden mahkeme heyeti reisi de âzayı kiramı da haberdar edilmişlerdi. Demek ki, reis de aynı fikirde idi. Buna inandım artık..

Bu itibarla reis beyin «Takrir-i Sükûn Kanunu var» diye başladığı sözü bitirmesini bekliyerek onu da dinlemeye lüzum görmedim ve kendilerinden ayrıldım, büromda çalışmaya devam ettim.

Öğleden sonra Kuğulu Hacı Hasan adında bir şahsın dâvası vardı. Bu duruşmadan sonra Ali Saip Bey'i, tekrar riyaset odasında gördüm. Azadan Lütfi Mütif Bey de orada idi. Sabahki meseleyi bir defa daha bahis mevzuu yapmak istemiştim. Belki, diyordum, düşünüp danışarak fikir ve kanaatlerini değiştirmişlerdir.

Bahsi açtım:

«– Eğer fikrinizde musır iseniz ben, yarın bu keyfiyeti Ankara'ya bildireceğim. İsterseniz yazacağım şifreyi sizlere de gösteririm..» der demez Lütfi Müfit Bey sözümü kesti. Ve konuşmaya başladı:

«– Bizim, dedi muayyen, millî gayemiz vardır. Ona varmak için, arasıra kanunun fevkine de çıkarız.» dedi.

Saip Bey susuyor ve memnun görünüyordu. Anladım ki konuşmakta devam faydasız olacaktı. Yalnız kendilerine şunları söyledim:

«– Ben böyle bir düşünce ve fikre iştirak edemem. Her işin kanunla halli mümkündür kanaatindeyim. Bilirsiniz, ben, kanun hâkimiyeti devrinin gelmesi ve yaşaması için çalışan ve çırpınan bir insanım. Bu karakterimi ve imanımı siz arkadaşlarım da takdir edersiniz diye tekrar sabahki meseleye dair görüşmeye gelmiştim» ve yanlarından ayrıldım.

☆

4 Mayıs 1341 Pazartesi Ankara'da Müdafaa-i Milliye Vekili Kütahya Mebusu Recep Bey'e bir şifreli telgraf yazdım. «Cumhuriyet Halk Fırkası» Umumî Reisi ve Reisicumhur Gazi Hazretleriyle Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine de arz ve iblâğ edilmek kayıt ve ricasiyle bahis konusu mesele ve hâdiseyi şu suretle bildirdim:

*Ankara'da Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Beyefendi'ye*

*No: 21*

«Bugün Ali Saip Bey kardeşimiz, Ankara mahkemesinin Kanun-u Cezanın her maddesiyle hükümler vermekte olduğunu, bizim neden İstiklâl Mahakimi Kanuniyle mukayyet bulunduğumuzu Mazhar Müfit ve Müfit Beyler huzurunda bendenizden sordu. Meseleyi izah ettim ve mahkememizin kanun haricine çıkmadan millî ve vatanî gayenin tahsiline muktedir olacağını ve nitekim bu ana kadar hiç böyle bir ihtiyaç ve zaruretle karşılaşmadığımızı ilâve ettim. «Biz, bütün Kanun-u Ceza ve Askerî Ceza Kanununun herhangi bir maddesiyle hüküm verirsek itiraz eder misiniz» dedi. Tabiî makam-ı iddianın salâhiyeti itiraziyesini istimal mümkün olduğunu söyledim.» «Öyle ise ben böyle çalışamam istifa ederim ve Reis bey, yazınız, ben Müddeiumumî ile ihtilâf-ı efkâr sebebiyle istifa edeceğim» gibi sözler de söyledi. Kendini tatmin ve iknaa ça-

lıştım bilmem ki muvaffak oldum mu. Müfit Bey (Kırşehir) de «Saip Bey'e iştirak ederim» buyurdular ve ilâve ettiler: «Biz idarî kararlar da verebilmeliyiz» mütalâasını da müştereken serdettiler.

Recep Beyefendi bu, bittabi ne caizdir ve ne de müfittir. Filhakika, daire-i kazamızdaki bütün işlerin mühimlerini bile muhakeme etmeğe vaktimizin kifayet etmiyeceği bir zamanda, bu kabil şahsî arzu ve mülâhazalarda ne fayda vardır, anlayamıyorum. Biz Varto'da, Bitlis'te, Elâziz'de, Van'daki müthiş hain ve canileri bırakalım da üç ay hapis, beş ay hapis gibi işlerle mi uğraşalım.

İstiklâl Mahkemesi, ahkâmı kanuniyeye göre ancak berveçhi âti mevaddı rüyet eder. Bu mevaddın haricindeki işler salâhiyet ve vazifemizin haricinde kalır.

İşbu hususî ve şahsî maruzat ve mütalâatımın büyük Müncî Gazi Paşa Hazretleriyle İsmet Paşa Hazretlerine hususî olarak arzıyla hepimize arasıra irşadatta bulunmanızı, müthiş ve müzmin vatan tehlikesi karşısında, büyük bir hissi âli vatanperveri ile gözlerinizden öperek çok istirham ederim kardeşim.

*4.5.1341* (1925)

*Şark İstiklâl Mahkemesi*
*Müddeiumumîsi*
*Ahmet Süreyya*

*İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîsi Süreyya Beyefendi'ye*

*Müstaceldir.*

*Kalem-i mahsus (790) No.lıdır.*

1 – Mevcut suitefehhümden fevkalâde müteessirim. Bu teessürün hududunu büyütmemek için bahis buyurulan ihtilâfı Reisicumhur Hazretleriyle Başvekil Hazretlerine arzetmedim. Meselenin işbu iş'arımla tamamen halledilmiş olacağına kani olduğun için bu tarik-i hareketi münasip gördüm.

2 – Mahiyet-i mesele şudur: İstiklâl Mahkemeleri buyurduğunuz gibi kanunu mahsusla kendilerine mevdu salâhiyetin hududu dahilinde bulunan ceraimi rüyet ederler. Ancak, bu defaki İstiklâl Mahkemeleri malûmu âlileri olduğu üzere mezkûr kanunda muharrer ceraimden başka diğer cürümlerle dahi iştigal etmek salâhiyetini tamamen haizdirler. Çünkü, Takrir-

i Sükûn Kanununda ayrıca bir takım ef'al ve ceraimden bahsedilmekte ve hükûmetin mezkûr ceraim erbabını İstiklâl Mahkemelerine verebileceği zikrolunmaktadır. Mütalâa-i âlileri veçhile vazifeniz yalnız istiklâl mahakimi kanunundaki ceraime maksur olsa hükûmetin mezkûr kanunun şümulü haricindeki şeyleri mahkemeye tevdi edememesi lâzım gelirdi. Halbuki Takrir-i Sükûn Kanunu bunun makûsu bir vaziyet ihdas eylemiştir.

Nitekim Ankara mahkemesi de bu esas dahilinde çalışmaktadır.

3 – Bu esasa nazaran rüfeka arasında hiçbir ihtilâf yoktur. Saip ve Müfit Beyler ve diğer rüfeka ile bir esas dairesinde görüşerek itilâfı tam teminini, yoktan yere ehemmiyetsiz bir suitefehhüm yüzünden bütün memlekette aksi tesiri müşahede edilebilecek bir manzara-i iftirak ihdas edilmemesini, buradan hareketinizden evvel de görüştüğümüz veçhile, nikat-ı esasiyede aranızda kat'î vahdeti muhafaza etmenin ehemmiyeti memleket meselesi olduğunun daima derpiş edilmesini pek ziyade rica ederim.

4 – Güzide arkadaşlarımızın muvakkat ihtilâfından hiçbir eser kalmadığı hakkında sebkedecek müstacel iş'arınızla ancak müsterih olabileceğim. Bütün rüfeka ile beraber sizin de gözlerinizden öperim.

*Müdafaa-i Milliye Vekili*

*Recep*

Recep Bey'in cevabî şifreli telgrafındaki iki noktaya okuyucularımın dikkat nazarlarını celbetmek isterim:

1 – Ben, Mahkeme Heyeti ile Müddeiumumîlik arasında bahis olan kanunî anlayış ve hukukî düşünüş fark ve ihtilâfını hakikatte, Millî Müdafaa Vekili Recep Bey'e değil onun tavassutuyla Gazi Hazretleriyle Başvekile bildirmek istemiştim. Bu arzu ve maksadım, yukarıda yazılı şifremin son kısmında sarahatle kaydedilmişti. Buna rağmen Recep Bey, benim o ricamı kabul ve arzumu yerine getirmemiş gibi görünerek, gûya kendiğinden bizlere arkadaşça tavsiyelerde bulunuyorlardı ve diyorlardı ki; «mevcut suitefehhümden fevkalâde müteessirim. Bu teessürün hududunu büyütmemek için (?!) bahis buyurulan ihtilâfı Reisicumhur Hazretleriyle Başvekil Hazretlerine arzetmedim» ilâh...

Halbuki; Recep Bey'in benim o telgrafımı Başvekil İsmet Paşa'ya okutmuş olduğu, Başvekilin 9 Mayıs 1341 tarihli olarak bana gönderdiği bir şifreden anlaşılmıştı.

Gerçi Recep Bey'in cevabı 5 Mayısta yazılmış ve Başvekilin şifresi de 9 Mayısta gönderilmişti. Ama, bu iki tarih arasındaki üç günlük farkın tahmin olunur bir maksatla ihtiyar edilmiş olacağı aşikârdı.

2 – Recep Bey, «İstiklâl Mahkemelerinin kanunu mahsusla kendilerine mevdu salâhiyetin hududu dahilinde bulunan ceraimi rüyet edeceklerini» kabul ve ifade etmekle beraber «bu defaki İstiklâl Mahkemelerinin mezkûr kanunda muharrer ceraimden başka diğer cürümlerle dahi iştigal etmek salâhiyetini tamamen haizdirler. Çünkü Takrir-i Sükûn Kanununda ayrıca bir takım ef'al ve ceraimden bahsedilmekte ve hükûmetin mezkûr ceraim erbabını İstiklâl Mahkemelerine verebileceği» hususunu da bilhassa zikrediyor. Sonra ilâve ediyor: «Mütalâa-i âlileri veçhile vazifeniz yalnız İstiklâl Mahakimi Kanunundaki ceraime maksur olsa, hükûmetin mezkûr kanunun şümulü haricindeki şeyleri mahkemeye tevdi edememesi lâzımgelirdi..» buyuruyorlar..

Yazımızda iki defa bahsedilen «Şark İstiklâl Mahkemesinin rüyet edeceği mevaddı cürmiyeyi gösteren» cetvelde; «Takrir-i Sükûn Kanuniyle musarrah ef'ali memnua»yı da İstiklâl Mahkemelerinin *-hattâ aslî bir vazife olarak-* görecekleri kayıt ve tasrih edilmiş bulunuyordu. Bu cetvel kendilerine de sunulmuş ve benim yazdığım şifrede, «İstiklâl Mahkemesi, ahkâmı kanuniyeye göre ancak berveçhiâti mevaddı rüyet eder» cümlesiyle bu husus iyice belirtilmişti. Böyle olmasına rağmen Recep Bey'in bize hukukî ve kanunî irşatlarda bulunmasının sebep ve hikmetini anlayamamakla beraber, anlamaya da lüzum görmemiş ve aşağıdaki şifre telgrafı ile cevaplarını cevaplamakla iktifa etmiştim.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Beyefendi'ye*

*Zata mahsustur.*

*No: 30 şifre.*

*Diyarbekir, 7/5/341*

*C.: (790) No.lı şifreye.*

Mütekaddem şifreme merbut cetvelde Takrir-i Sükûn Kanunu da musarrahtır. Bu kabil dakaiki meslekiyenin nazarımdan kaçmıyacağına emin olduğunuzu zannederim. Mesele, bunların dahi haricindeki husu-

sata müteferri idi. Maamafih benden otuz beş yaşında bir genç azim ve imanı ve seksen yaşında bir ihtiyar sükûnet ve dûrendişesi ile hareketi intizar buyurunuz.

Esasen zât-ı maslahatı müteessir edecek mesele yoktur. İş'arım sırf şahsî ve kardeşçe bir hasbihaldi. Müsterih olunuz çok temiz kalpli mert kardeşim..

*Şark İstiklâl Mahkemesi*
*Müddeiumumîsi*
*Ahmet Süreyya*

Başvekil İsmet Paşa'dan aldığımı yukarıda söylemiş bulunduğum şifre telgrafı ve ona verdiğim cevabî şefreli tegraf da aşağıda görülecek olanlardır.

*İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîsi Süreyye Beyefendi'ye*

Zât-ı âlileriyle mahkeme âzayı kiramı arasında bazı suitefehhümler hâdis olduğuna Recep Beyefendi vesatetiyle tesadüfen (?!) muttali oldum. Diyarbekir İstiklâl Mahkemesinin hemahenk mesaisi bir vatan ve devlet meselesi olduğundan bütün arkadaşlarımızın daima ve samimen imtizaç için sarfı mâhal etmelerine intizar olunur.

Hâle ve bâhusus istikbale ait çetin bir mesele-i milliyeyi halletmek üzere ve haklarında bir itimat ile intihap olunan arkadaşlarımızın gayret ve muvaffakiyetlerini ne kadar alâka ile takip ettiğimizi takdir buyuracaklarına eminim.

Bilvesile gözlerinizden öperim efendim.

*9/5/1341*

*Başvekil*
*İsmet*

Buna cevabı, şu şifreli telgrafla verdim.

*Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine*

*Zata mahsustur.*

*No: 34*

*C.: 9/5/1341 şifreye.*

İrşat ve teveccühünüze ansamim teşekkür ederim. Recep Beyefendi'ye cevaben yazdığım ikinci şifrenin de mütalâasını istirham ediyorum.

Bütün bir vatan ve millet meselesi olarak telâkki ettiğim Kürt isyan ve ihtilâli karşısında şahsiyetimin en gayri kabili terk hukuk ve hususiyetlerini de yok farzederek çalıştığımı ve bu tevazuu mutlak içinde çalışmaya vicdanen borçlu olduğumu arzederim.

Hürmetle ellerinizi ve gözlerini öperim paşam.

*Karesi*

*Ahmet Süreyya*

Yukarıdaki telgrafların Ankara'da uyandırmış olduğunu sezdiğim endişeyi tamamen gidermek, bana düşen vazifelerdendi.

Ali Saip Bey'in, o zamanlarda çok seviştikleri yakın arkadaşlarından, Ankara İstiklâl Mahkemesi âzası Kılıç Ali Bey'e, hâdisemize dair ihbarat ve şikâyetlerde bulunmuş olduğuna da muttali bulunuyordum. Hâdisenin Ankara'da geniş bir muhitte yanlış ve mübalâğalı bir surette yayılmasına mâni olmak için, Kılıç Ali Bey'e verilmek üzere Ankara İstiklâl Mahkemesi Riyasetine de bir müddet sonra bir şifreli telgraf yazdım. Telgraf şu idi:

*Ankara İstiklâl Mahkemesi Riyasetine*

Kılıç Ali Bey'e mahsustur. Saip'le benim arasıra nöbetimiz gelir, geçer. Fakat ne onun ne benim huysuzluğumuz uzun sürmez. Sizleri orada belki heyecan ve endişeye düşüren istihbarat olmuştur. Lâkin, nâbemahaldir, müşterek ve pek mukaddes millî gaye uğrunda ölmek lâzım gelse benimle Saip yanyana görülürüz.

Hürmet ve hasretle cümlenizin gözlerinden öperiz. Saip, arasıra size havadis verdiği için ben yazmıyorum. Zira, vaktim de çoktur. Tekrar gözlerinizden bütün arkadaşlar öperiz kardeşim.

*3 Haziran 1341*
*Şark İstiklâl Mahkemesi*
*Müddeiumumîsi*
*Süreyya*

Yukarıda yazılan telgraflarla bana yapılan tavsiye ve ricalar, mahkeme heyetine de, daha tesirli bir surette yapılmıştı. İşte bu suretle İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliği ile hüküm heyeti arasında ortaya çıkan fikir ve anlayış farkı silinmişti. Ondan sonra da, mahkememiz Diyarbekir'e gelişinden sonra kaza dairesi içinde bulunan 14 vilâyet ve iki kazadaki, İstiklâl Mahkemesi ve isyan işleriyle alâkalı idarî, adlî, askerî makamlara yapılan tamim ve bu tamime bağlı olarak gönderilen cürüm maddeleri cetvelinde tasrih edilmiş olan memnu fiillerden başka fiil ve hareketlere ait dâvalara bakmayı kendisine vazife saymıştır.

## Gazi'den gelen şifreli telgraf...

3 Mayıs 1341 günü öğleden evvel Kuğulu Hacı Hüseyin adında bir şahsın duruşması yapılıyordu. Hacı Hüseyin'in sanık tutulduğu suç; kendi köyünde usâtı barındırmak ve onlara fiilen *-yeyip içecek tedariki gibi-* yardımda bulunmuş olmak fiili idi. Hattâ âsiler arasında sanık gösteriliyordu.

Kendisine isnad edilen suçu toptan inkâr ediyor ve âsilerin kendi köyüne uğramamış olduklarını da iddia ediyordu.

Hacı Hüseyin, kendi köyü ile civar köylerde nüfuz sahibi, zeki bir adamdı. İstiklâl Mahkemelerinde yargılanan sanıkların duruşmaları *-mahkemece serbest olarak icrasına karar alınmadıkça-* mevkufen gö-

rülmesi, hususî kanunun hükmü icabından olduğu için, Kuğulu Hacı Hüseyin de mevkuftu.

Duruşması birkaç oturum sürmüştü. Hacı Hüseyin mahkemede kendine sorulan sorulara, gayet açık, kat'î ve nefsinden emin olan bir insan hal ve tavrıyla cevaplar veriyordu. Mahkemede, her zamankinden fazla dinleyici de bulunuyor ve bu duruşmanın her safhasını göze çarpan bir dikkat ve ehemmiyetle takip ediyorlardı. Bunlar daha çok Diyarbekir şehrinde oturanlardı.

Sanık daima heyecanlı konuşuyor ve sanki yargılanmasını dinlemiye gelenlerin kendisi hakkında hüsnü şahadet etmelerini isteyen bir hal içinde, sık sık dinleyicilere bakmaktan kendini alamıyordu.

3 Mayıstaki oturumda Hacı Hüseyin, adetâ döğünerek, önceki oturumlarda da mevzubahis ettiği bir hususu, büyük bir ciddiyet ve katiyetle *-iddia değil de şahsî bir dâva gibi-* iddia halinde savunmalarına ekledi ve şöyle dedi:

«– Muhterem hâkimler! Ben İstiklâl Mahkemesinden ve onun âdil hâkimlerinden eminim. Kendimden emin olduğum kadar. Ben, masumum, mücrim değilim. Asilere katılmadım, onlara hiçbir suretle muavenet etmedim.. Asiler benim köyüme uğramadılar bile.. Yüzlerini ne ben gördüm ne köylüm!.. Bana isnad edilen fiil, şahsî bir husumetin bir tegallübün eseri iftiradır. Mahkeme ve Müddeiumumî beyefendi, müddeiyatım üzerinde tahkikat icra etsin. İddia ve müdafaalarımın doğruluğu tamamen anlaşılır. Ben mağdurum, mazlûmum. Beni bu vaziyete düşüren Avineli Kâmildir. Bu adam, âsileri takip eden askerlerle beraber, bizim taraflara da geldi ve asıl âsi köyleri orduya göstermedi de, bir tek âsinin bile uğramadığı köyleri ve benim köyümü de «Âsi köyüdür» diye askerlere bildirerek topa tutturdu. Bu açık bir hakikattir. Tahkik ediniz. İddiam sabit olmazsa ben her türlü cezaya razıyım..

Ben, âdil mahkemenizden beraat istemiyorum. Ben dâvacıyım. Köylerimizi yaktıran, yıktıran Avineli'den şikâyet ediyorum. Köylüleri dinleyiniz ve sonradan hakikati öğrenmiş olan cihet-i askeriyeden sorunuz.Bütün hakikatler, benim dediğim gibidir, sabit olacaktır.»

Daha evvelki oturumlarda okunan dâva evrakı, dinlenen şahitlerden başka, bu oturumda da yapılan yargılama ve dinlenen şahitler ve el-

deki deliller Hacı Hüseyin hakkında, hâkimler heyetinin hasıl etmiş olduğu vicdan kanaati kifayet derecesine gelir gibi bir durum vardı.

Evvelce bir kararla yargılanmak üzere getirilmiş olan Avineli Kâmil Bey de sorguya çekildikten sonra, sanık olarak yargılanmasına karar verildi. Ve duruşma başka güne bırakıldı.

Kâmil Bey hakkında mahkemenin verdiği karar üzerine, sanık Hacı Hüseyin, çıldırırcasına sevinerek: «Mazlûmun ahı yerde kalmaz.. Yaşasın Cumhuriyet adaleti!.» diye bağırıyor ve çok kalabalık olan dinleyiciler de mahkemenin bu kararını alkışlıyordu. Evrakı dâva arasında sanık Hacı Hüseyin aleyhine Kâmil Bey tarafından tanzim edilerek idare-i örfiyeye verilmiş bir jurnalden başka hiç bir ey de yoktu. Hacı Hüseyin Divan-ı Harb-i Örfice tevkif edilmiş ve sonradan İstiklâl Mahkemesine verilmişti.

Tabiî alkış menedildi. Hacı Hüseyin ve Avineli Kâmil birlikte tevkifhaneye gittiler, sonradan öğrenildiğine göre, Kuğulu Hacı Hüseyin, hapishanede zevk ve neş'esinden şıkır şıkır oynamış...

Yargılamalar sonunda Hacı Hüseyin'in masum olduğu meydana çıkmış ve beraat etmişti.

Avineli Kâmil'in yargılamalarında, ben izinli olarak Ankara'ya gitmiş olduğum için bulunamadımdı. Dönüşümde ağır hapse ve sürgün cezasına mahkûm edilmiş olduğunu öğrendim. Kâmil Bey'in ve mahkûmiyetine sebep olan suç, Hacı Hüseyin'in iddia ettiği fiil ve hareketlerdi. Bu cihet, biraz sonra mahkeme heyetinin bir raporunda görülecektir.

Şu ciheti de belirtmeliyim ki; Avineli Kâmil Bey, sanık olarak tevkif edilip yargılanmaya başlandıktan sonra, muhakemesi hayli müddet sürdü. Benim bu muhakemede bulunduğum günlerde Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinden bir şifreli telgraf almıştım.

*İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîsi Süreyya Beyefendi'ye*

*Ankara'dan*

*20/5/1341*

«Merhum Silvanlı Sadık Bey'in damadı ve Feyzi Bey'in (Bu Feyzi Bey Diyarbekir mebusu olan Pirinççizâde Fevyzi Beydir) damadının biraderi bulunan Avineli Kâmil Bey hakkında müteaddid yerlerden hüsnü

şahadette bulunulmaktadır. Mahkeme-i âliyenizce sebebi mevkufiyetinin ne olduğu hakkında tenvir buyurmanızı rica ederim.

*Reisicumhur*
*Gazi Mustafa Kemal*

20/21 Mayısta gelen bu şifreye «Hususî ve zata mahsus» 44 numarılı bir şifre telgrafıyla Avineli Kâmil Bey'in isyan hâdisesi sırasındaki durum ve hareketleri hakkında mevcut malûmat ve hakkındaki şikâyetler tafsilâtiyle bildirildikten sonra Kuğulu Hacı Hüseyin'in yargılanması esnasında, Kâmil Bey'in de sanık olarak yargılanmasına mahkemece karar verilmiş olduğunu bildirmiştim. Yalnız Kâmil Bey'in değil, onun durumunda diğer bazı şahıslar hakkında dahi, koğuşturmadan kurtarılmaları için, çeşitli cazip ve tesirli teşebbüsler ve birçok müracaatlar yapılmasının kuvvetle muhtemel olduğu ve mahkeme heyetinin adaletinden endişe edenlerin de çıkmalarının beklenebileceği hususu da verilen cevaba eklenmişti.

İddia makamının (44) numaralı cevabî şifresinin aslı bizde mahfuzdur.

[Muhakemesi beraat kararıyla neticelenen Kuğulu Hacı Hüseyin'in bir hayli zaman sonra -*Diyarbekir'de çarşı içinde müteaddid kurşunlarla*- katledilmiş olduğunu da bir malûmat olarak okuyuculara bildirmek için kısaca kaydediyorum.]

Hacı Hüseyin ve Avineli Kâmil duruşmaları, şark vilâyetlerimizin bir kısmındaki umumî sosyal ve feodal durumu bütün esef verici mahiyeti ile görmiye ve anlamaya büyük mikyasta yarayan bir hâdise teşkil etmişti. Karilere İstiklâl Mahkemesi heyeti tarafından, Reisicumhur Hazretleriyle Başvekâlete sunulan iki rapor bu ciheti de çok iyi tenvir edici malûmatı ihtiva etmekteydi.

Avniyeli Kâmil ve Kuğulu Hacı Hüseyin dâvasının duruşması devam ediyordu. Artık, Ankara'dan bu hususta hiçbir şey sorulmuyordu. Demek ki; Reisicumhura arzettiğim malûmat, durumu aydınlatcı ve kâfi görülmüştü.

☆

16 Nisanda yakalandığı haberini aldığımız ihtilâlciler sergerdesi Şeyh Said, kendisiyle birlikte yakalanan arkadaşlarıyla 6 Mayısta Diyarbekir'e getirilmişti. Getiren muhafız askerî kıtanın başında Erkân-ı Harp Kaymakım Yarbay Ali Rıza Bey (General Ali Rıza Artunkal) bulunuyordu. Esirlerin hemen hepsi denecek kadarı yaya ve fakat Şeyh Said'le birkaç arkadaşı atlara bindirilmişlerdi.

10.5.1341 Pazar günü, âsiler başkomutanı Şeyh Said'le 38 arkadaşına ait kocaman bir dosya teşkil eden evrak 3 üncü Ordu Müfettişliğinden Müddeiumumîliğe verildi. Dosya, büyük dokuz zarf içinde bir yığın tutuyordu.

Müddeiumumilik vazifesini, kaleminin kayıt ve yazı işleriyle meşgul iki arkadaşımdan başka, hukukî meselelerde muhabere evrakı ve mahkeme dosyalarında tetkikat yapacak ve bu suretle bana yardım edecek bir muavinim yoktu. Mahkemeye verilmiş işlerden başka bir çok soruşturma evrakı da ardı sıra Müddeiumumîliğe gelmekte idi.

Bunları dikkatle okumak, eksik muameleli kalmış olanların tamamlanmasını yapmak ve tetkik edilenlerin iddianamelerini yazarak mahkemeye göndermek ve sorguları gereken mevkufların soruşturmalarını yapmak gibi birçok işleri tek başıma götürmek mecburiyetinde idim. Şimdi Şeyh Said ve arkadaşlarına ait bir yığın ve çok ehemmiyetli evrak ve icap ederse onları sorguya çekerek ifadelerini yazmak gibi uzun müddet sürecek, diğer işlerden daha esaslı ve çok dikkatle çalışmayı istiyen bir iş karşısında kalmıştım.

Bereket versin, Birinci Cihan Harbinde onbeşinci kolordu adlî müşavirliğinde çalıştığı sıralarda Şam'da kendisini tanımış olduğum bir hukukçu arkadaş imdadıma yetişti.

Bu zat o günlerde Diyarbekir'de örfî idare âmirliği adlî müşaviri olarak çalışıyordu. Kendisini Ordu Müfettişi Kâzım paşa'nın yanında iken, bir iş için kumandanın yanına geldiği bir sırada gördüm ve tanıdım. Boynuna sarılarak öpüştük. Bu, benim çok iyi tanıdığım, mesleğindeki, vukufunu, ahlâk ve seciyesindeki kuvvet ve temizliğini sürekli ve dikkatli çalışmak hususundaki kudret ve kabiliyetini, bilhassa görülmemiş denebilecek kadar hafıza kudretini, açık sözlü mert bir şahsiyet sahibi bulunduğunu eskiden beri bildiğim askerî müşavir Münir Bey (Emekli Korgeneral Münir Kocaçıtak) idi.

Bütün tanıdıkları arasında, sevgi ve hürmetle (Ağa Münir) diye anılan Münir Bey'i Ordu Müfettişi Kâzım Paşa'dan bana muvakkaten olsun yardım etmek için, rica ederek almıştım. Ve artık kendisine her suretle güvenebileceğim bir meslekdaş mesai arkadaşım vardı.

Şeyh Said ve arkadaşlarının bütün evrakını beraberce tetkik ettik. Bir ay kadar sonra Münir Bey'in Millî Müdafaa Vekâletinin emir ve müsaadesiyle Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliğinde çalışması temin edildi.

Şark İstiklâl Mahkemesinin vazife ve faaliyetinin devam ettiği iki sene içinde mahkeme müddeiumumîliği işlerinde, büyük ve tesirli hizmet ve muavenetleri görülen aziz arkadaşım (Münir Ağa)ya (Korgeneral Münir Kocaçıtak) bu vesile ile minnet ve şükranlarımı arzetmek isterim.

Bugünlerde Avineli Kâmil Bey'in duruşması henüz devam etmekte bulunuyordu. Şeyh Said ve onunla birlikte yargılananların da duruşmalarına haşlanmıştı.

1341 (1925) yılı Haziran ayının ilk onbeş günü içinde iken, İstiklâl Mahkemesi Heyet-i Erkânı Şark ayaklanmasının maddî manevî bütün esbap ve âmilleri hakkında yeter derecede bilgi ve kanaat edinmiş bir durumda idi.

Mahkeme Reis ve âzası ile Müddeiumumîsinin 12.6.1341 tarih ve 56 No.lı şifreli bir telgrafla, Reisicumhur Gazi Paşa ve Başvekili İsmet Paşa'ya yazdıkları bir raporda, isyan hareketinin sebep ve unsurları muhitin sosyal durumu ve bazı mütegallibe şahıslar ve hâdiseler hakkında geniş malûmat verilmişti.

Bu şifrenin sonunda, netice olarak şu teklifler yapılıyordu:

Bu gölgedeki derebeylik gelenekleri ortadan kaldırılmalıdır. Bunun için masum halk üzerine baskı yapan ve nüfuz yürüten kimselerden isyanla ilgisi bulunduğu anlaşılanlar hakkında mahkeme kanunen gereken kararları vermekte devam edecektir. Ancak suçları tesbit edilemiyeceklerin hüviyetlerine bakılmadan bu bölgeden uzaklaştırılmaları suretiyle halkın geniş, serbest nefes almasına, memurların çeşitli tesirler altından kurtarılarak serbestçe çalışıp vazife görmelerine imkân verilmelidir.

İsyan hâdisesinde kötü durumlu olan bütün hükûmet adamları cezasız kalmamalıdır. Mahkeme bu husustaki kanuni yetkisini kullanma vazifesini yapacaktır.

Şu kadar ki mahkememizin el koymasında mahzurlar ve imkânsızlıklar olan hususlarda merkezin yetkisini kullanması da lâzım ve faydalı olacaktır.

(Bu yazının da imzalı aslı mevcuttur).

# İstiklâl Mahkemesinde bir müftü...

Şark İstiklâl Mahkemesi Heyetinin, Reisicumhura ve Başvekile sundukları bu müşahede ve kanaat raporundan dokuz gün sonra, 21 Haziran 1341'de (Kırk direkli) sabık (Beşirî) Müftüsü Muhittin Efendi'nin ve 22 Haziranda da Pirinççizâde Sıtkı Bey'in, Kuğulu ve Avineli yargılanmalarına katılmalarına ve dâvalarının bir arada görülmesine karar verilmişti.

O zamana kadar mahkemece dinlenmiş olan şahitlerden sonra, binbaşı Ziya Bey -*Avineli müfrezesine pek kısa bir müddet kumandan olan zat*- ile muhabere zabiti mülâzimievvel Fahri Efendiler de şahit olarak mahkemeye girdiler ifadeleri o sıfatla alındı.

Bunların şahadetleri, Kâmil Bey müfrezesinin mahiyetinin neden ibaret olduğu ve telgraf hattı tamirindeki hizmetlerinden faydalanmak düşüncesinin mümkün olamamış bulunduğu tamamen anlaşıldı.

30 Haziran 1341'de görülmesine devam edilen, bahis konusu dâva celsesinde, Pirinççizâde Sıktı Bey'in adamı eski müftü Muhittin Efendi'nin hali ve kendini masum gösterme gayreti görülmemiş bir garabet arzediyordu, eski müftü şöyle diyordu:

«– Cahilim, fakirim, iki çiftim var, selâmlığım da var. Hükûmetten ilmiye maaşı alıyorum. Hükûmete bütün ağnamımın resmi vergisini her zaman veririm.»

Eskiden hiç mahkûm olup olmadığı sualine karşı da:

«– Evvelce iki defa cinayetle maznun oldumdu. Sonra af ve tecil kanunu çıktı. Ben de o kanundan istifade ettim.» diye cevap verdi.

«Cahilim» diyordu, fakat; müftülük etmişti ve el'an ilmiye maaşı almakta idi. «Fakirim» diyordu, ama iki çifti olduğunu, selâmlığı bulunduğunu ve ağnam sahibi olarak hayvanat vergisi verdiğini de saklayamıyordu. Ve nihayet daha önce, iki defa, cinayet fiilinden dolayı maznun olmuş ve sonra af kanunundan faydalanarak cezasız kalmış bulunduğunu da itiraf ediyordu.

Sanığın, eski bir müftü olmasına rağmen, bu şekildeki ifadesiyle müdafaada bulunmasının sebebi hayli tuhaf ve düşündürücü görülebilir. Fakat, Şarktaki bu kabil şahısların ruh hâletlerini iyi bilenlerin derhal anlayacakları üzere; «cahilim, fakirim» demekle acındırmak, «selâmlığım var, el'an ilmiye maaşı almaktayım» sözüyle de ulemadan ve hayırsever hanedanlardan olduğunu anlatarak düşündürmek, bütün ağnamının vergisini vermekte olduğunu ifade etmekle de devlete ve hükûmete sadakatini zannettirmek istediği muhakkaktı.

Avineli Kâmil ve Pirinççizâde Sıtkı Beylerle Kırkdirekli Muhiddin'in duruşmaları devam etmekte iken heyetçe anlaşılan bazı keyfiletler: 23/6/1341 tarih ve (79) numaralı, mahkeme heyeti imzalarını taşıyan şifreli bir telgrafla Başvekâlete bildirilmişti.

Bu şifreli yazıda belirtilen hususlar arasında masum halkın mütegallibe ve nüfuzlu kimselerden çok zarar görmüş ve bıkmış, bunalmış bir durumda oldukları, aynı zamanda mahallî hükûmet ve memurlarının ciddî ve tam bîtaraf icraat yapamadıkları, zavallı halkın istenen derecede kanunî himayeden mahrum kaldıkları söylendiği gibi, muhitteki derebeyliğin gelenek ve göreneğinin yok edilmesi, isyan hâdisesinde suiistimalleri tesbit edilebilecek bütün hükûmet adamlarının kazaî ve idarî cezalardan kurtulmalarına göz yumulmaması, masum ve itaatli ahalinin emniyet içinde hür nefes almalarının sağlanması lüzumu bildirilmiş, mahkemenin bu hususlardaki kanunî salâhiyetini kullanacağı da ilâve edilmişti.

Bu yazının da imzalı aslı mahfuzdur.

Diyarbekir'e yapılan hücum gecesinde, söylenene göre gerizlerden ve bir söylentiye göre de surun ufak tefek bir kaç gediğinden, şe-

hir içine dalmaya muvaffak olanlardan yirmi küsur âsinin yapılan duruşmalarının son oturumunda, sanıklardan birçoğu hakkında idam kararı verilmişti. Bunlar arasında bulunan ve cürmünü itiraf eden biri «Îbizi asmayın büyüklerimizi asın!.» demişti. Sonraları Şeyh Said'in duruşması yapılırken Şeyh, Diyarbekir içine girmeğe muvaffak olanların sayısını kırktan fazla olarak bildirmiş ve onların âkıbetinin ne olduğunu öğrenemediklerini söylemişti.

Yine o günlerde (5 Mayıs 1341) yedinci kolordu tevkifhanesinde, daha önceleri idare-i örfiye mahkemesince tevkif edilmiş olan Cemil Paşazâdelerden Cevdet, Kadri, Memduh ve Muhiddin Beylerin serbest bırakılmış oldukları İstiklâl Mahkemesince haber alınmıştı. Mahkeme erkânı bu vakıayı hayretle karşılamış ve aramızda mühim bir konuşma mevzuu olmuştu. Arkadaşlar diyorlardı ki, bunların tevkifleri tabiî isyan hareketiyle alâkalı fiillerden dolayı yapılmıştır. Bu takdirde soruşturma ve yargılama İstiklâl Mahkemesine aittir. Haklarındaki soruşturma evrakının mahkemeye verilmesi gerekirken bu kabil sanıkları serbest bırakmak ne demektir?.

İşte aramızda konuşulan nokta bu ciheti anlamaya çalışmaktan başka bir şey değildi. Ben, şu düşünceyi ileri sürdüm. İsyanla alâkalı zannedilmişler ve tevkif olunmuşlar, sonra bu zannı takviye edecek bir şeye tesadüf olunamamış bulunduğu için mahkemeye sevki icabettiren bir hal görülmiyerek serbest bırakılmışlardır. Bu hâdise olsa olsa ancak böyle bir sebebe müsteniden vaki olmuştur. İddia makamının da bu zatlara dair hiçbir bilgisi yoktur. Bir şikâyet de mevcut değildir, onlardan yargılanmalarını gerektiren bir hal ve vaziyetleri anlaşılırsa o zaman icabeden kanunî muameleye girişilir. Yargılama sırasında bunlar aleyhinde suçluluklarını hissettirecek delil ve karineler meydana gelirse, mahkeme sanık olarak yargılanmalarına karar verebilir.

Bu konuşma, yukarıda söylenen yirmi küsur silâhlı âsinin yargılanmalarından biraz önce olup bitmişti. Âsilerin duruşmalarının son oturumunda bunlardan biri olan Silvan'ın Hazro nahiyesinden Mollâ Süleyman oğlu Mahmet (işitmiştim ki, Şeyh Said'in fikrini Cemil Paşazâdeler de kabul ediyorlarmış) gibi bir ifadede bulunmuştu. Sanığın böyle bir ifadesinden dolayı mahkeme heyeti, «divan-ı harb»çe serbest bırakılan Cemil Paşazâdeleri sanık olarak görmüş yargılanmalarına karar vermişti.

Bu kararlar nihai olmadığı için, Müddeiumumîlikçe itiraz kabil değildi. Tevkif edildiler ve Şeyh Said'le birlikte yargılandılar. Nihayet, Cemil Paşazâdelerden Ekrem Bey'den maadasının «adem-i mesuliyetlerine» karar verildi. Adem-i mesuliyet kararı alanlar arasında Cemil Paşa oğullarından Ömer Bey de bulunuyordu.

## Seyyit Abdülkadir isyanın neresinde?...

29 Nisan 1341 günü, İstanbul vilâyetinin şöyle bir yazısını aldım:

*Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliği Makam-ı Âlisine*

*No: 1146*

«Kürdistan harekâtı isyaniyesiyle alâkadar görülmelerinden dolayı Dahiliye Vekâletinin emriyle 13/14 Nisan 341 gecesi derdest edilerek ihtilâttan menedilmek suretile evrakı tahkikiyeleri tanzim kılınan Kürt rüesasından, mefsuh Kürdistan Tealî Cemiyeti Reisi Seyyid Abdülkadir'le mahdumu Seyyid Mehmet ve Erbilli Huşnev Aşireti rüesasından Nafiz ve Palolu olup Kürt Teali Cemiyeti âzasından Abdullah Sadi nam eşhasın polis müdüriyeti birinci şube başmemurlarından Ziya Bey vedaatiyle izam ve olbaptaki melfuf puslasında muharrer evrak ve vesaikleri de maen takdim kılınmıştır efendim.

*21 Nisan 341*

*İstanbul Valisi*

*Süleyman*

Yargılanmak üzere, hükûmet tarafından Şark İstiklâl Mahkemesine sevkedildikleri bildirilen bu dört şahısla beraber gelen evrak ve eşya büyük bir torba içinde Müddeiumumîliğe teslim edildi.

Şeyh Said isyaniyle alâkalı görülerek Şark İstiklâl Mahkemesine verilen diğer şahıslar, haklarında yapılan kanunî muameleler tamamlandıktan sonra, gereken iddianame ile mahkemeye verildiler.

İlk sorguları esnasında, iddia edilen suçları ya inkâr veya birbirini tutmaz surette tevil etmek gayret ve ısrarını gösterdiler. Bu dört sanığın duruşmaları yapılırken, Bitlisli Kemal Fevzi, Diyarbekirli Hacı Ahti Mehmet Tevfik, Hoca Askeri ile Diyarbekirli Ahmet, Divrikli İlyas ve Fadonun (diğer adı Abdülkadir Sito), Rifat ve Hüseyin, Divrikli İlyas adlı şahısların da bunlarla birlikte yargılanmalarına mahkemece karar verildi.

Duruşmaları sırasında *-ilk sorguları yapılırken olduğu gibi-* inkâr ve tevil yoluna sapan sanıklardan bilhassa Seyyid Abdülkadir ve oğlu Seyyid Mehmet, Kör Sadi diye tanınan Palolu Abdullah Sadi haklarındaki soruşturma evrakı, vesikalar ve bu arada bulunan zabıta zabıt varakaları okunduktan sonra inkârı bırakarak birbirlerine suç yüklemeye başladılar.

Seyyid Abdülkadir ve üç arkadaşını İstanbul'dan Diyarbekir'e getiren polis birinci şube başmemurlarından Ziya Bey'in bana söylediğine göre; Seyyid Abdülkadir:

«– Eğer beni idam ederlerse, hükûmet milletin başına büyük gaile açar. Kürtler hep kıyam eder.» gibi sözlerle korku yaratmaya çalışırmış.

Yine bu Seyyid Abdülkadir, mahkemede okunan ve inkârı kabil olmayan bazı vesikalara karşı ne diyeceği kendisinden sorulduğu zaman:

«– Benim bundan haberim yok. Belki oğlum Mehmed'in malûmatı vardır gibi sözler sarfından çekinmemiştir.»

Duruşmalar ilerleyip okunan vesikaların apaçık ortaya koyduğu, ağır suç teşkil eden fiil ve hareketler sübût derecesine vardıkça suçlulardan Kör Sadi, artık inkâr ve tevilde bir fayda olmıyacağını anladı. Adeta yaptıklarından ve yapılanlardan nedamet gösterir gibi bir halle, mevcut vesikalar muhteviyatını ve hattâ onlar dışında kalan bir takım fiil ve hareketleri de ifade ve itiraf etmeğe başlamıştı.

Sadi'nin bu hareketi iddia makamının dikkat gözünü çektiği için, suçlu olduğunu iddia ettiği Sadi'ye, mahkeme reisliğinden söz alarak şöyle bir ihtar ve ikazda bulundu:

«– Sanık Abdullah Sadi Efendi bilmelidir ki; herhangi bir sanığın kendisine isnat ve aleyhinde iddia edilen bir suçtan kurtulmak için başkaları aleyhinde yapacağı beyan ve iddialar; diğer vesikalar, şehadetler ve kesin karinelerle doğru olduğu anlaşılmadıkça, hukukan ve vicdanen hiçbir kanaat verici olamaz.

Hattâ bu sanığın kendine isnat olunan bir cürmün -*sübutunu temin edici şehadet ve vesikalar yok iken*- mücerret kendi itirafları bile ceza hükmü vermeğe hâkimler için kâfi görülemez.

Sadi Efendi bundan evvelki muhakemeleri sırasında inkâr veya tevil yolunda cevaplar verirken, şimdi hem kendi ve hem de diğer suç ortakları olduğu iddia edilen şahıslar aleyhine ağır cezaları müstelzim ifadelerde bulunuyor. Bunun sebebi, bundan maksatları nedir?

Hak ve hakikatin anlaşılmasından başka bir düşünce ve gayesi olmayan âli mahkememizin müddeiumumîsi olarak kendisinden bu cihetin sorulmasını istiyorum. Umumî efkâr ve tarih huzurunda kendisine ve diğer sanıklara da bildirdiğim ceza hukuku ve hâkim vicdanının esaslı kaidesini düşünerek ve ona inanarak konuşsunlar..»

Mahkeme Reisi sanığa;

«– Bak Sadi Efendi, iddia makamının beyanatını dinledin. Ne diyeceksin?» dedi. Bunun üzerine sanık, sükûnet ve temkinle ayağa kalkarak, şu cevabı verdi:

«– Ben doğru söylüyorum. Ne nefsime, ne de diğer kimselere iftira etmiyorum. Yaptıklarıma nâdimim. Ama yapmış bulunuyorum. Bana verilecek idam cezası adâletin ta kendisi olacaktır.»

Bu ana kadar Seyyid Abdülkadir Efendi ve diğerleri aleyhinde bir şey söylememiştim. Şimdi neden söylüyorum. Bunun sebebi şudur: Uzun zamandan beri Şeyyid Abdülkadir Efendi beni iyi kötü besler, korurdu ben de kendilerine hizmetler ederdim. Tevkif edilip buraya geldikten sonra da bana bir müddet baktı. Fakat son günlerde beni tamamen terketti. İnsanlar felâket günlerinde belli oluyor. Kendisine bu kadar hizmet ettim. Son günlerimde beni aç bıraktı ondan çok müteessir oldum ve zaten anlaşılan durumu bütün hakikatleriyle adalet huzurunda beyan ediyorum.»

Palolu Sadi'nin ısrarlı, kesin ifade ve kararları muhakeme evrakı arasında bulunan bazı mühim vesikalara da uyuyordu. Bu vesikaların bazıları şunlardır:

«... Palolu Sadi, mensup olduğu cemiyet ve cemiyetin hakikî reisi Abdülkadir mümessili olarak onların namına İngiltere Hariciye Nezareti şark bürosu memurlarından Mister Templen'in Şişli'deki ikametgâhında görüşüyorlar. (14 Teşrinisani 1924 tarihli zabıt varakasından)

Sadi, evvelâ Mister Templen'e Türkçe ve Fransızca yazılmış siyasî vesikaları vererek Seyyid Abdülkadir namına teşekkür ediyor. Sonra Kürt hükûmetinin sureti teşekkülü ve bundan evvel ve sonra iki tarafın münasebetlerine, maddî manevî muavenetlerin temin şekline dair altı maddelik ve hâşiyeli siyasî bir not veriyor.

Bu siyasî not, İngiltereye bildirilmek üzere Templen tarafından kabul olunuyor. Notun muhteviyatı şunlardır:

1 – İngilizlerle (Hüseyinkârî) ittifak ve Türkleri arkadan vurmak.

2 – Kürt emaretini teşkil edecek çeteye bitişik hükûmetlerden bir taarruz olursa İngiltere'nin bilfiil müdahale ve müdafaayı taahhüt etmesi. (Bitişik hükûmetler Rusya, İran)

3 – Türklerin ve hükûmetinin hayat âleminden kalkması tasavvuriyle Kürt hükûmetine Akdeniz'den bir de çıkış yeri istemek (Mersin ve İskenderun olacak).

4 – Bunların tatbik mevkiine konabilmesi için, iki yüz elli bin altın liralık bir kredi temini. (Bunun yirmi bin lirası Zühük, İmadiye ve Zaho gibi mahallerde temaslar temini anından itibaren verilmek şart).

27 Eylül 1924'de tutulmuş diğer bir zabıt varakasından:

«Mahmut Şevket Paşa zamanında Kürt faaliyeti yaptığından (Taife) sürülen ve Harb-i Umumîde İskenderiye'de Seyyid Beşir esirler kampında bulunan Kör Sadi, Erkân-ı Harbiye Reisi General Didse Kürdistan hakkında bir proje vermiş. Bunları zabıtamız memurlarından birine açarak yine aynı maksat için hizmete hazır olduğunu ve İngilizlere tavassut yolunu temin etmesini teklif ediyor. Kör Sadi şu işleri yapmayı deruhte ediyor:

Dersim, Palo bölgesinde geniş bir isyan yaratacak. Gazi'ye suikast tertip edilecek. İngilizlerin bu hususta maddeten ve manen yardımlarının teminini istiyor.

İngilizler görüşmeyi kabul ederlerse, bunun Kıbrıs'da yapılması, buna lüzum görmezlerse, buradan müteferrik bir surette 10 kişi ile doğru Malatya'ya gideceğini ve oradan sonra ele geçmek tehlikesi kalmıyacağını ve ihtilâlin hemen vukua getirilebileceğini, ancak mevzii bir ihtilâlin gayeyi temin edemiyeceğini yer yer, bölge bölge vukua getirilerek ihtilâlin maksadı temin edilebileceğini ve bu mülâhazalarının İngiliz sefarethanesine ulaştırılmasını istiyor.

Bu arada mütareke zamanında çıkan Jin Gazetesi sahibi Kemal Fevzi ve Kürdistan hükûmeti muvakkatesi Şeyhülislâmı olan Molla Hamza ile Van'a gittiklerini, Kemal Fevzi'nin derdestle Van'dan İstanbul'a getirildiğini, Polis Müdüriyetinde mevkuf olduğunu ve kendisine muavenetten menedildiklerini ve bunların intikamını unutamıyacaklarını da kinle nakilediyor.»

18 Kanunuevvel 1924 tarihli zabıt varakasından:

«Halep yolu ile İstanbul'a iki şahıs geldiğinden ve Seyyit Abdülkadir'e Halep etrafında Kürk millî teşkilâtından ve şark hududunda kendilerine çok müsait tekliflerde bulunduklarından bahsetmişlerdir.

Seyyit Abdülkadir bunlara Hacı Musa Bey'in önayak olarak Haydaranlı Hüseyin Paşa ve Hayranlı Salâhattin Bey, Hastanlı Halit Bey Musanın oğlu İzzet Beylerin iştirakiyle Kürt milleti namına İngilizlere antant yapmaya teşebbüs ettiklerini pek mevsukan haber aldığını söylemiş ve «bu nasıl iştir?» demiş. Bunların bu işten haberleri yok. Ancak bunların Bolşevik teklifleri olduğunu halbuki bu meseleden de şüphe ettiklerini çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum seyahatinden Bitlis'ten karşılanmak için giden heyete iştirak ve paşadan bir defa üç yüz ve bir defa da iki yüz altın bahşiş aldıklarını, Umumî Harpte Ermeni katlinde alâkadar olduklarını ve servet elde ettiklerini ve bu sebepler Hacı Musa'nın bu işle alâkasında Ankara'nın bir parmağı olup olmadığını Seyyit'ten sormuşlar ve bu işin kendisinin başına geçmesini istemişler.

Seyyit Abdülkadir, Hacı Musa ile Abdülhamid devrinde sürgün Hacı Musa'nın kendisinden ölünceye kadar ayrılmıyacağına yemin üs-

tüne yemin ettiğini ve Ankara'ya âlet olarak Kürt milleti namına İngilizlerle anlaşma yapmaya teşebbüs ederek hıyanet ve ihaneti sabit olduğu ve Bolşeviklerin din, milliyet düşmanı olduklarını ve bunlarla bir harekete başlamanın doğru olamıyacağını, onun için kendisinin hayırlı bir işe başladığını ve ilkbaharda Kürdistan'da hareket olacağını ve birinci işinin de Hacı Musa'yı ortadan kaldırmak olacağını söylemiş.»

İstanbul zabıtasının takip ve tertiplerinden kurtulamamış olan Seyyit Abdülkadir'in adamı Kör Sadi'nin güttüğü dâva faaliyetleri sırasında zabıtanın yarattığı İngiltere Hariciye Nezaretinin şark bürosu memurlarından sahte Mister Templen ile bir kaç defalar temas ve müzakerelerde bulunan Sadi, mahkemede bütün bu işleri açıklamıştı.

Bir vesika daha:

4 Teşrinievvel 1924 tarihli zabıt varakasından:

Kör Sadi'ye «İngilizlerin esas kabul ettikleri, fakat; silâh ve cephane meselesi için merkezlerine soracakları haber veriliyor ve bir proje talep ediliyor. Kör Sadi memnun dinledikten sonra Erenköy Suadiye'de oturan Seyyit Abdülkadir'e gideceğini ve belki birkaç gün orada kalması ihtimali olduğunu proje tanzimi cevabı için birkaç gün gecikmenin mümkün olduğunu söylemekle beraber kendi tasavvurlarını ve kimlerin bu işlerde alâkalanabilecekleri hakkında da sözler söylüyor ve esliha, cephane nakli meselesi için Dicle'den istifadenin mümkün olduğu mütalâasını da sözlerine ekliyor.

İsmail Semiko'nun Seyyit Taha'nın kayınbiraderi olduğunu aralarındaki ihtilâfın bir muvazadan ibaret bulunduğunu sebebin de vaziyetinin ve paralarının kurtarılması keyfiyeti bulunduğunu Seyyit Tahanın ise bugün Kürdistan hükûmeti muvakkate reisi ve Molla Hamza'nın ise Şeyhülislâm bulunduğunu, Gazi'ye suikast meselesi için «bir çete ile çevrilir ve işi bitirilir» diyor.»

8 Teşrinievvel 1924 tarihli zabıt varakasından:

«Bu görüşme Beşiktaş'ta oluyor. Sadi, Seyyit Abdülkadir'le görüştüğünü söylüyor. Mister Templen diyor ki:

«– Temas ettiğim salâhiyettar İngilizler silâh ve mühimmat hakkında yaptıkları istizana muvafakat cevabı almışlardır. Ancak mübhemiyetten sıyrılarak açık görüşmemizi istiyorlar diyor.

Sadi şu dört maddeyi ileri sürüyor:

1 – Mısır veya Kıbrısta bir görüşme.

2 – İhtilâl muvaffak olduğu takdirde, Kürdistan istiklâlinin tasdikine ve buna mukabil İngilizlere Kürdistan'da yapılacak tavizleri ve sair fedakârlıkları bildiren taahhütlerin ve vesikaların karşılıklı olarak verilmesi.

3 – İhtilâl hareketlerinin devamı müddetince silâh ve mühimmat yardımının temini. Bu yardımın ihtilâlin temininden sonra yapılacağı.

4 – İki yüz bin lira kredi açılması.

Templen'in:

«– Sana itimat ettiğimden vasıta oluyorum. Bu kadar yüksek mütalibatta bulunan bir adamdan tabiatiyle mevki ve salâhiyeti neye ve hangi kuvvete istinat ediyor diye düşünmek akla gelir ve sorulabilir.» sorusuna, Sadi şu cevabı veriyor:

«– Ben de sizin gibi arada vasıtayım yalnız başıma değilim ki...» Aralarında şu konuşma cereyan ediyor.

Templen:

«– Demek bir kuvveti, bir cemiyeti temsil ediyorsunuz?»

Sadi:

«– Evet.»

Templen:

«– İngilizler için vesaiki siyasiye meselesi mühimdir sanırım. Siz cemiyetiniz namına söze salâhiyettar iseniz bunu isbat edersiniz, salâhiyettar İngilizlerle sizi temasa geçiririm. Yoksa İngilizler sizinle temastan çekinirler.»

Sadi:

«– Biz Kürdistan Tealî Cemiyeti, mütarekenin sonlarında General Harington'a müracaat etmiştik. İsteklerimizi general kabul etmedi. Kürdistan istiklâlinin İngiltere tarafından tanılacağı resmen taahhüt edilirse, bütün Kürdistan ayaklanır ve muvaffakiyet de yüzde yüzdür.

İlk hamlede Diyarbekir'i alır hükûmeti bertaraf ederiz. Bu olmazsa hareket sönmeğe mahkûmdur. Seyyit Taha ve rüfekası ötededir.

Onların bu sebeple Kürtlüğü ayaklandırması kâfi değildir. Biz, İngilizlerin ciddî müzaharetiyle bu işe girmek isteriz.

Ben, kendi başımıza değil, büyük bir kuvvete istinat ve onun namına hareket ettiğimi isbat edebilirim. Fakat, bu mesele hariçte müzakere olunabilir.»

Templen:

«– Burası salâhiyettardır. Neden burada konuşmaktan çekiniyorsunuz? İstediğiniz zemini ben hazırlarım.»

Sadi:

«– Burada korkuyorum ve takip altındayım.»

«Hükûmet nazarında ben de senden daha tehlikeli bir adamım. Korkak adamlar bu işlere girer mi?.

Sadi:

«– Sizi İngilizler himaye eder.»

Templen:

«– İcabederse sizi de himaye eder.»

Sadi:

«– 1329 senesinde buradaki Rus konsolosu ile Kürt ihtilâli için temasım vardır. Mahmut Şevket Paşa'ya Kürdistan muhtariyeti için bir lâyiha verdimdi. Tevkifimden altı gün evvel Rus konsolosuna haber verdim. Beni Batum'a gönder, dedim; oradan Kürdistan'a giderim, dedim. Ben himaye ederim, seni alırım dedi. Altı gün sonra tevkif edilerek, Taife nef'i olundum. Sekiz sene menfi kaldım. Taif'e vardıktan sonra tertip ettiğimiz ihtilâl patladı. Fakat; mevzii ve neticesiz kaldı.. Maziyi hatırladıkça korkuyorum.»

Templen:

«– Tekliflerinizi İngiltere'ye bildirir, sonra size cevap veririm..»

# Kör Sadi ve Mister Templen kim?...

Kör Sadi'nin hakikaten bir İngiliz siyasî memuru zannettiği sahte Mister Templen ile yaptığı buluşmalar ve görüşüp konuşmalardan sonra aynı suretle ve aynı mesele üzerinde yapılan bir buluşma ve konuşmanın tutulmuş olan zabıt varakasını aşağıya alıyorum.

«Dahiliye Vekâleti celilesinden, yeniden müzakerata iptidar edilmek üzere vaki olan iş'ar üzerine tertibatı lâzime ahzedilerek Nisanın yirmi sekizinci çarşamba gecesi Şişli'de, Dere Sokağında Zafer Apartmanının sekiz numaralı dairesinde saat onbiri kırk beş geçe mutavassıt Celâl Bey ile Palolu Kör Abdullah Sadi, balorod İngiltere Umur-u Şarkiye-i Siyasiye Müdürü Mister Templen ile berveçhizîr müzakeratı siyasiye icra edilmiştir.

Sadi, dört ay mukaddem icra edilip netice-i kat'iye istihsal edileceği esnada Mister Templen tarafnıdan müzakeratın yeniden başlaması için vaki olan teklifi Seyyit Abdülkadir'in memnuniyetle karşıladığından bahisle Seyyit namına teşekkür ettikten sonra şöyle devam etti:

«– İngiltere hükûmetinin Seyyit Abdülkadir hazretlerinin bilfiil iş başına geçmiyerek teşebbüs eylediği ihtilâl harekâtının akamete mahkûm olduğunu takdir ettiği kanaatindeyiz.

Gerçi, Şeyh Said hazretleri muhterem bir zat ise de bu gibi işlerde tecrübesi olmamakla beraber, Kürdistan sahasında Seyyit Abdülkadir kadar nüfuzu olmadığından nâşi iş akamete yüz tutmuştur. İsyanın umumileşmesi ve neticenin istihsali Erzurum ve Van havalisindeki en kuvvetli âşiretlerin iştirakiyle kabildir.

Seyyit Abdülkadir'in pederi Abdullah Efendi ile mukaddema İran üzerine vukubulan hareketleri esnasında ve işin başlangıcında doksan bin kişi emirlerine âmade bulunmuştu. O vakit İran'ın payitahtını tarumar edecekler iken zamanın padişahı olan Sultan Hamit merhumun müdahalesi ile bu mesele bertaraf edilmişti.

Eğer, bu kere de işin başına Seyyit Abdülkadir geçmiş olsaydı, bunun iptidasında mutlaka beş yüz bin kişi ile harekâta başlanacak ve ilk hamlede Diyarbekir, Harput, Malatya, Sivas havalisindeki esliha ve mühimmat depolarını elde ederek Ankara'yı sükût ettirecek ve meselede şimdiye kadar bitmiş olacaktı.

Gerçi teklifatınız veçhile bu yeniden kabilse de hiç olmazsa bir buçuk ay kadar bir müddet istihzaratın ikmali için lâzımdır.»

Templen:

«– Hay hay.. Bu müddet çok bir şey değildir. Yalnız istical lâzımdır. Aynı zamanda İngiltere'den malûbatınız dört ay mukaddem mevzuu bahis olan matlubat mıdır, yoksa yeni talepler dermeyan edecek misiniz?..

Sadi:

«– Bu hususta Seyyit Abdülkadirle uzun uzadıya müzakeratta bulunduk. Aldığım emir şudur:

1 – Son günlerde İngiltere ile İtalya nın bir ittifakname akdeylediklerini haber alıyoruz. Bu ittifak ihtimal ki Antalya ve İzmir havalisine bir ihraç hareketiyle alâkadardır. Eğer bu vaki ise Kürdistan harekâtının neticesine tâlik edilmesine zaruret vardır. Çünkü böyle bir hareket Yunanlıların İzmir'e vaki olan ihraçları üzerine husule gelen galeyanı millî gibi bir vaziyet ihdas etmek ihtimali mevcuttur. Bu ise bizim harekâtımızı sekteye ve hattâ akamete mahkûm eder. Bu itibarla talike zaruret mevcuttur.

2 – Mukaddema tekarrür eden paranın tezyidi. Çünkü; halihazır vaziyetin icabı bu kadar para kifayet etmiyeceği kanaatini vermiş olduğundan miktarı gayri muayyen ve harekâtın devamı müddetince sarfedilecek paranın emre âmade kılınması zarurî ve lâzımdır.

3 – Seyyit Abdülkadir'in harekâtın başına geçmesi için İstanbul'dan hareketi lâzımdır. Bunun için de İngiliz tarafından bir motör ihzar edilerek tayin edilecek bir zamanda, İngilizlerin himayesi altında Suriye tarikiyle Kürdistan'a gitmesinin temini ve bunun için de lâakal bir ay lâzımdır. Çünkü Van'da Seyyit Abdülkadir'in bir mahdumu vardır. Evvelâ buradan bir haber gönderilerek mahdumunun hududun haricine çıktıktan sonra Seyyit Abdülkadir'in hareketi lâzımdır. Zira mahdumunu yakalarlar, büyük eziyetlere maruz kalır.

Mister Templen tarafından muvafık görülen işbu şerait üzerine Kör Sadi hemen icra edilmek üzere berveçhizir teklifatta bulunmuştur:

1 – Irak'ta İngilizlere karşı harp etmiş olan Şeyh Mahmut, kendi adamları olduğunu ve harekâta Şeyh Mahmud'un da iştiraki mukarrer bulunduğundan kendisine nazar-ı af ile müsamahada bulunulması hususunun temini ve buna mukabil icabettiği takdirde Mahmud'u teslim ederiz, diye teminat verildiği ve hâlen İngilizler elinde bulunup Şeyh Mahmud'un kayınbiraderi olan ve İstanbul'da Musul müzakeratının icrasında Seyyit Abdülkadir'e müracaat ederek arzu edildiği şekilde hareket edeceğini temin zımnında teklifte bulunan ve işbu teklifi Seyyit Abdülkadir'in komşularından İngiliz Taker'in mahdumiyle sabık baştercüman Rayan'a bildirildiği halde kabul edilmiyen Fettah Efendi'nin de hemen serbest bırakılması cihetlerinin Irak fevkalâde komiserliğine iblâğı..

2 – Hâlen İstanbul'da Seyyit Abdülkadir'in misafiri olarak bulunan Huşnev âşireti reisi Nafiz talimatı lâzime ile hareket edeceği için tahkike lüzum görülmeden hemen vizesinin temini.

Bunlardan gayri verilen talimat dairesinde muhaverat ve müzakerat icra edilmiş ve neticede Sadi vaziyeti ve istihsal ettiği şu netayici Seyyit Abdülkadir'e bildirerek alacağı emir ve talimatı Mister Templen'e bildirmek üzere saat biri on geçe müzakeratla nihayet verilmiştir.»

Mutavassıt Celâl, Mister Templen olan Taksim Zabıta-i Belediye Merkez Memurlarından Nizamettin, birinci şube ikinci başmemuru Nihat, İstanbul Polis Müdüriyeti birinci şube üçüncü kısım başmemuru birinci sınıf merkez memuru Ziya.»

Şemdinanlı Seyyit Abdülkadir ve arkadaşlarının teşkil ettiği sanıklar grubunun mahkemedeki verdikleri tevilli cevapları, birbirlerine suç yükletmelerini, âdeta büyük bir şaşkınlık içinde, dikkat ve hayretle dinliyen halk gayri ihtiyarî, nefretli bir homurtu izhar ediyordu.

Şark vilâyetlerimizdeki masum halk kütlesini, din, şeriat dâvası örtüsüne bürünerek ayaklandıran Şeyh Said ve ona uyan, sözde şeyh, bir sürü cahillerin meydana getirdikleri silâhlı isyan hareketini yaratmak için, eskiden beri daha başka ve hainane emel ve ihtiraslar peşinde koşanların nasıl çalıştıklarını ve Şark İstiklâl Mahkemesinin kurulmasını zarurî kılan sürekle hareket ve faaliyetleri gösteren bir vesikayı daha okuyucularımıza arzediyoruz.

# Bir vesika ve bir muhtıra...

Bu vesika da, Seyyit Abdülkadir ve arkadaşlarına ait dâva dosyası içinde bulunan diğer birçok vesikalardan biridir:

«Şırnak Reisi Abdürrahman Ağa hazretleriyle eşrafı benâmdan Süleyman, Hacı Yusuf, Timur Han, Ali Han, Reşit Ağalar hazerâtına mahsus arizadır.»

«Muhterem ağalar hazeratı,

«Irak hükûmeti mendudu samiliğinden taraf-ı âcizanemize bâposta irsal olunan ve meali kurşun kalemiyle işaret edilen Maten Gazetesi'nin sütûnu mahsusundaki ehemmiyetli vekâyii siyasiye bittercüme savbı âlilerine leffen takdim kılınmıştır.

Ahiren Mustafa Kemal ile Fransa hükûmeti meyanında akdolunan müahedename İngiliz matbuatında hayli münakaşata sebebiyet vermiştir. Bu vesile ile Fransızlarla Türkler tarafından ele geçirdikleri Türk ve İngiliz muahede-i hafiyesini gazeteleriyle ilân ediyorlar. İşbu muahedename Sevr Muahedenamesinden evvel İstanbul'da tanzim olunmuştur. Anlaşılan işbu muahedenamenin üçüncü maddesi Sevr Muahedenamesinde Kürdistan hukukunun tayin ve tesbitine esas olmuştur.

Dikkat buyurulacak olursa Kürtler için tanılan hakkın Türklerden daha fazla olduğu tahakkuk eder. Zira; evvel ve beevvel Türkiye İngiliz himayesini kabul edecektir. Saniyen, bu kararlardaki hukukundan feragat edecektir. Salisen, İstanbul halifeye ancak bir merkez olacaktır. Yani halife âdeta bir misafir sıfatıyla İstanbul'da ikamet edebilecektir. Yoksa icrayı hükûmet, vergi ve resim tarh edemiyecektir.

Rabian, Mısır ve Kıbrıs'taki hukukundan da vazgeçecektir. Ve kıs aleyhilvevâkî...

Halbuki; Kürtler için aşikâr ve kayıt ve şarta tâbi olmıyan bir hakkı istiklâl tanılıyor. Nitekim, Sevr Muahedenamesindeki mevad da hukuku istiklâlimizi daha sarih bir şekilde tayin etmektedir.

Muahedenamenin beşinci maddesi İngiltere'nin aşikâr surette Kürtlere bir zahir olmak istediğini irae eder. Buna sebep, Türklerin Irak'daki İngiliz menafii siyasiye ve iktisadiyesini dûçarı tezelzül etmek istemeleridir.

Bu sebepledir ki, İngiltere Kürdistan'dan bir menafii iktisadiye beklemez. Ancak; Irak'ı Türklerin şer ve fesadından emin bulunduracak kavi ve komşu dost bir hükûmetin teşkilini arzu eder.

Kürdistan'ın tesisine hahişker bulunması başka suretle tefsir edilemez. Zalim ve kuvvetli bir Türk hükûmeti, kuvvetli bir Türk hükûmeti baki kaldıkça İngiltere Irak'daki menafiinden, Hindistan'daki nüfuz ve servetinden de korkar. Binaberin tarafımızdan hiçbir talep vaki olmadan mühim gördüğümüz gazeteyi bize göndermesi elbet bir cemile-i siyasiyedir.

Muahedenin bir sureti mütercemesi Cizre Belediye Reisi Osman Efendi'ye irsal ve kendisine bazı tali .natı lâzime ita kılınmıştır.

İttifaksızlığımızı ve bazılarımızın Türklere tara.tar olduğunu sebep göstererek diriği muavenette bulunan İngiltere hükûmetini tâyib etmemek ve samimî bir münasebet tesisi faydadan hali değildir. Bilhassa, Şırnak hâdisesinden sonra siyasî ve makul bir münasebetin vücuda getirilmemesi... (okunamıyan kısım) celbetmiştir.

Mendubu samiliğe tahririne lüzum görülen «muhtıra» sureti zirde irae edilmiştir. Aşair rüesası namına Abdürrahim Ağa hazretleri tarafından bilimza vesateti âcizanemizle irsal buyurulması münasiptir.

Lütfen hürmetlerimizin kabul buyurulmasını rica ederiz muhterem ağa hazretleri.»

*Bitlisli Kemal Fevzi*
*Zaho Belediye Reisi*
*Mehmet*

Aslına mutabıktır.

*9/5/341*
*Malatya Ahzi Asker*
*Kalemi Riyaseti*
*mührü ve imza.*

Vesikada (muhtıra) diye adı geçen yazı da şudur;

«Büyük Britanya mümessili siyasî Irak mendubu samiliğine»

Asaletmeap,

Ben zirde vâzıul imza... nüfustan ibaret Şırnak, Hacı Bayram, Selûbi, Gûyan aşâir rüesası namına vaz'ı imzaya salâhiyettar Şırnak Reisi Aysurzâde Abdürrahman Ağa berveçhi zîr hususatı nazarı âlilerine arz ve iblâğ eder.

1 – Adaleti malûmu cihan olan Büyük Britanya hükûmeti muazzamasının mesaili şarkiyede Kürt milletinin hukukunu sairlerine akdem ve racih tuttuğuna kanaati kâmilemiz vardır. Loyd Corç cenaplarının Kürtler ve Avam Kamarasındaki müteaddit beyanı, Dersaadetteki mahafili kürdiyenin serbestii harekâtı en nihayet Sevr Muahedenamesinde hukuku istiklâlimizin vâzıhan tesrihatı kanaati mevcudemizi bir kat daha teyid eylemiştir.

Biz, bu ciheti her şeyden evvel bir irtibat ve alâka-i ırkiye neticesi olarak kaydetmek zaruretindeyiz. Riza; biliriz ki, tarihî kadîmde hem cinsimiz olan Anglosakson kavmi garbe hicret, Erduhuların, Hititlerin, ahfadı olan Kürtler de Asya'da ikamet eylemiştir. Ve yine biliriz ki, Fransa inkılâbından iki asır evvel inkılâbı ikmal eden Anglo Saksonlar şimdiye kadar maiyetlerindeki akvamın serbestii edyanın da zerre kadar bir eseri tecavüz izhar etmediler. Bu noktayı takdir etmekle beraber Kürt milletini cihan-ı medeniyete fazla mütaassıp ve vahşî gösteren Türklerin, tezviratına, ifsadatına ehemmiyet verilmesinden nâşi de beyanı teessüften kendimizi menedemeyiz.

Hakkımızdaki şu zannı tevlit eden efkârın butlanını, Türklerin Ermeni tehcir ve taktilinde tertip ettikleri mezalim ve bilâkis Kürt milletinin bu hususta imkânın müsaadesi nisbetinde vatanımızdaki Hıristiyan anasırı tesahüp etmeleri isbata kâfidir.

2 – Britanya hükûmeti mufahhamesinin yalnız hukukumuzu bamuahede tanımakla iktifa etmesine rıza gösteremeyiz.

Hukuk-u istiklâlimizin bilfiil tatbiki hususunda da muaveneti hafiyede bulunacağı ümidi perverde etmekte idik. Halbuki, Şırnak hâdisesinde ümit ve temenni eylediğmiz müzahereti göremediğimizden kavi düşmanımız olan Türk hükûmeti elinde yalnız kaldığımızı esefle beyan etmekte haklıyız.

3 – Hukuk-u milliyemizi bilfiil istihsale ve hükûmetimizi teşkile kadar olan aşairimizin mühimmatı harbiye hususundaki noksaniyeti makasıd-ı milliyemizin husulünü tasvip etmektedir. Ezcümle aşairimize şid-

detle iltihak arzusunu izhar eden bazı âşiretler de ancak mühimmatsızlık yüzünden hareket icrasını gayri kabil görmektedirler.

Filhakika, hükûmetimizi teşkil etmeden Büyük Britanya'nın aşikâr muaveneti siyasiye ibraz buyurmıyacağına kaniiz. Ancak, bu aşikâr muaveneti celb ve temin edecek Kürt hükûmetinin teşkilini zarurî kılan müzahereti hafiyenin de vücudu lâbüd olduğunu kemal-i samimiyetle söyleriz.

– Marülarz hususat hakkında daha esaslı tafsilât verilmek üzere şimdilik tastirine lüzum görülen işbu muhtıranın muvafık cevabına intizaren hürmetlerimin lütfen kabul buyurulmasını rica eyleriz asaletmeap..»

Aslına mutabıktır.

*7 Kanunusani 338*

*Hakkı*

*(...?...) nüfustan ibaret Şırnak, Gûban, Selubi, Hacı Bayram aşâiri rüesası namına vaz'ı imzaya salâhiyettar*

*Şırnak Reisi Agapsurzâde*

Aslına mutabıktır.

*9/5/341*

Mühür Malatya Ahzı Asker Kaleme Riyaseti

*İmza*

İsyan ve ihtilâl tahrikçilerinin azılılarından olan Kemal Fevzi'nin de imzasını taşıyan vesikalar ve Seyyit Abdülkadir'in eski zamanlardan beri, Türk millî ve siyasî camiasının birlik ve dirliğini bozacak, ruhlara zehir aşılayan Türkçe ve Farsça şiirler de okunarak yapılan sorulara Abdülkadir:

«– Bunlar; asabiyet halinde yazılmış şeylerdir. İnsanlar böyle fikir ve düşüncelerde bulunabilirler. Böyle şeyler yazabilirler.» tarzında cevap veriyordu. Kemal Fevzi de:

«– Evet.. Ben daha önce de söylediğim gibi, Kürtlük ve bir Kürt hükûmeti kurulması için çok çalıştım. Bu yüzden evvelce idam cezasına da çarptırılmıştım. Fakat; bu uğurda, benim gibi çalışanların bir kısmı istiklâl ve diğer bir kısmı da muhtariyet istiyorlardı. Bunların fikirlerini birleştirmek ve bu gaye uğrunda onları her suretle anlaştırıp bir-

leştirmek mümkün olamadı.» şeklinde konuşuyordu. Duruşmalar sonunda, nihayet mahkeme kararını verdi.

Seyyid Abdülkadir'le birleştirilerek yargılanan sanıklar grubunun duruşmalarında okunan evrak arasında vesikalar ve alınan ifadeleri okunan şahitlerin beyanatı hâkimlere hüküm için kâfi gelmişti. İddia makamının son talep ve iddiasına uygun olarak sanıklardan; Diyarbekirli Ahmet Cemil, Nafiz, Kado, Sito, Rifat ve Hüseyin beraetlerine, diğer sanıkların, isyanı hazırlamakta çalıştıkları ve ayaklanma olduktan sonra dahi onu terviç ve tahrik edici hareketlerde bulundukları anlaşıldığından idamlarına karar verilerek yüzlerine karşı okundu.

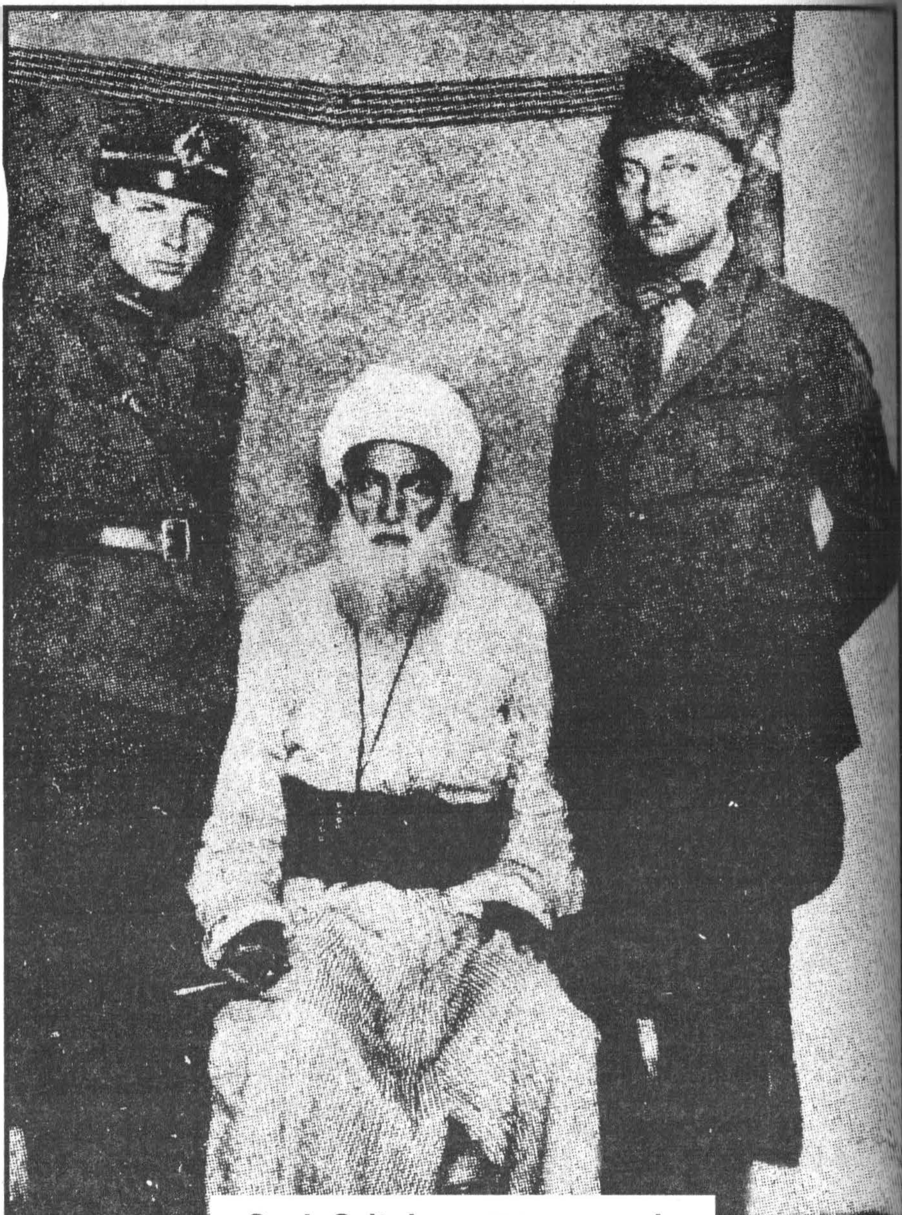
Kararın verildiği tarihten üç gün sonra, idam cezasına çarpılan altı şahıs asılmıştır.

Bu sırada mahkûmlardan Kör Sadi muhakeme edilirken de söylediği gibi «idam kararını minnet ve şükranla kabul ediyorum.» demiş. Seyyid Abdülkadir, «Kürtlerle Arapların birleşmesine sebep oldular» ve oğlu Seyyid Mehmed de «Evlâd-ı Resule bu hal reva görülür mü?.. Hükûmet başına belâ açtı!» demişlerdir.

Hacı Ahti ise: «Yaşasın Kürtlük mefkûresi!..» diye bağırmış. Bu vâkıa, idam hükmünün infaz edildiği gecenin sabahında Müddeiumumîliğe bildirilmişti.


Seyyid Abdülkadir ve oğlu Mehmet...

# Şeyh Sait ve Arkadaşları nasıl yargılandılar?...



Şeyh Sait duruşma sırasında

# Şeyh Sait ve arkadaşları

Cibranlı âşiretinden, Vartolu, mütekait binbaşı Kasım Bey'in tertip, teşvik ve yardımıyla Abdürrahman Paşa Köprüsü yanında, ordu takip kuvvetleri tarafından yakalanarak 6 Mayıs 1341 çarşamba günü Diyarbekir'e getirilen, âsiler başbuğu Şeyh Said ile, bizzat Kasım Bey'in de aralarında bulunduğu, otuz dokuz kişiden mürekkep âsi kafilesi Şark İstiklâl Mahkemesine, üçüncü ordu müfettişliğinin şu yazısıyla sevk ve teslim edilmişlerdir:

*Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliğine*

*Üçüncü Ordu Müfettişliği*
*Mahakim Şubesi*
*Adet: 374*

*Diyarbekir, 10/5/41*

1 – Harekât-ı isyaniyenin tertip ve idaresinden âmil olmakla maznunu aleyhim Şeyh Said ve diğer meşayih ve rüesa ile bunlar meyanında derdest veya fiilleri itibariyle müşareketleri görülerek sevkedilen ve el'an Diyarbekir'de tevkifhane-i örfîde mevkuf bulunan otuz dokuz şahsa ait evrakı tahkikiye ve vesaik, merbut cetvelde gösterildiği üzere dokuz kıta mazruf halinde ve herbirinin mevcudiyetini irae eden melfulat puslalarıyla birlikte takdim kılınmıştır.

2 – Bu otuz dokuz şahıstan yirmi biri hakkında Varto istintak dairesinde ısdar olunan gayri muvakkat tevkif müzekkereleri mevcut olup evrakı tahkikiye meyanındadır.

Mütebaki ondokuzu hakkında tevkif müzekkereleri mevcut değildir efendim..»

*Üçüncü Ordu Müfettişi*
*Ferik*
*İmza*

Bu sanıklar grubunun, iddia makamına verilen soruşturma evrakı ve mevcut vesikalarla diğer evrak birer birer tetkik edildikten sonra, bir defa da Müddeiumumîlikçe ilk ifadelerinin alınmasında fayda ve lüzum görülenlerin ifadeleri de zaptedildi. Şeyh Said'le arkadaşları 23/5/341 tarih ve esas 341/70 No.lı bir iddianame ile «... her birinin isyan ve ihtilâl hâdisesinde derece derece âmil ve müessir oldukları iddia edilerek, haklarında mevkufen muhakeme icra edilmesi ve muhakemeleri sonunda sabit olacak fiil ve cürümlerinin kanunî mahiyetlerine göre cezalandırılmaları talep olunarak» mahkemeye verildiler.

Bunların içinde, mütekait Binbaşı Kasım Bey de vardı ve mevkuf bulunuyordu.

Dâva evrak dosyası ve iddianameye göre, bunların her biri isyan hareketine karışmış, muhtelif yerlerde isyan hareketi lehine propaganda yapmak, şu veya bu cephelerde âsilere emir ve kumandada bulunmuş *-kendilerinin «Cihad», «Harb» dedikleri-* silâhlı çarpışmalara katılmış sanıklardı.

Bunların mahkeme heyetince duruşmalarına başlanmadan önce ve sonra birbiri ardı sıra *-aynı suçlarla sanık olarak-* mahkemeye gönderilen diğer şahısların da Şeyh Said grubuyla birleştirilerek yargılanmaları talep ve iddiasıyla mahkemeye verilenlerin sayısı sekseni aşmış idi.

Şeyh Said ve 39 arkadaşından sonra mahkemeye sevkolunan sanıklar arasında isyan hareketlerinde Şeyh Said kadar ve belki ondan da fazla tesirli kuvvet ve gayret serfetmiş, daha inatçı, daha mütaassıp olan şahıslar da vardı.

Meselâ; daha önce duruşmalarına başlanmış olan; Varto cephesi kumandanı ve Şeyh Said'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, Varto muhacirlerinden ve Tokliyanlı aşiret reislerinden Kâmil ve Bababeyler Elâziz cephe kumandanı Şeyh Şerif, Darahani inzibat kumandanı ve geri hizmetler âmiri Fakih Hasan *(Hasan Fehmi)*, Palo, Elâziz, Çapakçur cephelerinde çalışan ve âsiler namına Çapakçur'da idareyi ele alan ve idare eden reislerden Çanlı Şeyh İbrahin, Harput cephesinde bulunan ve âsiler üzerinde müessir olan şeyhlerden Şeyh Ali ve Şeyh Celâl, Kiğı cephesinde aynı durumda olan Şeyh Hasan, Diyarbekir ve Lice muharebelerinde müfreze kumandanlığı yapan Garipli Mehmet Bey, isyana fiilen iştirak eden ve Zib dağlarında yakalanan Şeyh Abdullah.

Gene, isyan hareketlerinde mühim rol oynıyanlar arasında bulunan Şeyh Ömer ve tekkesinde isyan için toplantı yapan Hanili Şeyh Adem, âsilerin Maden inzibat kumandanlığında bulunan Kadri, Maden'e Abdürrahimden sonra gelip âsiler mümessili olarak Maden inzibat kumandanı Kadri'ye misafir olan Piranlı Molla Mahmut, muhitinde masum halka, kendini mabut gibi gösteren âsilerden meşhur Şeyh Şemseddin, Termil Köylü olup Şeyh Said maiyetinde propaganda vazifesi yapan ve harekâta da iştirak edenlerden Diyarbekirli Şeyh İsmail ve Şeyh Abdüllâtif, Varto muhacirlerinden Bababeyle birlikte yüz atlı ile Şeyh Abdullah'a iltihak ve Varto'yu işgal ettiğini ifade eden Kargapazarlı Mehmet Ağa, Şeyh Şerif'in kâtibi olup onunla birlikte isyan harekâtına katılan jandarma Sinikli Hasan oğlu Süleyman, Palo ve Elâziz'e hücum eden âsilerden köy öğretmeni Musyanlı Molla Cemil, aşiretiyle isyana katılan Az aşireti reisi Demirci Ömer oğlu Süleyman, Çapakçur Boğazında Yada ve Faris gibi namlı eşkiya ve âsilerle birlikte son Çapakçur harbine iştirak eden, propagandacılardan Arap Ali Abdi, Fakih Hasan'ın eli, ayağı ve düşünür, çalışır kafası olan kâtibi Tahir, Varto'yu işgal edenlerden olup beylik bir katırla Hasenanlı Halit Bey'e doğru kaçarken yakalanan Bukilanlı Hacı Yusuf vesaire vesaire gibi âsilerden belli başlı olanlar tutulmuş ve *-mühim bir kısmı da firarî ve kayıp-* olsalar da isyan hareketi bastırılarak yalnız, muayyen gayelerinin tahakkuk ettirilmesine değil isyan hareketinin devam ettirilmesine de imkân kalmadığı anlaşılmış olmasına rağmen, büyük bir inat ve ısrarla elindeki silâhını bırakmadan yanında küçük yaştaki torunu Örfî ve oğulları ile birlikte hemen tek başlarına kaldıkları bir sırada yakalandıkları günde dahi, silâhla çarpışarak birisi yaralı ve diğeri de firar etmek üzere iken atından düşerek kalçası kırık olduğu halde ele geçirilebilmiş bulunan Hanili Salih ve Mustafa Beyler bu kabil âsilerdendir.

Bu iki sanıktan Salih Bey Türkçeden başka Arapça, Farsça, Fransızca gibi birkaç lisan da bilirmiş.

Salih Bey kendisine «Kürt istiklâl» fikrinin nereden, ne suretle geldiğini şöyle ifade ediyordu:

Meşrutiyet devrinden önce, Diyarbekir'de ikamette memur oldukları sırada *-büyük Türk milliyetçisi, şair ve büyük mütefekkir bir za-*

*tın adını söyliyerek-* o zat ve diğer bazılarıyla buluşup birleşirler ve ilim, şiir, edebiyat müsahabelerinde bulunurlarmış. Birgün Kürt şairlerinden (?) Hani'nin şiirlerini okudukları sırada gûya o zat «lisanı olan ve edebiyatı bulunan bir milletin neden istiklâli olmasın» demiş. Ve Kürtlük için çalışmayı kararlaştırmışlar. Fakat, üç sene sonra meşrutiyet inkılâbı olmuş, o zat da Diyarbekir'den ayrılmış ve o fikri de bırakmış ama kendisi fikrinde devam etmiş.

Dahası da var. Salih Bey zaptedilmiş olan ilk ifadesinde diyor ki;

«– Ben, 31 Mart hâdisesinde vak'anın meşruiyetine dair telgrafla fetva verdim. Fakat; kimsenin dikkat gözünü çekmedi ve bana da bir şey olmadı.»

Salih Bey'in bir müsademede, kırk birinci piyade alayından mülâzım (teğmen) Yakup Bey'i kurşunla yaraladığını ve sonra, ağır yaralı olan mülâzım Yakup Bey, yarasının acısıyla kıvranırken Salih Bey'in idama mahkûmiyeti haberi kendisine verilmiş ve ondan sonra ruhunu Tanrıya teslim etmiş olduğunu mevsukan öğrenmiştik.

Hanili Salih ve Mustafa Beyler, uzun bir takip ve kanlı bir çarpışmadan sonra ele geçirilerek ancak, 15/6/341 tarihinde mahkememize teslim edilmişlerdi. Üçüncü Ordu Müfettişliğinin bunlar hakkında Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliğine yazdığı tezkere ve ona bağlı olarak sunulan, Beşinci Kolordu Kumandanlığı yazısı şu beyanda bulunuyordu:

*Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliğine*

Türkiye Cumhuriyeti
Üçüncü Ordu Müfettişliği
Mahakim
615

Diyarbekir, 15/6641

«Hanili Salih ve Mustafa Beyler hakkında mevsuk malûmatı muhtevi Beşinci Kolordu tezkeresi sureti rapten takdim kılındı.»

*3. Ordu Müfettişi emriyle*
*Erkân-ı Harbiye Reisi Vekili*
*Hakkı*

*Üçüncü Ordu Müfettişliğine*

*Diyarbekir, 11/6/41*

«İsyan-ı âhirin erkân ve rüesasından Hanili Şalih ve Mustafa Beyler hakkında Beşinci Kolorduca mevcut mevsuk malûmat berveçhiâti arz ve telhis olunur:

Beşinci Kolordu kıtaatı Şeyh Said'le ve bazı rüesayı saire meyanında bu âsi iki reis ve avenesiyle 24 Mart 341'den itibaren, Diyarbekir şimallerinden başlayarak 18/19 Mayıs 341 tarihine kadar devam eden büyük, küçük harekât da, muhtelif mahallerde ve bilhassa Hani Boğazında ve Hani şimallerinde müsademeler etmiş ve son tarihe kadar arazinin geniş ve manialı olması hasebiyle takiplerine devam edilmiştir.

Asilerin müttehit ve kütleler halindeki mukavemetleri kırılıp âsi reislerin bir kısmı firara imkân buldukları zaman bu iki hain ve âsi, hiyanetlerinin ruhlarına verdiği haz ile Hani civarında ve Dicle sahillerindeki köyler ahalisini, İngilizlerin yakında kendilerine büyük kuvvetlerle muavenet edeceklerini vesaire gibi propagandalarla mukavemete teşvik etmişler ve hainane hissiyatlarını sarf ve istimal eylemişlerdir.

Bu nevi teşvik müsademeler ve âsilerin ifadeleriyle sabittir.

Mustafa ve Salih Beylerin saklı bulundukları mahaller muti köylüler delâletiyle öğrenilmiş ve ilk defa yapılan baskında yalnız aile ve çocuklarıyla bir kısım hayvanları elde edilmişti.

Ahiren yine istihbarat üzerine katiplerine gönderilen müfrezelerimizle bilhassa Mustafa, mezbuhane müsademe etmek ve bir zabitimizle bir neferimizi mercuh ve iki neferimizi de şehit eylemek suretiyle ibrazı mukavemet ve hiyanet etmiş ve nihayet mecruhen derdest olunmuştur.

Salih Bey denilen sabık müfti ise derdestinden bir gün önce hayvandan düşerek sol kalçasında hasıl olan cerha neticesinde firara muvaffak olamadan iltica ettiği yer ansızın kuşatılıp derdest edilmiş ve eşyası meyanında da sehbasız bir batarya dürbünü zuhur etmiştir. Bunların fesat ve hiyanet şeriki olan Hanili Şeyh Adem, Şeyh Ömer ve Şeyh Abdullah isimli müfsitler dahi aynı müsademelerle silâhlarıyla derdest edilmişlerdir.

Mustafa Bey'in nezdinde bir Rus tüfeği ile bir Alman Paragvayı bulunmuş olduğu maruzdur.»

5. K.K.V.

Naci

# Şeyh Sait sorgulanıyor...

İşte bu, isyanın büyük elemanlarından olan Şeyh Said'in «Umde» dediği Salih ve Mustafa Beyler de yargılanacaklar arasına konmuşlardı. Bu suretle birlikte yargılanacak mücrimlerin sayısı sekseni aşmış bulunuyordu.

Bu kadar kalabalık sanık kümesinin hep bir arada muhakemelerinin yapılmasına vilâyet binasındaki mahkeme salonu müsait olmadığı için, şehirde bulunan boş bir Ermeni kilise binası salon haline getirilerek bunların orada yargılanmaları gerekmişti.

Fakat bu defa, yeni salonun tevkifhaneye hayli uzakça bir yerde olması yüzünden sanıkların mahkemeye getirilip götürülmesi hususunda bazı mahzurların da gözönünde tutulması icabediyordu. Mahzurlar dedim. Bu nokta üzerinde biran durarak kaydedeyim ki, bu mahzurlar, ne Diyarbekir halkından, ne de diğer Şark vilâyetlerimiz halkının büyük çoğunluğundan umulup beklenemezdi.

Benim, hâlâ kesin bir hakikat olduğuna şahsen inandığım şudur ki, Şark vilâyetlerimizdeki vatandaşlarımızın pek büyük çoğunluğu saf ve masum insanlardı. Böyle olmakla beraber görgü ve bilgileri pek az, din ve şeriat bağlılıkları *-bu husustaki bilgi yetersizliklerine rağmen-* çok derin ve kuvvetli, âşiret ve köylülerin cahil ve mütaassıp şeyhlere, aşiret reisleriyle bir takım beylere inanıp onlara uymak âdetleri köklü, korkunç bir gelenek halinde idi.

Şarktaki masum halk çoğunluğunun içinden *-büyük gayret ve aldatıcı sözlere, sürekli çalışmalara rağmen-* isyana ve yağmaya katılan birkaç bin vatandaş da işte kısaca izah etmekle yetindiğim bu hal ve durumun kurbanları sayılabilirler.

Önce «Reisülmücahidin» ve sonraları «Hâdim-ül-Mücâhidîn» namını takınan âsiler önderi Şeyh Said'in, üçüncü ordu adlî müşaviri

Münir Bey (Korgeneral Münir Kocaçıtak)la birlikte, iddia makamınca alınan ilk ifadesinde sorulan sorulara verdiği cevaplar arasında şunlar vardı; (21 Mayıs 341 tarihinde zaptolunan ilk ifadeden):

– Şeyh Abdullah Efendi hangi cephenin kumandanı idi?.

– Muş'la Meneşkût'un arasında Kervahi gediği vardır. Orada idi. O cephenin kumandanı idi.

– Maiyetinde ne kadar askeriniz vardı?

– Zannederim iki yüz, iki yüzelli askeri vardı.

– Bu efradı kendisi mi toplamıştı?.

– Öz başına toplamıştı. Ben burada idim. Onların ahvaline çok muttali değildim. Çünkü, ben Diyarbekir havalisinde idim.

– Size muhtelif rüesa mektup ve sairelerle haber vermezler miydi?

– Kısmı azamı verirlerdi. Ancak, Şeyh Abdullah'ın, bulunduğu mahal uzaktı.

– Harekâtın umumî idaresi kime aitti. Bu bir şahsa veya bir heyete mi aitti?

– Keyfemettefak. Nasıl rastgelirse öyle yapılırdı.

– Kasım Bey size ne vakit iltihak etti?.

– Onu ben bilmem Şeyh Abdullah bilir.

– Siz kendisiyle nerede görüştünüz?.

– Ben Darahini'den Meneşküt'e gittim. Orada Şeyh Abdullah'ın yanında idi.

– Kaç gün bir arada kaldınız?..

– Beş gece bir arada kaldık.

– İlk görüşünüzde ne görüştünüz ve kimlerle görüştünüz?

– Meneşküt'e gittiğimde Şeyh Abdullah, Kasım Bey, İsmail Ağa (Bey) Hatazâde Reşit ve Mehmet vardı.

– Diyarbekirli Şeyh İsmail ve kardeşi Abdüllatif size nerede iltihak ettiler?

Ricatte «Kahkik» kariyesinde gelip iltihak ettiler.

– Ricatten evvel nerede idiler?

– Ricatten evvel Diyarbekir havalisi hududuna geldiğimde kendileri de bize iltihak ettiler. Yalnızdılar.

– Kendilerine ne hizmet verdiniz?.

Şeyh Said ifadesine devam ederek şöyle dedi:

– Bazı yerlere teşvikat, telkinat için giderlerdi. Bazı kereler de maiyetlerinde efrat ile iş görürlerdi.

– Hani'ye ilk defa ne vakit geldiniz?

– Hınıs'dan Çapakçur'a geldim. Oradan Darahini'ye uğradım vali ile mülâkat ettim. Lice'ye uğradım Lice'ye uğramaya niyetim yoktu. Mukadderat oraya gönderdi. Serdi'ye geldim Serdi'den Palo'ya geçmek niyetinde idim. Hanili Salih Bey'in yirmi beş atlı ile beni ziyarete geldiğini haber verdiler. Bekledim, görüştüm. Daveti üzerine Hani'ye gittik. O gece orada kaldım. Sabahısı Şeyh Fettahın tekkesinde Salih Beyle amcazâde Hamdi Bey'i barıştırdım. O sırada Piran'dan on atlı geldi. Piyadeleri de yolda yorulmuş, kalmışlar. Bunlar beni Piran'a davet ediyorlardı.

Piran'da Rus muhaceretinde üç sene oturduğum için oralılar beni tanıyorlardı. Onun için Piran'a gittim ve vak'a da orada oldu.

– Hani'de Hamdi ve Salih Bey'in arasında müsaleha yaptınız. O sırada harekât ve saireden bahsolundu mu?

– Hayır bir şey konuşulmadı.

– Varto'ya ne vakit gittiniz?

– Ben gitmedim. Orayı Şeyh Abdullah işgal etmiştir.

– Darahini'yi işgal eden kimdir?..

– Piran'dan ben Darahini civarına gittiğimde o civarda fitne zuhur etmişti. Ben giderken Kahkik'de bir gece kalmıştım. Ertesi gece duydum ki, ahali Darahini'ye baskın vermiş. Bu ahalinin başında Aliyanlı Mustafa Derviş Ağa'nın oğlu varmış. Fakat, köyün içine girmemişler. Ertesi günü baktım ki, her taraftan Darahini'ye gidiyorlar. Sordum, Darahini'ye gittiklerini öğrendim, dönünüz dedim. Dinlemediler. Biz de Küpar'a kadar gittik. Orada iken Valirli Hacı Sadık ve Mudanlı Molla Hasan geldiler ve bana sen gel yoksa Ekrat ve aşair yağma edi-

yorlar. Yalnız banka sandığı kalmıştır. Sen de gelmezsen onu da talân ederler. Gece yarısı kalkıp gittik ve memuru bulduk, beraberce Yusuf Ağa'nın odasına götürdük. Ve Molla Hasan emin bir adam olduğu için ona mühürlettim ve teslim ettim. Sabahısı saydılar. Zannımca dört bin lira kadar vardı. Hattâ banka memuru kefalet akçesini kasaya koyduğunu iddia etti. Müftüye şeriat ettirdim. Şahitler dinlenildi, onu çağırtıp verdik. Sonra, yine mühürlenip Molla Hasan'a teslim ettik ve Molla Hasan'a sen mütedeyyin bir adamsın buradaki memurlara ve ,lere bakasın diye tenbih de ettim.

– Fakih Hasan'ın yanında kâtip kim vardı?

– Valinin kâtibi Liceli Tahir Efendi vardı.

– Fakih Hasan'ı sonra cepheye çektiniz değil mi?

– Ricat zamanı çağırmıştım o da geldi. Fakat; bizimle iki gece kaldı. Biz de ricat ediyorduk. Darahini'yi terkettik, biz savuştuk. Ona, sen ne yapacaksın ben Meneşküt'e doğru gideceğim dedim. O da bana, ben teslim olacağım, dedi. Ben de, Esah odur, dedimdi.

– Siz Meneşküt'te Şeyh Abdullah ve Kasım Bey'le ne konuştunuz?

– Orada fikrimiz Muş köprüsünden savuşup Nuh Bey'in yanına gitmekti. Veyahut Varto'dan Murad'ı geçip Hasenanlı Halit Bey'in yanına savuşmağı düşünüyorduk. Kasım Bey de Zahir de öyle söylüyordu. Fakat Batınde Osman Nuri Paşa'ya kağıt yazdığını ve ailesini gönderdiğini sonra kendisinden duymuştum.

– Bir defa da siz Muş tarafına gitmeğe teşebbüs etmişsiniz, sonra oradan dönmüşsünüz. Sonra nereye gittiniz.?...

Karabel Köyü'ne kadar gittik. Bize kılavuz bulacak olan Mehmet Bey gelmedi, yağmur vardı, vakit geçti, gündüz de oldu Kirvas'a döndük. Yağmur çok yağdı, çamur pek çoktu. O gece Kirvas'da kaldık. Sabahısı Ciban'a gittik, ancak ertesi sabah Ciban'a ulaştık. Oradan da gece yürüdük, Çarpuh tarafına vardık. Orada asker vardı Lalan tarafından da görüldük. Onlar kızılbaştır. Hükûmete çete yazılmışlardı. Bize arkadan silâh sıktılar. Bizler ilerledik, onlar da çok takip etmediler. O gece İspahiyan Köyünde kaldık. Ahalisi kaçmıştı. O gece tekrar kalktık Mel-

hemlu'ya gittik. Melhemlu Şeyh Ahmet Akmaz köse köyüdür. O köyün karşısındaki tepede gündüzü geçirdik. O tepede teslim olmak meselesi zuhur etti. Şeyh Abdullah, ben teslim olurum, ben yapamam, dedi.

Kasım Bey de teslim olmak fikrinde idi. Ben evvelâ, teslim olmam, dedim ve bilâhare, ben de teslim olurum, dedim.

Bu niyet üzerine kalktık. Mağrip namazını kalıp Varto üzerine yürüdük ki oradan altı saat uzaktır. Yol da karanlıktı birbirimizi kaybettik. Ben Abdürrahman Köprüsüne geldim ki, henüz şafak ağarmamış. Orada kalbime bir şey sünuh etti ki gidip teslim olmayayım. Vakıa her taraf da askerle tutulmuştu. Orada Kasım Bey bana ulaştı. Bu fikri anlayınca bana:

«Efendi olmaz. Ben Osman Paşa'ya mektup yazdım ki, müfreze göndersin, gelip bizi teslim alsın» dedi. Ben, ona askerlerini öldürsün diyordum. O, bana olmaz diyordu ve beni teslim olmaya ikna ediyordu ve bana, olur ki affederler, ya sürgün ederler. Belki, necat yolu bulunur. Bu yolda ise beş dakika geçmeden telef olursun, nerede ise telef olursun müfreze gelir ateş eder diyordu. Beni kandırdı, döndük, müfrezeler geldi bizi ilk bulanlar Çarbuh askeri idi. Çarbuh'a döndürdüler. Ve bizi orada bir odaya indirdiler.

O sırada bizi paşa telefona istedi, görüştük.

– Piran'daki Bahri ne oldu?.

– Bilmiyorum.

– Nebi neredFor, nerelidir?

– Melhemlu dağına varmadan evvel kaçtı, gitti. Hınıslıdır. Üç, dört sene evvel Erzurum'da görmüştüm. Bir defa da Madrak'da Selim Bey'de görmüştüm. Ne iş yapar bilmem. Ben gelirken Meneşkut'da bana iltihak etti.

Esas çiftçi ise de hırsızlık ve şekavet de yapar.

– Diyarbekir'e hücum ederken maiyetinde kaç bin kişi vardı?

– Bilmem.. Allah bilir. Benim haberim yok. Dört bin dört bin beşyüz, belki beşbin asker olur Allah bilir.

– Bu askeri, siz Samahi'de iken orada kim idare ediyordu?

– Hanili Salih Bey Umde idi, Mustafa Bey, Şeyh İsmail, Abdullâtif Kirnuslu Hacı Selim de var ise de muhakkak bilmiyorum. Çünkü Mehmediyan muharebesinde bulunduysa da sonra buraya gelip gelmediğini bilemem.

– Sizin askerlerden o gece kaç kişi Diyarbekir'e girmişti?

– Seksen ile yüz kırk arasında söyleniyor.

– Diyarbekir'in etrafında kale ve içerisinde asker vardır. Top, makineli tüfek de mevcuttur. Buranın yalnız tüfek ile zaptedilebileceğine kanaatiniz nereden hasıl olmuştu. Topunuz filân var mıydı?.

– Elimizde top vardı ise de kullanan yoktu. Yoksa esasen tüfeğimiz de, cephanemiz de noksandı.

– Peki alınması ümit edilmiyen bir yere nasıl hücum edilir?

– Belki içerden de bize taraftar çıkar ümidiyle bu akıl ileri sürüldü ve yürütüldü.. Yoksa bence de aklen muhal idi..

– İçerden taraftar çıkacağını kim söyledi bu taraftarlar kimler imiş?.

– Salih Bey söylemişti. Daha kim söyledi bilmiyorum. Ben, Diyarbekir ahalisini tanımıyorum. Ancak, aklıma geldiğine göre Salih Bey «Cemil Paşazâdeler, Dr. Fuat şeriata taraftardırlar» demişti. Bir de Nakip Bekir Beyin de şeriata meyyal olduğunu söylemişti.

– Diyarbekir'i aldıktan sonra ne yapacak ve nereye gidecektiniz?.

– Diyarbekir'i aldıktan sonra hükûmetle muhabere edecek ve şeriatı istiyecek ve kabulü halinde raiyyesi olacaktık.

– Bu kadar yerleri zaptetmiştiniz. Neden oralardan muhabere etmediniz de Diyarbekir'i intihap ettiniz. Diyarbekir'e fazla ehemmiyet vermenin sebebi nedir?..

– Kaderi ilâhi bu tarafa düşürdü.

– Oğlunuz Şeyh Ali Rıza Efendi İstanbul'da kimlerle görüşmüş?.

– Kürtlere misafir olmuş.

– Kimlere?..

– Reşit namında amelebaşı birisine.

– Otelde yatmamış mı?.

– Yok. Hayır söylemedi.

– Başka kimlere misafir olmuş?.

– Yok, işitmemişim..

– Seyyit Abdülkadir'e misafir olmamış mı?.

– Misafir olmamış. Yalnız görüşmüş. Ziyarete gittiğini söyledi.

– Seyyit Abdülkadir oğlunuzun kendisine misafir kaldığını söylüyor.

– Ben, oğlumun bana söylediğini bildiriyorum. O bana yalnız ziyaret ettiğini söyledi.

– Size tâbi olanlar arasında geçen bir söz vardır. O da; Diyarbekir'i aldıktan sonra Şeyh efendi Cizre üzerinden İngilizlerle temas edecek ve muavenet temin edilecektir. Bu nasıldır?..

Şeyh Sait cevap veriyor:

– Böyle bir şeyden haberim yoktur. Bilsem söylerim. Fakat; kimseye iftira etmem ve yalan söylemem..

– Şeyh Şerif hangi cephenin kumandanı idi?.

– Evvelâ Gazik'in cephe kumandanı yapmıştım. Sonra bazıları söylediler ki, «Gazik ile iş bitmez. Bu işi tevsi etmek lâzımdır.» Biz de emir vererek Palo'ya ve Allah yardım ederse Harput'a doğru gitmesini yazdık.

– Size bu teklifi yapanlar kimlerdir ve nerede yapmışlardı?

– Darahini'de söylediler. Kimlerin ağzından çıktı bilmiyorum. O vakit Salih Bey içimizde değildi. Lâkin, Darahini'de olanlar maiyetimde idi. Lâkin, kimin ağzından çıktığını bilemem.

– Kasım Bey'le temastan sonra tepede teslim fikrini size telkin eden kimdir?.

– Şeyh Abdullah ile Kasım Bey teslim fikrini bize söylemiştir.

Lice'den buraya (Diyarbekir'e) mektup yazdırdınız mı?.

– Ben Lice'de esir süvari kaymakamı Cemil Bey'e Mürsel Paşa'ya hitaben bir mektup yazdırdım ve bunda maksadım şeriat olduğu-

nu elbirliği ile bu dinin ihyasına çalışmaklığımızı yazdım. Fakat; vardı, varmadı bilmiyorum.

– Şeyh Şemseddin'i tanıyor musun? Ona bir şey yazdınız mı ve ondan cevap aldınız mı?..

– Şeyh Şemsettin'i tanımam. Fakat; bu mesele çıkınca ona bir kağıt yazdım ve onun da kıyamını istedim. Ondan da muvafık cevap aldım.

– Diyarbekir'i *-farzedelim ki-* işgal ettiniz, tabiî bir hükûmet kuracaksınız ve Ankara'ya yazacaksınız. Ankara, farzedelim ki; kabul etmedi, o zaman ne yapacaktınız?

– Bazı şeyleri kabul edeceklerini ümit, bazılarını da bahanelerle kabul etmiyeceklerini tahmin ediyordum. Meselâ; medreseleri açmalarını ümit ediyordum.

– Mutlak surette reddettikleri halde ne yapacaktınız?.

– Ya istiklâl yapardık veya hicret eder, Şam'a, Halep'e bir yere çekilir giderdik.

– Cibranlı Halit, Hasenanlı Halit, Hacı Musa, Nuh ve Yusuf Ziya Beylerin eskiden beri bu hususta mesailleri mevcuttu. Bunlar hakkında neler işitiyordunuz?.

– Hınıs'da idim. Bir gün işittim ki; Halit Bey'i hapsetmişler. Bir gün de Hacı Musa Bey'in hapsini duydum. Ondan evvel de Yusuf Ziya Bey'i hapsetmişlerdi. Hasenanlı Halit Bey'i de tutmaya gelmişlerdi. Başka bir şey bilmiyorum.

– Başka bir diyeceğin var mıdır?

– Hayır.. Benim maksadım bu dine bir hizmet etmekti. Bu çeşit niyetim de yoktu. Allah ü Tealânın kaderi beni bu çeşide düşürdü. Muvaffak olamadık ve şimdi anladığıma göre, muvaffak olsaydık, bu ahali ile bir şey olamazdı. Bu vaziyet idi. Çünkü, ahaliden sıtkım sıyrıldı, şeriata razı olan ahali kalmamıştır.

# Şeyh Sait nasıl yüzleştirildi?..

Buraya kadar olan sorulara, Şeyh efendinin, verdiği cevapların her birinin altına imzası konulmuştu. Tabiî ben ve yardımcım Münir Bey de «ifadesi tarafımızdan alınmıştır» kaydiyle imza koymuştuk. Bundan sonra sanık Şeyh Said'e, Liceli Müftüzâde Sait Efendi ile Hakkı Bey'e yazılmış 29/30 Şaban 343 tarihli bir mektubundaki «Türkler ve düşmanlar» gibi kelime ve tâbirleri nasıl olup da kullanmış bulunduğunu, kendisinin din ve şeriat dâvasıyla ayaklanmış olduğunu söylerken, Müslüman ve kardeş olanları «Türk ve Kürt» diye neden tefrik ettiğini işaretten sonra öyle bir zihniyetle hareket eden bir şahsın din, vatan birliğini taşıyan Müslümanları birbirinden ayrı ve farklı görmesi ve Türkleri düşman diye kabul etmesi mümkün ve caiz olmıyacağına göre bu fikir ve zihniyetine ne diyeceği soruldu.

Şeyh Sait bu soruya şöyle cevap verdi:

– Mektubun altındaki imza benimdir, fakat yazısı ve kâtibi Liceli Bilâl Efendi mahdumu Fehmi'ye aittir..

Bu mektuptaki bazı askerî tâbir ve ıstılâhlarla emirler verilmiş bulunduğu, halbuki âsilere rastgele herkesin emir ve kumanda ettiklerini önce söylemiş bulunduğunu ciheti şeyhe ihtar olunduğu zamanda «kâtip Fehmi'nin yazısıdır.» demekle yetindi.

Daha sonra Şeyh efendiye, oğlu Şeyh Ali Rıza imzalı ve Şubat 341 tarihli bir mektubu daha okuyup gösterdik. Bu mektupta, Varto'nun birinci baskınında muvaffak olunamadığı sebebinin de «Kâsım Bey'le İsmail Ağa'nın melânet ve muhalefetlerinden ileri geldiği..» yazılıyordu.

Kasım Bey ve İsmail Ağa mademki kendilerine ve ayaklanma hareketine muhalif imişler sonradan bunlara nasıl emniyet edebildikleri ve işbirliği yapmaya cesaret ettikleri soruldu. Cevap olarak dedi ki:

«– Bu mektup bana oğlumdan geldi idi. Benim Kasım Bey'e hiç itimadım yoktu. Kasım Bey'le benim aramda bir yazışma da olmamıştı. Kendisini, ricat sırasında Şeyh Abdullah'ın yanında görmüştüm.»

Görülen lüzum üzerine, Şeyh Sait, Kasım Bey, Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail ile Şeyh Şerif'i bir araya getirerek yüzleştirdik. Bu defa da, Şeyh Sait:

«– Kasım Bey'in yüzüne karşı, ben söyledim ki Kasım Bey'den emin değildim. Yalnız ricatta Meneşkut'da Şeyh Abdullah'ın yanında gördüm. Teslim olmak meselesini de bu Kasım Bey ortaya çıkardı. Şeyh Abdullah da Kasım Bey'in fikrinde oldu» dedi. Şeyh Abdullah'ı Varto ve Muş üzerine gitmeğe memur ettiğini bu yüzleştirmede dahi beyan eden Şeyh Said'in söylediğine karşı, Şeyh Abdullah da: «– Gerçi ben, bu hususta birçok mektuplar aldım ise de, oralara gitmedim. Fakat, sonra mecbur kaldım ve öyle gittim ve fırsat bulunca da teslim taraftarı oldum..» diye cevap verdi.

Şeyh Şerif'e gelince; bu inatçı, cahil âsi şeyh, göz önündeki, herkesin bildiği ve söylediği her hakikati ya inkâr veya saçma sapan bir surette tevil etmek istiyen bir adamdı. Sergerde şeyhin «Elâziz cephe kumandanı Şeyh Şerif idi» sözüne karşı, Şeyh Şerif, kendisinin Elâziz cephe kumandanı olmadığını ve ancak Şeyh Said'in büyük zoru ile Şeyh Celâl ve Ali'nin arkadaşlığında olarak oraya gittiğini söylüyordu.

Buna karşı Şeyh Said, eski ifadesinde durarak, doğrudan doğruya Şeyh Şerif'e ilk önce Gazik cephesi kumandanlığı vazifesini verdiğini, sonra harekâtın genişletilmesi lüzumu görülünce de Palo ve Elâziz cephelerinin kumandanlığı emrini vermiş olduğunu, Şeyh Celâl ve Ali'ye böyle bir emir vermediğini ve Şeyh Şerif'in böyle kumandan tayin edilmesinin sebebi olarak da onun Rus muharebesinde alay kumandanlığı yapmış olduğunu bildiriyordu.

Şeyh Şerif'e ne diyeceği sorulunca:

«– Ben kumandan olmadım. Cebren kerhen, korkudan Şeyh Celâl maiyetinde gittim Elâziz'e.» demekte inat ediyordu.

Şeyh İsmail ise kendisinin Şeyh Said'e iltihak ve iştirak etmediğini, ancak; koyunları gasbolununca onları kurtarmak için gittiğini ve

kardeşi Abdüllâtif için şeyhin dört adam gönderdiğini ve cebren götürüldüğünü söylüyordu.

Şeyh Said'den bu cihet sorulunca gerek İsmail ve gerekse kardeşi Abdüllâtif'in zorla istenmiş olmadığını, kendilerinin geldiklerini, Şeyh İsmail'in kendilerine Pirialiyan'da katıldıklarını ve kendi emrinde çalıştıklarını, Diyarbekir baskın ve hücumunda dahi beraber bulunduklarını söyledi.

Bunun üzerine Şeyh İsmail, Şeyh Said'e karşılık olarak; buluşmalarının Pirialiyan'da değil İbkan'da olduğunu, ama harekâta katılmadığını söyledi.

Bu yüzleştirme soruları sırasında, Vartolu mütekait binbaşı Kasım Bey Şeyh Şerif'e dedi ki:

«– Şeyh Şerif! ne için hakikati saklıyorsun? Şeyh Sait sana emir vermeseydi bile, sen bu ihtilâlde kendi başına ve kendi kuvvetinizle bu işe yine iştirak ederdiniz zannederim. Gerçi seni birinci görüşümdür. Fakat, bu fikir etrafında yedi sene evvel birisine yazdığınız bir mektubu gözümle gördüm ve okudum...

Kasım Bey'in sözünü kesen Şeyh Şerif:

«– Ben size mi yazdım?.» diye sordu.

Kasım Bey de:

«– Hayır, bana değil, başkasına yazmıştın ve hattâ mektubun altında birinci alay kumandanı kaymakam Mehmet Şerif imzasını atmış idin ki, adam bana gösterince, ben «bu kimdir?» diye sordumdu. O da cevap olarak «Şeyh Şerif'tir» cevabını vermişti.»

Bu söz üzerine Şeyh Şerif:

«Hayır görmedim» demekle yetindi. Yüzleştirme zaptı kendilerine imzalattırıldı.

# İsyanın sebepleri neymiş?

Mahkemede, Şeyh Said grubunun muhakemelerinin yapılmasına başlandığı zaman, Müddeiumumîliğin iddianameleri okunduktan sonra, önce Şeyh Said'in sorgusu yapıldı. Mahkeme reisi sordu;

– Kaç yaşındasınız, nerede tahsil gördünüz?..

– Altmış küsur yaşındayım. Muş, Malazgirt, Hınıs ve Palo'da tahsil ettim. Medresede okudum. Palo'da amcam Şeyh Hasan yanında, Muş'da Müftü Mehmet Emin Efendi, Malazgirt'de Abdülhalim ve Hınıs'da Musa Efendiler yanında okudum.

İsyan harekâtını nasıl düşündünüz, nasıl buldunuz, sizi teşvik edenler mi vardı? Yoksa ilham mı vaki oldu?..

– Hâşâ ilham.. İlham vaki olmadı. Kitaplarda gördük. İmam ne vakit şeriatın ahkâmını icra etmezse üzerine kıyam vaciptir. Hükûmete şeriat meselesini anlatmak istedik. Hiç olmazsa bir kısmının icrasını talep edecektik. Allah'ın kaderi beni bu işe düşürdü. İçine bir düştüm, bir daha çıkamadım.

– Bu kıyamın hiç şartları yok mu?..

– Bunun şartları nedir? Şartlarını bilmiyorum. Şer'an vaciptir biliyorum.

Bu halin imamdan vukuunda bir Müslüman kıyam mı eder?.

– Benim de niyetim böyle değildi. Bilmecburiye oldu.

Kıyamınızın esbabı nedir, onu söyleyiniz?.

– Şeriat meselesi. Bir de Sebilürreşad'ın yazdıkları hiddetimizi artırıyordu, bizi teşvik ediyordu. Biz bu fikri yazı ile halletmek için gidip münakaşai ilmiye yapayım dedim ve bazı rüfeka bulmak istiyordum. Fakat, kaderi ilâhi beni Piran'a sürükledi.

– Şeyh efendi bunları bırakın kıyamınızın sebeplerini muhtasaran söyleyiniz.

– Kıyamımızın esbabı Piran'da bir vak'a oldu, müsademe oldu. Taraflardan mecruhlar oldu. Bu da bana atfolundu. Halbuki ben, mülâzim efendiye üç kere rica ettim ve herifler telâkı selâse (üç boşanma) ile yemin etmişler, ısrar etmeyiniz, diye rica ettim. Sonra sekiz tanesini bırakmış iki tanesini tevkif etmiş.

– Piran'a gelmezden evvel de din meselesinden dolayı kıyamı tasavvur ediyordunuz değil mi?

– Kalbimde tasavvur ediyordum, lâkin muharebe suretiyle değil. Risale yazıp şeriat ahkâmını tasrih edip kanunları da şer'a mutabık bir şekilde talep etmek istedik. Meclis-i Mebusana göndermek istedim.

– Ne için yapmadınız böyle.. Bir risale yazmadınız?

– Allahın kaderi bırakmadı Piran vak'ası çıktı önünü alamadık.

– Şeriat ahkâmı icra edilmiyor diye isyan ettiniz demek.

– İmam şeriat ahkâmını icra etmezse, dedim. Bu isyanın cevazına delildir. Vakta ki vukubuldu işte şeriat da vaciptir, diyor hiç olmazsa günahkâr olmayız, dedim.

– Şeyh efendi siz buyurdunuz ki; Müslümanlar biribirinin kardeşidir. Müslümanı Müslüman üzerine kıtale sevketmek caiz midir?

– Evet yekdiğerinin kardeşidir. İmama kıyam etmek muharebeyi intaç etmez mi? Kitap öyle diyor.

– İslâmlar mademki kardeştiler. Nasıl oldu da siz Müslümanları biribiri üzerine kıtale sevkettiniz?

– Ya.. Hazret-i Ali.. Muharebe ettikleri adam Müslüman değil miydi. Yine kardeş kalır.

– Siz icmai ümmet ile intihap edilmiş bir reisicumhur, bir meclis-i mebusan ve bir de heyet-i vekile varken, bunlara dinde gördüğünüz kayıtsızlığı bildirmeden Müslümanları ne için kıt'ale sevkettiniz?

– E... Kıt'ale ben sevketmek istemedim. Bu zevata da yazamadım, niyette kaldı, kader bırakmadı. Kavgaya düştük, iş elimize geçti..

– Bu kıyamınızı vacip görüyorsunuz küffar İslâm beldelerini çiğnerken cihat nedir?

– O da cihattır. Farzdır evet.. Belli..

– Yunan bütün memleketimizi çiğnerken ne için bu topladığınız dört bin kişi ile Yunan üzerine yürümediniz?

– O zaman yine giderdik, vaktimiz yoktu. O zaman biz çok perişandık. Vaktimiz olsaydı durmazdık.. Balkan muharebesinde müheyya olduk istemediler. Bu muharebede muhacir, fakir idik.

Bu isyanı kimlerle ve nerede hazırladınız?

– Tertibatı evvel yoktu. Piran vak'asında alevlendi. Biz de düşdük içine ve işe başladık. Ben, Lice'ye geldim hiçbir suretle kimseye birşey dememiştim. Bu vak'adan önce idi kimseye gizli, aşikâr bir şey söylememiştim.

– Mahdumunuz Ali Rıza Efendi'nin İstanbul'dan gelmesinden kaç gün sonra bu kıyam vaki oldu?.

– Ali Rıza İstanbul'dan geldikten takriben bir ay sonra oldu.

–Mahdumunuz İstanbul'da bu isyan meselesini kimlerle görüşmüş ve size ne haberler getirdi?..

– İsyan meselesinden İstanbul'da katiyen bir şey işitmemiş. Hattâ Erzurum'a geldim. Halit Bey'i bekledim gelmedi. Oğlu geldi ve babasının mahpus olduğunu söyledi. İşitmemiştim.

– Mahdumunuz İstanbul'dan geldikten sonra şeriat şöyle olmuş, böyle olmuş diye herhalde bir şeyler söylemiştir zannederim.

– İstanbul'da Hınıs Kürtlerinden Reşit namında birisine misafir olmuş ve Seyyit Abdülkadir Efendi'yi ziyaret etmiş..

– İstanbul'a ne maksatla gitmiştir?

– Ağnam götürmüştü. Halep tacirlerine verilir.

– Oğlunuzun avdetinde nerede birleştiniz?

– İstanbul'dan avdette Şuşar'da yerleştim.

– Jandarmalar geldi, adamlar vuruldu, bu isyan vaki oldu dediniz. böyle midir yoksa başka sebeple başka şekilde midir?

– Jandarmalar vurulmasaydı o vacibi kitabeten icra edecektim.

– Size ne idi, jandarmalar vazifelerini yapıyor diye bütün halkı isyana kaldırdınız?

– Hayır bence bir şey yoktu. Bir niza vukubulur, bunlar yemin etmiş, siz ısrar ediyorsunuz yapmayınız, dedim.

– Sizin bu nasihatleriniz üzerine bir şey oldu mu?..

– Ya... Vuruştular..

– Vuruştular diye size ne oldu da halkı kıyam ettirdiniz?

– Ben köyden çıktım gittim. Kıyamet koptu olunca ben de başına geçtim..

– O kıyametten sonra mı başına geçtiniz?

– Ben Darahini'ye girmezden evvel orayı muhasara ediyorlardı. Jandarma meselesi olmasaydı kitabeten hitabeten belki bir sene sonra olurdu, belki altı ay sonra olurdu, belki olmazdı.

– Jandarma meselesi tasavvur ve tasmim ettiğimiz fiile bir vesile oldu. O olmasaydı altı ay sonra olacaktı öyle mi?..

– Hayır o olmasaydı belki olmazdı. Allah Tealâ kader etseydi olurdu..

– Her şeyi kaza ve kadere atfediyorsunuz irade-i cüz'iyenizi inkâr mı ediyorsunuz.

– Hayır ihtiyar da var tabiî.. Ben de boş değilim.. Benim de dahlim var tabi. İnkâr etmiyorum.

– İsyanı yalnız başınıza yaptığınızı zannetmiyorum. Herhalde sizi teşvik eden vardır.

– Ne hariçten, ne dahilden bir teşvik eden yoktur. Hariçten maksadım ecnebilerdir.

– Bu kıyam ve isyanı yalnız siz mi düşündünüz?

– Evet benim fikrimde vardı. Ulema, fudala, ukalayı göreyim dedim. Din ahkâmı metrûk oldu onları istiyelim dedim. Öyle umut ediyorduk.

– Ukalâ ile ulema ile müşavere ettiniz mi?

– Müşavere etmedim, edemedim. Vakit kalmadı, bu iş zuhur etti.

– Israrla Diyarbekir'i zaptetmek fikri size nereden geldi. Diyarbekir'i zapdetseydiniz ne olacaktı?

– Bizim rızkımız, nasibimiz bu tarafa düşmüştü Lice tarafına geldik. Daha nereye gideydim..

Reis, Şeyh Said'e sordu:

– Bir mektubunuzda fetih tâbiri kullanıyorsunuz neden?

– Her neresi alınsa fetih deriz..

– Mektuplarınızda Emîr-ül-Mücahidin diyorsunuz. Kendi kendine Emîr-ül-Mücahidin namını alır mı bir insan?.

– Önce Emîr-ül Mücahidin yazıyordum. Azameti kendime lâyık görmedim. Sonra Hâdim-ül-Mücahidîn dedim ve hâdim oldum.

– Diyarbekir'i zaptedebileceğinize inanarak mı hücum ettiniz?

– Diyarbekir'e hücum taraftarı değildim. Fakat, bazı ağavat taraftar idi.

– Onlar kimlerdi. İsimlerini söyleyiniz?

– Salih Bey (Hanili Salih Bey) taraftardı.

– Başka kim vardı?

– Başka kim vardı, bilmiyorum...

– Bir hücumla burayı zaptedemiyeceğinizi anlamışsınız. Muvaffakiyetini teshil edecek şey ne idi ki hücum ettiniz?.

– Diyorduk.. birkaç harp vukubulmuştu, muvaffakiyet Kürtlerde idi. Yine öyle olur zannettik, fakat; olmadı..

– Şehir dahili ile muhabereniz var mıydı?

– Diyarbekir dahili ile muhaberemiz yoktu. Yalnız ahalisinin çoğunun şeriat taraftarı ve dine meyyal olduğunu biliyorduk.

– Diyarbekir dahilinden muavenetten umudunuz var mıydı? Kimlerden umud ediyordunuz?

– Muavenetten umutlu idik efendim. Ahaliden ümit vardır.

– Cemil Paşazâdeler ve Nakip Bey meyyaldir diyorlar. Neye meyyaldir?

– Ben kimseyi tanımam. İşittiğime göre Nakip, Cemil Paşazâdeler şeriate meyyaldir, diyorlardı. Ben, kendilerini hiç tanımam. Şeriatin îlâsına meyyaldir diyorlardı. Binaenaleyh seninle beraber olurlar diyorlardı. Doğru mu, değil mi bilmem. Ben hiç birisini tanımam.

– Meyyaldir diye söyliyenler kimlerdi size?.

– Ağavat muhtarlar söylüyorlardı. Salih Bey'den de işitiyordum.

– Salih Bey'in bu zatlarla muhaberesi var mı?

– Bilmem.. Zannederim yoktur.

– Size böyle mühim bir haber verilse tetkik, tahkik etmez misiniz?.

– Öyle yalanlar söyleniyordu ki; ne haddi vardı, ne hesabı.. Muş, Bitlis işgal olmuş diye haberler geliyordu. Sonra yalan olduğu çıkıyordu. Ne postamız vardı, ne irtibat vardı.

– Bir şey yokken bu kadar Muhammed ümmetinin kanını döktürmek caiz miydi şeyh efendi?.

– Günahtır filhakika. Fakat, ben fetva almıştım. Yoksa yapmazdım. Zaten olmuştu. Darahani'ye hücum etmişlerdi Hani'de de vukuat oldu.

– Emîr-ül-Mücahidîn olan bir adam muvaffak olacağını anlamadan Diyarbekir'e saldırır mı?

– Ben muvaffak olmayacağımı ne bilirdim. Önce de Hani meselesinde halimiz yine böyle idi. Muvaffak olduk.

– Demek ki, Diyarbekir için bir tertibatınız vardı?.

– Hayır, tertibatımız yoktu. Yine eskisi gibiydi.

– Tertibatsız böyle kan akıtılır mı şeyh efendi?

– Şeriati inşallah tamir ederiz, bir miktar telefat olsa da yine şeriat içindir dedik.

(Bir mektup okunduktan sonra)

– Bakınız Siverek'den bir heyet geldiğini de söylüyorsunuz o heyet kimlerdi?

– Bu mektubu ben, elimle yazmadım. Filhakika imza benimdir. Fakat; hangi heyettir bilmem.. Ben, Şeyh Eyüp'ü görmedim. Eyyüp Ağa namında bir adam vardı onu heyet sayarsanız bilmem..

– Kumandanlarınızdan birini Siverek'e göndermediniz mi?.

– Habeşli hanına gönderdim.

– Kimdi o giden?.

– Hâmid Bey, Mehmet Bey idi. Bunları gönderdim.

Heyeti bilmiyorum.

– Bunlara Siverek'ten bir heyet gelmiş iltihak edeceğiz diye. Bunların kumandanları kimlerdi?

– Kumandanlarımız; köylerin muhtarları.

– Elâziz'e hücum eden kuvvetinizin kumandanı kimdir?.

– Elâziz kumandanı Şeyh Şerif'i tayin etmiştim. Evet budur.

– Başka kimlerdi kumandanlarınız?..

– Garp cephesini de Şeyh Şerif'e verdim. Palo'ya kadar da gidebilirsin dedim. Melekânlı Şeyh Abdullah'ı da Varto cephesine tayin etmiştim. Şeyh Hasan'a da Kiğı cephesini vermiştim. Şeyh Hasan burada yoktur. Ağavat, muhtarlar ve âşair idi. Benim muvazzaf askerlerim yoktu. Kendilerine sipariş yazdım.

– Diyarbekir'e girdikten sonra ne yapacaktınız?.

– Maksadımız, Diyarbekir'e girdikten sonra bir takım adamları toplayıp ulema, ve fudalayı toplayıp hükûmetimizle muhabere edecektik. Men'i müskiratı tatbik ettirecek, medreseleri açtıracaktık. Vakit kalmadı.

– İsyan edip de bir kıta zaptederek hükûmete şöyle yapın, böyle yapın diyeceğine isyandan önce müracaat etseydin ve hükûmet talebinizi kabul etmeseydi ne olacaktı?

– Hükûmet kabul etmeseydi günahtan kurtulurduk. Evimizde otururduk önce hükûmete yazsa idim ve kabul etmeseydi hicret isterdik ve hicret izni vermeseydi günah bizden giderdi, otururduk.

– Fetihten sonra mustakil bir Kürdistan krallığı yapacaksınız öyle mi?

– Krallık falan bizim niyetimizde yoktu. Şeriat ahkâmını tatbikti. Ben ne riyaset kabul ederdim, ne de elimden gelirdi.

– Bu kadar kan döktükten sonra nedamet olur mu?

– Bilmem.. O kadar düşünmedim.

# Şeyh Said'in itirafları

*(Cumhuriyet hükûmetinin dinsizliğinden bahseden bir beyanname kasdedilerek)* Reis sordu:

– Burada bir beyanname var biliyor musunuz?.. *(Beyanname okunduktan sonra):*

– Bu beyannameden benim haberim yok. Kim yazmış bilmiyorum.

– Bunda diyorsunuz ki; bazı dindar mebuslar var fakat; dinsizler de var. Onlara dinsiz diyebilir misiniz?

– Beyanname öyle demiş. Ben o fikirde değilim. Hepsi dindardır. Fakat; bazısı dine çok hizmet eder, bazısı az eder. Sarahatle küfrünü kulağımla duysam tekfir ederim.

– Sizden ve benden daha çok mutekit olan Müslüman askerine kurşun atılır mi?

– Evet o da İslâm askeridir. Kıyam fikrimizce cihattır.

– Siz yalnız kendi reyinizle kıyam ediyorsunuz. Lâzım gelirdi ki; fudala ile müşavere edesiniz. Siz müçtehit misiniz?

– Hayır müçtehit değilim. Fakat; ben böyle anladım. Ahkâm-ı şer'iyemizin hepsi değil çokları metrûktur.

– Mademki müçtehit değilsiniz şeriat yoktur diye ayaklanmamalı idiniz.

– Nihayeti nasıl olacağını düşünmedim. Meclis-i Mebusan'ın da kısmı azamı dindardır taleplerimizi kabul ederler, medreseleri açarlar dedik. Tabiî vakti saadet kadar olmazsa da bir derece iyileşir dedik..

– Düşünmediniz mi ki, bu kıyamı Türkiye Cumhuriyeti askerle bastırır bizi imha ederler diye.. Bu cür'eti size veren ne idi?

– Delilimiz yoktu. Bu kadar askeri bir süratle sevkedeceklerini zannetmiyorduk.

– Sonra mı anladınız?.

– Şimdi anladım.. Beli..

– Siz bunu (kıyam meselesini) tarihte görmüşsünüz ama bugünle o güne birbirine kıyas etmişsiniz ve sonra da öyle olmadığını anlamışsınız değil mi?..

– Bize sorsaydılar, niçin isyan ediyorsunuz derlerdi, biz de söylerdik, onlar da kısmen kabul ederlerdi. Biz de müteşekkir olurduk. Evvelce düşünseydik daha iyi olurdu.

Bundan sonra, âzadan Ali Saip Bey (Ursavaş) reisten söz alarak sorguya başladı;

– Şeyh Sait Efendi bu isyan (musammem) miydi, yoksa (tasavvur)suz mu oldu. Bunun esası nedir?..

– Esasanı kime atf edeyim?..

– Lice'ye yazdığın bir mektuba nazaran bunu önceden düşündüğün anlaşılıyor.

– O yazı benim değildir. İmza benim. O ifade de zaten benim değildir. (Beden)den çıkmak ne demektir?

– Mektupta ah Türkler kaleden dışarı çıksalar intikam alırdık filân deniyor onu imza ederken okumadın mı?

– Okur yazarım. Aklıma gelmiyor. Vallahi o intikam meselesini bilmem.. diyorlardı; Diyarbekir'de kale olmasaydı şöyle alır, böyle keserdik diyorlardı. Onu demek istedim.

– Piran'a gelinceye kadar fikrinde isyan yoktu. Hani'ye geldiğin zaman da böyledir diyorsun. Pek iyi.. Mustafa Bey'le Hamdi Bey'i neden barıştırmaya çalıştın?

– Mustafa Bey'le Hamdi Bey'i din için barıştırdım. Birbirleri aleyhinde mütemadiyen uğraşıp duruyorlardı. Müslümanlık namına barıştırdım.

– Bunların arasında senelerden beri kin, düşmanlık vardır. Eskiden gelmeyip de vak'adan birkaç gün önce gelmeniz bunda bir düşünceniz olduğunu isbat etmez mi?

– Öyle tesadüfî oldu. Lice'de de birisini barıştırdım. Bunlar hep tesadüftür.

– Muallim Fahri Efendi'yi katlettirdim diyorsun öyle mi? Sonra isyana ben karar verdim dedin. Vaktiyle düşünülüp konuşulmuş bir şey olmasa nasıl olur da, seni bu havalide kimse tanımazken, nasıl Diyarbekir'e hücum ettin?. Vaktiyle düşünülmüş, karar verilmiş demek..

– Hayır ben öyle bir şey demedim. Muallim Fahri Efendi Piranlıdır. Asker tarafından vuruldu. O vak'a oldu ben de ileri vardım. Allah'ın kaderi oldu ben de içinde idim.

Eğer düşünülmüş, tertip edilmişse, eğer öyle bir şey vaki ise zaten malûm...

– Şeriat işini on beş sene, yirmi sene evvel neye düşünmedin, neye müracaat etmedin?.

– Evvel de düşündük. Fakat; Allah Tealâ kader etmemiş, vakit ve saati tekmil olmamıştı.

– Kabahati bir taraftan jandarma zabitine yüklüyorsun bir taraftan da Allah emretti diyorsun. Allah sana isyan et mi dedi?.

– Ben içindeyim, işin başına geçtim kendi aklıma nasihat ve vaazederdim esirleri incitmeyiniz derdim.

– Senin medresen var mıydı. Medresede sen mi hocalık ederdin. Medresen kapandı mı?

– Medresem vardı. Müderrisim vardı. Kapandı, resmen kapattılar.

– İsyan ettiğin zaman, askeri Müslüman askeri olarak mı görüyordun yoksa kâfir askeri mi?.

– Hayır Müslüman askeri olarak telâkki ettim.

– Şeriat ahkâmına göre şahıs menfaatleri umumî menfaatlere tercih etmek (üstün tutmak) caiz midir?

– Hayır şahsî menfaat umumî menfaatlere (tercih) edilemez. Şeriata muhaliftir.

– Ya sen Şeyh Şerife yazdığın bir mektupta nefsin her şeyden mukaddes olduğunu yazıyorsun..

Bu mektup okundu.

Şeyh Said'in, Şeyh Şerif'e yazdığı mektup şu idi:

*Şeyh Şerif Efendi'ye*

«Selâm ve dualar eylerim. Fişeklerin noksan ve yokluğundan cepheyi Belkini Dağına aldım. Bu tarafta asker-i rum ziyadedir. Eğer helâkimizi mucip bir mâni yok ise Karacöl'den geri çekilesiniz ve bir miktar kâfi kuvveti bize gönderesiniz. Ve Şeyh Hüseyin ile beraber güzelce Munbasut olarak yazasınız.

Dersim ne haldedir. Lehimize veya aleyhimizedir? Bugün bizi.,ı hayatımızı düşün. Kimsenin hayat ve malını düşünme. Biz mahvolduktan sonra gayrin hayat ve malı bize ne fayda verir. Nefis, gayrin üzerine mukaddemdir.

Cümle harp arkadaşlarımıza selâm ve dualer eylerim.»

*7 Ramazan 1343*

*Hâdim-ül-Mücâhidîn*
*Muhammet Sait El-Nakşibendî*

Şeyh Said'in cevabı:

– Ben onu yazdım. Benim cepheme gelmesini isterdim.

– Sen Emir-ül-Mücâhidîn idin emrederdin gelirdi.

– Hayır öyle değil herkes kendi keyfine.

– Şeriat ahkâmına emir verdiniz demek. Bu sizce doğru mudur?

– Dersimliler ile muharebeye gittiler diye duymuştum. Bir de zarurette kalmıştım. Buraya gelmesi için yazdım. O vakit Dersim'de idi.

– Siz şeriat ahkâmının tatbiki için ayaklandığınızı söylüyorsunuz. Sonra da ona muhalif olarak nefsin her şeye müreccah ve her şeyden mukaddes olduğunu yazıyorsunuz?

– Nefisten murad; orayı terkedip buraya gel demek istedim. Umumî menfaat burada idi. Ya müdafaa edelim veya kaçalım dedim. Biz telef olduktan sonra sizin orada lüzumunuz yoktur demek istedim. Biz reis idik reisin yok olması, ölümü umumun menfaatlerine mugayir değil miydi?

– Senin şahsının zararından başkasına zarar gelir mi?..

– Şeyh Şerif'e zarar gelirdi. Şeyh Şerife soruluyor:

– Şeyh Şerif şeyhe zarar gelse sana da zarar gelir miydi?

– Şeyh Şerif cevap veriyor:

– Kimin kime zararı olur. Mektubu aldım Dersimlilere karşı durmuştuk.

Reis, tekrar Şeyh Said'e soruyor:

– Şeyh Sait Efendi, siz elinizle top mermisi tutuyor, üfliyerek tayyareyi yere attırıyor muşsunuz öyle mi?

– Ne o doğrudur, ne de o.. Bunu kim söylemiş ise yalandır.

– Asker-i rumî nedir?

– Kürtler biz, Türk askerine asker-i rum deriz. Tabirdir, öyle deriz.

– Riyaseti kabul etmiyorsun ve bu vak'a musammem değildi diyorsun. Seni kim reis yaptı?

– Kendim reis oldum.

– Tesadüfün ve hâdiselerin yarattığı bir yerde isyan zuhura geldi, ben de karıştım diyorsun. Halbuki, isyandan üç ay önce yollara düşmüşsün. Ne için bu seyahat?

– Biz çıktık. Lâkin, divan-ı harp Bitlis'e şahadet için beni istediler. Şeyh Abdülbaki'ye yazdım benim ifademi burada alsınlar müsaade alırım dedim. Müsaade edildiğine dair haber geldi. Hınıs mahkemesinde ifademi aldılar memleketin kışı uzundur. «Palo»ya gelip kalmak istedim.

– Hangi ayda çıktınız. Kışın en şiddetli zamanı değil mi?.

– Kânunuevvel (Aralık) da çıktım.

– Yaşlı bir insan kış günü böyle uzun seyahate çıkar mı. İlk ve sonbaharda veya yazın çıkmadınız. Böyle bir zaman daha münasip değil miydi?

– Günde üç saat gidiyordum, ziyade gitmiyorduk yerler müsait değildi, odun ve ateş de yoktu. Yazın ticaret ve ziraatle meşgulüz Kanunuevvel (Aralık) muattaliyyet (durgunluk) zamanıdır. İş yoktur.

– O zamandan isyan hâdisesine kadar ne kadar zaman geçti?.

– İki aydan ziyade geçti.

– Aradan çok geçmeden ayaklanma oluyor. Dediniz ki «Sebilürreşat» okuyorsunuz. Demek ki ondan ilham aldınız, tasavvur ettiniz ve sonra da isyan ettiniz.

– O fikrimde vardı. Patlatmak niyetimizde yoktu. Fakat patladı.

– Oğlunuz İstanbul'a neden Halep'den gitti?

– Halep'e ticaret için gitmişti. Parasını İstanbul'a poliçe vermişlerdi. İstanbul'a gitti parasını aldı, geldi.

– İstanbul'a Halep'den gitti ve oralarda bazı kimselerle görüştü, size söyledi siz de isyana kalktınız öyle mi?..

– O geldiğinde ben çıkmıştım. Dışarıda idim Şusar'da birleştik. İsyandan aşağı yukarı kırk gün önce idi.

– Diyarbekir'e hücumunuzun sebebini sorduk. Yolumuzun üzerine düştü dediniz böyle midir?

– Diyarbekir yakın vilâyet olduğundan, cephane çok olduğundan, hususiyle cephane almak için buraya girmek istedik.

– Diyarbekir'de kolordu var, sur var. Neden Dersim'e gitmediniz de Diyarbekir'e geldiniz.

– Dersim'e neye gidelim?.

– Diyarbekir hücumundan sonra ne gibi hareketlerde bulundunuz?

– Çapakçur'a ve Darahini'ye geldik. Licelilerin istikbale geldiğini gördüm. Lice'ye gitmeğe benim niyetim yoktu. Ondan sonra Kürtlere izin verdim, evlerine gönderdim. Ekil'e gittim. Maden ve Ergani'nin işgallerini orada duydum.

– Karabahçe yolunda ne işiniz vardı?

– Oradan asker geliyordu onların hareketini bir müddet geciktirmek için adam gönderdim. Arkamızı tutmasınlar diye idi.

– Kim düşündü bunu? Yanınızda sakın bir erkân-ı harp olmasın?!

– Bu fikri veren; ağalardan (âşair) ağası idi. Nasıl rastgelse öyle yapardık. Müşavere ederdik, Siverek'den asker gelmiş kimi Kürt, kimi Türk'tür diyorlardı. Yezidi Haço (Hado) da var diyorlardı onlara taraf birkaç adam gönderdik.

– Haço veya Hado Kürt müdür? Şahsen tanır mısınız. O sizinle beraber değil miydi?.

– Hado bizim aleyhimizde idi.

– Siz o zaman nerede idiniz?

– O vakit ben, garp cephesinde Dengecik Köyünde idim.

– Hani'yi işgal ettiğiniz zaman Mustafa Bey, Salih Bey bana iltihak etti demiştiniz. Salih Bey size Diyarbekir'de iltihak edecek kimseler olduğunu söylemiş, bunlara Salih Bey bir haber göndermiş öyle mi, ne dersiniz?

– Hani'yi ben işgal etmedim, etmişler. Salih Bey'in haber gönderdiğini bilmiyorum. Yalnız bunların hapsedildiğini duymuştum.

– Salih Bey Molla Yusuf'u göndermiş haberiniz yok mu.

– Benim haberim yok. Molla Yusuf'tan filân haberim yok.

– Siz yalnız Kürtlerle mi iş görmek istiyordunuz. Eğin taraflarında Türkler ve büyük adamlar var. Onlarla neden muhabere, işbirliği yapmıyordunuz?

– Eğil tarafına Ergani'ye gittim Türkleri de davet ettim dinimize çalışalım diyorum.

– Onlar, sizinle beraber isyan ettiler mi?

– Tutan tutuyordu, tutmayan da tutmuyordu sözümü..

– Ergani'den Şevki efendi vardı. Hamit Ağa vardı, Hacı Hüsnü Efendi vardı. Türktürler. Meselâ onlar iştirak ettiler.

– Acaba bir cemiyet olduğunu işitiyor muydun?.

– Hayır. Böyle cemiyetlerden haberim yok. «Kürt Tealî Cemiyeti» neredir, muhaberatını temin eden kimlerdir hiç haberim yok.

– Diyarbekir'e geldiğinizde şehirde mahpus olduklarını işittikleriniz kimler imiş?.

– Dediler altmış kişi hapistir. Cemil Paşalar'dan beş kişi, bir de Nakib mahpustur dediler. Ben hiç birini tanımam.

– Size içeriden böyle mi haber verdiler?

– Hayır değil. Öyle böyle sözler. Herkes söylüyordu.

– İçeride muhabere vasıtanız kimlerdi?

– Diyarbekir içinden gelen, giden yoktu. Kimden haber aldılar bilmem. İçeri ile muhabere vasıtamız yoktu.

– Ergani'de yalnız Şevki Efendi ile mi görüştünüz?

– Ergani'ye gittim. İşgalinden iki gün sonra bütün ahali ile görüştüm. O da müttefikti. Bizimle beraber harbe iştirak edenler hep müttefikimizdir.

– Bunların birer beyleri, ağaları, reisleri var mıydı?

– Her âşiretin ağası vardır.

– Memurlardan kimler vardı?

– Kürt Tealî Cemiyetinden malûmatınız olmadığını söylediniz. Bitlisli Yusuf Ziya Bey'le neler görüştünüz?

– Yusuf Ziya'yı tanırım bana gelmişti. Ramazanda idi. Bitlisli Haydar Efendi Yusuf Ziya Bey'in Muşlu Reşit Bey'e ziyarete geldiğini bana söyledi. Kendisinden ders okumuştum. Tanıdım Yusuf Ziya'nın Bitlis mebusu olduğunu orada öğrendim. Bir saat kaldılar, çay içtiler ve kalktılar, gittiler.

– Yusuf Ziya size Kürt meselelerinden bir şey söylemedi mi?

– Bir müddet sonra bahar eyyamı idi Hınıs'a gelmişti. Benim köyüme misafir geldi. Orada açtı bu meseleyi ve dedi ki: Bir Kürdistan hükûmeti teşkil etmek üzereyiz.. Bu muhaldir dedim. Fikrim bunu kabul edemiyordu. Sonra Erzurum'a gitti.

– Erzurum'a kime gidiyordu?

– Benden para istedi, dört yüz not istedi, paramı Ali Rıza'ya vermiştim ona veremedim. Borcunu vermek üzere Erzurum'a gidiyorum dedi.

– Bu adam kimlerle iş görüyormuş size söylemiştir.

– Hayır.. Ben onun da umudunu kestim, kendi de kani oldu. Erzurum'dan avdetinde bir daha görmedim.

– Cibranlı Halit Bey'le bunun münasebeti var mı, Halit Bey'in tavsiyesiyle gezmedi mi?

– Bilmiyorum. Mebusan Meclisi için gezdiği zaman Halit Bey'in tavsiyesi vardır dediler.

– Kürdistan hükûmeti yapacağız dedi başka bir şey söylemedi mi?

– İzahatım yoktur. Bildiğim bir şey yok.. Muhaldir, olmaz dedim. Ne tedbiriniz var, ne de tertibiniz var dedim.

## Diyarbakır baskını nasıl olmuş?...

Şeyh Said'in mahkemedeki bu ifadeleriyle daha önce Müddeiumumîlikte alınmış olup muhakeme esnasında okunan ifadesinin bazı kısımlarında aykırılıklar görüldüğü için, iddia makamının talebiyle aşağıdaki sorulara devam edildi..

Şeyh Said'e Reis soruyor:

– Varto'dan Piran'a mı gittiniz?

– Varto'dan Piran'a gitmedim. Piran'a gittikten sonra Varto'ya gittim.

– İsyandan önce nerelere gittin?

– İsyan etmezden önce Çapakçur'dan Piran'a geldik.

– Lice'ye ne vakit gittin, Hani'ye ne vakit?

– Lice'ye Çapakçur'dan geldim, Lice'de iki gece kaldım, Hani'ye gittim sonra da Piran'a..

– Salih Bey seni yirmi beş atlı ile istikbale geldiği zaman nerede idin?

– Serdi'de idim. Hani'ye gitmeğe niyetim yoktu.

– O havaliden de on atlı ve silâhlı kimseler size davete geliyorlardı değil mi?

– Silâhlarını görmedim. Lâkin, kalabalıkta on silâhlı adam vardı.

– Seni karşılamaya gelenlerin silâhları yok mu idi?

– Bazılarında vardı, çoğunda yoktu.

– Piran ve Varto'ya sen ziyarete gidiyorsun, sen onların köylerine uğramadan, senin geldiğini duyanlar yollarda karşıya çıkıyorlar, seni köylerine davet ediyorlar. Bunun sebebi nedir?

– Bilmem.. Bazı sebepler var. Bunların bir kısmı da dedemin müntesipleri, müritleri idiler..

– Nereye gideceği belli olmayan bir kimseye karşı böyle atlı ve silâhlı olarak karşıya gelinir mi?

– Bu memlekette gelirler. Piran'a ben, her vakit gittiğimde iki, üç yüz kişi karşılamaya gelirler.

– Salih Bey'le eskiden muhabbetiniz var mıydı? Onun için mi geldi?

– Salih Bey'le eskiden tanışmam. Zannedersem onun için karşılamaya geldi.

– Hani'ye adam göndermeden Mustafa Bey, Salih Bey içeriden Hani'yi işgal et dediniz böyle midir?

– Kim işgal etti bilmem ben orada değildim.

– Hani'yi işgal için başka yerden gelen bir kuvvet var mıdır?

– Hariçten köylüler gelmiş, işgal etmişler diye duydum.

– Darahini ne vakit işgal edildi? Siz asker mi gönderdiniz, siz nerede bulunuyordunuz. Siz orada iken Darahini'nin işgali için emir verdiniz mi?

– Darahini işgalinde Çimetusi'de idim, işgal emri vermemiştim.

– Siz, Şeyh efendinin Piran'da bir vak'ası oluyor. Ondan sonra Diyarbekir'in, Hani'nin işgali için emir verdiniz mi?

– Verdim. Kâhkik'ten meselâ: Şeyh Abdullah'a, Şeyh Şerife, Şeyh Hasan'a emirler verdim. Darahini'yi ahali işgal etti.

– Hani'yi kim işgal etti?

– Hani'yi de ahali işgal etti.

– Ya ahali bunu düşünmüş ve size haber vermişlerdir veyahut sizden emir alarak işgal ettiler. Böyle de olsa bundan anlaşılır ki, vaka musammemdir.

– Bilmiyorum. Yalnız Piran vak'asıyla bu patladı ben de içinde idim. Sonra başına geçtim..

– Ne için bu vak'a Hani'nin, Diyarbekir'in işgaline sebep oluyor da, meselâ Sivas'da herhangi bir kasabanın işgaline sebep olmuyor?..

– Hani için ne emir verdim, ne kâğıt yazdım hiçbir şey..

– Demek ki önceden düşünülmüş, hazırlanmış bir harekettir bu..

– Allah ü Tealânın emriyle her yerde birden patladı. Biz de kaçamadık inkâr etmiyorum. Patladıktan sonra elimden geldiği kadar çalıştım.

– Sizin emriniz olmadan Hani işgal edilirse siz ne zannedersiniz?

– Ben yazmadım adam göndermedim ve bilmiyorum.

– Bu hareketiniz bir tertip eseri değil midir? İsyan her tarafta birden patlıyor bu size bir yakın zan vermez mi?

– Hayır.. Tertip eseri olamaz..

– Diyarbekir'e taarruzu kararlaştırdıktan sonra birinci hücumu yaptınız ve muvaffak olamadınız, çekildiniz ama kaç kişi girdi surdan içeriye şehre..

– Bizden, duyduğumuza göre seksen yüz kişi girmiş içeriye..

– Bunlardan ne kadarı maktul düşmüş, ne kadarı kurtulmuştu? Ve kurtulanlar ne oldular?..

– Altmış kişi maktul düşmüş, kurtulanlar da geldiler. Aşiretlere iltihak etmişlerdir.

– Gerisi ne oldu?

– Mecruh mu, maktul mu, esir mi oldular bilmiyorum.

– Bu haberleri ve olayı nereden, nasıl aldınız?

– Kurtulanlardan aldım.

– Başka ne haberler getirdiler size bunlar?

– Başka haber getirmediler. Yalnız ateş yağdırdılar biz de kaçtık dediler..

– Diyarbekir sur içinde olduğundan, top vesaire de bulunduğundan ben bu işe taraftar değildim demiştiniz. Birinci taarruzda başınızı surlara vurdunuz, hezimete uğradınız, ikinci defa hücuma hazırlanmadaki maksat ve gaye ne idi?

– İkinci defa Diyarbekir'e hücum asıl maksadımız değildi. Mardin yolunu tutmaktı, muhasara etmekti.

– Bu kararı verirken kimlerle beraberdiniz?.

– Ben vardım ve tanımadığım birçok adamlar da vardı. Diyarbekir ağalarını tanımam. Salih Bey ve Mustafa Bey de vardı.

– Daha kimler vardı isimlerini söyleyiniz.

– Tel Ala vardı. Mağlûp olunca bu tarafa geçtik. Son defa da garp tarafında idik.

– Türkan, Lice ve Hani ağalarıyla müşavere ettiğinizi de söylemiştiniz bunları görmeden mi müşavere ettiniz? Müşavere ettiklerinizin bu ağaların da isimlerini söyleyiniz.

– Benimle beraber olanlardı. Bir iki Eğil beyleri, Türkânlılardan Reşit Ağa, Fettah Kâhya ve Mehmet Ağa da vardı. Hani'den Salih ve Mustafa Beyler de bu tarafı tahkim ediyorlardı.

– Salih ve Mustafa Beyler bu husustaki rey ve tedbirlerini söylemediler mi?

– Zannederim ki, onların haberi vardı. Fakat; aklıma gelmiyor.

– Molla Yusuf ismi nereden hatırında kalıyor bu maruf bir adam değildir.

– Bizim defter, kitap yok ki kaydedeyim.

– Hacı Musa Bey'i tanır mısın?

– Hacı Musa Bey'i Medine'de gördüm yirmi iki sene oldu.

– Muhabereniz yok muydu onunla?

– Ne mükâtebe ve ne muhabere.. Hiç görüşmedim.

– Hasenanlı Halit Bey'i?

– Halit Bey'le de muhaberem yoktur. O bize yakındır.

– Cibranlı Halit Bey.. Bununla tanışır mısınız?.

– Cibranlı Halit Bey'le tanışırım.

– Hasenanlı Halit Bey'le de tanışır mısın?.

– Hanesanlı Halit Bey'i de gördüm. Ondan sonra hiç görüşmedim. Bir kere kasabaya geldi, bir müddet gördüm. Elimi öptü gitti. Harem tarafında idim.

– Onun köyü neresi, ne için Hınıs'a gelmişti, kaç gün kaldı Hınıs'da?

– Kap'lıdır. Bulanıktan Hınıs'a gelmişti. Aşar iltizam etmişti bir iki gece, zannederim, Hınıs'da kaldı.

– Hasenanlı Halit Bey Hınıs'a gelsin, iki gün kalsın da yalnız senin evine gelip, elini öpüp dönsün bu mümkün müdür?

– O kadar dostluğumuz yoktur. Kasaba zaten küçüktür. Ondan sonra daha görüşmedim.

– Cibranlı Halit Bey'le nerede görüştünüz? Yanınızda kimler vardı?..

– Halit Bey'le bu bahar Erzurum'da görüştüm. Para almak üzere Erzurum'a gitmiştim orada kendi divanında görüştüm.

– Şeriattan, devlet idaresinden bahsetmedi mi Halit Bey?.

– Bir şey konuşmadık. Şeriattan bahsettik. Akâitten toplama Kürtçe bir tercüme yapmıştı. Bana gösterdi, okudum. O kadar..

– Bu fikir benim içimde vardı, müteessir oluyordum dediniz. Böyle bir adam görünce insan bu fikrini nasihat kabilinden olsun açmaz mıydı?

– Nasihat kabilinden... Gazetelerde herhangi birisi muhalif-i şeriat bir şey bana gösterirdi.

– İrşat için Varto'ya, isyandan iki ay evvel falan gelmedin mi?..

– Kıyamdan önce hiç varmadım.

– Darahini'ye de gitmediniz mi?

– Darahini'ye Yusuf'a geldim. Beraberimde beş, on kişi vardı.

– Orada kimlerle görüştün?.

– Yusuf Ağa'ya misafir oldum. Ertesi günü Mehmet Ağa'ya gittik. Vali Bey'i de ziyaret ettim sonra geldim.

– Vali ile ne görüştünüz?

– Vali âb ve havasının fena olduğundan, rahatsızlığından bahsetti. Sıtmadan bahsetti.

– Cibranlı ve Hasenanlı Halit Beyler bir Kürdistan hükûmeti kurmak istiyorlarmış ve her tarafa bu suretle haberler gönderiyorlarmış size bu hususta bir haber göndermediler mi?..

– Haber göndermediler. Yalnız, Yusuf Ziya bu şeylerden bir nebze açtı, ben kapattım.

– Ne vakit idi bu şeyh efendi?

– İki sene evveldi ilkbaharda idi. İsyandan bahsetti, ittifak edelim dedi. Ayrılarak bir hükûmet teşkil edelim dedi. İttifak edersek bir şey yaparız diyordu.

– Bunu işittiğin zaman bu iş nasıl olur diye sormadınız mı?.

– Ben dedim: Kürdistan'da bütün ahalî ittifak edemez dedim. Bitlis'te cephane çoktur, asker de yoktur dedim. Onun imkânsızlığından bahsettim..

– Parayı nereden bulacaklarını sormadınız mı?.

– Para meselesini sormadım.

## Şeyh Said'in damadı Şeyh Abdullah

Büyük bir salonu hınca hınç dolduran, seksen küsur insandan ibaret sanıklar grubunun hep bir arada muhakemelerinin yapıldığı günlerde dinleyici mahallerini kesif bir surette dolduran yurttaşların, âdeta nefes almaktan çekinir gibi ibretli bir hayret içinde dinledikleri bu uzun soru ve cevaplar böyle sürüp giderken zaman zaman, gerektikçe mahkeme huzurunda hazır bulunan diğer sanıklara da sorular soruluyordu.

Bu arada «Mücahitler» reisi Şeyh Said'in damadı, cephe kumandanlarından Melikânlı Şeyh Abdullah'ın ilk ifadesi okunduktan sonra mahkeme reisi tarafından damat şeyhe şu sualler soruldu:

Reis – Şeyh Abdullah Efendi bu isyan nerede tertip edildi?

Şeyh Abdullah – Ben evvel işitmedim. Yalnız Piran'dan zuhur ettiğini duydum.

–Pekâlâ.. Bu isyan kendi kendine olmadı ya..

– Ondan önce bir şey işitmedim..

– İsyandan önce size malûmat verilmedi mi?..

– Hayır isyan başlamadan önce haberim yoktu.

– İlk ifadenizde Şeyh Sait Efendi'den aldığım emir üzerine diyorsunuz.

– Evet Çapakçur'un sükûtundan sonra Şeyh Sait Efendi'den bir mektup aldım.

– Kim yazmış, mektupta neler deniliyordu?.

– Bu şehirleri alalım. Şeriat isteyelim. İştirak ediniz gibi şeyler. Muş'a defaatle hücumlar ettiler. Geri döndürdüm. İki müdür tutmuşlardı onları da geri aldım.

– Şeyh Sait Efendi nereleri işgal etmek üzere sizi kumandan tayin ediyordu?

– Ben hiçbir hücuma kumanda etmedim, hattâ önünü almak istedim.

– Bu isyanda hiçbir yerde kumandanlık ve bir yerde müsademe etmediniz mi?

– Yanımda yüzelli kişi vardı (Zaza)lardı.

– Bunlarla nerelere uğradınız, neler yaptınız?.

– Muş'a köprüye kadar gittiler ben, döndürdüm. Şeyh Ali Rıza onları aldı götürdü. Hattâ Varto'ya gittiğim zaman da orası işgal olunmuştu. Silâh sesi bile kulağıma gelmedi..

Reis Şeyh Abdullah'a sordu:

– Size Şeyh Said Efendi Muş ve Varto gibi bir takım memleketlere gidiniz, müfsidleri cezalandırınız diye bir mektup yazmış.

– Ben de diyorum yazdı.

– Bu mektup üzerine Şeyhin emrini yerine getirdiniz mi?

– İnfaz etmedim. Zaten ben istemezdim. Ben ahaliyi iki kere köylerine soktum. Sonra oğlu aldı, gitti. Nahiye müdürleri de şahittir.

– Şeyh Said Efendi'nin oğlu İstanbul'dan geldikten sonra pederiyle mülâkatta bulunurken siz de bulunmadınız mı?.

– İstanbul'dan dönüşünde ben görmedim. Yalnız asker almaya geldiğinde gördüm.

– Size de tabiî bazı tekliflerde bulundu.

– Teklif etti gitmedim. Benim hükûmete itirazım vardı, fakat; isyan taraftarı değildim.

Kayınpederinizle vak'adan önce isyan hakkında fikir müdavelesinde bulunmadınız mı?

– Piran'a kadar kendinden bir şey duymadım.

– Şeyh Said Efendi ile isyan zamanında hiçbir yerde buluşup görüştünüz mü?

– İsyan devam ederken görüşmedim. Herkese mektupla emir verirdi. Kendi de itiraf ediyor. Artık bunda gizlenecek bir şey yok ki..

– Siz Varto'ya gittiğiniz zaman ne yaptınız, aşiret reislerinden kimlerle görüştünüz?.

– Varto'ya gittim. Bir kaç kol vardı. Hüseyin vardı, Ali Rıza vardı. Daha da vardı.

– Siz Varto'da ahaliye bir şeyler söylediniz mi?

– Varto'ya vardığımızda ahaliye dedim ki; vurmayın, kırmayın hükûmetle başaramazsınız. Dedim...

– Ahlat'lı Halil'in evinde hiç kaldınız mı?

– Hayır kalmadım. Yalnız bir gece Molla Ahmet'in evinde yattım.

– İfadenizde Ahlatlı Halil'in evinde kaldığınızı söylüyorsunuz?.

– Evet.. evet Halil'de de kaldım birgece.

– Sizi Halil davet mi etti, kendi kendinize mi gittiniz?

– Ben kendim gittim.

– Varto'da kaç gün kaldınız?

– Varto'da on bir on iki gün kaldım.

– Bu müddet zarfında Halid Bey'le, Selim Bey'le tabiî görüştünüz.

– Görüştük ya.

– Neye dair görüştünüz?

– Onlar, o vakit isyana iştirâk etmemişlerdi, onlar da Zazalardan korkuyorlardı.

– Şeyh Said Efendi bunlara da mektup yazmış mı?

– Ondan malûmatım yok.

– Bu saydığım beyler bu isyanda haberdar olmasınlar, buna imkân var mı? Siz oraya gittiğiniz zaman nedir bu hareketiniz diye sormadılar mı?

– Beyim onlar gece girdiler. Bunu benim askerim diyorlardı. Fakat, onların üzerinde değildim. Olsaydım bırakmazdım.

– Siz Varto'da bulunduğunuz zaman Kalçık kariyeli İsmail Ağa ile Sandık Emini Mehmet Efendi'ye bir mektup yazmışlar mı?.

– Hayır ben yazmadım. O vakit Şeyh Ali Rıza Sandık Emînini getirtti.

– Varto'dan çıktıktan sonra nereye gittiniz?

– Varto'dan kaçtık, yine köyümüze geldik.

– Bu isyan hareketinden sizin tabiî olarak haberiniz vardır. Bizi bu hususta tenvir ediniz.

– Evvelden haberim yoktu. Sonra Piran'da zuhur etti ve her tarafa bulaştı. Ben hattâ sarığımı ayaklarına attım, gitmeyiniz dedim, fakat; dinlemediler gittiler.

– Demek siz İsyan hareketinin sebebini bilmiyorsunuz. Şu halde bilmediğiniz halde böyle yüzlerle kişiyi toplayıp da nereye gidiyordunuz?

– Ben gitmezdim beyim. Gitseydim neden müdürleri bıraktırdım. Tüfeklerini, atlarını iade ettirdim.

– Varto'yu işgal eden siz değil misiniz? O kuvvetin kumandanı siz değil misiniz?

– Vallah ben Varto'nun işgalinden sekiz saat sonra girdim.

– Hükûmet konağına ve Selim Bey'in evine bayrağı çeken siz değil misiniz?

– Bayrak da ben çekmedim. Bayrağı yine Kürtler götürmüş. O kolun kumandanı Şeyh Ali Rıza idi. Muş'da yaptığım gibi orada da onları döndürmek istedim.

– Şeyh Ali'ye yazılmış bir mektup var sizin değil mi bu mektup?

– Benim malûmatım yok. Ben okur ve yazar değilim. Arapça okurum, fakat; yazamam.

– Okumak, yazmak bilmiyorsunuz. Bu kocaman sarığı ne diye taşıyorsunuz.

– Vallah.. yazım yok. Sarık öyle âdettir.

– Size bir memuriyet daha verilmiş, Tezahürat-ı Diniye Riyaseti.. bu ne demek?

– Bilmiyorum. Vallah..

– Molla Emin ve Said isimleri de var bu mektupta. Bak. Bir taraftan da sen asker topluyorsun..

– Hayır ben ne talep ettim ve ne de bildirdim. Bu işi istemezdim. Zazaların işi zaten öyle olur.

Adı geçen mektuplar okunduktan sonra sorguya devam edildi:

– Bu imzalar aynı imzalardır, sizin tarafınızdan yazılmıştır.

– Herkes bir memur, bir kumandan olmuştu. Benim bu mektuplardan haberim yok.

– Varto'nun işgali Şeyh Said Efendi'nin emriyle mi oldu?

– Bilmiyorum. Herkes tüfeklerini alır, giderdi.

– Kasım Bey de Varto'da mıydı, o da iştirâk etti mi?

– Ben gittiğimde Kasım Bey Varto'da idi. İştirakini görmedim.

– Yapılan konuşmalarınızda Kasım Bey de gelir bulunur muydu?

– Hayır toplanma olmazdı. Müzakereler olmazdı. Kasım Bey söylerdi ki; bu iş olmasa idi..

– Hem olmasaydı diyorsunuz, hem de hükûmeti işgal ediyorsunuz?

– İstemezdim böyle olsun. Onlar yaptı, benim boynuma taktilar. Yapanların da nereli olduğunu bilmem.

Asiler reisinin damadı Şeyh Abdullah'ın mahkemede bu sorgusu devam ederken okunan vesikalar arasında şu çok enteresan mektup da vardı. Bu mektup Şeyh Said imzalı ve 25 Şaban 1343, 19 Mart 1341 tarihli idi.

## Şeyh Said'in enteresan bir mektubu

Mektup şu idi:

Reşadetlû efendim;

«Tarihten on iki gece evvel Diyarbekir'i ihata ve gecenin sekizinde hücum ettik. Hücum saatinin yanlış anlaşılması ve şehrin de fevkalmemul fazlaca tahkim edilmiş bulunması ve biraz da askerimizin tamahkârlığı yüzünden fetih müyesser olmadı.

Ferdası günü zarurî olarak sekiz saat geri çekildik. Kuvveti toplayıp üç gün önce tekrar şehir üzerine geldim. Üç tarafı ihata edilmişse de Mardin kapısı henüz açıktır. Ve şehir hariçle muhabere ve muvasalasını oradan temin etmektedir. Evvelki gün Kadi Köyünde biraderim Şeyh Abdürrahim koliyle ve Üçkuyu kariyesinde de diğer bir kolumuzla öğleden sonra düşman harbe başladı. Bir şehit ve iki mecruhumuz oldu. Düşmandan altmış küsur esir aldık. Onüç telefatı vardır. İki top ve üç mitralyözünü tahrip ettik.

Siverek eşraf ve âyanından bir cemiyet Karabahçe'de mülâkat ve ittifaka beni davet ettiler. Niyetlerinde ne derece sadık oldukları henüz malûm değildir.

Bugün üçyüz kişilik bir kuvvetle oraya gideceğim. İnşallah Varto'yu işgal ettiğinizi işittim doğru mudur. Erzurum veya Muş üzerine yürümek takdirinize tâbidir. Maiyetinizdeki meşayih, reisler, ağa ve beyler ve âşair efradının cümlesine selâm ve dualar eder, dualarını niyaz eylerim.

Şunu muhakkak biliniz ki; rehavet muzırdır. Mademki bu işe teşebbüs etmişizdir Allah etmeye muvaffakiyet hasıl olmazsa Halidîlerin kökünü keseceklerdir. Ben yaptım, yapmadım gibi sözler, müdafaalar mesmu olmaz. Binaenaleyh, düşmana vakit kazandırmaksızın faaliyet ve gayret göstermek vaciptir.

Sizden çok muvaffakiyetler umut ederim.

Ey nur-u aynım!.

Harbin bütün ağırlığı bu havali halkına mı yüklenecek. Muhammet ümmite burada, malını ibzal, kanını isar ederken bir kısım çoğunun çubuğunu yakıp keyif çatması caiz midir?.

İhtilâlin dairesi genişledikçe hükûmetin kuvveti parça parça olur ve zayıflar. Bu sebeple de mücahitlerden kaviler muvaffak olur, zayıflar da kavileşir..

Hınıs'ın işgalinden sonra Ali Rıza'nın (Bayzit) cihetlerine gitmesi şimdilik muvafık olmasa gerektir. Oraların vaziyet ve ahvali tamamen malûm değilse de fikrime göre Ali Rıza Mescitli Boğazından Kornuzi cephesine kadar mühim mevkilerde müdafaa hatları tesis etsin. Erzurum'dan gelebilecek düşman kuvvetlerine karşı dursun. Siz de bütün kuvvetinizle Muş üzerine ve oradan Bitlis'e yürüyünüz. Fakat; daima ihtiyat ve basiretle hareket ediniz.»

İmza

*Bu mektubu ele geçiren ve onikinci fırka kumandanı Osman Paşa'ya gönderen Kalecik müfreze kumandanlığı emrindeki otuz beşinci alay kumandanıdır. Bu mektubun aslı, diğer vesikalar ve mektuplar gibi mahkeme dosyalarında ve bir örneği de bizde bulunmaktadır.

Şeyh Abdullah'ın sorgusuna mahkeme âzasından Ali Saip Bey (Ursavaş) başladı:

– Bu isyanla alâkadar olmadığını söylüyorsun. Halbuki, sen bu isyanda Şeyh Sait Efendi kadar âmil olmuşsun?

– Bunlar iki kere Muş'a gittiler, ben çevirdim beyim...

– Kirvas'daki kuvvetin başında kumandan kimdi? Kasım Bey'e mektup yazıyorsun sen..

– Herkes kendi başına iş yapıyordu.

– Kasım Bey sen söyle kimdi o kumandan?..

Kasım Bey cevap verdi:

– Evet onun (Şeyh Abdullah'ın) imzasiyle üç, dört defa haber geldi. Görüştüğümüzde haber gönderdim dedi. Ben de felâket yaptın dedim. Sen gelseydin bu felâket olmazdı dedi.

Reis, Şeyh Abdullah'a sordu:

– Şeyh Abdullah demek ki sen Kasım Bey iltihak etmediği için onun köylerini yaktın, işgal ettin o da senin geleceğini haber alıyor, adamlarına Şeyh Abdullah'ı sokmayınız diye haberler gönderiyor köylere.

– Bizim kuvvetimiz yetmezdi. Kasım Bey'e haber gönderdim. Gel bu askeri geri çevirelim dedim. Orada bizzat sen olsaydın sen dahi başka türlü bir şey yapamazdın dedim.

– Muş'dan geri döndürdüm diyorsun Şeyh Ali'nin sen eniştesisin o nasıl olur da sana tahakküm eder?.

– Ali Rıza götürdü. Ben bu işten kaçardım, istemezdim.

– Kirvas'dan Kasım Bey'e mektup yazıyorsun. Ne için inkâr ediyorsun?

– Eğer yazılmış ise bu mektubu Kürtler benim namıma yazmışlardır. Geleydin bu felâket zuhur etmezdi dedim. Kumandan diye öyle bir mektup yazmadım. Kürtler yazmıştır.

– Aranızda senden yaşlısı ve senden nüfuzlusu var mıydı?.

– Benden daha nüfuzlu çok adam vardı.

Reis Kasım Bey'e hitapla:

– Kasım Bey Şeyh Abdullah bunların başında mı idi, yoksa değil miydi? diye sordu. Kasım Bey cevap verdi:

– Bu adam bunların başında idi. Fakat, ötekiler de çok alevlenmişlerdi. Şeyh Abdullah Varto'ya girerlerken onlardan sekiz saat sonra gelmişti.

– Sana yazdığı mektupta mutavaat teklif etmiyor muydu?

– Evet teklif ediyordu.

Reis. Şeyh Abdullah'a sordu:

– Şeyh Abdullah.. (Mutavaat); yalnız isyana iştirak et demek değildir.

– Ben bunları Muş'dan çevirdiğimde Zazalar kızdılar ve beni de içlerine almak için belki böyle bir mektup tanzim ettiler.

– Şeyh Ali Rıza Efendi de beraber olduğu halde Kasım Bey'in kapısını cebren açtınız değil mi?

– Şeyh Ali Rıza benimle beraber değildi.

Reis:

– Kasım Bey sen söyle, Şeyh Ali Rıza kendisiyle beraber değil miydi?

– Beraberdiler. İçeriye geldiklerinde beraberdi. Ben bizzat kapımı açtım.

Kasım Bey'in bu açıklaması üzerine Şeyh Abdullah kendiliğinden söze karışarak dedi ki:

– Evet gördüm. Kapının arkasına taş yığmıştı. İçeriye bırakmak istemedi. Korktu, gûya bize itimat etti biz gelince kapıyı açtı. Bana bir saat bir hafta önce gelseydin böyle şeyler olmazdı dedi.

– Sen yağmaya mâni oldun mu?

– Hayır.. Kasım Bey'in namusuna havale ediyorum kendine sorunuz. Bu bir emri vaki oldu. Ben oraya girseydim Varto'da daha çok yağma olurdu. Memurları da sağ bırakmazlardı. Kuvvetimden çıkmıştı, onlar Muş'dan avdet edince iş işten geçmişti.

– Elman, aşireti reisi Bedir Han Ağayı bilir misin?

– Hayır.. Tanımam. Ömrümde görmedim ve işitmedim.

– Mektubun var bu (Bedir Han) ayağa..

– Ben kendine bir şey yazmadım.

– Bu mektubu cinler mi yazdı?.

– Kime emrettin?.

– Senin emrin olmadan Kürtler mektup yazabilir mi?..

– Yemin etme dedik şimdi ne diyeyim. Kendini rüyada bile görmedim.

– Senin kuvvetin vardı da müdürleri kurtarıyorsun.

– Beyim öyle yapmasaydım ona... Zazaları neden çevirdim. Müdürleri hapisten çıkarttım. Defaatle sarığımı attım, yapmadılar. Onlar diyorlardı ki; hükûmetçe zaten lekelendik, artık dönemeyiz diyorlardı, beni de tehdit ediyorlardı.

– 4 Nisan 341 tarihli mektupta bir vesika var. Cepheye efrat gönderiyorsun.

– Haberim yoktur. Herkes benim ağzımdan yazıyorlardı ki, beni de bu işe soksunlar..

– Bak bu mektubun altındaki imza senin değil midir?

Şeyh Abdullah gösterilen mektuptaki imzaya baktı ve dedi ki:

– Bu imza benimdir. Evet bu benimdir. Bu mektubu inkâr etmiyorum. Ne yapayım beni de soktular içine.

– Ben, senden bunu anlamak istiyorum; bu işe kerhen mi girdin?.

– Kerhen oldu. Artık bir kere oldu, fakat; istemezdim..

– Tezahürat-ı Diniye Reisliğini sizden sormuştuk. Bu imza da aynı imzadır.

*(O mektup da okundu ve kendisine gösterilerek)* «bu imza senin değil mi?» diye soruldu.

– Görem imzamı. Evet benim imzamdır.

– Beyannamede halkı isyana teşvik ediyorsun.

– Beyannameden benim haberim yok. Ben okumak bilmiyorum ki..

– Ne dersin bu işi de yaptın mı?.

– Ne diyeyim zaruretle oldu. İstemezdim korkudan oldu.

– Kim korkutuyordu seni.. Bak Şeyh Sait kalkıyor, bütün âşiretleri arkasında kaldırıyor.

– Aşâir, Kürtler, Zazalar beni korkutuyordu.

– O halde bu imzaları kabul ediyorsun öyle mi?..

– O ikisini gördüm. Onlar benimdir.

– Arapça okumak bilir misin oku bakalım.

*(Arapça yazılmış bir mektup gösterilerek şeyhe de verildi).*

– Evet arapça okurum. Bakayım.. Bu da benimdir.

– Okuduğun mektubu ben tercüme ediyorum bak ne diyorsun. Şeyh Ali'ye yazıyorsun ve diyorsun ki; «duanızı isteriz.. Rica ederim Muş ovasına gidesiniz. Murat köprüsünde reisleri ve efradı toplayınız orada karar verelim. Bütün eşraf ve askerle muhabere ediniz. Şeyh Kasım'ı gönderdim, seninle beraber olsun.»

– Nasıl bu tercüme doğru mudur?

– Evet doğrudur. Fakat; cebren oldu.

– Kim cebir etti? Döğdüler mi seni?.

– Döğmediler ve döğmezdiler fakat; başka suretle cebir ettiler, başlarına getirdiler ve bana bu işi yaptırdılar.

– Asılan Yusuf Ziya Bey vardır. O, Varto'ya uğramamış mıydı?

– Ben, Yusuf Ziya'nın ismini duydum kendini tanımam.

– Şeyh Sait Efendi ile görüştüğünden malûmatın yok mu?..

– Hayır malûmatım yok.

– Şeyh Ali Rıza ile İstanbul'dan geldiğinde görüştünüz. Ne havadis verdi?

– Evet görüştük, ticaret bahsi ettik..

– Sen o zaman sormadın mı Ali Rıza Efendi nasıl oldu da, nereden çıktı bu diye?.

– Varto'ya gidelim. Vuralım, kıralım. Kendi başımıza yaparız, hükûmetle uğraşırız. Şeriat ahkâmını teşkil etsinler derdi. Fakat; Kürt hükûmeti meselesini işitmedim.

– Siz bu isyana kerhen iştirak ettiğinizi söylüyorsunuz. Demek ki; senin de kuvvetin varmış..

– Kuvvet değil hatır ederdim, rica ederdim. Ben ne kuvvetle gideydim ve gitmek ister miydim..

– Şeyh Ali Rıza ve Şeyh Sait Efendi tabiî sana mektup yazdı. Mademki sen hükûmete sadık idin ne için Erzurum'a kaçmadın?..

– Bir kere Varto'da atımı getirttim, kaçmak istedim. Kasım Bey de bilir.

– İnsan bir gece kaçabilirdi.

– Nereye gideydim kızılbaşlar vururlardı.

– Diyarbekir'e hücum edildiği zaman sen nerede idin?

– O vakit Kirvas'da idim.

– Diyarbekir'i nasıl vuracaklarını sormadın mı? Topu, tüfeği yok, acaba nasıl vuracak diye?.

– Ben ne bileyim.. Yalnız, Şeyh Sait Efendi'nin kuvveti olsaydı, Diyarbekir'i de vururdu, Siverek'i de vururdu.

– Demek ne için hücum ettiğinden senin haberin yok.

– Ben ne bileyim. Onu kendi düşünsün. Bir çocuk da taaccüp eder, uzak görürdü. Herkes de öyle görüyordu..

## Kasım Bey'in ifşaatı: Seyyit Abdülkadir ve Kürt Teâli Cemiyeti...

Şeyh Abdullah'tan sonra Vartolu emekli binbaşı Kasım Bey'in isticvabına başlandı.

Reis – Kasım Bey Şeyh Said'i ne vakitten beri tanırsın?.

– Şey Said'i çocukluğumdan beri tanırım.

– En son buluşmanız ne zaman oldu. İsyandan evvel kendisiyle buluştunuz mu?

– İsyandan önce Şeyh Said'le buluşmadık.

– İsyandan evvel nerede idiniz?

– Varto'da evimde idim.

– Varto'ya âsi kuvvetler geldiler mi?.

– Geldiler ve müdafaa ettik döndüler. Sonra ikinci bir defa geldiklerinde işgal ettiler.

– Birinci defa gelen âsilerin başında kim vardı?

– Birinci defa âşiret reisleri ile Şeyh Abdullah vardı.

– İkinci defa gelenlerin başında kim vardı ve bu kuvvetin miktarı hakkında malûmat verir misiniz?

– İkinci defa gelenler yedi yüze yakındı.

– Şeyh Abdullah bunların kumandanı mıydı?

– Şeyh Abdullah beraberdi. Yedi, sekiz saat sonra geldi. Bunlar Şeyh Abdullah'tan emir alıyorlardı. Bunlarda askerlik filân da yoktu.

– Şeyh Abdullah'ın sizi esir ettiğini söylüyorsunuz. Siz esir miydiniz?

– Tabiî muvafakatimle değildi esir oldum. Çünkü on günlük muhaberat neticesinde iltihaktan imtina etmiştik sonra geldiler ve bizi zorla esir halinde aldılar.

– Varto hücumundan önce size hiçbir taraftan mektup geldi mi, kimlerden geldi?.

– Şeyh Abdullah'tan ve Könük'den Şeyh Kasım gönderiyorlardı.

– Bu mektupların mealleri hatırınızda mıdır?

– Kısmen.. Şeriat için ayaklandık bir din emridir diyorlardı. Son gelen mektuplarında zor kullanacaklarını söyliyerek tehdit ediyorlardı.

– Varto'ya gelen Şeyh Said'in beraberinde bulunan reislerin isimlerini söyleyiniz. Ali Rıza da var mıydı?

– Çoklarını tanımam Köynük reisleri vardı. Ali Rıza ve Şeyh Abdullah vardı, amcazâdeleri ve biraderleri vardı. Hacı Selim, Halit ve Mustafa Salahan Mehmet Ağa vardı. Onlar hatırımda kaldı.

– Varto'da kaç gün kaldınız?.

11 Martta işgal ettiler. 25 Martta fırka istirdat etti. Hep beraber çekildik?

– Fırka geldikten sonra siz ne için çekildiniz?

– Çekilmemenin imkânı yoktu. Ben hiçbir yere çıkamıyordum. Fırkanın geldiğini anladım. Sabahleyin müsademe başlayınca top ve makinelitüfek sesi işittim. Etrafı kızılbaşlar sarmıştı. Bir at getirttiler ve beni de götürdüler.

– Şeyh Said Efendi ile nerede yerleştiniz. Siz orada iken mi geldi?.

– Şeyh Said Efendi'yi Erik Köyünde gördüm. Gece geldi ben uykuda iken..

– Şeyh Said Efendi size ne söyledi?

– Dedi ki; iki bin kadar Türk askeri geldi. Mukavemet imkânı kalmadı. Burada tutunamıyacağını anladı. Bizim karşımızda iki bin, Abdurrahman'da sekiz yüz, Şeyh Abdullah'a bin iki yüz var diyordu.

– Şeyh Sait Efendi demek sizin fikrinizi anlamak için geldi.

– Müsaade buyurulursa evvelki vaziyetten bahsedeyim.

– Şeyh Said'in bu isyandan maksadını, esbabını ve kimlerle tertibatta bulunduğunu söyler misin?

– Esasen Abdülkadir'le (Seyyit Abdülkadir) Bedirhaniler paylaşamıyan iki kardeş gibi, Kürdistan riyasetini taksim edemiyorlardı. Abdürrezak Bedirhani Kürtlüğü telkin için Rusya'ya geçti. Bu efkâr ilerledi. İstanbul'da «Kürt Tealî Cemiyeti» açıldı. Muş'da da zannederim. Burada da açıldı. Seyyit Abdülkadir riyaset ediyormuş. Harp seneleri bir durgunluk oldu. Mütarekenin ilk senelerinde artık devri fetret başlayınca fırsat buldular. Cemiyeti yine ihya ettiler. Her tarafta şubeler için yazılmıştı. Bazı yerlerde de şubeler açıldı ve 335'de Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Erzurum Kongresine teşriflerinde bendeniz orada idim. Herkesçe bir kanaat vardı ki; hattâ avamda bile, Kürdistan olacak. Şerif Paşa namında biri Paris'te mümessil olarak çılışıyordu. Biz, yazdık, bu hiç kimsenin murahhası veya vekili değildir dedik.

İngiliz mümessiline, Wilson'a müracaat ettik. 336 senesinde millî meclis açılınca tebrikler ettik. Umutlanan insanlar benimle alay ettiler. «Sen Kürt iken bu adamlara neden meylediyorsun?» dediler. Bendeniz mefkûremi onlara söylemezdim.

Bir kere Kürtlerde ezelden ebede kadar ittifak olmıyacaktır. Lâfzî olarak şahadet kelimesinde ancak ittifak ederler. Sonra, lisanları yoktur. Müstakil olsalar bile ya İngiliz, ya Farça veya Arabî konuşacaklardı. Binaenaleyh bir Kürt hükûmeti değil, Arap veya İran hükûmeti olacaktı. Ben de altı yüz senedir beraber yaşadığımız bir milletten ayrılmak istemezdim.

– Müftüzâde Reşit Bey neredededir?

– Müftüzâde Reşit Bey evvelce Malatya mutasarrıfı idi. Birçok mutasarrıflıklarda bulunmuştur. Şimdi neredededir bilmiyorum.

339'da (1923) sabık mebus Yusuf Ziya mumaileyh Reşit Bey'le birlikti. Millet Meclisinin feshini müteakip intihap propagandası için Varto'ya gelmişlerdi. Gittim görüştüm. Merhabadan sonra Yusuf Ziya, Hacı İlyas Sami (Muş mebusu) gâvur oldu dediler. Sükût ettim, yine tekrar etti. Bir risale neşretti gâvur oldu. Artık ona rey vermeyin, bize verin dedi. Kime verelim dedim. Reşit Bey'i gösterdi. Ben güldüm.

Kemal Paşa Hazretlerine fena sözler söyledi. Sükûta davet ettim, devam etti. Hükûmetin istediği adamları istemeyin dedi. Bu konuşma kendi evinde olduğundan pek menedemiyordum. Ahali sizin lokmanız değildir dedim. Ertesi günü beni çağırdı, yemin et sana bir şey söyleyeceğim dedi. Ben zabit olduğum zaman bir yemin ettim ve bir daha etmem dedim. Bir sırdır dedi.

Ben söz veririm dedim. Kürdistan istihlâs ve istiklâl cemiyeti teşekkül etmiş siz bu işi deruhte edeceksiniz ve yemin edeceksiniz dedi. Ben bu cemiyeti istihfaf ediyorum dedim. Yalvardı, hattâ ısrar etmeğe başladı. Çık dışarıya dedim, yine yalvardı. Gezinmeğe çıktık, neden etmiyorsun dedi. Kürtlerde istiklâle istinad yok dedim. Yardım edenler çoktur dedi. Kim diye sordum. Bize, para esliha ve cephaneyi hep bir devlet verecek dedi. Hangi devlet dedim söylemedi. Yokladım, farzedelim İngiliz versin İngiliz parasıyla Müslümanlar öldürülür mü dedim. «Akit» ve «Keremin» cemiyette olduklarını söyledi ve bazı reislere de uğrayacağını söyledi. Ben kendini kandırdım ve hayatın tehlikededir yapma dedim. Ondört saatlik mesafeyi bir günde gitti. Bitlis'e girdi. Yusuf Ziya'nın hikâyesi budur.

337 senesinde (1921) Hacı Musa Bey bir takım mikroplarla birleşmişler ve mutasarrıf, şube reisi ile jandarma kumandanına bir ültimatom veriyor, âşiretler vekili diye de imza ediyor. Mirza Beyzâde Hacı Musa çıkın, memleketi terkedin diyor.

Bunlar da Erzurum yoluna çıkıyorlar. Bana geldiler. Şube reisi ile mutasarrıf idiler. Hacı Musa Bey'in kendilerini tardettiğini söylediler. Buralar onun nüfuz mıntakasıdır dediler, biz de Erzurum'a gidiyoruz...

Ben, nüfuz mıntakası tâbirini reddettim, onları evime götürdüm. Şifre yazdılar. Şifreler okunmuyor diye iade ediliyordu. Daima hükûmet aleyhinde bulunan Hacı Musa ile menfaatleri halele uğrayan birkaç şahısların memurları koğduklarını orduya bildirdim, cevap aldım. Ordudan Kâzım Karabekir Paşa yazıyordu, avdet ediniz diyordu. Korktular, onbir jandarma ve bir zabit gelip onları mahallerine götürdüler.

Bunun isyan hareketine tesiri cihetine gelince: Bazı Kürtler İstanbul'la alâkalı idiler. Şeyh Sait Efendi ile de görüşüyorlardı. Bilmem efkârını açtı mı açmadı mı. Bu arada Yusuf Ziya da vardı hattâ biz Yusuf Ziya hakkında zabıt varakası da tuttuk, tevkif ettiler. Sonra propaganda mahiyetinde tevil ettiler ve beraet ettirdiler. Tekrar tevkif ettiler. Erzurum'da Hâlet Bey'in 336'da Erzurum'a gittiği sırada Mithat Bey ve Hoca Raif Efendi ile bir muhalefet grubu vardı. Hâlet Bey her tarafın Kürtleri ile temas ettiği için umumî efkârı yüzde seksen nisbetinde Kürtlüğe çevirdiler. Mustafa Kemal Paşa'ya da arzetmiştim. Ve tedbirler alınması lüzumunu da bildirmiştim.

Tedbirler gecikti ve Şeyh de perşembeyi çarşambadan önce getirdi. İşte mesele bu..

– Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza'nın İstanbul'a gidişi bu isyanla alâkalı mıdır?

– Ali Rıza esasen Halep'e oradan da İstanbul'a geçti, sonra döndü. Seyyit Abdülkadir Efendi'yi gördüğünü söyledi. Bu düdük ötmez ömrümüz onbeş gündür dedim. Merak etme olacak dedi.

– Ali Rıza İstanbul'dan döndükten sonra, Seyyit Abdülkadir'den bahsederken, size İngiliz nüfuzu ile bir Kürdistan teşkil edileceğini söyledi mi?.

– Esasen Ali Rıza söylesin söylemesin bu meselelerin onların parmağıyla olduğunu biliyordum.

– Seyyit Abdülkadir Ali Rıza'ya söylememiş mi?

– Onu Ali Rıza bana söylemedi.

– Peki Ali Rıza babasına neler söylemiş ondan malûmatın var mı?..

– İşittiklerime nazaran, Ali Rıza geldi Şaşar'da Şeyh Said'e kavuşarak yerleşti fazla bilmiyorum.

– Şeyh Said Efendi isyandan önce herhalde tertibat yaptı. Bu tertibatda kimler vardı?. Ve sebepler ne idi?

– Tertibat; din meselesini ortaya attılar. Taklip için dini ortaya attılar, âlet yaptılar. Gûya dini tatbik etmek istiyorlardı.

– Dini âlet ettiklerine kanisiniz. O halde esas maksatları ne idi?

– Esas maksatları istiklâl elde etmekti.

– İsyandan önce Şeyh Said kimlerle görüştü?

– Hınıs'dan çıktıktan sonra Şaşar nahiyesinden Könik'e geçti. Melikan'a gitti, Çan şeyhleriyle görüştü, Piran'da patladı isyan.

– Şeyh Sait bu isyanı kendi kendine mi yaptı?

– Zaten herkesin silâhı vardı. Efkâr-ı umumiye de bozuktu.

– Bu isyanı, Şeyh Sait başlı başına mı yaptı diyorsunuz?

– Umumî efkârda zihniyeti tamamen kazanmak için bekliyorlardı. Fakat; Şeyh Sait tesri etti. Kendini divan-ı harbe *(Bitlis'te kurulmuş olan hususî divan-ı harbe)* istediler, o da kuşkulandı gitmedi. Sonra patlak verdi. Birçok yerlerde iştirak etmedi.

– Şeyh Said'in demin söylediğiniz Reşit ve Yusuf Ziya ile bir münasebeti var mıdır?

– Evvelki günkü ifadesinde kendisi yoktur demişti. Bendenizin bildiğim duyduklarımdır. Şahsen Yusuf Ziya, Reşit ve Abdülkadir'le alâkası olduğunu bilmiyorum.

– Sizi cebren çıkardılar öyle mi? Beraber çıktınız nerelere gittiniz?

– Beni beraber aldılar, Meneşkud'a gittik.

– Hangi müsademede bulundunuz.

– Hiçbir müsademede bulunmadık. Bunlar gelir gelmez oldu bitti karşısında kaldım. Ne yaptık ise muvaffak olamadık, bunları durduramadık. Benim âşiretimi de kandırdılar.

– Aşiretinizi isyana teşvik eden ve sizin elinizden çıkaran kimdir?

– Şeyh Abdullah'ın haberleriyle âşiretimde birkaç müfsit çıktı. Yüz kadar müfsit ve şeyhler vardı. Fikirleri de onlarla bir idi bunlar birleştiler.

Binbaşı Kasım Bey bu ifadeleri salonda bulunan diğer bütün sanıkların arasında ve önlerinde veriyordu. Ne Şeyh Sait, ne de Şeyh Abdullah ve ne de Kasım Bey'in adlarını söyliyerek hareketlerini bildirdiği şahıslardan hiçbiri söz almıyor, bir şey söylemek, yalanlamak istemiyorlardı.

Kasım Bey'in isticvabına âzadan Ali Saip (Ursavaş) devam etti.

*Aza Ali Saip* – Şeyh efendiye nerede kavuştunuz, teslim oluncaya kadar aradan kaç gün geçti.

– Taarruzdan avdetinde, Şeyh Said'e Meneşkert'te mülâki oldum, bir hafta beraber kaldık.

– Bir hafta zarfında vuku bulan münakaşalarınız arasında sormadınız mı Diyarbekir'e ne akıl ile gittin diye.. İçeriden sana kimler yardım edecek diye sormadınız mı?

– Ne bendeniz sordum, ne de kendisi öyle bir şey söyledi. O, başının çaresini düşünüyordu. Tedbir düşünelim dedi ve çare olarak da buradan aileleri göndeririz, biz de doğru Murat Köprüsünü geçeriz, İran'a Simiko'nun yanından İngilizlere iltihak ederiz diyordu.

– Sekiz gün içinde yalnız kaçacağınız yolu mu düşündünüz, konuştunuz?

– Diyarbekir hakkında ne o bir şey söyledi, ne de ben sordum.

– Bu isyana ne suretle başladığını sormadın mı, demedin mi bizi mahvettin başımıza bu belâyı neye getirdin diye..

– Bunu o kadar aşikâr söyliyemezdim. Büsbütün kendimi izhar edemezdim.

– Şeyh Abdullah da sormadı mı. Onun damadıdır.

– Evvelce Şeyh Abdullah muvafakat etmemişti. Kendi duyduğumdur. Bu hükûmet halimize bizi bırakırsa malımızın yarısını vergi olarak istese vermek vaciptir diyormuş bunu duydum..

Şeyh Abdullah'a soruldu:

– Şeyh Abdullah görüşmediğini söylemiştin..

Piran'a giderken bana ve herkese teklif etti. Hükûmet bana vurmadıkça vurmuyorum. Bana vursun ben de vururum, siz de vurunuz dedi. Kendine taraftar arıyordu. Hattâ ben, reddettim, kabul etmedim. Bu divan-ı harbin kendini istemesinden korktu..

Reis, Şeyh Said'e sordu:

– Şeyh Sait Efendi!. Sen bu hareketin mürettep olmadığını söylüyordun bak damadın ne diyor..

– Benim de hükûmete karşı isyanım mukarrer değildi.

– Demek mesele Bitlis divan-ı harbinin seni istemesinden çıktı. Gördün mü Şeyh Sait Efendi damadın ne söylüyor? Yalan mı söylüyor. Sen bir şey mi yapacaktın ki kaçacaktın?..

– Beni tutarlarsa kaçarım diyordum. Yusuf Ziya bir kere bizim eve gelmişti ve olmaz bu fikri terkediniz demiştim.

– Şeyh efendi sen daha önceden karar veriyorsun. Damadına da malûmat veriyorsun hâlâ da dinden, şeriattan bahsediyorsun..

– Bizim dinden başka bir fikrimiz yoktu. Din içindi, başka bir fikir yoktu.

Binbaşı Kasım Bey'e soruldu:

– Kasım Bey sen anlat.. Şeyh Sait «Piran'a» yollardan geçerken neler söyledi, neler yapdı?.

– İşittiklerim odur ki, Şeyh Sait din için kıyam farzoldu demişti. Bir Türk öldürmek, yetmiş gâvur öldürmekten efdaldir demiş.

Reis, Şeyh Said'e hitabetti:

– Şeyh Sait Efendi sana din bunu mu emrediyor?!..

– Sükût..

Artık soruya âzadan Lütfi Müfit (Özdeş) başladı ve Kasım Bey'e hitabederek:

– Kasım Bey! dedi. Sen 1339 (1923) senesinde Yusuf Ziya'nın geldiğini ve görüştüğünüzü söyledin. Sana da tekliflerde bulunmuşlar. Bir Kürt cemiyeti var yemin edersen sana söyliyeceğiz demişler. Bir Kürdistan istiklâl ve istihlâs cemiyeti teşekkül etmiş, bütün reisler buna yemin ederek dahil olmuşlar. Size soruyorum. Böyle bir cemiyetten bahsedilince bu cemiyetin nerede olduğunu ve kimlerden müteşekkil bulunduğunu ve ne zaman kurulduğunu sormadın mı?.

– Kendisine sordum yemin etmedikçe söylemem dedi. Fakat; muhterem zatlar vardır dedi. Seyyit Abdülkadir ve oğlu olduğunu duymuştum.

Bu cemiyetin parası çoktur. Kırk bin tüfek bir devlet verecek. İki milyon lirası vardır dedi. Cemiyetin şubeleri hakkında bir şey sormadım. Cemiyette muhterem zatlar vardır demişti ama isimlerini saymadı, söylemedi. Reşit Bey misafirim oldu kaldı, Ziya gitmişti. Bu nedir Allahını seversen dedim ona.. Yalan canım bir talimat yoktur dedi. Cebinden beş, altı kart çıkardı. Birisinde Abdullah Tevfikzâde Bekir Sıtkı ve bir kısmında Bekir Sıtkı'dan evvel bir (kef) harfi vardı (kâf) sizler ve (?) [1] lı olanlar da rüesaya aittir, dedi. Talimat bundan ibarettir dedi. Teşkilât da beşer beşer imiş ve her beşinde diğer beşten haberi yok imiş.

Bunu, Osman Kadri Bey'e ve Halet Bey'e açtım bir vesika varsa Dahiliye Vekâletine gönderelim dediler. Reşit Bey'den istedim vermedi. Ben de çalamadım.

– Bekir Sıtkı'nın kim olduğunu öğrendin mi?.

– Kendisine sormadım. Daha önce gelen haberlere göre, Zazaların şehirden kendilerine tâbi olacaklarını zannediyorlardı. Öyle bir umutla geliyorlarmış.

Bundan sonra, yine âzadan Ali Saip (Ursavaş) riyasetten söz alarak Şeyh Abdullah'a soruya başladı:

– Şeyh Abdullah Efendi! Şeyh Sait Piran'a giderken Yusuf Ziya takip ediliyor. Beni de ararlarsa bana yardım edin.. Böyle deyince sen ona ne dedin?..

– Yusuf Ziya'nın sözü geçmedi. O divan-ı harpten korktu. Hükûmet beni vurursa siz de hepiniz müdahele edin dedi.

Şeyh Said'e hitapla:

– Şeyh Said Efendi sen, neye tutulmaktan vehim ediyordun? dedi.

– Tutulmaktan korkmadım. Niyabet geldi, şahadeti verdim.

– Melikan'da Şeyh Abdullah Efendi'ye ne dedin. Böyle bir kıyamın vukubulacağını nereden biliyordun? Sen Şeyh Abdullah'a hükûmet beni vurursa siz de benimle beraber olun. Sen kendi nefsini muhafaza için demişsin. Ne için dini âlet ediyorsun?.

(1) Mevcut mahkeme zabıtlarında (?) şu suretle belirttiğimiz işaret iyice anlaşılır bir şekilde olmadığından istifham işareti olarak gösterdik.

– Dinimiz için söyledim. Ahkâmın icrasını talep ettim.. Kıyam vukubulursa siz de yardım ediniz dedim. Dinden maada katiyen bir fikrim yoktu..

☆

Sanıklara bu sorular yapılırken Müddeiumumî riyasetten söz istedi ve şöyle bir mütalâada bulundu:

Maznunlardan Şeyh Abdullah Efendi ve Kasım Bey, Şeyh Said'in Hınıs'dan kalkarak Şoşar, Melikan, Çapakçur, Darahini, Lice ve Hani'ye uğrayarak Piran'a gittiği sırada herkese «benimle beraber olunuz» demiş olduğunu söylüyorlar. Şeyh Sait de ben onlara din için iştirak edin mânasında söyledim diyor. Ve aynı zamanda hükûmet beni vurursa biz de vuralım dedim diyor. Bir şahadet meselesinden şüphelenerek isyandan önce asılmış olan bir Kürt istiklâlcisinin muhakemesine şahit sıfatıyla çağırılması kendisinin de o teşkilâta dahil olduğu için korktuğuna delâlet eder.

Şeyh Sait Efendi'nin Bitlis Divan-ı Harbi mahsusuna şahit olarak çağırılması bu ihtilâlin tesriine sebep olmuştur. Piran yolunda Şeyh Abdullah'a, şuna, buna önüne gelenlere kendisiyle iş ve emel birliği yapmalarını istemesinden vakıanın tertipli bir hareket olduğunu ve Piran ziyaretinin bir telkin maksadıyla yapıldığını anlatır..

Şeyh Sait Efendi bu iki düşünce ve hususu kabul eder mi? Bu mütalâaya cevap vermiyen Şeyh Said'e Müddeiumumî, şu iki soruyu sordu:

– Sizin dinî bir kıyam yapmak için bir fikriniz, düşünceniz vardı değil mi?.

– Allah bilir ki, bu kıyam din içindir.

– Şeyh Abdullah Efendi'ye de böyle bir ayaklanma halinde bizimle beraber çalışınız dediniz öyle mi?

– Kendisini Varto kumandanı yapmadım. Başkaca kumandanlık falan da vermedim. İsyan meselesi niyetimizde vardı. Belli niyetimiz de vardı. Ne vakit olacağı malûm değildi.

☆

Sanıklardan Hınıslı Kâmil Beyzâde Abdüllâtif'in sorgusuna başlandı.

– Abdüllâtif Bey bu isyanın çıkmasına sebep nedir siz söyleyiniz.

– Bendenizin işittiğime nazaran Piran'da olmuş, gûya şeriat meselesi imiş. Gûya hükûmet dini kaldırıyormuş, bilmem ne yapıyormuş. Hükûmet ne için dini kaldırsın..

– O halde sen neden âsilerle birleştin?

– Korkumdan âsilerle beraber oldum.

– Birleştin.. Nerelere gittin?

– Bendeniz merkezde kaldım. Kasım Bey Şeyh Said'i hükûmete teslim etti. Ben âsilerle dolaşmadım. Şeyh Sait gece gelmişti. Nuh Bey'in yanına gitmek için..

– Acaba bu reisler ecnebî bir hükûmetten kuvvet almak için vaad almışlar mıdır?.

– Duyduğuma nazaran Şeyh Sait Diyarbekir'i alacak, dört kişiyi İngilizlere gönderecek ve anlaşacak imiş. Bunları da ben Zazalardan işittim. Öyle anlaşılıyor. Böyle işittim efendim hükûmet mi teşkil edeceklermiş ne yapacaklarmış bilmiyorum. Muhabere edecekler, İngilizlerin yardımıyla hükûmet teşkil edeceklermiş..

– Diyarbekir'de Şeyh Said'in fikrini güdenler var mı imiş?

– İşitmedim efendim.

– Korkudan iştirak ettim diyorsun ne yaptılar sana?

– Kızılbaşlardan korktum efendim, beylere mensup olduğumdan korktum.

# Harput Kumandanı Şeyh Şerif nasıl sorgulandı?...

Sorgu sırası cephe kumandanlarından Şeyh Şerif'e gelmişti. Riyaset sorguya başladı:

Şeyh Şerif Efendi Şeyh Said'i ne zamandan beri tanırsın?.

– Palolu olduğundan kendisini tanırım.

– Seni âsilerin reislerinden diyorlar. Siz hiçbir kuvvetin kumandasını deruhte ettiniz mi?

– Hayır.. hiç.. katiyen..

– Asilerle işbirliği yaptınız mı?

– Evet, çalışma birliği yaptın?

– Palo'ya yalnız mı gittin, maiyetinde kaç kişi vardı?.

– Maiyetim yoktu. Palo'ya giderken, üçyüz köylü ve dört şeyh vardı. Çanlı Şeyh Mustafa, Şeyh Celâlettin, Şeyh Ali ve muhtarlar da vardı.

– Dört şeyhin ve senin maiyetinizde kimse yok mu idi?.

– Bize tâbi kimse yoktu. Her muhtar kendi köyüne bakıyordu.

– Harput'a kaç kişi gittiniz?.

– Önce Palo'ya, sonra da Harput'a gittik. Kaç kişi olduğumuzu bilmiyorduk.

– Demek siz Harput müsademesinde bir kişiye kumanda ettiniz. Sizden önce Harput'a giren var mıdır?

– Hangi köylü geldiğini bilmiyordum. Bilmezdik..

– Harput'a girdiğiniz zaman ne kadar kuvvetiniz vardı?

– Benim bir hizmetkârım vardı. Benim âşiretim yok, müridim yok.

– Harput'a giren bu kuvvete kim kumanda ediyordu?

– Harput'u ben işgal etmedim. Asiler işgal etti. Hepsi birden geldiler. Ben bir gün sonra bir hizmetçi ile gittim. Benden önce kim girdi bilmiyorum. Benden evvel gitmişlerdi.

– Gayri muntazam bir askerle Harput'u zaptetmeğe gidilir mi?

– Asakiri gayri muntazamaya kumanda olur mu?

– Siz demek kendi köyünüzün adamlarına kumanda ediyordunuz.

– Herkes kendi köyüne emir veriyordu. Benim köyüm yoktu ki kumandan olayım.

– Sen, Elâziz'e girdiğin zaman Şeyh Celâlettin içeride miydi?

– Onu da bilmiyorum. Onlar ileri gitmişlerdi. Ben ikinci gün girdiğimde kendisini gördüm.

– Harput'ta Şeyh Celâlettin'i gördün orada ne yapıyorlardı?

– Şeyh Celâlettin, Şeyh Ali girmişler. Benim hizmetçim de vardı, Şeyh Celâlettin ile Şeyh Ali'yi gördüm. Oturuyorlardı.

– Harput'ta adliye dairesi yağma edildi. Daha birçok şeyler oldu. Bunları kim yaptı?.

– Onları Kaylılar yaptı. Herkes kendi başına idi, ben de kendi başıma hareket ettim.

– Harput'da ne kadar kaldınız?

– İki üç saat kadar kaldım.

– Neye kaçtınız Harput'tan?

– Harputlular, usata vurdu. Usat kaçtı, bazısı da vuruldu, kaldı.

– Sen iki saat kadar mı kaldın orada?

– Ben iki saat kadar dayandım, sonra firar ettim.

– Sen de usattan mısın?

– Gidenler hep usattır değil mi ya.. Ben de beraber gittim..

– Elâziz'i aldınız. Diyarbekir de alınsaydı sonra ne olacaktı, maksadınız ne idi?.

– Diyarbekir'den malûmatımız yoktu, bilmiyorum.

– Arkadaşlarınla hiçbir mesele hakkında istişare ettiniz mi?

– Onlar da kendi başlarına idi. Benim müridim yok, aşiretim yok.

– Sen nereden emir aldın da Harput'a gittin?

– Şeyh Sait Efendi'den emir aldık. Bütün köylere emir verdi.

Reis Şeyh Said'e sordu:

– Şeyh Sait Efendi!. Elâziz'e giden kuvvetin kumandanı bu değil miydi?

– Ben kendisine kağıt yazdım ki; Gazik cephesini muhafaza et, dedim. Sonra ileri gitmek için emir verdim mi, vermedim mi bilmiyorum.

– Elâziz'e girdiklerini siz işittiniz mi, kumandanı kimdi?

İşittim. Elâziz'e kim kumanda ettiğini bilmiyorum.

Reis tekrar Şeyh Şerif'e sordu:

– Şeyh Şerif! Ne diyeceksin Şeyh Sait Efendi'nin ifadesine..

– Ben, kumandamla bir vilâyeti işgal edebilir miyim?..

– Şeyh Sait Efendi yalan mı söylüyor?

– Yalan söylemiyor. Yalnız...

– Doğru mu söylüyor?

– Yalan söylemiyor..

– Siz, Milis Alaylarında kumandanlık ettiniz rütbeniz ne idi?

– Milis Alayında kumandanlık ettim. Rütbem kaymakamdı.

– Kaymakamlık yapmış olan bir kimse bu şeyhin maiyetine nefer olarak girer mi? Kaymakamdın, tekaüt oldun. Eski rütbenin şerefi yok muydu?

– O vakit hükûmet kuvveti vardı. Hükûmet kuvvetiyle kaymakam oldum. Nefer... ya... Şimdi nefer değil miyim.

– Elâziz'e girdiğin zaman seni kimler karşıladı?

– Hiç kimseyi tanımıyorum. Yalnız Çütelizâde Halit Bey'i tanırım.

– Şehre beraber mi gittiniz ve doğru nereye gittiniz?

– Gittik hükûmet konağına. Otomobiline bindik, hükûmet konağına gitti.. Beraber iki saat oturduk. Memur yoktu.

– Orada kimi vali tayin ettiniz?

– Harput ahalisi dediler ki; bizim bir eminimiz vardır. Kimdir dedim, Mehmet Nuri Efendi'dir dediler, hükûmeti ona teslim ettiler.

– Sen de cebren mi, yoksa kendi kendine mi gittin?

– Bilâ ihtiyar cebren götürdüler.

– Kimin emriyle gittin?

– Şeyh Sait Efendi emretmişti götürdüler.

## Olayla ilgili ilginç bir mektup...

Şeyh Şerif'in daha sonra, yazmakta devam edeceğimiz *-uzun süren-* soru ve cevaplarını muvakkaten burada bırakarak, bu tefrika yazısının hazırlandığı neşre başlandığı günlerde «Elâzığ»da tanınmış ve isyanın devamı sırasında, askerî makamlar emir ve müsaadesiyle, âsilere karşı teşkil ettiği Milis Müfrezesiyle çarpışmış bir vatandaştan alınan ve çok dikkate lâyık bilgi veren bir yazıyı aynen, okuyucularımıza arzetmeği; bu yazımızın tek sebebi ve maksadını teşkil eden millî, vatanî, mukaddes vazife telâkkisinin icaplarından sayıyoruz:

«.. Diyarbakır'a bağlı Darahini bölgesinde taklibi hükûmet daiyesi ile Şeyh Sait tarafından hazırlanmış olan isyan 1925 yılı şubatında patlak verdi. Bundan sonra iki koldan hareket ve taarruza başladı.

Âsi kuvvetlerinin büyük bir kısmının sevk ve idaresini bizzat deruhte eden Şeyh Sait Diyarbakır üzerine yürüdüğü gibi bir miktar kuvvetle de Şeyh Şerif, Çan şeyhleri meşhur şaki Yado'yu Elâzığ üzerine sevketti. Çok zaman geçmeden Palo'nun işgali haber alındı. Herkeste bir teessür uyandıran bu işgal hâdisesi üzerine Palo ile hududumuzu teşkil eden Fırat kıyılarını ve Masdar Dağı geçit mahallerini derhal teşkil edeceğimiz çetelerle tutmak ve tecavüzün Elâzığ'a kadar ilerlemesine yol ve imkân vermemek istedik. Bu tasavvurumuzun fiil ve teşebbüs haline gelmesi bittabi vilâyetin müsaadelerine tevakkuf ediyordu. Bu müsaadenin alınması için belediye reisi Halil Bey'in tavassutlarına müracaat ettik. Vali, Halil Bey'e «bu teklif beylere pâye vermeden başka bir fayda sağlamaz» ce-

vabını vermiş. Bu sırada yalnız yaveri Muhittin Bey'le herhangi bir taraftan Diyarbakır'a geçmek üzere Elâzığ'a uğrayan kolordu kumandanı Nurettin Paşa'ya keyfiyeti ifade ederek paşanın da bu işe tavassutlarını rica ettikse de maalesef ondan da müsbet bir cevap elde edemedik.

Bu esnada Palo'yu geçip Elâzığ'a gelmekte oldukları şayiası bütün memleketi teessüre düşürdü. Biz bu yaraya bir merhem ararken örfî idare ilân edildi. Komşularla dahi ihtilâta imkân verilmedi. Sokak devriyeleri ahalinin müsaadesiz evlerinden çıkmamalarını ve ekmek dahi ancak vesika ile alınacağını ilân ve tenbih ettiler. 26 Şubat günü Kesirek ve Marnik Köyleri üzerindeki tepelerden âsiler intizamsız bir surette kulak gösterdiler ve şehre doğru inmeğe başladılar. Vali birkaç jandarma ile Marnik Köyü civarında cansız bir müsademe yaptıysa da derhal panik başladı ve şehre kadar bilâ mukavemet kaçıldı.

Kumandan Osman Bey ise bir kaç askerle topçuyu Marnik Köyü karşısındaki bir tepeye yerleştirdi. Kahraman topçu kemali cesaret ve metanetle fasılasız bir surette ateş açıyordu. Ne yazık ki; hiçbir taraftan koruyacak bir kuvvet kalmamış ve maalesef topçuyu geri almaksızın şehre dönülmüştü.

Eldeki mevcut kuvveti sokaklarda başsız kendi hallerine terkeden vali ve kumandan Malatya'ya geçtiler ve kaçtılar. Kahraman topçu namus bildiği mukaddes vazifesi başında topunu ancak son nefesi ile beraber teslim etti.

26 Şubatta şehir işgal edildi. Şeyh Şerif Hüseynik'de, şehre gelirken askerî depo ve cephanelikleri yağmaya başlamışlar. Bu yağmacılardan birinin sigarasından ateş alan barut deposu infilâk etmiş, bu meyanda birçok ölenler, parçalananlar olduğu gibi Şeyh Şerif'e de bir kiremit parçasının isabet ettiği rivayet ediliyordu.

O gün, şehre gelmiş olan Şeyh Şerif ferdası gün memleketin kalburüstü adamlarını hükûmete istedi. Bu meyanda ben de bulunuyordum. Vilâyet makamının bitişiğinde ve şimdiki vali muavini dairesinin caddeye nazır penceresinin önündeki koltukta oturmuştu. İçeriye girdik, selâm verdik mukabele etmedi. Oturduk merhaba demedi. Anlaşıldı ki Türkçe konuşma bilmiyor. (1) Başında solgun bir Ferruz kalpak ayağında askerî po-

---

(1) Şeyh Şerif'in Elâzığlılarla Türçe konuşmıyarak tercüman kullanması hususî bir maksada delâlet eder çünkü; Şeyh Şerif mahkemede, mahallî kırk bir lehçe ile Türkçe konuşuyordu.

tin, üzerinde eski bir şalvarla ceket kıyafet bozuk, bütün tavırlarıyla donuk ve matü mütahayyır *(ölü ve hayretli demektir)* bakıyordu.

Beraberinde bulunanlardan tercümanlık edenler vardı. Bizleri istediğinin sebebini tercüman şu surette açıkladı:

Şeyh efendi memur tayin ederek hükûmet teşkil etmenizi istiyor dedi. Biz de cevaben, bu muazzam bir işdir bizim başarabileceğimiz kadar basit değildir dedik.

Bundan sonra memlekete bir vali seçilmesini teklif etti. Evvelâ bu teklif Çötelizâde Asım Bey'e yapıldıysa da o zat kabul etmedi. İkinci teklif Beyzade Hacı Mehmet Efendi'ye yapıldı. Vaki teklifin kabulü hususunda Beyzadeye ahali idaresinin âsilerin emellerini tervice hizmet edecek bir kimsenin eline verilmemesi için kabul etmeleri rica edildi ve Beyzade kabul ettiler.

İnzibat vazifesi görmek üzere şehri dolaşan silâhlı âsi kuvvetleri ve efradı evlerin çatıları üzerindeki güvercinlere silâh atarak şehri velveleye vermişlerdi. Memleket, âdeta bir anarşi halinde idi.

28 Şubatta erkence sokaklar dolusu gezen âsiler üzerine pencerelerden kurşun sağanağı yağdırdık. O gün şehrin haricine çıkardık. Tuttuklarımızı da divan-ı harbe vermek üzere bir eve koyduk. O gece bir işgale meydan vermemek için memur, eşraf, esnaf bütün memleket halkı eldeki muhtelif silâhlarla sabaha kadar nöbet bekledik. O sırada yalnız yaveri Muhittin Bey'le beraber avdet etmiş bulunan Nurettin Paşa geldi. Benimle amcazâdem Ahmet Osmanoğlu'nu istedi ve derhal çete teşkil etmemizi teklif etti.

Çarsancak'da her ikimize ve o zaman Tunceli Milletvekili bulunan diğer amcazadem Ahmet Şükrü Bey'e ait dört, beşyüz kişilik bir çete teşkil ettik. Masdar Dağı geçitlerini ve Fırat nehri kıyılarını tuttuk ve müteaddit müsademelerle memleketimizi tedip kuvvetlerinin gelmelerine kadar, ikinci bir işgale meydan vermedik.

Hazar Dağının Kizin mıntakasında bulunan Havi Köyü üzerinde benimle Ahmet Bey'in idaremizde bulunan çete ile yaptığımız kanlı müsademeyi müteakip İhsan Bey kumandasında on üçüncü alay geldi. Ve bir takdirname ile beni taltif gibi bir kadirşinaslık göstermek nezaketinde bulundular.

Bulunduğumuz Yusuf Taşı denilen taşlık bir tepede hemen makineliler kuruldu, uzaktaki tepeler üzerinde toplanan âsi kuvvetler üzerine

ateş açılarak takibe başlandı. Haraba Köyüne kadar yapılan tarama ve takipte alayın emrinde hizmet ederek, 3 Nisanda terhis edildik.»

*İmza: B. Çarsancaklı*

Bay Bedri Çarsancaklı'nın bize gönderdiği mektubun aslı ile isyan esnasında vaki kıymetli hizmetlerini gösteren, Elâzığ ve havalisi kumandanlığı ile onüçüncü Kafkas Alayı Kumandanlığının takdirnamelerinin asılları da bizde saklıdır.

## Şeyh Şerif'in Elâziz işgali...

Şeyh Şerif'in sorgusu devam ediyordu:

– Şeyh Şerif Efendi sen bütün kabahati Şeyh Sait Efendi'ye yükletiyorsun. Halbuki senin bu işlerle yedi sene evvel alâkadar olduğun anlaşılıyor. Kasım Bey de öyle söylüyor.

– O, maddî değil manevîdir. Yedi sene önce ben harp cephesinde idim. Kasım Bey'le yeni görüştüm.

Reis, Kasım Bey'e sordu:

– Kasım Bey! Şeyh Şerif yazdığı mektupta ne diyordu?

– Üçyüz otuz beşte mektubunu gördüm. İstanbul'da cemiyet açılmış, her tarafta kulüpler açılmış siz de çalışınız diyordu.

– Şeyh Şerif Efendi! Sen yedi seneden beri Kürtlük istiklâli için çalışıyormuşsun. Bak Kasım Bey söylüyor.

Şeyh Şerif cevap veriyor:

– Ben Kasım Bey'i yeni gördüm. Tanımıyorum. Kasım Bey'in sözünü katiyen tanımam.

– Elâziz cephesi kumandanı değil misin?

– Elâziz cephesi kumandanı değilim.

– O halde sen kuvvetli bir adam imişsin. Muhalif kalmasın diye sana kumandanlık veriyorlar.

– O da bir boş sözden ibarettir. Muhalif kalmıyayım diye bana o ünvanı veriyor.

– Sana mektuplar gelmiyor muydu?

– Geliyordu. O mektupları alıyordum, ben yazmadım, o yazmış.

Fakih Hasan Fehmi'nin bir mektubu okunarak;

– Bu mektubu görmedin mi?.

– Bu mektubu almadım. Hiç okumadım.

– Hasan Fakih Efendi bu mektubu sen mi gönderdin?

– Elâziz cephesi kumandanı idi, ben gönderdim.

Reis Şeyh Said'e sordu:

– Şeyh Sait Efendi! Sen bunu ne diye cephe kumandanı yaptın?

– Rus harbinde muharebe etmiş (gülerek) cesurdu. Belki bizim de işimize yarar dedim.

Reis, Simsur'dan yazılmış isyan hazırlığını anlatan bir mektubu okutarak sordu:

– Şeyh efendi bu mektup elimize geçmiştir. Simsur'dan yazılıyor bu nedir?

– Simsur (Çapakçur'da) bir köydür.

– Şeyh Sait Efendi! Bu mektuptan anlaşıldığına göre siz bu işi daha evvel düşünmüşsünüz. Sen hiç kimse ile muhabere etmez miydin?

– Benim kimse ile muhaberem yoktu, fakat; fikrim de vardı. Hükûmet şeriatın bir kısmını kaldırdı. Bunun iadesine sebep olursak sevaba nail olurduk diyordum.

– Bitlis meselesinden sonra sana biraz vehim geldiği anlaşılıyor.

– Vehim neden gelsin. Kalbimde o fikir vardı. Yusuf Ziya'ya ben şerik değildim.

– Senden sorulan şahadet neye dairdi?

– Hiyanet-i vataniye ve hiyanet-i harbiye vesair cürümlerden dolayı müşahit olarak Bitlis Divan-ı Harbine davet olundum.

– Senden ne sordular?

– İçinde birçok isimler vardı. Şükrü, Rüştü, Yusuf Ziya ve kayınbiraderi Şeyh Abdürrahim ve ilâh.. Bunlardan kimi tanırsın dediler.

– Senin evinde içtima etmişler diye bir şey sordular mı?

– Yusuf Ziya ve Hınıslı Hacı Taha Efendi ile sana gelmiş, ne konuşmuş diyorlardı. Ben de para istedi vermedim dedim.

Bunun üzerine Reis Şeyh Şerif'e hitap etti:

– Şeyh Şerif Efendi! Sen «Elâzığ cephe kumandanı» lâkabını hiç kullanmadın mı?

– Hiç kullanmadım.

– Hasan Fakih!. Bu, size yazdığı mektuplarda nasıl yazıyordu?

– Bize yazdığında kendi de «Elâziz cephe kumandanı» diye yazardı.

– Şeyh Şerif!. Bak cephe kumandanı olduğunu söylüyorlar. Yine inkâr ediyorsun.

– Kendisi tayin etti.

Hasan Fakih, Şeyh Şerif'in bu sözü üzerine; «Evet.. Emirülmücahidîn diye yazdı.» sözünü ilâve etti.

Ve Şeyh Şerif meşhur inat ve ısrarıyla yine «Hayır.. yazmadım..» dedi.

Azadan Ali Saip (Ursavaş) soıguya başladı:

– Elâziz'e girdiğin zaman seni karşıladılar. Otomobile bindirdiler, hükûmete götürdüler. Cephe kumandanı olmasaydın otomobil ile seni istikbal ederler miydi?

– Cephe kumandanlığı elimden gelmiyordu. İnsanın ya askeri, ya âşireti veya müridi olur. Benim hiçbiri yoktu. Otomobile binen cephe kumandanı mı olur. Buraya otomobille gelmiyor muyum?.

– Bak sana bir mektup daha var. Onda da Emirülmücahidin diyorlar.

– Yazıyor. Aldım, onu almakla cephe kumandanı mı oldum. Cephe kumandanı hükûmetin emriyle olur. Benim kuvvetim yoktu, kuvvetim nerede idi benim. Onun himmeti vardır, müridleri vardır.

Şeyh Sait söze karıştı ve:

– Vallahi yazıyordu. O evrakın içinde mektupları yok mu?. Gösterin görsün. Kendinin mektupları yok mu? diyerek biraz sinirlendi.

Reis sorguya devam etti:

– Şeyh Şerif senin ne işin vardı oralarda. Gezmeğe mi gittin?

– Millet hep gitti ben de gittim. Şeyh Said'in emrini kırmadım, gittim.

Reis Kasım Bey'e sordu:

– Kasım Bey! bu Şeyh Şerif'in mektubunu kimde gördün?

– O mektubu birisinde gördüm, kendisi biliyor..

– Şeyh Şerif sen, demek ki cephe kumandanlığını kabul etmiyor musun?

– Efendim onlar yazmış ben deruhte etmedim.

– Asilerle beraber gittin mi?

– Usat ile gittim.

– Elâziz'e ne günü girdiniz?

– Bir çarşamba günü girdik..

– Seni kaç kişi karşıladı.

– Miktarını bilmiyorum. Hepsini bir arada görmedim ki..

– Elâziz'de kimlerle görüştün, eskiden tanıdığın kimse var mıydı?

– Halit Bey'le görüştüm. Başka kimseyi tanımıyordum.

– Sana otomobil getiren kimdir?

– Otomobille Halit Bey geldi. Otomobi. bir şeyhindir, bin dedi.

– Nereye gittiniz?

– Hükûmete gittik.

– Geldiğinde maiyetinde kimler vardı?

– Asker vardı Harputlular vardı. Asker değil usat ahali vardı.

– Hükûmette ne yaptınız?

– Bilmediğim bir odada oturduk.

– Yanına, Elâzizlilerden kimler geldi?

– Bey oğlu Mehmet Nuri Efendi geldi. Eşraf da vardı.

– Gelenler ne dediler?

– Hükûmeti emin bir adama teslim edeceğiz dediler.

– Bunu sen mi dedin?

– Heyet dedi. Ben demedim.

– Mehmet Nuri Efendi'yi tanır mıydın?

– Tanımazdım. Sarıklı idi. Eminimiz budur dediler.

– Gelenler arasında kaç sarıklı vardı?

– İki sarıklı vardı.

– Siz ne dediniz onlara?

– Emininize teslim ediniz dedim.

– Sonra ne yaptınız?

– Bir iki saat oturduk, sonra dağıldık.

– Bunlardan hiçbirisiyle konuşmadın mı?

– Kimseyi tanımam ki konuşayım.

– Bir arada, bu kadar insanla oturulur da hiç konuşulmaz mı?

– Öyle konuşmadan oturduk. Ben garip idim kimseyi tanımazdım ki..

– Sonra oradan nereye gittin?

– Sonra bir yere gittik. Bir Çapakçurlu Hasan vardı. Jandarma idi onun evine gittik, bir kaç saat kaldık.

– Ne kadar oturdunuz dedin?

– Bizde saat yoktu. Kuşluk da vardık, iki saat hükûmette kaldık, üç saat kadar da evde oturduk. Akşam oldu, gece orada kaldık, Yanımda Hasan vardı, başka kimse yoktu.

– Neler konuştunuz?

– Hiçbir şey konuşmadık.

– Ferdası gün ne oldu?

– Ertesi günü memlekette ahali ile usat arasında müsademe başladı.

– Müsademeye iştirak edenler kimlerdi?

– Vurdular.. Kimbilir..

– Sen kumandan değil misin? onlar senin kumandanla hareket etmiyorlar mıydı?

– Ben kumandan değildim. Neferim.. Öyle mahkûklara kumandanlık edilir mi?

– Sonra siz ne yaptınız?

– Biz de çekildik geldik..

– Sen yalnız mı kaçtın?

– Evet kaçtım, yalnız kaçtım.

– Elâziz'de yapılan yağmadan vesaireden haberin yok muydu?

– Malûmatım yoktur. Askerle beraber gelmedim..

– Hangi cihetten firar ettiniz?

– Doğru şoseden Palo'ya vardık.

– Elâziz'den seni karşılayanlar otomobili hususî olarak mı senin için getirdiler?

– Hayır.. O da tesadüfî idi. Otomobil rastgeldi.

– Elâziz'de hükûmete ne için gittin?

– Gittim ki; hükûmete kimse karışmasın..

– Mehmet Nuri Efendi'yi vali vekili tayin keyfiyetini yalnız sana mı söylediler ve onu siz mi tayin ettiniz?

– Ben orada iken tayin ediyoruz dediler. Ben de siz bilirsiniz dedim.

– Bunu yalnız sana mı söylediler başkaları yok mu idi?

– E.. Hepsine söylediler. Şeyh Celâlettin ve Şeyh Ali'ye de söylediler. Onlar da benim gibiydiler. Onlar da şeyhtir ben de şeyhim.. Bizim sözümüze kimse bakmazdı. Bize sual ettiler ben reisleri değildim.

– Sen nefer miydin, üzerinizde bir kumandanınız yok muydu?.

– Neferdim. Kumandanımız yoktu. Muhtarlar kumanda ediyordu.

– Senin kumandanın kimdi?

– Benim kumandanım yoktu. Ben de kendi kumandanımdım.

Şeyh Celâl ve Şeyh Ali'ye soruldu:

– Siz de bununla beraber miydiniz?

– Evet beraberdik, kumandanımız da Şeyh Şerif'ti.

– Şeyh Şerif bak iki tane şeyh senin kumandan olduğunu söylüyorlar ne dersin?

– Ben kumandan değildim. Öyle ise kumandan onlar idiler. Onların sakalı var. Benim şahsıma kumandanlık yakışır mı?

– Hasan Fakih sen söyle. Bu Şeyh Şerif Elâziz işgal edildiği vakit orada değil miydi, ne diye imza atardı?

– İşgalde orada idi. Elâziz cephe kumandanı oldu. Palo'ya döndüğünde de Elâziz cephesi kumandanı Şeyh Mehmet Şerif diye imzalıyordu.

– Muhaberelerinizi bir posta ile mi idare ediyordunuz?

Hasan Fakih cevap verdi:

– Elâziz'den başka posta getirirdi.

– Şeyh Şerif'in kumandan olduğunu inkâr da ısrar etmesine ne dersin?

– Bunu inkâr lüzumsuzdur. Kumandandı.

– Şeyh Şerif Efendi! Senin kumandan olduğunu hepsi söylüyor bunu neden inkâr ediyorsun?

– Teşkilât yoktu, bir şey yoktu. Ben nasıl kumandan olayım. Ben dört yüz köye kumandan olabilir miyim?

– Ne için kumandan olamıyorsun?

– Kürtlerden kumandan çıkar mı?

– Sen bazı yazılarında Emirülmücahidin diye de yazıyorsun ya..

– Emirülmücahidin diye Şeyh Sait Efendi yazıyordu, kendi yazıyordu ben bilmem..

Silâhlı olarak kıyam ve isyana katılmış ve çarpışmalarda bulunmuş birçok kasaba ve şehirlerin işgalinde ve isyan hareketleri hakkında muhaberat yapmaktan geri kalmamış olduğunu saklamıyan Şeyh Şerif bir

takım âsilere kumandanlık etmiş bulunduğunu, bütün vesikalara, delillere ve şahadetlere rağmen, aslâ ve hiçbir suretle kabul etmek istemiyordu.

Bunun sebebi ne idi? Kolayca tahmin edilebileceği üzere kumandan olmanın cezasının daha ağır olacağını düşünmek.. Esasen Şeyh Şerif'e diğer cahil ve yalnız adiyle şeyh olanlar arasında en cahili, fakat; en kurnazı diye umumî bir kanaat olduğunu da anlamıştık..

## Hacı Sadık Bey'in anlattıkları...

Şeyh Şerif'ten sonra, maznunlar arasında bulunan Hacı Sadık Bey'in sorgusuna başlandı. Evvelce, tutulan ifadesi okunduktan sonra soruldu:

– Hacı Sadık Bey bu hareket nasıl ve nerede başladı?

– İlk ifademde söyledim.

– Okunan ifadeni tamamen kabul ediyor musun?

– Şu son okunan benim ifadem değildir.

– Şu halde bu isyana nerede iştirak ettin. Bir defa da şifahen söyle..

– Evet okunan ifademi kabul ettim.

– Şeyh Said'i ne vakitten beri tanırsın?

– Şeyh Said'i onbeş, yirmi seneden beri tanırım.

– En son ne zaman gördün?

– En son bu kış gördüm.

– Nerede gördün?..

– Darahini'de..

– Ondan önce hiç görüşmediniz mi?

– Hayır..

– Bu sene de görmedin mi?

– Bu sene görmedim. Bu dört, beş senedir görmedim.

– Nasıl oldu da görüştünüz anlat bakalım?

– Bizim köyden kalktım Darahini'ye geldim.

– Köylülerinle beraber mi geldin?

– Yalnız geldim.

– Kimse yok muydu maiyetinde?.

– Hayır yoktu.

– Şeyh Said'in hükûmeti zaptettiğini duyduktan sonra mı geldin?..

– Ben, zaten gidecektim. Hükûmeti işgal etti, bakalım ne yaptı dedim.

– Ne görüştünüz Darahini'de Şeyh Sait ile?

– Sordum. Böyle icabeder hükûet kısmen şer'î şerife muhaliftir dedi. Böyle icabetti dedi.

– Şeyh Said'in yanında kimler vardı o zaman?

– Piçarlılar vardı.

– Birkaç tanesinin isimlerini söyle..

– Ömer Ağa, Haydar Ağa vardı. Ömer'in kardeşi vardı. Abdülhamit Ağa da vardı.

– Bir erkân-ı harp zabiti de var demişsiniz.

– Erkân-ı harp zabiti demedim.

– Kimdi o adam?

– Garip bir adamdı.

– İsmi ne idi?

– Sordum. Abdülkadir imiş ve Süleymaniyeli imiş.

– Süleymaniye'den ne münasebetle Şeyh Said'in yanına gelmiş?

– Diyarbekir'de mahpustum. Usat beni kurtardı, buraya geldim dedi.

– Abdülkadir dediğin bu adam şeyhin yanında lâfa karışıyor muydu?

– Müşavere ettiğini orada gördüm sonrasını bilmem.

– Size ne vazife verdi Şeyh Sait?

– Bana hiç vazife vermedi.

– Nereye döndünüz?

– Ben evime döndüm.

– Şeyh Sait ile sen de bulunmuşsun. Diyarbekir hücumuna sen de iştirak etmişsin. Öyle iddia olunuyor.

– Avdetinde gördüm. Artık mukavemet edilemez dedim. Herkes bir tarafa dağıldı, siz de gidin dedi. Benim gözüm görmez isterseniz doktor gelsin, baksın.

– Geriden idare edebilirsin onun gözüne tesiri yok.

– Gelsem idare ederdim, fakat; gelmedim..

– Bir jandarma neler söylüyor bak ifadesinde.

– Hiç.. Benim ismim geçti..

– İhsan Bey'i tanır mısın?.

– İhsan Bey bizim köye geldi. Bir yüzbaşı idi.

– Sizin köye geldiği zaman bir şeyler görüşmüşsünüz nedir?

– Aramızda ne olacak. Ben bir şey söylemedim, dedim; bir şey yapmış isem ben erkeğim, kadın çoluk, çocuk değildir. Onları bırakın dedim. O yanlış anlamış..

– O müfreze kumandanı İhsan Bey arama yaptı mı?

– Hayır yapmadı. Geldi köyün etrafını gezeyim dedi.

– İfadende; yapmak istemişsen de taharriyatın beyhude olduğunu söylemişsin diye yazılı..

– Ben taharri edeceğim demedi.

– İfadende yapmak istedi diyorsun.

– Burada eşya, esliha varsa teslim edin dedi. Ben muhtara söyledim. Köyde kimse yoktur dedi. Taharriyat yapılmadı.

– Cemil Bey'in kısrağı sende ne için bulunuyordu?.

– Cemil Bey'in kısrağını başkaları getirdi.

– Kim?

– Mehmet oğlu Ali getirdi.

– O nereden bulmuş bu kısrağı da sana getirdi?

– O Şeyh Sait'le Hani'ye gelmiş. Onlar getirmiş ben de kalsın dedim. Sonra Cemil Bey istedi ben de verdim.

– Nasıl aldılar Cemil Bey'den bu kısrağı. Cemil Bey bağışlamış mı?

– Bilmem nasıl almış.

– Cemil Bey hediye mi etmiş?

– Hayır hediye değil. Diğer hayvanları nasıl aldılarsa bunu da öyle almışlardır. Müsadere olduysa da bilmiyorum.

– Senin evinde bir yaralı adam çıkmış. Kimdir bu yaralı adam?

– Yaralı Çapakçurlu Ahmet namında birisi idi.

– Nerede parçalanmış ayağı?

– Nerede yaralanmış bilmiyorum.

– Bilmediğin adam ne arıyor senin evinde?

– Çapakçur'dan asker gelmişti. Bizim ev boştu.

– Ne münasebetle bu âsiyi sen evinde muhafaza ediyorsun?

– Ben âsiyi evime götürmedim. Kısrağı da başkası getirdi.

– Sizin köyden isyana iştirak eden var mıdır?

– Vardır. İfademde de söyledim.

– Demek hepsi iştirak ediyor. Sen iştirak etmedin öyle mi?

– Onlar; o dört, beş adamdır gitmiş..

– Sen de bütün suçu Şeyh Said'e yüklüyorsun. Halbuki; Darahini'de en büyük kumandan sensin.

Sadık Bey cevabında yine ısrar etti:

– Ben neyin kumandanı idim. Hâşâ.. Ben kumandan değildim.

– Sen Şeyh Said Efendi ile Piran vak'asından önce görüşmüşsün. Halbuki görüşmediğini söylüyorsun..

– Darahini'de görüştüm. Vakadan önce Darahini'den geçti, fakat; konuşmadık. Elini öptüm.

– Sana bu işin nasıl olduğunu sormuşlar. Sen de kendinin yaptığını, bu defa Allah'ın Türklere yardım ettiğini müfreze kumandanına söylemişsin. Raporda öyle yazılı..

– Ben öyle bir şey söylemedim yanlıştır.

– Senin köy Darahini'ye kaç saattir?

– Üç saattir.

– Öyle ise Hasan Fakih tanır.

Hasan Fakih hemen «Ne gibi» diyerek söze karıştı ve kendisinden soruldu:

– Şeyh Said Efendi Piran'a gitmezden önce Darahini'ye geldi. Cuma idi oradan Piran'a gitti. Bir hafta on gün sonra vak'a çıkmış, Hani'ye gelmiş, Darahini'ye gelmiş. Ben gittiğimde Hacı Sadık Bey'i orada gördüm, o da beraberdi. Orada bulunanlar hep iştirâk etmişti.

– Şeyh Said Efendi sen buna ne vazife verdin?

– Vazife vermedim. Kumandan değildi.

– Hiç bir iş yapmadı mı?

– İş yoktu.

– Kendisi de aşiret reisi idi ara sıra bulunurdu değil mi?

– Aşireti yardım ediyordu. Her zaman başında değildi. Ara sıra bulunuyordu.

– Bak Sadık Bey Şeyh efendi ne diyor?

– Son defaları ara sıra yanına gittim.

– Şeyh Said Efendi! Siz Piran'a gitmezden önce Sadık Bey'le görüşmediniz mi?

– Görüştüm.

– Sen açmadın mı Sadık Bey'e fikrini?

– Hayır açmadım. Bazan din meselesinden bahsederdik. Dinimiz zebun olmuştur. Allah yardım etsin diye söyleşirdik..

## Şeyh Said'in partisi ve gazeteleri...

– Şeyh Said Efendi! Sen, geçen celsede bu kıyama beni sevkeden iki sebep vardı. Dediniz ne idi onlar?.

– Birisi şeriat kitapları ve akide idi. Ruhumuz çıksa akidemiz çıkmaz. İkincisi de matbuat mütemadiyen bizim din bakımından kinimizi tezyid ediyordu.

– Demek sebep üçtür. Birisi ahkâm-ı diniyenin tatbik edilmesi, ikincisi matbuat, üçüncü bir sebep de Millî Meclisteki muhalefet..

– Muhalefet vardı. Fakat; o sebep değildi.

– Din ahkâmının tatbik edilmediğini matbuattan en fazla hangisi yazıyordu?

– Evet.. Matbuat idi, çok müessir oluyordu. Sebilürreşat çok yazıyordu. Şer'i şerife muhalif hareket olunduğundan bahsediyordu.

– Demek gazetelerin yazmış olduğu bütün şeyleri hakikat olarak kabul ettin öyle mi?

– Der idik ki; eğer yalan olsa yazamaz, cesaret edemez. Hükûmet kapatır der idik.. Binaenaleyh hakikat sayardık. Sebilürreşat daima diğer gazetelere istinad ederdi bunlar bizim kin ve düşmanlığımızı doğurur ve artırırdı.

– Sebilürreşat kadar sana müessir olan hangi gazete vardı?

– Tevhid-i Efkâr. O da din bahislerinde tesirli olurdu. Gazeteler tâ ecnebiler içine kadar gidiyor. Bunlar iftira olsa nasıl kabul eder, hükûmet müsaade eder derdim.

– Yalan bir şey olsa gazeteler yazmaz mı demek istiyordun?.

– Gözümle görmedim ama Cibranlı Halit Bey, bir zabit de bir gazete gördüm dedi. Allah Tealâ mevcut değildir. Her kavmin itikadına göre Allah vardır, yazıyor dedi. Hacı Tevfik Bey o zabitin ismi idi.

– Bu hangi gazete idi?

– Gazeteyi getirmedi, göre[illegible]m. Böyle din hususunda, lâiklik hususunda gazetelerdeki bu şeyler bizi incitiyordu.

– O iki gazeteden başka diğer gazeteleri sana göstersek, sen bunları okudıktan sonra hangisinin müessir olduğunu söyler misin?

– Anlarım tabiî..

Reis, Şeyh Said'e sordu:

– Mecliste bir muhalefet olduğunu ve bu muhalefetin dini kurtaracağı işittiğini geçen celse de söylemiştin. Bunu nasıl işittin, bir daha söyler misin?

– İşitmiştim.

– Bu muhalefetten bir şey umu[illegible]?

– Kalbimizden seviniyorduk. Allah bir sebep çıkarsa da dine hâdim büyük adamlar kalsalar derdik. Allah sebep halkeder derdik.

Sen her iki fırkanın programını gördün mü, senin en ziyade hoşuna giden hangisi oldu?

– Muhabere falan edemedik. Kendilerinin programını Darahini'de belediye reisi verdi. Müskiratı menedeceğiz diyordu. Hoşuma gitti. Yalnız bir mesele vardı. Eğer birisi kötü bir şey yaparsa cebir olunmaz diyordu. Ötekini de gördüm. Fakat; «Terakkiperveri» nisbeten doğru buldum.

– En ziyade hoşuna giden madde hangisi idi?

– Müskirat ve fuhşun men'i idi.

– Bir madde vardı o programda itikadatı diniyeye hürmetkârız diye..

– Evet.. o madde çok iyi idi.

– Buna taraftar olan adamları, başlarında bulunanların kim olduklarını bilmez mi idin?.

– Belediye reisi vardı. Her iki fırka programlarından birer nüsha bana verdi.

Derdim ki; Allah bir sebep halketse de din terakki etse diyorduk. Ergani'nin işgalinden sonra Ali Bey namında birisinde bir kâğıt gör-

düm. Kâzım Karabekir imzalı idi. İnşallah işimiz ileri gider yazıyordu. Bana Ali Bey gösterdi.

– Ali Bey kimdir?

– Osmaniye'de eski Müftü Hacı Hüseyin Efendi'nin oğlu Ali Bey'dir.

– Şeyh efendi sen, Ali Bey'le görüştün. O telgraf kimin imzasıyla gelmişti?.

– Telgraf mı ne idi bilmem. Kısa bir şeydi.

– Mademki bu Terakkiperver Fırkanın dini kurtaracağına dair bir kanaat geldi ve sevindin ne için bu Terakkiperver Fırkacılara müracaat etmedin?.

– Yok.. Müracaat etmedim. Vakit bulamadım. Vakit bulsaydık iki tarafa da müracaat etmek isterdik.

– Bir iyisi var, bir de fenası.. Sen iyisini yapan adamlara müracaat edecektin, şu noksanlarınız var bunları ikmal ediniz diyecektin..

– Bu sefer içinde gördüm o programları.

– Önce görsen müracaat eder miydin?..

– Benimle birkaç kişi ittifak etseydi müracaat ederdim..

– Şeyh efendi senin iki, üç sene evvel bu işi tasavvur ve tasmim ettiğini söylüyorlar.

– Hayır. Kim söylemiş ise yalan. Benim ne muhaberem var, ne de tasavvur vardı. Kimse ile de görüşmedim.

– Bir iki sene önce Cibranlı Halit Bey'le görüşmüşsün.

– Ticaret için her sene Erzurum'a giderdik. Halit Bey'i tanırdım. Görüştük..

– Bir defa geçen sene Halit Bey'le görüşmüş ve bu işi yapalım demişsin, bir de, Şeyh Abdullah'ın evinde görüşmüşsün, hattâ sana itiraz eden Şeyh Kasım'a seni vururum demişsin..

– Hayır.. Şeyh Kasım'a biz şeriat için yazalım onlar icra etmeyip vururlarsa vurak dedim..

– Bitlis'den bahsetmişsin ve seni isterlerse gitmiyeceğini söylemişsin.

– Beni istediler bir telgraf verdim, niyabet varakası çıkarsınlar dedim, çıkardılar.

– Kasım Bey meydana çıkmamış birçok hakikatler var. Bunlar böyle kalırsa günahı sizin boynunuza kalır. Şeyh Said'in bu hareketleri hakkında bize iyi malûmat ver..

Kasım Bey:

– Bendeniz geçen seferki ifadelerimde imsâk ettim. Çünkü tetkikat çok oluyor, belki itiraf edenler hakkında kolaylığı mucip olur dedim.

– Sen, şimdi geçen seneki, Cibranlı Halit Bey'le olan mülâkatı söyle..

– Geçen sene Kemal Paşa geldiklerinde heyet-i istikbaliye arasında ben de gittim. Halit Bey'de kaldım. Bana dedi ki; «Şeyh Sait geldi. Bu güzün çıkacağım bana tâbi olanlara Kur'anı temhir ettireceğim.»

«O, vesika olur. Başka yaptırınız dedim. Saat beşe kadar münakaşa ettik Şeyh Sait'le görüştük» dedi.

– Bu konuşma nerede oluyor?

– Habeşi'de kendi evinde, 340'da idi. Ben, milletimi inkâr edemedim dedim. Allah yoktur demekle bir insan kâfir olur, fakat; milletini inkâr edemez. Bu tertibatınız doğru değildir dedim. Konuşmaya devam ettik. Benim üzerime vacip oldu. Çıkacağım kıyam edeceğim dedi. Onbeş gün sonra çıkacağım dedi.

Sonra, Halit Bey'in tevkifi, Kerem'in takibi, Şeyh Said'in şahadete çağırılması meselesi meydana çıktı. Niyabet varakasıyla ifadesini verdikten sonra Şoşar cihetine çıktı. Kâmil Bey'le görüşmüş. Reisler söz vermişler. İlk söz veren Kâmil Bey olmuştur. Kıyam edersen iştirak ederiz demişler Çapakçur'a Melikan'a geçmişler. Şeyh Abdullah demiş ki; ben buna muvafakat etmem. Bu hükûmet malımızın yarısını istese veririm, itaattan çıkmam..

Çan şeyhlerine, Çapakçur'a, Piran'a gelmiş ve orada bu mesele olmuştur.

– Şeyh Sait Efendi! Söylenenlerin hangisi doğru, hangisi yalandır.

– O suretle geldim. O doğrudur. Kasım Bey'le de görüştüm. Bu şeriat için dertleşirdim. Şeriatın zevaline teessüf ediyordum. Böyle zeki adam nerede görsem söylerdim.

– Bu müddet zarfında, daha önce tasavvur etmişsin demek ki, bunun söylediği şeylerin hepsi doğrudur.

– Beli çoğu doğrudur. O kıyam meselesi aklıma gelmiyor.

## Halit Bey'in Halep mektupları...

– Kasım Bey! Şeyh Sait Efendi kıyam hakkında üç sebep gösterdi. Din, matbuat bir de muhalefet fırkasının meydana gelmesi.. Gazetelerden hangisinin müessir olduğunu biliyor musun ve söyler misin?

– Bu ayaklanma için bunlar avamil oldu. Fakat; asıl sebep Kürdistan istiklâli idi. Kürdistan cemiyeti nihayet «Kürdistan istiklâl ve istihlâsı cemiyeti hafiyesine» inkılâp etti. O yemin o kadar müthiştir ki, mensuplarının kafasını kesseler söylemezler.

– Sen dahil miydin o cemiyete?.

– Ben dahil olmadım. Matbuat bunlara çok tesir ediyordu. Abdülkadir Kemali'nin galiz (Tok Söz)ü, Tevhid-i Efkâr Velid Bey, Son Telgraf Fevzi Lütfi idi zannederim. Sebilürreşat'da vardı. İsimleri aklıma gelmiyor.. Tevhid-i Efkâr'la Son Telgraf hükûmetin adem-i meşruiyeti hakkında propaganda yaparlardı.

Kürtler iki zümredir: Siyasiyyun, Diniyyun.. Meselâ, Halit Bey filân siyasiyyun idi onlar Komitalar yaparlardı.

– Şeyh efendi dahil miydi? Diniyyûndan olanların reisleri kimdi?.

– Şeyh Sait Efendi Diniyyundandır.

– Siyasiyyun kısmının reisi kimdi?.

– Siyasiyyun cihetinin âmil ve müessirleri Halit Bey ve Kerem gibi adamlardı. Hakikati inkâr etmek artık doğru değildir. Gazeteleri,

Halit Bey benim namıma bile gönderirdi. Onbeş, yirmi tane.. Yolcularla, posta ile gönderir, tevzi ettirirdi..

– Başka gazeteler de okunur muydu?..

– Vakit geliyordu. Vatan geliyordu. Bitlis sabık valisi Zihni Bey gönderirdi.

– Demek ki; bu gazetelerin hükûmete hücumlarından hükûmetin zayıf olduğuna hükmettiler.

– Buranın umumî efkârına ve Şeyh Said'e bu cesareti veren bu gazetelerdir yoksa bu kadar çabuk olamazdı.. Bağdat'taki komitaları İngilizlerle, Halep'teki komitaları da Fransızlarla görüşüyorlardı. İşlerini bitirmediler idi, Şeyh Sait Efendi acele etti.

– Erzurum mebusları demek ki, Halit Bey'le oradaki muhalif gruba söz vermişler. Meclise gidince istifa edeceklerine dair..

– Mebusların da tesiri oluyordu. Halit Bey bana dedi ki: Hoca Ziya ile Raif tatil devresinde geldiler, bunlar bize söz verdiler dedi. Çünkü 336'dan beri Erzurum'da bir muhalefet cereyanı vardı. Bunlar taahhüdatta bulunmuşlar. Bu sefer gidersek Halk Fırkasından ayrılacağız. Bu havalinin efkârını okşayacak yeni bir fırka yapacağız ve tevsi edeceğiz, demişler..

Sonra Hoca Raif'in istifası biraz uzundu. İstifaların esbabını tetkik ediyordum. Daire-i intihabiyemden mülhem olarak istifa ediyorum, o suretle çalışacağım diyordu.

Arkadaşları kimler olduğunu açmamışlardı. Nitekim sonradan istifalar oldu.

Bunların programlarındaki «İtikad-ı diniyeye hürmetkârdır» maddesi efkâr-ı umumiyeye çok tesir yaptı ve cesaret verdi. Bir de nizamnamelerinde tahdidi merkeziyet taraftarıdır diyor, yani adem-i merkeziyete yakın bir sözdü. Terakkiperverler hükûmeti elde ederlerse bize bir muhtariyet verirler ve kan dökülmeden bir istiklâl elde ederdik diyorlardı. Gerek matbuat ve gerek bu fırka meseleleri tesirleri birleşerek halkı teşvik etti ve cesaretlerini artırdı.

– Şeyh Sait Efendi! Ne diyeceksin Kasım Bey'in sözlerine?.

*Şeyh Sait* – Böyle ince meseleleri bilmem. Fakat, öbür sözleri doğrudur.

– Bunların bir kısmının Siyasiyyun, diğer bir kısmının da Diniyyun olduğundan bahsettiniz..

– Bu bendenizin tâbirimdir efendim.

– Bunlar dahilde teşkilât yapmakla beraber hariçteki şubelerde de temasta bulunuyorlarmış. Dahildeki teşkilât nerelerde ve nasıldır. Hariçteki şubelerin çalışmaları nasıl oluyordu malûmat verir misiniz?

– Beyefendi. Ben daire-i mahremiyetlerine girmediğim için birçok şeyi bilmiyorum. Yalnız Halit Bey'den işittiklerimi arzettim ve edeyim: Süleymaniyeli Tevfik, Salih ve İsmail Hakkı namında üç zabit vardı. İsmail Hakkı mezun olarak Diyarbekir'e ve sonradan Urfa'ya ve Halep'e gidiyor. Yazdığı bir mektupta; Halep'te (Bayu) Bekir Necmi Bey'e takdim ettim. Buradaki ticaret şubesini himaye etmesini rica ettim, vait aldım, diye yazıyordu. Zabitler, bu yazı okunurken gülüşüyorlardı. Halit Bey Bayu (şifre)dir, Kürt'tür. Necmi Fransız'dır, Nihat Türk'tür diyordu.

Bağdat'tan da ömer Kutbettin imzalı diğer bir mektup geliyor. Buradaki Suat Bey'e (Suat İngilizler demek) söyledim. Ticaret şubeleriyle muhabere ettiler ve büyük ticarethaneye yazdılar (büyük ticarethane Londra demek) şube müdürü sizi tanıyor memnun oluyor, diyordu.

– O üç zabit kimlerdi? Gittikleri yerlerden dönüp gelmişler midir?

– Diyarbekir'de mezuniyet emrini beklediği için gelmiş. Bu zabitin avdetine dair haberim yoktur. zaten dönmiyecekti..

– Demek dahilde bir teşkilâtı mevcuttur?.

– Tevfik Bey, Salih Bey, Ali Yaver Efendi geçen sene Erzurumda idiler. Teşkilâtı Yusuf Ziya ve Halit Bey açık söylediler. Teşkilât beşer beşer yapılıyor ve beşlik gruplar yekdiğerinden malûmatlı değiller..

– Bu teşkilât nerelerde, şehirde yok mu?..

– Bitlis'te herhalde vardır. Çünkü, Yusuf Ziya oralıdır: Erzurum'da Kürt teşkilâtı olmasa bile muhalif teşkilât vardır.

– Diyarbekir'de var mıdır?

– Üçyüz otuz dörtte Diyarbekirde bir cemiyet vardı. Ekrem Bey de reisti. Bir beyannamesini gördüm. Halkı cemiyet teşkiline teşvik ediyordu.

– Halep'de bulunan Kürt cemiyetleriyle Kürdistan istiklâli için çalışan zümre ile muhabere ettiklerini söylemiştin. Bu muhabere ne vasıta ile oluyordu?

– Halep'den mektuplar yazılıyordu. Halit Bey'e gelenler İstanbul'a ve oradan da buraya geliyordu. Zarflar, re'sen kendisine idi.

– Meselâ; Bitlis, Cizre yolu ile olmuyor muydu?

– Onu işitmedim ve sormadım.

– Demek siz buna kanisiniz?

– En son kani olan bendeniz oldum. Herkes kanidir bunlara.. Artık bu aşikârdır.

– İstanbul'da da var mı acaba bunlardan?

– Halit Bey İstanbul'da da var dedi. Bedirhaniler Güze mütehakkim olduklarından ayrıldılar ve istiklâl ve istihlâs cemiyeti teşkil ettiler. Seyyit Abdülkadir'i kendi muracaati üzerine reis yaptılar dedi.

– Kasım Bey! Siz dini bir hareket dediniz bunların gayesi nedir? Dini midir?

– Sırf dinî olsaydı Şeyh Sait Efendi Darahini'yi işgal ettiği zaman hırsızlık eden maiyetinin ellerini kesmesi icabederdi.

– Dinî zümrenin bir adı var mıdır?

– Onlar, öyle cemiyet şeklinde değildir. Bu sanıkları bendeniz tefrik ettim. O vakit bildiklerimi söyleseydim mücerret kavilde kalırdı. Bugünkü isyan söylediklerimin hakikat olduğunu isbat etti.

– Bunların başları nerede idi?

– İstanbul'da..

– Kimdir bunlar?

– Seyyid Abdülkadir hepsinin başında idi. «Memajin» kitabı, «Jin» Gazetesi, sair Kürtçe şiirler, kavait, *-o lisan kavaide sığmaz ya-* yapmışlardı.

# Bingöl müftüsü de isyancılar arasında...

Celse muvakkaten tatil edildi. Mahkeme heyeti tekrar oturuma geldiği zaman Müddeiumumî Şeyh Sait ve Kasım Bey'den isyanı tahrik ve teşvik, âsilerin cesaretini tezyid eden gazetelerin neler yazdıklarını ve hangi gazetelerin neşriyatının bu hususta, en çok, tesir yaptığını sordu..

Her ikisinin de verdiği cevaplar; Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Sebilürreşat, Tok Söz Gazeteleri ve bunların şeriata mugayir hareketlerinden bahseden ve hükûmeti tenkid eyliyen yazıları olduğu hususundan ibaretti. İfadelerinde falan gazetenin falan yazısı, öteki gazetenin şu veya bu yazısı gibi bir beyan ve tayinde bulunmadılar.

Bundan sonra Şeyh İbrahim (Çanlı) nın isticvabına başlandı.

– Şeyh İbrahim! Siz Çapakçur müftüsü müydünüz?.

– Evet efendim.

– Çapakçur hükûmetini ilk defa işgal eden kimdir?

– Şeyh Şerif'tir efendim.

– Şerif'in maiyetinde ne kadar adam vardı?

– Tahminen seksen doksan adam vardı. Kasabanın içine girenleri görmedim.

– Şeyh Şerif kasabaya girdiği zaman ne yapmıştır?

– Hükûmeti işgal etti. Biz kaymakamla yanına gittik. Siz esirsiniz dediler. Esir etti, ben erkân-ı harbim sen benimle konuşamazsın dedi. O gece hükûmete gitti, nöbetçi ikame etti ve içeriye kimseyi sokmadı.

Ben, gitmek istedim memurlar mümanaat ettiler, oturdum, nihayetine kadar oturdum. Kâh sarığımı, kâh hırkamı önlerine atarak, yalvararak hem memurların, hem kendi hayatımı kurtardım. Hattâ benden fetva da istediler katiyen vermedim.

– Israr üzerine orada kaldınız. Sizden fetvayı kim istedi ve neye dair istediler?

– Talân yapmak için istediler fetvayı vermedim.

– Şeyh Şerif'in ve avenesinin işlerini görmek için size bir taraftan bir cebir vaki oldu mu?

– Burada duracaksın dediler. Cebrî idi, hayatım tehlikede idi.

– Ne yaptılar, kim seni cebretti?

– Şeyh Şerif tazyik etti.

– Şeyh Şerif ne dedi sana?

– Burada dur. Buranın idaresi sana aittir dedi. Mecburen kabul ettim.

– Etmeseydin ne olurdu?

– Etmeseydim memurin de, ben de mahvolurduk. Hayatımız tehlikede idi.

– Kaymakamlık deruhte etmişsin..

– Hayır kaymakamlık deruhte etmedim ve edemezdim.

– Şeyh Şerif tarafından oraya sizden başka bir memur tayin edilmiş midir?.

– Hayır yoktu. Yalnız ben vardım.

– Senin muhaberen de var âsilerle..

– Muhabere ederdim.

– Kiminle muhabere ederdin?

– Hasan Fakih ile..

– Hasan Fakih ile nasıl muhabere ederdiniz?

– Hasan Fakih Efendi yazardı biz de cevap verirdik. Kendisi vilâyette inzibat memuru idi.

– Şeyh Şerif'le de muhaberen var mıydı?

– Bir kere, zannedersem Şeyh Şerif'ten bir mektup vardı.

– Şeyh Şerif sizi orada bıraktıktan sonra nereye gitti?

– Palo cihetine gitti.

– Şeyh Şerif Efendi! Bak Müftü efendi Çapakçur'a ilk defa senin girdiğini ve ben erkân-ı harbim dediğini söylüyor ne diyeceksin?

*Şerif* – Erkân, mektepten çıkar!. Müftü efendinin otuz adamı vardı. Ben yalnız otuz adama karşı gelebilir miyim?. Kaymakam buradadır sorunuz gece yalnız geldim.

– Siz ne geziyorsunuz orada?

– Kaymakamı gördüm. Hatları yaptırayım muhabere edilsin dedim.

– Kimin tarafından memurdunuz bu hatları yaptırmaya?

– Kendi kendime yaptıracaktım bırakmadılar.

– Müftü efendi! Şeyh Şerif sizin müfteri olduğunuzu söylüyor.

*Şeyh İbrahim* – Yalan söylemiyorum bunu herkes bilir. Hükûmeti işgal eden kimdir sorun.

Şeyh Şerif söze atıldı ve:

– Senin kardeşindir, adamlarındır! dedi.

Şeyh Şerif'e soruldu;

– Müftü Efendi otuz, kırk atlısı ile isyana iştirak etti mi?

– Bir gün evvel gelmişlerdi, işgal etmişlerdi. Kardeşleri ve kardeş oğulları geldiler Çapakçur'u işgal ettiler.

– Demek ki, Müftü efendinin biraderleri ve aşâir Çapakçur'u zaptetti.. Söyle, Müftü efendinin yüzüne karşı tekrarla..

– Tabiî öyledir. Senin kardeşlerin Çapakçur'u işgal etmedi mi?.. Ben, yalnız geldim, hattı yapmak istedim..

– Şeyh İbrahim sen Şeyh Şerif'e atıyorsun ama senin kardeşlerin işgal etmişler Çapakçur'u.

– Memurlar da bilirler. Sorun..

– Sanıklar arasında bulunan ve bütün ifadeleri dinlenmekte olan Çapakçur kaymakamı Hilmi Bey'e soruluyor:

– Kaymakam Hilmi Bey! İlk defa Çapakçur'u işgal eden Şeyh Şerif mi yoksa Müftünün adamları mı?.

– İşgal böyle başladı: İlk günü Şeyh İbrahim Efendi geldi. Piran vak'asından bahsetti. Vilâyetle muhabere etmek üzere iken hat kırıldı.

Akşam üzeri elli âsiler tepeleri tuttu bunlar köylülerdi. Başlarında belli başlı adam yoktu. Akşam üzeri Şeyh Şerif geldi. Hakikaten yanında adamı yoktu. Arif Bey'in evine indi. «Bizim gayemiz hattı açıp Gazi Paşa ile muhabere edip şeriati istiyeceğiz» dedi.

– Şeyh Şerif geldikten sonra siz vazife gördünüz mü?.

– Hayır.. Palo'ya giderken Şerif bendenize geldi «memurlar vazifeye başlasınlar. Mektepleri açınız» dedi.

– Siz Şeyh Şerif'in gelmesiyle mi vazifeyi terkettiniz?.

– Şeyh Şerif'in gelmesiyle vazifeden çekildik. Zaten bir gün önce de vazife görmek mümkün değildi.

– Şeyh Şerif yalnız mı geldi, gelenler kimlerdir, Şeyh Şerif'in maiyeti midir?

– Şeyh Şerif'ten önce köylüler kasabayı işgal etmek istediler Şeyh merkeze yalnız geldi. Kasabalı istemedi. Ertesi günü adamları da geldi.

– Şeyh Şerif!. İşte kaymakam beye de sorduk ne diyeceksin?

*Şerif* – Kaymakam beye demedim mi ki; İngilizlerin dahli varsa ben kendim âsilere vururdum dedim. Sorunuz muhtariyet isteseler de vururdum demedim mi?..

– Öyle ise maksadın ne idi bu isyan edenlerin peşinde koşmaktaki?

– Benim maksadım yoktu. Ben kumandanlık etmedim. Yalandır.

– Hilmi Bey! Müftü efendi diyor ki; beni Şeyh Şerif icbar etti. İdareyi onun üzerine elime aldım. Böyle bir cebir var mıdır?

– Kendileri bilir. Kendi aralarında olmuş bir şeydir. Ne suretle cebir oldu bilmiyorum.

– Şeyh İbrahim Efendi! Şeyh Sait'le senin karabetin nedir?

– Şeyh Said'in eniştesiyim.

– Şeyh Sait ile senin muhaberen yok mudur?

– Hayır katiyen muhaberem yoktu. Bu meseleyi bir kere bile işitmedik. Her sene gelirdi Palo'ya, ziyarete gider, dedesini ziyaret ederdi.

– Siz Harput'a hiç gitmediniz mi.

– Harput'a bu sefer geldim yani mevkufen gönderildim.

– Bu aralarda gitmedin mi, kim götürdü.

– Hayır katiyen gitmedim.

– Sen telgrafında yazmışsın. 28 Şubat 341 tarihlidir. *(Telgraf okundu).*

– Kimedir efendim.

– Hasan Fakih Efendi'ye yazıyorsun, tebşiratta bulunuyorsun..

– Onu inkâr etmem. Geldiler ben de yazdım.

– Bir daha var onu da Hasan Fakih Efendi'ye yazıyorsun ve okuyoruz bak dinle.. Diyorsun ki; «Bugün aldığımız mevsuk malûmata nazaran, Melikan'dan gelen bir haberde Muş'un işgal edildiği ve Bitlis üzerine hareket olunduğu bildiriliyor. Çan nahiyesinde yirmi silâh ve yirmi nefer esir edilmiştir.» Tarihi; 23 Nisan 341, imza; Çapakçur'da Çan şeyhi İbrahim..

– Onu işittim ve yazdım. Mecburen muhabere ederdim.

– Müftü efendi bunlar isbat eder ki, sen de âsilerle beraber imişsin. Bu yazılar, telgraflar senin değil mi?.

– Ben itiraf ettim. Mecbur oldum, muhabere yaptım. Korkumdan yaptım. Ben zannımca iyi hareket ettim ve memurinin hayatını kurtardım. Ben ne kuvvet gönderdim ve ne de kimse benim emrimle giderdi.

– Sen kimden korkuyordun, seni kim öldürecekti?

– Kim öldürmezdi Memuru öldürünce beni neden öldürmesinler?

– Şeyh Said Efendi sen bunu öldürecek mi idin?

– Neye öldüreyim?

– Bu şeyh ve müftü efendi senin enişten değil mi. Sen razı olur muydun bunun ölmesine? Şeyh Şerif bunu öldürebilir miydi?.

– Evet, eniştemdir. Fakat ne bileyim dünya birbirine katılmıştı.

– Şeyh İbrahim! Sen hangi aşirete mensupsun?

– Benim ne aşirim var, ne de aşiretim var.

– Şeyh Şerif Efendi, Şeyh İbrahim'in aşireti yok mu?

– Var. Tekran aşireti.

– Söyle İbrahim Efendi'ye. Şeyh Şerif ayağa kalkarak ve Şeyh İbrahim'e yönelerek:

– Senin aşiretin yoktu da aımmin nasıl Rus'a karşı bir alay teşkil etti? diye sordu. Ve Şeyh İbrahim de cevap olarak:

– Ben teşkil etmedim ya.. Ben de onlarla giderdim, dedi ve Şeyh Şerif'e tekrar soruldu:

– Şeyh Şerif! Bunlar ecnebi bir hükûmetten muhtariyet veya istiklâl isteseler sen bunları vururdun değil mi?

– Vururdum. Elimden gelseydi.

– Üç yüz, beş yüz kişi de olsa vurur muydun?

– Vallah aynı dakikada olsa vururdum. Bir himetçim olsa, babam olsa da vururdum.

– Şeyh Said Efendi'yi de vurur muydun?

– Karşı gelirdim. Onlar beni vursaydılar, hiç olmazsa kurtarırdım.

– Bunları ne ile vuracaktın?

– Ben kendim vururdum.. Rus'a vurmadım mı?

– O zaman aşireti nerede buldun?

– O zaman, oradan buradan geliyorlardı.

– Sana mesleğin nedir diye sorulduğu zaman «Seyyah» olduğunu söyledin. «Seyyah» ne demek?

– Pederim seyyah imiş, ben de seyyahım.

– Sen şeyh olmadığını söyledin. Nasıl geziyordun?

– Seyyah gezer, şeyhler hep gezer.

– Baban şeyh olursa sen de şeyh olur musun?

– Babam şeyhtir. Şeyh Said Efendi'den maada bunlar şeyh değildir.

– Şeyh Said Efendi! Siz İbrahim Efendi'nin vurulmasına razı olmazdım dediniz. Neden razı değilsiniz?

– Müslümandır, âlimdir. Nasıl razı olurdum.

– Hükûmetin askeri olunca kanı helâl mı olur size. Bunlar Müslüman değil midir?.

– Belli, onlar da Müslümandır. Fakat; ben, hükûmete vuruyordum. Onlar hükûmetin askeri değil miydi. Şer'an helâl olurdu. O gün demedim mi Veliyyülemir icrayı şeriat etmezse onun ve onun askerinin kanı helâldir.

– Şeyh İbrahim Efendi sizin bu kıyamınıza iştirak etmese ve size karşı muhalif bir vaziyet alsaydı onu da vurur muydun?

– Beli.. onu da vururdum, kitabın tatbikine muvafık olsaydı onu da vururdum.

– Her adamı vururken kitabın ahkâmına bakıyor muydun?.

– Zaptı raptı hükûmet falan yapmadık. Ahali yekdiğerine zulmetmesin dedik..

– Bazı şehirleri gerek kendiniz, gerek etbaınız işgal ettiniz, oralarda memurlar bıraktınız. O zaman içinde, tasavvur ettiğiniz ahkâma mutabık bir icraat yaptınız, yapabildiniz mi?

– Muvaffak olamadık ki, yaptırak..

– Hükûmet kurmanın kolay bir şey olup olmadığını bundan anladınız değil mi?

– Hayır.. güç olduğunu zaten bilirdik. Hükûmete müracaat edip dinimiz bâki olsun. O vakit boynumuz hükûmete kurban olsaydı..

– Bir vatanda olsun, o ana vatanın bir kısmında olsun vaziyetlerini tasvir ve tasavvur edeceğim gibi, beyler vardır...

## Kabul edilmiyen kumandanlık

Şeyh Şerif, duruşma devam ederken oturduğu yerden fırladı ve Şeyh Ali'ye bağırdı:

– Silâhın yoktu!. Ne gezerdin Harput'da?.. Ne işin vardı hastahanede?!. Benden bir gün önce Harput'a girmedinse talâkı selâse ile yemin ederim..

*Reis* – Şeyh Ali! Bak Şeyh Şerif senin kendisinden bir gün önce Elâziz'e girdiğini söylüyor.

*Şeyh Ali* – Ben kumandan değildim ki ileri gideyim. Götü kısrakla nasıl ileri geçerdim? Yemin ederim ya.. Senin kır atın gibi değildir benim hayvanım..

*Reis* – Şeyh Şerif! Hastahanenin yağmasında bulunmuş mu bu Şeyh Ali?

*Şeyh Şerif* – Ben hastahane meselesini şimdi duydum.

*Reis* – Şeyh Ali!. Doğrusunu söyle.. Bak Şeyh Şerif ne diyor?

*Şeyh Ali* – Doğrusu odur beyim. Arzettiğimden başka bir şey görmedim. Ben reis olsaydım ben de otomobile binerdim..

– Şeyh Şerif Efendi!. Bir kuvvetin başında bulunan adamı böyle istikbal ederler. Otomobile bindirirler. Bak Şeyh Ali'nin bu sözü haklıdır.

– Kuvvetim yoktu. Bende kuvvet yoktu..

– Öyleyse ne için gittin Harput'a?

– Onların işi nedir. Onlar gitti ben de gittim..

– Onların bir gün önce gittiklerini söylüyorsun demek, önden kuvvetlerini gönderdin, tertibat aldın, emniyet hasıl olduktan sonra gittin de girdin..

– Bu dilimle bu kafamla ben nasıl kumandanlık yapardım?.

– Bu Çan şeyhlerinin hepsi de var mıydı?

– İki Çan şeyhi ile Molla Ahmet, Şeyh Ali bir gün evvel girdiler. Talân olduysa onlar yapmışlardır.

– Şeyh Celâl Efendi! Sen Şeyh Şerif'e imdat için Palo cihetine gittin mi?

– Hayır efendim hâşâ.. Onlar gittiler ben sonra gittim..

– Sonradan gitmek için evvel emirde Şeyh Şerif'le görüşmek lâzımdır. Nerede görüştünüz ve ne karar verdiniz. Seni nasıl götürdü. Cebren mi götürdü?

– Harput'ta görmedim. O bizi cebren başka başka yoldan gönderdi. Onlar gittiler, ben de gittim. O ileri gitti, ben bir gün sonra gittim. Harput'u işgal ettiler sonra gittim. Bir gece kaldım, çıktım..

– Ne için gittin, ne için bir gece kaldın, netice ne oldu?..

– Ben ne bileyim netice ne oldu. Onlar şeriat istiyordu biz de şeriat istiyorduk..

– Hastahaneyi talân etmek, fıkaranın malını yağma etmek şeriat bu mudur?

– Ben ne talân gördüm, ne bir şey gördüm. Ben döndüm geldim.

– Şeyh Celâl!. Sen ve akraban da beraber şeriat diye gittiniz, at çaldınız geldiniz. Heybelerinizi yağmadan doldurdunuz geldiniz.. Nasıl şeriat bu?!.

– Ben ne at getirdi, ne bir şey.. Atı bir köylü getirmişti. Kısrakla mübadele ettim.

– Şeyh Hasan Efendi! Sen Elâziz'e gittin mi Şeyh Şerif'le?

– Elâziz'e gitmedim.

Kiğı cephesinde âsilerin başında bulunanlardan biri olan bu Şeyh Hasan'ın diğer şeyhler ve âsiler reisleriyle olan muhaberatından birkaç mektup okunarak ne diyeceği soruldu. Sanık hep inkârda ısrar ediyordu. Nihayet aşağıda sureti yazılı mektubu da okundu:

***Mektup sureti***

*Bismillâhirrahmânirrahîm.*

*Elâziz cephe kumandanı Emirülmücahidîn reşadetlü*
*Şeyh Mehmet Şerif Efendi hazretlerine*

Efendim.

1) Madde – Zâtıâlinizin buradan müfarakatinizden sonra hiçbir surette esliha ve cephane ele geçirilemediği gibi bundan sonra da elde edilmek imkân haricindedir.

2) Madde – Sözün hülâsası kırk sekiz saate kadar yüz adet küçük çaplı mavzer tüfeği ile otuz adet cephane sandığının merkez kazaya gelmediği takdirde kaza ikinci bir defa olarak inkılâba maruz kalacağına emin olunuz.

3) Madde – Arzedilen müddet zarfında maksat temin edilemediği takdirde burada bulunan sekiz kişiden ibaret heyetimizin cümle hayatı tehlikede olduğunu namusumla size temin ederim.

4) Madde – Elyevm yüz neferin gelmesi için Gökdere'ye posta gönderdim. Nihayet oniki saat sonra bütün efrat içtima ettirilecektir.

Maksadı âcizim kabul ve temin buyurulmadığı takdirde hareketimin seri surette emir buyurulmasına intizar ederim. Derviş efendi'nin yanımdan ayrılmaması için kendisine bir suretle bildiriniz efendim.

Şayet ayrıldığı takdirde vazifeyi terkedeceğime hiç şüphe yoktur.

*27 Şubat 1341 (1925)*

*Biraderiniz rüesayı mücahidinden*
*Hasan*

– Şeyh Hasan! Bu mektupları siz mi yazdınız?

– Hâşâ beyim öyle bir şey yazmadım.

– Bu mektupları da mı inkâr ediyorsun?..

– Bu mektubu nereye gönderdim.. Kiğı'den maada hiç bir yere yazmadım. Okuma bilmem, yazma bilmem..

Asiler Reisi Şeyh Sait ile birlikte muhakemeleri yapılan seksenden fazla sanıkların birçokları *-bugüne kadar yazılarak okuyucularımıza arzolunan ifadelerinde görüldüğü gibi-* kâh ikrar, kâh inkâr ve zaman zaman tevile mecbur kalarak ifade verme yolunda idiler.

Bunlar arasında bulunan ve isyan hareketinde mühim rol oynamış olan Darahinili Fakih Hasan Fehmi cephelerinden aldığı mektupları ve haberleri gereken diğer cephe kumandanlarına bildirdiğini itiraf ediyor, fakat; bu harekitinin isyan hareketine müessir olup olmadığı sorulduğu zaman «ben kanun okumadım bu kadar incelik düşünmem» tarzında cevap veriyordu.

İsyanın ne gibi bir sebeple zuhura geldiği, masum halkı ayaklandırmada kimin veya kimlerin önayak olduğu sualine karşı da;

Darahinili Fakih Hasan Fehmi şu cevabı verdi:

– Ben isyana iştirak etmedim demiyorum. Herkes hissesine düşeni yaptı. Sebep olan da Şeyh Sait'tir. Ama o da yalnız bu işi yapamazdı, tabiî yalnız değildi.

Diyordu. Ve demek bu isyanda senin de dahilin vardır öyle mi diye sorulunca.

– Vardır. Nasıl yoktur? Ben, şimdi senin mahkemen bir hükûmet mahkemesi olduğu halde sana bile söz söylemekten korkuyorum. O isyan zamanında, o keşmekeş içinde nasıl söz söylerdim? Esir zabitlere az elbise, az zahire verdim. Kendi elbiselerimi de verdim o vakit sizden mi korkardım.

Cevabında bulunuyordu.

Fakih Hasan Fehmi'nin diğer birçok mektupları arasında bulunan aşağıda yazılı şu mektubu okundu.

*Elâziz Cephe Kumandanı Şeyh Şerif Efendi Hazretlerine*

*Darahini'den, 23/2/1341* (1925)

1 – 21 Şubat 341 tarihinde Hani ve Tirkân Boğazında askerî bir kuvvetle mücahitlerimiz harp etmişlerdir.

2 – Bir takım asker fişek patlatmadan teslim olmuş ve kısmen muharebe edip dört top, altı mitralyöz ve yetmiş at, katır ve külliyeti cephane alınmış, bir çok askerler de silâhlarıyla beraber esir edilmişlerdir.

3 – Cephane ile eslihaya ihtiyacınız varsa lüzumuna göre beyan edip hususî postanızı gönderiniz efendim.

4 – Her vakit cephenizde vukuat olur olmaz malûmat veriniz. Palo ve havalisi âşiretleri ne fikirdedir. Beylerin umumî efkârının ne surette olduğunu tahkik buyurarak malûmat veriniz.

Bu taraftan her gün ahvalimizden size malûmat vereceğiz. Baki arz ihtiramat ile istifsarı hatır eylerim ve sa'yû gayretinizden müteşekkirim.

*Emirülmücahidin namına*

*Hasan Fehmi*

Fakih Hasan'nın verdiği cevap şu oldu:

– Ben hiçbir şahsa, hiçbir çocuğa cebir etmedim. Dört kardeşim Umumî Harpte şehit oldu ben de mecruh oldum

# Bir ibret vesikası daha...

Fakih Hasan Fehmi'nin isyan hareket ve faaliyetinde, bilhassa Darahini'nin işgali hâdisesinde geçen halleri ve olayları tesbit eden mühim bir vesikayı burada tarihe arz ve tevdi etmek lüzumlu sayıyoruz.

Diğer birçok vesikalar gibi mahkeme dosyalarında mahfuz bulunan bu vesika; Genç vilâyeti mahkeme-i asliye reisi Bursalı İsmail Hakkı Bey'in Müddeiumumîliğe göndermiş olduğu bir yazılı şahadettir.

*Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliği Canib-i Âlisine*

Hulâsa: Şeyh Sait ve Modanlı Fakih Hasan ve rüfekasının ef'al ve harekâtı şakavetkâranelerine dairdir.

(... isyanın başlangıcı olan Piran vak'asından önce, 1341 Kanunusani ayında Şeyh Said Genç vilâyeti içinde dolaştı. Bu sırada Çapakçur kazasına da uğradı. Damadı Muş ve Varto cephe kumandanı olan Şeyh Abdullah'ın köyü Melikan'a ve oradan da birçok şeyhlerin bulunduğu Çan Köyü'ne gitti. O civarda onbeş gün kadar kaldı. Ve yine bugünlerde Genç vilâyeti merkezi Darahini ve köylerinden bazı ağaları ve şeyhleri de çağırarak görüştü.

Modanlı Hasan Fakih ile Valirli Hacı Sadık Bey de bunlar arasında bulunuyorlardı. Sonra bir kısmı silâhlı olan yüzden fazla avenesiyle Darahini'ye geldi.

O zamanlarda Bitlis'de idare-i örfiye (Bitlis Divan-ı Harb-i mahsusu) vardı ve Şeyh Said'in ifadesi alınmak isteniyordu. Şeyh Said'in kayın biraderi Halit Bey ve diğer şahıslar orada mevkuftular. Birçok maznunlar da firarda bulunuyorlardı.

Böyle kış ortasında şeyhin seyahatinin sebebi ve fikrinin ne olduğunun anlaşılması için Müddeiumumî ve şube reisi ile birlikte diğer bazı memurlar şeyhin misafir olduğu firarî şekavet erbabından ve ihtilâlcilerden, Hacı İsmail Ağa oğlu Yusuf Ağa'nın evine gitmişlerdi.

Şeyh Said'in bu seyahat sebebi kendisinden sorulduğu zaman cevaben Palo'da medfun dedesi Şeyh Ali'nin kabrini ziyaret için yola çıktığını bildirmişti. Konuşma sırasında şeriat ahkâmına riayet etmenin lüzumundan ve faydasından bahis açan Şeyh Sait «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası»nın programından meni müskirat vesaire hakkındaki maddeyi de okuyarak bunun şeriat ahkâmına uygun olduğunu da söylemiştir. Ziyaretçiler döndükten sonra Şeyh Sait vilâyete gelerek Vali ile de görüştü ve ertesi gün yine köyden köye uğrayarak büyük bir kafile ile birlikte Lice ve Piran taraflarına gittikleri öğrenildi.

Piran'da patlayan isyan silâhından sonra 13/14 Şubat cumartesi gecesi, zevali saat bir sıralarında Darahinili Yusuf Ağa'nın emir ve kumandasında, etraf köylerden toplanmış bir takım silâhlı şahısların hapishane ve tevkifhaneyi basarak mahpus ve mevkufları çıkarmak, jandarma dairesiyle ahzıasker şube dairelerini zabt ve işgal etmek üzere silâh kullanmaya başladıkları görüldü. Ancak, jandarmaların mukabelesi üzerine muvaffak olamıyarak savuşup gittiler.

Darahini'de silâh kullanan âsiler; Yusuf Ağa, Topal Mustafa, Kasap Arif, Hamşinin zevcesi Ahmo ve kardeşi Fazıl, Darahinli Mahmut Enkân, Mehmet Ağa hizmetkârı Abbas oğlu Kerim, azlı Molla Ali oğlu Hüseyin ve Dilistanlı Necip ve kardeşi Arif, Rotcanlı Topal Mustafa, kardeşi Halit, Çemlinli Derviş Ağa oğlu kör Haydar, Yoldaşanlı Ömer adamları ve Fakih Hasan'ın köylerinden Sağan ve Modanlılardan toplanmış yüzlerce insanlardır.

O gece beliren ihtilâl alâmetleri üzerine bazı tedbirler alınmak istendiğinden valinin bulunduğu jandarma tabur kumandanının evine gittik. Sabaha yakın Müddeiumumî beyle birlikte oradan dönüyorduk. Şurada, burada saklanmış olan âsiler tarafından üzerimize silâh atıldı fakat, isabet olmadı.

Sabahleyin yapılan tahkikatla Şeyh Said'in Piran'da ve kardeşleri Şeyh Tahir ve Muhiddin'in de Serdi Köyünde isyan ederek jandarmaları katl ve cerhettikleri ve Diyarbekir postasını da gasbederek maiyetlerindeki âsi kuvvetleriyle Darahini'ye doğru bir buçuk saat mesafede bulunan Cemhini'ye geldikleri görenildi.

Alınan bu haber, acaba Şeyh Said arkadaşlarıyla birlikte Hınıs'a mı kaçıyor gibi bir zan ve düşünce uyandırmıştı. Bununla beraber, vilâyet tarafından, varidat başkâtibi İsmail, tahsil memuru Abdülhamit, tahrirat kalemi başmüsevvidi Tahir Efendilerle evvelce zabıt kâtibi olan

Gençli Hoca Ali'den mürekkep bir heyet, Şeyh Said'in vilâyet merkezi Darahini'ye uğramıyarak Çapakçur kazasına geçip gitmesini ve vukuata sebep vermemesini tenbih etmek üzere gönderildi.

Giden heyet dönüp geldiği zaman Şeyh Said'in cumhuriyet hükûmetine karşı isyan etmiş olduğunu ve mahallî hükûmeti iskat etmek azminde bulunduğunu ve bu sebeple Darahini'ye geleceğini, şayet silâhla mâni olunmak istenirse kıtale sebebiyet verileceğini bildirdiğini söylediler.

O gün, zevali saat üç buçuk sıralarında şehrin silâhlı birçok şahısların hükûmet merkezini istilâ etmek için hücum vaziyetinde oldukları anlaşıldı. Bunlara maksatlarının ne olduğunu anlamak üzere Darahini muhtarı gönderildi. Muhtar dönüşte bunların Darahini'ye Şeyh Said'in yanına geleceklerini kendilerine karşı silâh kullanılmaması aksi takdirde memurları katledeceklerini söylediklerini bildirdi.

Tepelerde toplananların Patyan, Tavsala, Sitan, Yoldaşan ve Cecihini ağalar ve halkından oldukları anlaşılır anlaşılmaz âsiler hemen Darahini'ye inmeğe başladılar. Jandarmalardan hiçbir mukabele de görmediler.

Şehrin diğer şark tarafından da Valirli Hacı Sadık Bey ve oğlu Rıza Bey ve Modanlı Fakih Hasan ve Kermuslu Hacı Selim Ağa'nın maiyetlerindeki silâhlı iki yüzü aşan şahıslarla gelerek silâh patlatılmadan vilâyet merkezinin âsilerle dolduğu görüldü.

Darahini'ye giren bu âsilerin mahpus ve âsileri serbest bırakmalarından, jandarma bölük ve ahzıasker dairelerindeki silâhlarla elbiseleri ve jandarma dairesinde bulunan jandarma ve maliye sandıklarını açarak paraları yağma ve şehre yirmi dakika uzakta bulunan hükûmet konağındaki resmî evrak ve kuyudatı, diğer eşyayı yokedip binayıda tahrip eyledikten sonra dükkanlara ve evlere de girerek talân etmek ve memurları katil ve emvalini nehbu garet etmek, Ziraat Bankası kasasını da açarak paraları almak sırasında iken gece saat ikide Şeyh Said de avenesiyle Darahini'ye geldi.

Yusuf Ağa'nın hanesine inen Şeyh Said'in Ziraat Bankası kasasının açılmasına ve bazı tecavüzlere mahal bırakmadığı anlaşıldı.

Ertesi gün 15 Şubat 341 Pazar sabahı Şeyh Said'in memurlarla görüşmek istediğini haber verdiler. O gece Vali İsmail Bey ve jandarma tabur kumandanı Mustafa Bey *-âsilerin tecavüzüne uğramamaları için muhafaza altına alınarak-* diğer bazı vilâyet memurlarıyla birlikte Yusuf Ağa'nın evine Şeyh Said'in yanına gittiler.

Evde Şeyh Said'in yanında bulunan ve Hınıs'dan beri beraberinde olduğu anlaşılan, Erzurum hapishanesinden çıkmış Nebi namında bir şahısla Şeyh Said'in arkacılarından ve ihtilâlin âmil ve âmirlerinden olan Darahinili Yusuf Ağa, Valirli Hacı Sadık ve oğlu Rıza ile Dirikli Mustafa Bey, Modanlı Fakih Hasan ve firari Kermuslu Hacı Selim ve biraderi Mustafa Ağalar, Tavsalalı Ömer Ağa oğlu Haydar Ağa ve amcası oğlu Hatip Ağa ve Cemihinili Derviş Ağa ve oğulları Kör Haydar ve Hüsnü Ağalar, Mestanlı Hafız Efendi oğlu Ali Efendi ve Potyanlı Topal Mustafa ve kardeşi Halit, Yoldaşanlı Ömer ve Fakih Hasan ile teşhis ve tahkik edemediğim diğer bir çok silâhlı şahıslar da vardı.

Şeyh Sait söze başlayarak Peygamberimizin sahabeden Ebubekir ve Ömer Efendilerimizle istişare ettiğini ve fakat; hüküm ve iradede kendi hüküm ve reyinde müstakil olduğunu ve Osmanlı Hükûmeti zamanında padişahların yanlarında Şeyhülislâm bulundurduklarını ve ulema ve meşayih ve evkafa riayet olunduğunu ve medreselere bakıldığını ve meşrutiyetten sonra şeriat ahkâmına riayet yavaş yavaş zevale uğrayıp cumhuriyet idaresinde ise mesturiyet *(yani kadınların çarşaflı ve peçeli olmaları hali)* kaldırıldığı, dans yapıldığı, hilâfet ve meşihatın yokedildiği ve hulâsa şeriata riayet olunmadığı ve men'i müskiratın da kaldırıldığı ve hallere karşı seyirci kalmanın ise caiz olmadığı için «lâik, lâdinî» hükûmete karşı kıyamla bu uğurda kanının son damlasına kadar çalışacağını söyledikten sonra bu kendi emelinin Diyarbekir, Konya vesair mahallerde ve hattâ Ankara'da bile terviç eden ve iştirak eyliyenleri de bulunduğunu bildirdi.

Şeyhin bu sözlerine karşı, hükûmetin maksadının mülk ve milletin saadet ve selâmeti olduğu, şeriat esaslarına riayet edildiği, herkesin dininde serbest bulunduğu ve hükümetin resmî dininin İslâm olduğu (1) kendisine bildirilerek şayet bir istediği varsa mebusları vasıtasıyla vekillere bildirilmesinin uygun olacağı söylendi.

Şeyh Sait de «ayağını uzatacak kadar bir yer zaptettikten sonra cumhuriyet hükûmetine istediklerini bildireceğini» beyan etti. Bu ifadesinden asıl maksadının şeriatı âlet ittihaz ederek İsyan ve bir Kürt hükûmeti teşkil etmek olduğu anlaşılmıştı. Bu esnada Palo'nun Dikvan nahiyesinden olup Şeyh Sait tarafından Elâziz ve Palo cephe kumandanı tayin edilen, o bölgede harp, kıtal ve yağmalar yapan veya yaptıran Şeyh Şerif bazı maiyeti ile silâhlı olarak odaya girdi. Bunun üzerine şeyhin huzurunda bulunanlar dışarıya çıktılar.

---

(1) O zamanki Teşkilât-ı Esasiye Kanununda böyle kayıt vardı.

Darahini'den beş, altı şahıs müstesna olmak üzere hemen bütün ağalar, köy muhtarları ve şeyhlerin çoğu maiyetleriyle birlikte şeyhin emrine uyarak gelmişler ve bu suretle toplananlar Palo, Lice.. Kığı üzerine sevkolunmuşlardır.

Şeyh Sait, 16/17 Şubat 1341 Salı gecesi Lice'ye doğru giderken Darahini'de Fakih Hasan'la Hacı Mustafa Ağa oğlu Mehmet Ağa'yı bırakmıştır.

Fakih Hasan, Darahini'de esir edilen bazı memurları katlettirmemek fikrini iltizam eden bir şahıs olmakla beraber, isyan hâdisesinin zuhurunda âmil ve aslî fail olan bir adamdır. Şeyh Said'in emirlerine kat'î ve şedit surette itaat etmiş ve bazı memurlarla esirleri köylere taksim etmek suretiyle nefyeylemiştir.

Son zamanlarda, maiyeti ile fiilen harbe iştirak ve bir çavuşla birkaç askerin şahadet ve mecruhiyetini yaratmıştır.

Şeyh Said'in Darahini'den ayrılmasından sonra Ziraat Bankası paralarını alan Fakih Hasan memurların aylıkları için Ankara'dan gönderilen beş bin liranın posta ile Çapakçur'a geldiğini de öğrenmiş ve oraya gönderdiği, firarî zabıt kâtipliğinden tardedilmiş Gençli Ali Hoca ile getirterek akap etmiştir.. (1)

*Genç Vilâyeti Mahkemesi*
*Asliye Reisi Bursalı*
*İsmail Hakkı*

Bir Asliye Mahkemesi reisinin bu yazılı şahadeti okunurken, Darahini hâdisesiyle alâkalı olan sanıklar, hususiyle Fakih Hasan Fehmi sanki donmuş gibi hareketsiz, susup kalmışlardı..

Asiler reisi Şeyh Said ile birlikte muhakemeleri rü'yet olunan ve sayıları sekseni geçen maznunların hepsinin ayrı ayrı ifadelerini yazmakta devam etmenin kariler için bıktırıcı olacağı gibi isyan hâdisesinin karakterini belirtecek mühim hususlardan da olmadığı düşüncesiyle en son Silvanlı Şeyh Şemseddin'in duruşması sırasında açığa çıkan, görülmemiş ve duyulmamış iğrenç bir olayı belirtmekle yetinmek istiyoruz.

(1) Arap harfleriyle yazılı olan bu vesikanın aslının bizdeki sureti 12x19 santimetre eb'adında tam yirmi sahife tutarındadır. Biz, vesikanın ancak mühim kısımlarını *-yazı üslûbunu biraz sadeleştirerek-* tefrikaya aldık. A.S.Ö

# Yüzü peçeli Şeyh Şemsettin ve marifetleri...

Ordu ve zabıta kuvvetleri tarafından henüz ele geçirilememiş bulunduğu günlerde, resmî makamlara vasıtalı olarak başvurup «kayıtsız, şartsız af olunmasını isteyen ve ancak bu suretle teslim olacağını bildiren Şeyh Şemseddin nihayet Mayıs 1341 ayı ortalarında yakalanarak mahkemeye verilmişti. Duruşmasına başlanırken âzadan Ali Saip (Ursavaş) sorguya başladı:

*Aza Ali Saip* – Adın Şeyh Şemseddin midir?

– Evet.

– Baban kimdir, adı nedir?

– Şeyh Yusuf'tur.

– Hangi tarikattensin?

– Nakşibendî tarikati şeyhlerindenim.

– Evli misin ve kaç karın var?

– Üç karım var.

– Kaç tane tekken var senin?

– İki tekkem var. Biri Umraniye'de diğeri Kamışlı'da.

– Müritlerin ne kadar?

– Her birinin on beşer, yirmişer müridi var tekkelerimin.

– Müritlerinin ne kadarı erkek, ne kadarı kadın?

– Ellisi erkek, kırkı kadındır.

– Sen daha önceki ifadende 600 erkek ve iki yüz kadın demişsin.

– Şaşırmış da öyle söylemişim.

– Tekkede ne yaparsınız?

– Zikir ederiz. Allah diye zikir ederiz.

– Müritlerin zikir ederlerken kendilerinden geçerek çakal, kurt köpek sesleriyle bağrışıp uluşurlar mı?

– Hayır.

– Sen yüzüne büyük bir peçe takarmışsın ne için?

– Yüzüme peçeyi sıcaktan korum.

«Kaldır peçeni Allah'ın çemalini görelim!»

– Senin huzuruna yerlere sürünerek giren müridlerin sana ya şeyh! Kaldır peçeni Allahın cemalini görelim derlermiş senin suratın Allahın yüzü müdür?

Başı eğik sükût..

Bu esnada, sanıklar, dinleyiciler.. herkeste büyük bir hayret ve aşikâr bir şaşkınlık belirtisi görülüyordu.

Ali Saip Bey (Ursavaş) soruya devam etti:

– Üç karın olduğunu söyledin bunlarla ne vakit evlendin?

– Birincisi ile otuz beş, ikincisi ile yirmi beş ve üçüncüsü ile on beş sene evvel.

– Daha önce, sanık olarak Diyarbekir mahkemesine gelmiş miydin?

– Evet, bir iftiraya uğrayarak geldim ve beraat ettim.

– Mesele ne idi? Kaç sene evveldi?

– Bir nikâh meselesinden iftira idi. On beş sene önce..

– On beş yıl önce aldığın kadın kız mı, yoksa dul mu udi?

– Duldu.

– On beş sene önce Şeyh Yusuf'tan dul kalan bir kadınla mı evlendin? Bunun için mi sanık olarak tevkif edilmiştin?

– Evet.. Bundan dolayı iftira ettilerdi. Ben mahkemede o kadınla nikâhlı olduğumu söyledim ve kurtuldum.

– O zamanki muhakeme dosyasından ve sözlerinden de anlaşılıyor ki; sen baban olan Şeyh Yusuf'un ölümünden sonra analığın olan kadınla evlenmişsin.

– İşte o zaman iftiraya uğradım.

– Sen, o mahkemede «Şeyh Yusuf benim annem olan karısını nikâhladığı zaman, ben anamın karnında beş aylık nevzat idim. Şeyh Yusuf benim babam değildir» diyerek piç olduğunu resmen iddia ve isbata çalışmışsın.. Bu keyfiyet o zamanki mahkeme dosyası kayıtlarıyla sabit..

Şeyh Şemseddin sustu. Ne evet ve ne de hayır diyecek bir halde değildi. Sükût.. sükût.

Aza Ali Saip Bey (Ursavaş) ve karlı, fakat; tesiri güç saklanan bir sesle devam etti:

– Din ve şeriat kisvesine bürünerek masum halkı ayaklandıran şeyhlerin neler yaptığını, ne fena adamlar olduğunu, şu anda bütün millet işitiyor ve anlıyor. Şeyhler analıklarını nikâhlıyorlar, müritlerini tilkiler, köpekler gibi bağırtıyorlar. Tekke dediğiniz fesat ocaklarında halkı böyle mi irşat edersiniz?.

Şeyh Şemseddin ölü gibi bir hal almış sükût ediyordu. Diğer bütün şeyhlerin de benizleri sarı toprak rengini almıştı. Salonda bulunan, vazifeli memur, dinleyici, maznun yüzlerle insanların sanki nefeslerini bile kesilmiş gibi ortada en hafif bir çıt sesi bile duyulmuyordu.

Sorguları yapılırken, Bu işi din için yaptım» diyen Hanili Salih Bey'le «Bir iştir oldu söyliyeceğim yoktur» diyen Hanili Mustafa Bey de yerlere eğilmiş, başlarını uzun müddet doğrultmak mecalini bulamadılar.

Mahkeme reisi Mazhar Müfit Bey (Kansu) müddeiumumînin iddianamesini ve sanıkların da müdafaalarını hazırlamaları için duruşmanın 27 Haziran 1341 (1925) Cumartesi gününe bırakıldığını bildirdi. Mahkemeden, iddia makamına tevdi edilen dosyayı iki gün devam eden sürekli bir incelemeden sonra 25 Haziran 1341 Perşembe günü akşamı mahkemeye iade ettim.

# İddianame, hüküm ve idamlar...

27 Haziran 1341 (1925) Cumartesi günü duruşmaya başlanır başlanmaz Müddeiumumî Ahmet Süreyya son iddianamesini okudu. Bu son iddia ile seksen bir sanığın her birinin işledikleri suçların nev'i, isyan hareketinin devam ettiği zaman içinde, her sanığın nerelerde, ne suretle isyana katılmış ve çalışmış oldukları ve bunlar haklarındaki iddiaların sübût delillerinin nelerden ibaret bulunduğu, maznunların her birinin sabit görülen fiillerinin istilzam ettiği cezaların temas ettiği kanun maddeleri tasrih ve tafsil olundu.

Müddeiumumî, son iddia ve mütalaasını bildirmeye başlarken, isyanın ne gibi sebepler ve âmillerle çıktığına, ayaklanmanın asıl hedef ve gayesinin ne olduğu hususunda ısrarla durarak bu husustaki kanaat ve iddiasının dayandığı kat'î karine ve isbat edici delilleri gayet açık olarak izah etti.

Bu arada, Şark istiklâl Mahkemesinin kaza dairesini teşkil eden on dört vilâyet ve iki kaza bölgesindeki tekke ve zaviyelerin kuruluşları sebep ve gayesi haricinde bırakılarak, şeyhler tarafından müridlerini ve masum halkı iğfal edici siyasî birer fesat ocağı haline sokulmuş bulunduklarını iddia ve bu hususu delilleriyle izah ederek hakikatte birer cemiyet merkezi hal ve mahiyetini almış olduklarından bunların kapatılmalarına karar verilmesini de talep etti.

İddia makamının, gerek sanıkların ve gerekse yüzlerce kadın, erkek dinleyiciler tarafından, derin bir sükût içinde büyük bir dikkatle dinlenen bu son iddia ve mütalâaları üç saat kadar sürdü. İddia sona erince sanıkların son müdafaaları dinlenmeye başlandı..

İlk olarak, isyan başlar başlamaz (Emir-ül-Mücahidin) ve sonraları (Hâdim-ül-Mücahidin) ünvanını takınan Şeyh Said'in müdafaası dinlendi.

Şeyh müdafaasını, büyükçe iki sayfalık bir kağıda yazmıştı. Gözlüğünü takarak ağır ağır okuyordu. Sözlerinde hukukî bir kıymet ve ehemmiyet taşıyan hiçbir şey yoktu. İsyanın sebebi olarak Piran'da vukua gelen ve jandarmalarla haklarında tutulma emri (ahzü girift) emri olan şeyhler arasındaki silâhlı bir ayaklanmayı istemediğinden, ancak halkın kendiliklerinden yaptıkları silâhlı harekete mâni olamıyarak nasılsa onlara katılmış bulunduğundan bahsediyordu. Muhtelif soruşturmalar sırasında birkaç defalar söylediği gibi ben, bu işin ne önünde, ne de arkasında idim. Herkes gibi arada bulundum. Demekte ısrar etmekte idi.

Ayaklanmanın sebebi olarak da, şeriat ahkâmına riayet edilmesi arzusunu gösteriyordu.

Şark İstiklâl Mahkemesinde bütün muhakemat alenî yapıldığı gibi sanıklar hakkında verilen kararlar da mahkûmların yüzlerine karşı tefhim edilirdi. Sanıkların müdafaa haklarını tamamen serbest olarak kullanabilmelerine büyük bir ehemmiyet verilerek ona çok dikkat ve hürmet gösterildiği için müdafaalarını yapmak üzere avukat vekilleri tutabilecekleri sanıklara her vakit, daha önceden bildirilirdi.

Şeyh Said muhakemesindeki sanıklar grubunu teşkil eden diğer şahıslara da bu husus ihtar edilmişti. Fakat; bunlardan hiçbiri müdafaalarını yaptırmak üzere avukat tutmamışlardı. Bizzat yaptıkları son müdafaaları ise af, merhamet talebinden ileri gitmiyen sözlerden ibaretti. Bunlar arasında, hemen hiçbir müdafaada bulunmıyarak «adaletinizi isterim» demekle yetinenlerin sayısı da az değildi. Buna rağmen Müddeiumumînin iddiası ile müdafaaların dinlenmesi iki gün devam etti. İddia ve müdafaaların dinlenmesi sona erince muhakeme talik olundu. Mahkemenin, Müddeiumumîliğin iddiasıyla maznunların son söz ve müdafaalarını dinledikten ve bütün dâva dosyasını inceledikten sonra ittihaz eylediği 28 Haziran 1341 ve 6 Zilhicce 1343 tarih, 341/69 numaralı kararı aynı gün, Riyaset tarafından, açık celsede sanıklara tebliğ olundu.

Mahkeme kararında, tafsilâtıyla beyan olunduğu üzere, yalan yere, din ve şeriati âlet ittihaz ederek, hakikatte «müstakil bir İslâm Kürt hükûmeti» kurmak maksat ve gayesiyle Şeyh Said'in vukua getirdiği müsellâh isyan ve ihtilâl hareketlerine muhtelif şekil ve suretlerde karışıp katılarak isyanın devam ettiği haftalar ve aylar boyunca, birçok

şehir, kasaba ve köyleri *-devlet ve hükûmet zabıta ve askerî kuvvetleriyle, kanlı ve harp halinde, çarpışmak suretiyle-* zapt ve işgal eden ve ihtilâl bölgesindeki en mühim vilâyet merkezlerinden Diyarbekir şehrini dahi muhasaraya alan ve orada dahi inat ve ısrarla harp ve kıtalden çekinmeyen ve nihayet uğradıkları acz ve mahrumiyetten sonra tutuldukları günlere kadar birçok asker, zabit ve vatandaşları cerh, şehit, esir eden, sirkatler, gaspler, yağmalar yapan ve yaptıran şahıslardan oldukları iddiasıyla muhakemeleri icra edilmiş olan seksen bir sanıktan;

Âsiler Reisi Şeyh Said...

Varto ve Muş cephesi kumandanı Melikânlı Şeyh Abdullah.

Varto'ya hücum edenlerden aşiret reisi Tokliyanlı Halit oğlu Kâmil Bey...

Kardeşi Baba Bey...

Elâziz cephesi kumandanı eski Milis Kaymakamı Şeyh Şerif...

Darahi İnzibat Kumandanı ve geri hizmetleri âmiri Fakih Hasan Fehmi...

Genç mıntakasındaki bütün isyan hareketlerinde bulunan reislerden Valirli Hacı Sadık Bey...

Palo, Elâziz, Çapakçur cephelerinde çalışan ve âsiler namına Çapakçur'da idareyi eline alan reislerden Çanlı Şeyh İbrahim.

Harput cephesinde savaşan ve âsiler üzerinde müessir olan şeyhlerden Şeyh Ali ve Şeyh Celâl...

Ve yine usat üzerinde müessir olan Şeyh Hasan.

Diyarbekir ve Lice müsademelerinde müfreze kumandanlığı yapan Garipli İzzet Bey oğlu Mehmet Bey...

Müsademe ile tutulan reislerden Hanili Mustafa Bey ve Hanili Salih Bey...

Nezib dağlarında tutulan Çanlı Şeyh Abdullah... ve Şeyh Ömer...

Tekkesinde isyan hazırlıkları için toplantılar yapan Hanili Şeyh Adem.

Maden şehri inzibat kumandanlığı yapan Madenli Kadri Bey...

Âsiler mümessili olarak çalışan ve Maden'e o sıfatla gelen Piranlı Molla Mahmut...

Müritlerine kendini mabud gibi gösteren Silvanlı Şeyh Şemsettin...

İsyan propagandacılarından olup harekâta katılan Termil Köylü Şeyh İsmail...

Aynı durumda olan Diyarbekir'in Termil Köyü'nden Şeyh Abdüllâtif...

Şeyh Abdullah'ın müridi Varto baskıncılarından Bakilanlı Molla Emin...

Çapakçur Boğazında Nado, Faris gibi şerirlerle birlikte son harbe iştirak eden Ali nam diğeri Arap Abdi...

Varto'ya yüz atlısı ile hücum eden Kargapazarlı Halil oğlu Mehmet...

Şeyh Şerif'in kâtibi ve mesai arkadaşı Şinikli jandarma Hasan oğlu Süleyman...

Palo ve Elâziz muhacimlerinden, köy muallimi Musyanlı Molla Cemil...

Aşiretiyle İsyana katılan, Az Aşiret Reisi Demirci Ömer oğlu Süleyman...

Kiğı harbine katılan Şerif oğlu Süleyman...

Fakih Hasan'ın kâtibi Tahir...

Babasiyle birlikte silâhlı olarak isyana katılan Hanili Salih Bey oğlu Hasan...

Asiler rüesasından Hanili Mustafa Bey oğlu Mahmut Bey...

Varto'da Şeyh Abdullah ile birlikte çalışan Şeyh Musa oğlu Şeyh Ali...

Varto âsilerinden, beylik bir katırla Hasenanlı Halit Bey'e kaçarken yakalanan Bokilanlı Hacı Halit...

Varto işgalcilerinden Diyadinli Timur Ağa...

Şeyh Abdullah'ın savaş arkadaşı Hınıslı Kâmil bey oğlu Abdüllâtif...

Varto işgalcilerinden Muşlu Mehmet, Süleyman ve Bahri Beyler...

Usat şeyhlerinden Zorabadlı Şeyh Cemil...

Çapakçur Boğazı müsademesinde bulunanlardan Çapakçurlu Süleyman oğlu Yusuf...

Çapakçur müsademesinde bulunanlardan ve âsi rüesasından Yamaç aşiretli Ali Badan...

Şeyh Abdullah'la birlikte savaşan Kargapazarlı Halit...

Harput cephesinde savaşan Şeyh Ali'nin arkadaşlarından Nadir oğlu Halit...

Müsademelerde yaralanan Mehmet oğlu Tahir...

İsyanı tertip ve tahrik edenlerden Nahiye Müdürü Tayyip Ali...

Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi...

Efendisiyle beraber harekâta katılan Şeyh Said hizmetçisi Yusuf oğlu Çerkes Jandarma Hamit ve Salih oğlu Hasan.

İsyanın aslî faillerinden olarak idam cezasına mahkûm edildiler.

Ancak bunların Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey'in evvelce, muhtelif zaman ve mahallerde vatanî hizmetleri olduğu anlaşıldığı için geçmiş bu hizmetlerinin hafifletici sebep olarak kabulü ile idam cezasının onbeş sene kürek cezasına tahviline ve Salih Bey oğlu Hasan'ın da on beş yaşını ikmal etmemiş olmasına binaen onun hakkındaki idam cezasının da «Berayi ıslâh» on sene hapse çevrilmesine ittifakla karar verilmiştir.

İsyan suçunda «fer'an zimethal» olduklarına kanaat hasıl olan Cemil Paşazâde Ekrem, Malazgirt Müddeiumumîsi Abdülmecit, Jandarma mülâzimi Mehmet Mühri, jandarma yüzbaşısı Ali Avni, Hanili Mustafa Bey hafidi Örfi haklarında, Örfi suçun işlendiği tarihte henüz on üç yaşını doldurmamış olduğu için onun ıslah için üç sene müddetle ve diğerlerinin de onar sene müddetle küreğe konulmalarına vazifesinde kayıtsızlık ve ihmal gösterdiği sabit olan Genç Valisi İsmail Hakkı Bey'in bir sene hapsine, Çapakçur hâkimi Ali Rıza'nın millî hudut haricine çıkarılmasına diğer maznunu aleyhim Bazikemli Reşit, Çapakçurlu Hüseyin, sıhhiye kâtibi Niyazi, jandarma Ali, Bitlisli Mehmet Salih, Kargapazarlı

Reşit ve Süleyman Bey, İsmail oğlu Ahmet, Vartolu Ali, Vartolu Cendi, Darahini müftüsü Hacı İlyas Efendi, Karkurotlu İsmail Bey, mütekait binbaşı Kasım Bey, Halk Fırkası Reisi Rüştü Efendi, molla Abdülhamit, Retcanlı Nimet ve Ahmet ve Maksut ve İbrahim Beylerin beraatlerine.

Nakip Bekir Bey, Cemilpaşazâde Ömer, Kadri, Cevdet, Memduh ve Muhiddin Beylerin de haklarındaki ihbaratın kanunî mesuliyeti müstelzim fiillerden olmadığı anlaşıldığından onların da adem-i mesuliyetlerine karar verilmiştir.

Mes'uliyetsizlik ve beraat kararı alanlar hemen tevkifhaneden çıkarılarak serbest bırakıldılar.

Muhtelif hapis cezalarına çarptırılanlar, mahkûmiyetlerini geçirecekleri mahaller hapishanelerine gönderildiler.

Verilen karar hükümleri arasında Şark İstiklâl Mahkemesi'nin kaza havzası içinde bulunan tekke ve zaviyelerin kapatılmaları hükmü de bulunduğundan bu hususa dair olan hüküm ve karar da, on dört vilâyet ve iki kazada bulunan yetkili makamlara, müddeiumumîliğin yaptığı tebligatla, derhal infaz olundu. (1)

İdam mahkûmları hakkındaki karar, Şark İstiklâl Mahkemesi'nden sâdır olan bütün diğer idam kararları gibi mahallî *-Diyarbekir-* adliye savcılığı vasıtasıyla icra ettirildi.

Asiler reisi «Reis-ül-Mücahidin» Şeyh Said asılacağı sırada kendisiyle konuşanlara, mahkeme reis ve azâsının isimlerini söyliyerek bunların hepsini sevdiğini söylemiş ve «En çok sevdiğim de Müddeiumumî Ahmet Süreyya Bey Balıkesrî'dir» demiş olduğunu birçok kimselerden bilâhare öğrenmiştim.

Nitekim; Şeyh Said idamından biraz önce tevkifhanede yazdığı bir vasiyetname ile beni bu vasiyetin icrası için vasî nasb ve tayin etmiş ve bu vasiyetnamesi asılmasından sonra bana verilmişti. Bu vasiyet; üzerin-

---

(1) Tekke ve zaviyelerin kapatılmalarına dair verilen karar, bunların kuruluş sebep ve gayelerinden ayrılarak siyasî birer cemiyet idare merkezleri haline gelmiş bulundukları için Cemiyetler Kanunu'nun ruhsatsız açılan cemiyetler hakkındaki hükmüne dayanmakta idi. Şark İstiklâl Mahkemesi'nin bu kararından birkaç ay sonra Büyük Millet Meclisi kararıyla bütün tekkeler kapatılmıştır.

de bulunan ve maliye veznesine verilmiş olan parasının veresesinden kimlere verilmesine ve kendisi için bir mezar yaptırılmasına dairdi.

Mahkemenin müddeiumumîsi bulunduğum için, şeyhin vasisi sıfatıyla bu vesayeti kabul ve icra edemezdim. Onun için resmî ve itimat edilir bir el ve vasıta ile vasiyetinin yerine getirilmesi için vasiyetnameyi Ankara'da İçişleri Bakanlığına göndermiştim. Şeyh Said'in benden icra edilmesini istediği vasiyeti bu suretle yerine getirilmiştir.

## Yargılama sona ererken...

Muhterem okuyucularımızın hatırlıyacakları gibi, Şeyh Said mahkemede yapılan sorguları cevaplandırırken, bazı gazeteler neşriyatının kendilerini isyana tahrik ve teşvik edici mahiyetteki yazıları ihtiva ettiğini, bu kabil yazıların hükûmete karşı «kin ve adavetlerini artırdığını» söylemişti.

Mütekaid Binbaşı Kasım Bey de Şeyh Said'in bu sözlerini teyid ederek «matbuat bunlara çok tesir ediyordu. Şeyh Said'e bu cesareti veren gazetelerdir. Gazetelerin neşriyatı halkı da teşvik etti ve cesaretlerini artırmıştır.» şeklinde beyanat yapmıştı.

Bu hususta adları söylenen gazeteler arasında bilhassa Sebilürreşad, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Tok Söz gibi risale ve gazeteler üzerinde ısrar olunmuştu.

Şeyh Said'in Vartolu Kasım Bey tarafından da desteklenen bu yoldaki ifade ve iddiası üzerine, mahkeme reisi Mazhar Müfit Bey (Kansu) iddia makamından bu hususta mütalâa istedi.

Maznun şeyhin bu iddia ve beyanatı mutlaktı. Adları söylenen risale ve gazetelerin hangi tarihli nüshalarında neşredilmiş olan hangi yazıların ayaklanmayı tahrik ve teşvik edici mahiyette oldukları bildirilemiyordu. Bu sebeple hangi gazeteler sahip, mesul müdür ve yazarlarının maznun olarak muhakemeye ithal edilmeleri gerekeceğine dair, id-

dia makamınca bir talep ve mütalâada bulunmaya imkân yoktu. Onun için iddia makamı tarafından bildirilen mütalaada, «isyan ve ihtilâlin vukua getirilmesinde müessir olduğu maznunlar tarafından söylenen gazetelerin tayin ve tesbit edilecek zamanlardaki nüshalarının getirtilerek tesbit ve mütalaasından sonra bu hususta bir karara varılması gerektiği» şekli ve manasında bir mütalaa serdolunarak mahkemenin bu hususta takdir salahiyetini kullanması istendi.

. Müddeiumumîliğin bu talebine rağmen mahkeme: «Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemalî, Fevzi Lütfi, Sadri Ethem Beylerin maznun ve mevkuf olarak celp ve dahil-i dava edilmelerine ve «Sebilürreşad», «Tevhid-i Efkâr», «Son Telgraf», «Vatan», «İstikâl», «Tanin», «İleri» Gazeteleri ile «Tok Söz» Gazetelerinin 1340 (1924) senesi Kanunusani (Ocak) ayından itibaren bu âna değin neşrolunan nüshalarının tetkik edilmek üzere celp olunmasına müttefikan». karar verdi. Bu ara karar 7/6 / 1341 (1925) günü verildi.

Mahkemenin verdiği bu karar, bir ara karar olduğu için, müddeiumumîliğin bu karar aleyhine itiraz hakkı yoktu. Onun için mecburen infazı yoluna gidildi. Ve Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemâlî, Fevzi Lütfi, Sadri Ethem Beyler Diyarbekir'e getirildiler.

İstanbul ve Ankara'dan gönderilen bu zevat Diyarbekir'e geldikleri zaman, müddeiumumîlikle mahkeme heyetinin bu hususta görüş ve düşünüş farkını müddeiumumî dilinden öğrenerek biraz müsterih olmuşlardı.

Şeyh Said'le birlikte muhakeme edilenler, haklarındaki kararın verilerek infaz edilmesinden sonra 11/7/1341 Cumartesi günü Şark İstiklâl Mahkemesi Diyarbekir'den Elâziz'e gitti.

Diyarbekir'de yargılanmak üzere mevkuf bulunan sanıklar ve bu arada gazeteci ve yazarlar da Elâziz'e sevk olundular. Getirtilerek tetkik edilmesine karar verilmiş olan gazeteler kolleksiyonları henüz tedarik ve celp olunamamıştı.

Mahkemenin Elâziz'de çalışmaya başladığı kısa bir zaman sonra; ben, 3/8/1341 Pazartesi günü mezunen Ankara'ya gitmek için yola çıktım. Benim bulunmadığım sıralarda müddeiumumîliğe azadan Avni Doğan Bey vekâlet edecekti.

Vazifem başından ayrılışım hayli uzun sürdü. Bu sırada mahkeme ikinci bir kararla «İsmail Müştak», «Ahmet Emin», «Şükrü Esmer», «Suphi Nuri» Beyler gibi bazı gazetecileri de maznun olarak yargılamak üzere karar vermiş ve onları da Elâziz'e getirtmiş. Daha önce getirtilen diğer beş gazeteci ile birlikte duruşmaları yapılmış ve nihayet masuniyetleri anlaşılarak beraatlerine karar verilmiş olduklarını Elâziz'e dönerek tekrar vazifemi yapmaya başladıktan sonra öğrenmiştim.

Gerek gazetecilerin muhakeme dosyasını şöylece bir gözden geçirerek ve gerekse bu zatların mevkuf olarak yargılandıkları günlerde, mahkeme dışındaki durumları ve bazı olayları, müddeiumumîlikte vazifeli mesai arkadaşlarımdan dinleyerek öğrendiklerim çok «enteresan» şeylerdir. Mahkememizin Elâziz'e gelmesinden bir müddet sonra reis Mazhar Müfit Bey (Kansu), rahatsızlığı yüzünden vazifesinden çekildi. Onun yerine *-ilk defa mahkeme riyasetine seçilmiş fakat; uzun yolculuğa ve sürekli, yorucu bir çalışmaya sıhhi durumu müsait olmadığı için Büyük Millet Meclisince verilen vazifeyi (şimdilik kaydiyle), yapamıyacağını İzmir'den Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çektiği bir telgrafla bildirmiş olan-* Hacim Muhiddin (Çarıklı) geldi.

İlk kuruluşu sırasında altı ay için tesis olunan Şark İstiklâl Mahkemesi, her altı aylık müddetin hitamında Büyük Millet Meclisi Kararıyla üç defa altışar aylık müddet ve kaza salâhiyetleri uzatılmak suretiyle iki sene vazifeli kaldı.

Mahkemenin lâğvından iki ay falan evvel Hacim Muhiddin Bey de riyasetten çekilmişti. Yerine azadan Ali Saip Bey (Ursavaş) seçildi.

Şark İstiklâl Mahkemesinin Elâziz'de çalıştığı bir buçuk seneden fazla bir zaman içinde baktığı davalar ve yaptığı yargılamaların açık koyduğu birçok mühim vakıalarla bunlara dair olan hatıraları inkılâp tarihimize ve muhterem Türk milleti umumî efkârına arz ve tevdi etmeyi pek lüzumlu ve faydalı bir borç sayıyoruz. Ancak, o vakıa ve hatıraların ehemmiyetleri nisbetindeki çokluğu hasebiyle, ciddî bir tetkike ve mesaiye ihtiyaç vardır. Daha çok zaman alacağı için bu kısma ait olanlarını neşretmeyi gelecek günlere bırakıyoruz.

*SON*

# EK BÖLÜM

## Şeyh Sait İsyanı Hakkında

# T.B.M.M. ZABITLARI

# ŞEYH SAİT İSYANI

## VE ŞARK İSTİKLÂL MAHKEMESİ

VAKIALAR HÂTIRALAR

Yazan: Ahmet Süreyya Örgeevren

## İsyan başlangıcı Ankarada nasıl karşılanmıştı?

**Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal (Atatürk) isyanın daha ilk günlerinden itibaren vaziyeti ve hâdisenin günler geçtikçe gösterdiği genişleme istidat ve kabiliyetini ilk anlayan zat olmuştu. Fakat, bütün gayretlere ve hayli sürekli izah ve irşadlara rağmen Fethi Bey hükûmeti, isyanı; mevzii ve sadece alelâde irticai bir kıyam ve isyan olarak telâkki ve kabul etmekte musır görünüyordu.**

— 6 —

"Hattâ, o kadar çabuk açılıp yayılan ve gelişen bir bağıyâne hareketin, bir hafta on gün içinde birkaç vilâyet sahasını kaplayan bir duruma girmesi daha sonraları öğrenilebilmişti.

(Darahini) ve (Çapakçur), (Hani), (Lice), (Kiğı), (Palo) ve hattâ (Elâzız) ve (Maden), (Osmaniye) gibi birçok kasaba, şehir ve nahiyelerin âsilerin eline geçmiş bulunduğunun anlaşıldığı günlerde bile, o zamanın, Fethi Bey (Okyar) hükûmeti hâdisenin vahim bir ihtilâl mahiyetinde olduğunu bir türlü anlayama... muhtemel olan müş... vahametini tamam... rayamamış bulunu...

Cumhurreisi ... fa Kemal (Ata... daha ilk günlerin... itibaren vaziyeti ve hâdisenin günler geçtikçe gösterdiği genişleme istidat ve kabiliyetini ilk anlayan zat olmuştu. Fakat, bütün gayretlere ve hayli sürekli izah ve irşadlara rağmen Fethi Bey hükûmeti, isyanı; mevzii ve sadece alelâde irticai bir kıyam ...

te gelmesinden sonra süratle tesirli tedbirlerin alındığı günlerde, isyan bütün şiddet ve güciyle daha geniş bir sahaya hızla yayılmakt... iken, Büyük Millet Me... sinde hararetli ve hey... müzakere ve mücade... tışmalar oluyordu.

Fethi (Okyar) ... vekil olduğu ... taki harekâ... vilâyetlere ... re ilân ... detli ... zab... b... ...edbir olarak kabul ...uhalefet partisi «Te...perver Cumhuriyet Fır...sı» mebusları, İsmet Pa...şa (İnönü) kabinesinin Meclisin kabul ve tasvibine arzettiği, tedbirler zümresinden olan (takriri sükûn kanunu) ndan büyük bir kuşku duyuyorlardı. İkinci Büyük Millet Meclisinin o günlerdeki ruh hâletini ve cereyan eden müzakere, tartışmaları ileride sırası gelince bildireceğiz.

### ŞEYH SAİD'in EMİRLERİ

İsyan büyüdükçe büyü...

*ve temadii ömür ve muvaffakiyetinize dua olunur. Şimdiye ka... ...iüd...inizden aldığım malû...dir ki; Şeyh Abdürra... ...aden) ı zaptetmiş ve ...şerif (Palo) yu almıştır. ...zatınız (Kâri...) e kadar teş... ...bulunmuşsunuz*

*Çan şeyhleri şimdilik (Kiği) yi zaptetmemişlerdir.*

*Şeyh Abdullah efendi (500) tüfekle (Soldar) ı mürur etmiştir.*

*Kaç gündür ki (Hınıs) dan çıkmışım. İshülemd... cümlesi sıhhattedirler. Haneyi çıkarmak mümkün olmadı. Benim niyetim vardı ki (Hasnun) içine gideyim. Velâkin (Beygudi) beni iğfal edip şu taraflara getirdi. Hayırlısı Cenabı Haktan... dır.*

*Kâmil bey kuvvetiyle beraber (Varto) nun üzerine gittilerse mel'un Kasım (...) ve İsmail ve (Haymik) liler mâni oldular. Bunlar aşairler arasında fesat çıkarmak için geriye avdet ettiler. Artık (Muş) veyahut (Diyarbekir) sukut ederse kolay olacaktır. Olmazsa şu mel'unların tezviratiyle müşkül olur. Bakalım Mevlâ ne eyler.*

*Kâmil beyin metaneti son derece kavidir. (Hasnanlı) Halit beye ve Kerem efendiye emirlerinizi tebliğ ettim. (Sofi Mehmet Sersani) Ahmet ağanın yanını ve Seyyid Molla Alinin tırunu (Belekân) ve (Arbuyan)*

# T.B.M.M.
# ZABIT CERİDESİ

*Altmışdördüncü İctima*

*25.2.1341 (1925) Çarşamba*

## İKİNCİ CELSE

*Bed'i Müzakerat; Saat: 2,15*

*Reis:* Kâzım Paşa

*Kâtipler:* Ruşen Eşref Bey *(Karahisarısahip)*, Talât Bey *(Kângırı)*

*Reis* – Celseyi açıyorum efendim.

***1. – Şark vilâyetlerinden bazılarında bir ay müddetle İdare-i Örfiye ilân olunduğuna dair Başvekâlet tezkeresi (3/383)***

*Reis* – Başvekil Beyefendi izahatta bulunacaklardır. Buyurunuz efendim.

*Başvekil Ali Fethi Bey (İstanbul)* – Muhterem arkadaşlar! Kuvayı Devlete karşı Genç Vilâyetinde bazı ussat müsellehan kıyam etmiş oldukları için gerek mıntaka-i isyanda ve gerekse isyan mıntıkasına civar olan ve bu isyanın tevessüü muhtemel olan mıntakalarda, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun madde-i mahsusasına tevfikan, Hükûmet İdare-i Örfiye ilân etmiş ve Meclis-i Âlinizin nazarı tasdikine arz eylemiştir. Bu İdare-i Örfiye'nin ilânını icabettiren harekâtı isyaniye hakkında, müsaade buyurursanız bir nebze Heyet-i Celilenize malûmat arz edeyim.

Malûm-u âlinizdir ki, geçen yaz ortalarında Nasturi harekâtı icra edilmiş ve bu harekât esnasında bazı zabitan ecnebî tezviratına kapılarak hududun Cenup cihetine geçmişlerdir. Hiyanet-i vataniyeyi işaret eden bu harekâtın, dahilde bulunan müşevvikleri hakkında elde ettiğimiz delâil ve emarat üzerine bazı zevat, Bitlis Divan-ı Harbinde muhakemeleri icra olunmak üzere tevkif edilmişlerdir. Bu tevkif edilen zevat ile uzaktan ve yakından müsasebeti olan ve Divan-ı Harpçe istinabe tarikiyle şahadetine lüzum görülen Nakşibendî şeyhlerinden Şeyh Sait namında bir zat vardır. Bu zat, bundan bir müddet evvel müdiran ve avanesini beraberine alarak Genç vilâyetinde bir dolaşma hareketi yapmış ve her uğradığı yerde bazı zevat ile ve bilhassa Hükûmete muhalefeti ile tanınmış olan anasır ile sıkı ve gizli müşafehe ve müzakereye girişmiştir. Bu yandan maskat-i re's (doğum yeri) olan Piran Köyü'ne uğramıştır. Şeyh Sait'in beraberinde bulunan iki şahsın firari olduğunu fark eden jandarmaların, bu firarileri derdest etmeye teşebbüs etmeleri üzerine, Şeyh Sait jandarmalara karşı silâh istimal edilmesi için emir vermiş ve müsademe neticesinde jandarmaları esir almıştır. Bu suretle kendisinin muzmiri olan harekât-ı isyaniyeye başlamıştır.

Yalnız isyan hareketi başlamadan evvel biri Halep'te diğeri İstanbul'da bulunan iki oğlunun «Hınıs»a vüruduna intizar etmiş ve onlarla görüştükten ve Halep'te ve İstanbul'da temas etmesi muhtemel bulunan zevattan beklediği haberleri aldıktan sonra, bu hareketine başlamıştır. Piran'da vukua geldiğini arz ettiğim bu vak'a, Şubatın onüçüncü gününe tesadüf etmiştir. Vak'ayı ika etmekle beraber, derhal telgraf hatlarını kat etmiş ve Hükûmete karşı isyan halinde bulunduğunu ilân eylemiştir. Aynı günün gecesinde, Hacı Talât namında başka bir şahıs tarafından, Genç Hapishanesine ve Jandarma Dairesine tecavüz vaki olmuş, silâh istimal edilmiş ve baskın suretinde vaki olan bu tecavüz neticesinde jandarmalarımız esir düşmüştür.

Çapakçur'da dahi aynı mahiyette hükûmet konağına karşı bir tecavüz vaki olmuş ve hükûmet konağı zaptolunmuştur. Bu suretle Genç, Çapakçur, Hani, Lice ve Palu kazası da bilâhara buna iştirak etmek üzere, bu mahallerin teşkil ettiği mıntaka, bir mıntaka-i isyan halini almıştır. Bunun üzerine civarda bulunan ve az zaman zarfında tahriki kabil olan müfrezelerin hareketine, mahallin en büyük askerî kumandanı ta-

rafından emir verilmiştir. İsyan mıntıkası birçok vilâyetlere şâmil olduğu için, o isyan mıntıkasını tedip etmek vazifesi, orada bulunan Üçüncü Ordu Müfettişi Kâzım Paşa'ya tevdi edilmiştir. Kâzım Paşa'nın emriyle tahrik edilen müfrezelerden birisi Fisboğazı'ndan geçerek Bahçe'ye gitmek üzere hareket etmiş, diğer müfreze de Piran Köyü'ne uğrayarak, Hani üzerinden Lice istikametine doğru yürümek emrini almıştır. Fisboğazı'na hareket eden müfreze, boğazın işgal edilmiş bulunduğunu ve hareket halinde bulunan müfrezeye ateş edilmekte olduğunu ve boğazın seddedilmiş bulunduğunu görünce, müfreze boğazı sökmeye muvaffak olamamış ve boğazın cenubunda bir köyde ikamete mecbur kalmıştır. Kezalik Pirani Köyü üzerinden Hani tarikiyle Lice'ye hareket eden diğer müfreze, Piran'a vasıl olmuş ve orada bulunan ahali tarafından tüfenk ile karşılaşmış ve vaki olan müsademe neticesinde ussatı tenkil eylemiş ve firara icbar etmiştir.

Ondan sonra Hani istikametine doğru hareket etmiş, keza ussatı tenkil etmiş ve Hani'de ikamet eden müfreze, bir gece gruptan yarım saat sonra *(Teslim, teslim! Sallû alâ Muhammed)* sedaları ile her taraftan gelen köylülerin baskınına uğramıştır. Bu baskına dahilde bulunan ahali de maatteessüf iştirak etmiştir. Bunun üzerine müdafaa eden neferlere dahilden ve hariçten ateş edilmiş ve müfreze ateş altında kalınca ricat etmeye mecbur olmuş ve Hani'nin cenubunda bir köye kadar gelmiştir. Bu suretle vak'anın ehemmiyet ve ciddiyet peyda ettiğine ve civarda bulunan müfrezelerle kabili istifade olan kuva-yı askerîye ile itfa olunamıyacak kadar bir ehemmiyet peyda ettiğini kani olan hükûmet, derhal daha mühim kuva-yı askeriyenin seferber edilerek sevk edilmesine karar vermiş ve bunun için icabeden tedabiri almıştır. Bu suretle seferber edilecek olan kıtaatı askeriye, yakın zamanda mıntaka-i isyaniyeye hareket edecek ve ümit ederim ki; bu usata hükûmeti cumhuriyetimizin sille-i tedibini ve sille-i tenkilini indirecektir. *(Bravo, elbette, inşallah sesleri.)*

Efendiler! Bu ussat Palu mıntıkasını elde ettikten sonra, dün Elâziz vilâletinin merkezine kadar da dairelerini tevsi için Elâziz vilâyeti merkezine hücum etmişlerdir. Orada bulunan müfrezemiz, gece yarısından öğleye kadar devam eden şiddetli bir müsademede şehri kahramanane ve metinane müdafaadan sonra, her taraftan iltihak eden asilerin kuvvetine tahammül edemediğinden, maatteessüf ve bilmecburiye kasabayı terk ederek cenuptaki İzoli Köprüsü'ne kadar çekilmeye görmüştür.

Şimdiye kadar arz ettiğim vakayi, isyan harekâtının mahiyeti askeriyesini irae eden vakayiden ibarettir. Bu isyan hareketi ne gibi esbap tahtında zuhur eylemiştir ve ne gibi âletlerle zavallı saf halk iğfal edilerek, Türk Cumhuriyetinin kuva-yı müsellehasına karşı kıyama sevk edilmiştir. Buna dair Heyet-i Celilenize malûmat vermek için yine ussat yedinde bulunmuş olan vesaikten istifade etmek isterim. Elde edilen bu vesaika nazaran ve maktullerin üzerinde bulunmuş olan bir mektuba nazaran, güya Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, o havalide sekizyüz kişinin katline emir vermiş ve bu katil olunacak zevat arasında Şeyh Sait de bulunmakta imiş. Bu malûmatı para mukabilinde elde etmiş ve bundan kurtulmak için zaten muzmer olan, mürettep olan isyanı şimdi yapmaya mecburum, bu isyandan maksadı da şeriatın temininden ibaret bulunuyormuş.

Diğer bir vesikada, alınan raporlardan birinde deniyor ki; hadise Padişahlık, Hilâfet, Şeriat, Abdülhamid'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi irticakâr bir propaganda pûşidesi altında Kürtçülüktür ve umumî olarak kabul edilebilir. Ancak bu, umumiyet içinde fiiliyat Piran'da vakitsizce infilâk ettiği için kuvvetsiz bulunan Piran, Lice, Genç muhiti havzasına mahsur kalmıştır. Halen Lice ve Piran hattının az cenubu ve Genç'e kadar imtidat eden Şimali *-arz ettiğim propaganda levsine fiilen kapılmış gibidir-* kuvvet bulunan menatıkta ise maruz propagandanın yalnız kavliyatı mesmudur ve fakat mütemadiyen ötede beride dolaştıkları işitilen ve kanunen tutulamıyan Kürtçü tanınmış zevat tarafından fiiliyata teşvik vardır. Bu rapor onyedi Şubat tarihi ile gelmiştir. Bundan maadâ, Diyarbekir'de isyan harekâtı ile alâkadar olduğu anlaşılan bazı anasırın, ondukuz Şubat gününde hükûmet konağı civarında ve fırka karargâhı civarına iki adet el yazı ile yazılmış beyanname yapıştırmışlardır. Bu beyannamelerde Gazi Paşa aleyhinde, Ordu aleyhinde ve bilhassa zabitan aleyhinde ve paşalar aleyhinde, memurini devlet aleyhinde birtakım kerih ve ağıza alınmıyacak elfazı tahkiriye ve eracif yazılmıştır.

*Yahya Galip Bey (Kırşehir)* – Hayasızlığın timsali!

*Ali Fethi Bey (Devamla)* – Diğer şayanı dikkat olan bir vesikada deniliyorki *-bu da bir vak'ada maktûl düşen bir asinin üzerinden çıkan bir mektuptan ibarettir-* Kürdistan'da hükûmet teşkil için dolaşarak Piran'a gelmiş olan Şeyh Sait Efendi'nin maiyetindeki iki mahkûmun

derdesti üzerine Piran vakası zuhur eylediği ve iki seneden beri cereyan eden fikir ve sözlerin bugün tatbikatına girişildiği, Şeyh Sait'in Hani'ye taarruz ve oradan lice ve Genç'e hücum ile Piran'a avdetle Piran'ın merkez yapılacağı aynı zamanda Bitlis, Muş, Erzurum ve Hınıs'la harekâta başlanacağı ve Türk memurlarının hapis ve Kürt memurlarının şayan-ı emniyet bulunanlarının serbest bırakılması ve olmayanların tevkifi ve hemen çeteler tertibi ile etrafa çıkarılması ve zinhar ahalinin malına, hayatına müdahale edilmemesi ve İslâmiyetin mahvedildiği gün olduğundan, ihyayı dine çalışmaya Cenab-ı Hak'kın Şeyh Sait Efendi'yi tasvip eylediği yazılmaktadır. *(Handeler, gürültüler.)*

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Zavallı!..

*Ali Fethi Bey (Devamla)* – Diğer cihetten Şeyh Sait'in İzoli eşrafından Puzan Ağa'ya gönderdiği bir beyanname şu mealdedir: 1300 seneden beri Cenab-ı Hak'kın Peygamberi göndermekle dinimizi ikmal eylediği, âdât, münâkahat, muamelât ve tehzib-i ahlâkı emreylediği ve asrımızın bunlara ilân-ı harp eylediği ve bunun için ulema, meşayih, beyler ve ağavatımızın ve hanedanlarımızın bu taarruzu imha ve def edecekleri ve eğer ittihad eylemezsek cümlenin muzmail olacağı, yazılmaktadır.

Efendiler! Harici mesailin hallolunmak üzere bulunduğu şu sıralarda, dahilde zuhur eden bu isyan hareketinin esbabı menşeini aradığımız zaman, birçok şeyler varidi hatır olabilir. Fakat bu varidi hatır olabilecek esbap ve avamil hakikaten asıl asiler ve mürettipler tarafından ahaliye karşı izhar edilmemiştir. Ahaliye karşı söylenen sözler, şimdi arz ettiğim gibi birtakım eraciften ibarettir. Söylenen şeyler şunlardır: 1300 seneden beri tekemmül eden dini İslâm mahvolmuştur veya mahvına doğru yürünmektedir. Bunun temini ihyasına Cenab-ı Hak tarafından Şeyh Sait memur edilmiştir.

*Yahya Galip Bey (Kırşehir)* – Şeytan tarafından...

*Başvekil Ali Fethi Bey (Devamla)* – Kendisine bir mehdî süsü verdiği de diğer vesaikten anlaşılıyor. Bu suretle Şeyh Sait, zavallı halkı en can alacak noktasından tahrik ve igva eylemiş ve bu suretle memleket dahilinde mühim bir gaile açmaya teşebbüs eylemiştir.

Efendiler! Öteden beri zavallı Türk Milletinin başına gelmiş olan birçok felâketler, daima aynı silâhı, aynı vesaiti istimal eylemek üzere

vaki olmuştur. *(Pek doğru sesleri.)* Bu vekayii zikretmek için şimdi ne benim hâtıram, ne de sizin vaktiniz müsaittir. Ancak ben yakın ve en şayan-ı dikkat olan vakayiden, meselâ Balkan Muharebesine tekaddüm eden Arnavutluk isyanından, ondan evvelki Otuzbir Mart Vak'asından bahsedeceğim. Bu vakalarda kullanılmış olan vesait ve tesvilâtın, bugün hareketi isyaniyede aynen zuhur eylediğini pişi em'ana almalıyız.

Efendiler! O zaman da şeriat mahvolmuştur, din mahvolmuştur, şu zat veya bu zat dini yıkmak üzeredir. Ey ahali ne duruyorsunuz? Kalkınız!. Diyerek zavallı ahaliyi kaldırmışlar, vatan aleyhine hareket ettirmişler ve hatta din aleyhine hareket ettirmişlerdir. Efendiler! Gerek Otuzbir Mart Vak'asının, gerekse Arnavutluk isyanının Türk Milletine, Türk vatanına vurduğu mühim darbelerden Türk Cumhuriyetini vikaye etmek için, hükûmetiniz her türlü tedabiri almaya azm eylemiştir. *(Bravo sesleri, alkışlar.)* Hiçbir zaman böyle manasız tesvilât ile, halkın millet ve vatan aleyhine kıyamına müsaade etmiyecek ve kıyamın müşevvikleri, müsebbipleri en ağız cezalarla, memleketin selâmeti namına tecziye ve tenkil olunacaktır. *(Alkışlar)* İttihaz ettiğimiz tedabiri askeriye, yakında göreceksiniz, hüsnü tesiratını derhal gösterecektir. *(İnşallah sesleri)* Fakat bu tedabiri askeriye ile müterafık olmak üzere, birtakım tedabiri siyasiye, tedabiri kanuniye dahi ittihaz etmek lâzımdır. *(Çok doğru, sesleri.)*

Şurasını da söylemek isterim ki, Teşkilât-ı Esasiyemizin ikinci madesi mucibince Türk Cumhuriyetinin dini, din-i İslâm olduğu bu mürettip ve müşevviklerin cümlesinin malûmu bulunduğu halde, mahza memleket dahilinde ihtilâl çıkarmak, isyan etmek ve Türk Milletinin öteden beri ihtiyacı olduğu huzur ve sükûnu sektedar etmek için badema buna mümanaat etmek lâzımdır. Bunun için halkın hissiyatı diniyesi alet ittihaz edilmiştir. Dini ve mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek, halkı, milleti, vatan, cumhuriyet aleyhine teşvik edenler hakkında, ahkâm-ı şedide-i kanuniye vaz eylemek lüzumu, bir kere daha tezahür etmiştir. Bu maksada riayet etmek için, hükûmetiniz bugün Meclis-i Âlinize bir kanun teklif edecektir, efendiler.

Bundan maada, gayet kuvvetli tedabiri askeriye alınmış ve bundan evvel Heyet-i Celilenize okunmuş olan tezkerede mıntıkası irae edilmiş olan mahallerde İdare-i Örfiye ilân olunduğu gibi, dünden itibaren hissedilen lüzuma binaen Malatya'da dahi İdare-i Örfiye'nin ilâ-

nı için Hükûmet Heyeti Celilenize maruzatta bulunmuştur. Bu nokta-i nazardan, gerek İdare-i Örfiye'nin tasdik buyurulmasını ve gerekse alınacak olan tedabiri askeriye neticesinde bittabi ihtiyar olunacak masarifin Heyet-i Celilenizce kabul olunmasını istirham ederim.

*Reis* – Kâzım Karabekir Paşa!

*Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul)* – Hükûmetimizin beyanatına nazaran, bazı Şark vilâyetlerimizde İdare-i Örfiyeyi mucip hâdiseler zuhura gelmiştir. Bu, mahdut mütegallibenin, haricî teşvikâtla bazı emellere nail olmak için, halkı dini tahrik ile idlâl ettikleri anlaşılmıştır. Dini alet ittihaz ederek, mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye koyanlar, her türlü lânete lâyıktır. Hükûmetimizin kanunî olan icraatına biz de bütün mevcudiyetimizle müzahiriz. Dahilî ve haricî herhangi bir tehlike karşısında, bütün cihan bilmelidir ki, bu vatanın yekvücut evlâtları her zaman, her fedakârlığa âmadedir. *(Şiddetli alkışlar.)*

*Reis* – Efendim! Hükûmet izahatını verdi. Söz söyliyecekler de sözlerini söylediler. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu mucibince İdare-i Örfiye ilânını muvafık görenler *(Müttefikan sesleri)* lütfen el kaldırsın... *(Müttefikan kabul sesleri.)* Muvafık görmeyenler el kaldırsın... Müttefikan kabul edilmiştir efendim.

***2. – Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun tadili hakkındaki Kanuna bir madde tezyidine dair kanun lâyihası ve Adliye Encümeni mazbatası (1/625)***

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Efendim! Başvekil Beyefendi Hazretlerinin verdiği izahattan da anlaşılacağı veçhile, dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasete alet ittihaz edenler hakkında, Adliye Vekâletiniz bir kanun izhar etti ve Başvekâleti Celile tarafından Meclis-i Âlinize takdim edildi ve bunun müstacelen müzakeresini teklif ve rica ediyorum.

*Reis* – Efendim! Bugünkü evrakı varide meyanında, Adliye Encümenine tevdi edilen bu kanun lâyihası Encümenden gelmiştir. *(Hemen müzakeresi, sesleri.)*

Hükûmetin teklifi veçhile bunun derhal ve tercihan müzakeresini kabul edenler... *(Müstacelen sesleri)* lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler; lütfen el kaldırsın... Müttefikan kabul edilmiştir. *(Tercihan sesleri)* Evet efendim, tercihan ve müstacelen kabul edilmiştir. Kanun okunurken daha yavaş okunur ve not edersiniz. Şimdi esbab-ı mucibesini okuyacaklar efendim.

*Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*

Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin tadili hakkında 15 Nisan 1339 tarihli kanuna tezyil edilmek üzere Adliye Vekâleti celilesince tanzim edilen ve İcra Vekilleri Heyetinin 24 Şubat 1341 tarihli içtimaında ledettezekkür Meclis-i Âliye arzı takarrür eden lâyiha-i kanuniye esbabı mucibe mazbatası leffen takdim edilmiştir. Muktezasının âcilen ifa ve neticesinin imbâ buyurulmasını rica eylerim efendim.

*24 Şubat 1341*

*Başvekil*
*Ali Fethi*

*Esbabı Mucibe Mazbatası*

Beşeriyete kâfili saadet olmak üzere vaz ve neşrolunan mukaddes dinler, tarihin seyrinde muhteriz, nahak ve zalimane emellerin terviç ve tatminine vasıta edilmek gibi gayeler ile tamamen zıt ve makûs bir akıbete dûçar edildiler. Denebilir ki; insaniyet en tahammülsüz, en kanlı safahatı hayatiyesini, talihin hazin bir tecellisi ile din ve mukaddesatı diniye cidalleri arasına yazdı. Tarihin elleri satırlı, cebbar ve müstebit tacidarları, sergüzeştcuları, türediler, zulümlerine, tahakkümlerine ve tegallüplerine edyanı mesnet ve müttekâ gösterecek kadar ahkâmı ilâliyeden istifade etmek yollarını buldular. Yâdı pek elîmdir ki, insaniyete bir rehberi saadet ve itilâ olmak üzere vehiy ve inzal olunan adyanı mukaddese, mazlum beşeriyetin en mukaddes hukukunu en katî bir azm ile istihsale vasıta olan inkılâpların pek biaman bir hasmı olan zalimler hesabına irtica yolunda istimal edildi. Esasen siyasete alet ittihaz olunan dinlerin, hayatı beşerdeki avakıbı, bundan başka bir şekilde tecelli edememiş, bundan başka bir netice verememiştir.

İşte mukadderatı beşeriyenin en muzlim ve en kanlı yaprakları bunlardır. İslâmiyet tarihi din namına irtikâp olunan bu dilsûz facialardan uzaklarda kalamadı. Yüksek esasatına rağmen dini İslâm Hulâfayı Raşidin devirlerinden sonra, cebbar hanedanların elinde on dört asır İslâm milletlerinin, istibdadı saltanatlarının en hunriz sistemleriyle idaresine esbabı mucibe olarak gösterildi. O rütbe ki, halifeler ve sultanlar ahkâmı ilâhiye namına «Zıllülâhi fil ardı vel âlem» unvanını takınarak mileli islâmiye mukadderatında en kanlı bir surette yaşayan Türk vatanı ve Türk Milliyeti, istiklâl muharebatında matrut hanedanı hilâfet, ahkâmı diniye namına mücahitlerin katline fetva çıkartacak kadar, Türk tarihinin asla affedemeyeceği hainane cüretlerde bulundu. Yılmaz ve kararları çok katî inkılâbımızın en müşkül günlerinde, din düşmanları kârına istimal edilmiş oldu. İnkılâbımıza ve bunun en yümûmlu (umman, büyük) eseri olan Türk Milletinin içtimaî ve siyasî rüştünü müsbit cumhuriyetimize karşı son günlerde irticakâr suikastlarla hareket edenleri, gene ahkâmı mukaddese-i diniye ile bir kısım halkı iğfal ve izlâl etmekte oldukları tahakkuk etmiştir.

Vicdan ile Allah arasında bir vasıta-i telâki olan dinler, vasıta-i siyaset ve binnetice vasıta-i ihtiras oldukça harimi nezahetlerinin müteessir olacağında şüphe yoktur. Hükûmetimiz vicdan ile Allah arasında siyasetin ve teşekkülâtı siyasiyenin mutavassıtlık salâhiyeti olamayacağına kanidir.

İslâmiyet ise bunu müeyyettir. Aksi telâkkilerin behemahal tegallüb ve istibdada müncer olduğu ve olacağı hakayıkı tarihiye ile müspet ve müeyyettir.

Tarihin mütemadî tecrübelere istinat ile vecize haline koyduğu bu hakikatlerden mülhem olan hükûmetiniz, badema dinin ve mukaddesatı diniyenin bir vasıta-i siyaset ve binnetice menfaat ve ihtiras edilmemesini ve ona vaz'ı hakiki ve mukaddesesini teminen ihzar ettiği kanunu müstaceliyetle Meclis-i Âli'nin nazarı tasvibine arz eder.

### *Adliye Encümeni Mazbatası*

Hiyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesinin tadili hakkındaki 15 Nisan 1339 tarihli kanuna tezyil edilmek üzere Adliye Vekâletince tanzim edilep Başvekâletin 24 Şubat 1341 tarihli ve 6/935 numaralı tez-

keresi ile bilvürut encümenimize tevdi buyurulan lâyiha-i kanuniye ile esbabı mucibe mazbatası mütalâa ve tetkik olundu.

Hükûmet mazbatasında tafsil ve izah olunduğu üzere, haddı zatında pek mübeccel ve mukaddes olan dini ve mukaddesatı diniyeyi, birtakım erbabı ihtiras ve iğrazın amâli şahsiyelerini istihsal uğrunda istimal ederek, mâsum halkı izlâl ve iğfal ve vatan ve milleti ızrar edegeldikleri pek çok emsali tarihiye ile müspet bir hakikat olduğu gibi, son hadise-i isyaniye de, bunun en bariz ve katî bir misali olmasına ve hükûmetin esbabı mucibesi tamamen müsib olup, bu kabil harekâta tasaddi edenlerin sürat ve şiddetle cezalandırılmaları millet ve memleketin hayır ve selâmeti noktasından derece-i vücubda bulunmasına mebnî, teklifi mezkûrun aynen kabulü encümenimizce tasvip edilmiş ve meselenin derkâr olan ehemmiyeti hasebiyle işbu lâyiha-i kanuniyenin müstacelen ve mevaddı saireye tercihan müzakere edilmesi ricasiyle heyet-i umumiyenin nazar-ı tetkik ve tasvibine arzı karargir olmuştur.

*Adliye Encümeni Reisi*

| | | |
|---|---|---|
| *Namına* | *Mazbata Muharriri* | *Kâtip* |
| Çorum | Çorum | Bozok |
| *Münir* | *Münir* | *Ahmet Hamdi* |
| *Aza* | *Aza* | *Aza* |
| Karesi | Konya | Konya |
| *Ahmet Süreyya* | *Refik* | *Tevfik Fikret* |

*Falih Rıfkı Bey (Bolu)* – Maddeler evvelâ okunsun Paşa Hazretleri! Sonra yazarlar.

*Reis* – Efendim! Sonra zaten tekrar birkaç defa daha okunacaktır.

**Madde 1** – Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasî gayelere esas veya âlet ittihazı maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müştemian kavli veya tahriri veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.

**Madde 2** – İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

**Madde 3** – İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.

| | | |
|---|---|---|
| *Başvekil ve Müdafaa-i Milliye Vekili* Ali Fethi | *Adliye Vekili* Mahmut Esat | *Bahriye Vekili* İhsan |
| *Dahiliye Vekili* Cemil | *Hariciye Vekili* ... | *Maliye Vekili* Mustafa Abdülhalik |
| *Maarif Vekili* Saraçoğlu Şükrü | *Nafıa Vekili* Feyzi | *Ziraat Vekili* Hasan Fehmi |
| | *Ticaret Vekili* Ali Cenani | |

Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Hastadır.

*Kılıç Ali Bey (Gaziantep)* – Pek iyi, gayet iyi.

*Reis* – Efendim! Kanunun heyeti umumiyesi hakkında söz isteyen var mı? *(Hayır sesleri)* Maddelere geçmesini kabul edenler lütfen el kaldırsınlar... Kabul etmeyenler el kaldırsınlar... Kabul edilmiştir. Hiyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesinin tadili hakkındaki 15 Nisan 1339 tarihli kanuna müzeyyel Kanun.

**Madde 1** – Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasî gayelere esas veya alet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti Devleti ihlâl veya dini mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.

*Reis* – Efendim! Bu madde hakkında söz isteyen var mı?

*Süleyman Sırrı Bey (Bozok)* – «Ahali» tabiri yerine «halk» tabiri denilse daha iyi olur. *(Allah çıldırtacak sesleri).*

*Vehbi Bey (Karesi)* – Mukaddesat-ı diniyeden neler kastediliyorsa zapta geçsin, tavzih edilsin. Ne kastediliyor? *(Malûm sesleri) (Reye sesleri).*

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Efendim! Dinden maksat hepimizin malûmu olan esasatı diniyedir. Mukaddesatı diniyede, sancağı şerif, sakal-ı şerif, mushaf-ı şerif gibi İslâmlarca mukaddes tanınmış birtakım vasaitin istimal edilerek halkı tahrik ettirilmesidir. *(Güzel sesleri)* Maksat budur.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Efendim! Mukaddesat-ı diniye, İslâmda mevcut kütübü mukaddese ile tespit edilen bilûmum mukaddesattır ve bunlar meyanında Adliye Vekili Muhteremi Beyefendi'nin saydıkları şeyler de vardır. Fakat bunlara mahsus ve mukayyet değildir. Şer'in tespit ettiği ne ise, kanunun kastettiği mukaddesat-ı diniye de bunların heyeti umumiyesidir. *(Reye sesleri)*

*Reis* – Efendim! Maddeyi aynen reyi âlinize koyuyorum. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul etmeyenler ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir efendim. *(Müttefikan sesleri)*

**Madde 2 –** İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.

*Reis* – İkinci maddeyi reye koyuyorum. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsınlar... Kabul etmeyenler ellerini kaldırsınlar... Kabul edilmiştir.

**Madde 3 –** İşbu kanunun icrasına Adliye Vekili memurdur.

*Necip Bey (Mardin)* – Bu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur. Hiyanet-i Vataniye Kanununun aslı da böyledir.

*Süleyman Sırrı Bey (Bozok)* – Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun aslında, işbu kanunun icrasına Büyük Millet Meclisi memurdur diyor, mademki bu da zeyildir, Meclisin memur olması lâzımgelir.

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Bu gibi devaiyi mahakimi adliyenin de rüyet etmesi itibariyle Adliye Vekâletinin memur olması pek tabiîdir.

*Reis* – Maddeyi kabul edenler lütfen el kaldırsınlar... Kabul etmeyenler el kaldırsınlar... Kabul edilmiştir. Kanunun heyet-i umumiyesini kabul edenler el kaldırsınlar... Kabul etmeyenler el kaldırsınlar... Kabul edilmiştir. *(Alkışlar)* on dakika teneffüs etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

*Hitam-ı Celse saat: 3.15*

# T.B.M.M.
# ZABIT CERİDESİ

*Altmışdokuzuncu İctima*

*4.3.1341 (1925) Çarşamba*

## İKİNCİ CELSE

*Bed'i Müzakerat; Saat: 7,5*

*Reis:* Kâzım Paşa

*Kâtipler:* Ruşen Eşref Bey *(Karahisarısahip)*, Hakkı Bey *(Van)*

*Reis* – Celseyi açıyorum efendim. Hemen müzakeresine karar verdiğiniz kanun Adliye Encümeninden gelmiştir. Okunacaktır.

***2. – Takrir-i sükûn hakkında 1/638 numaralı kanun lâyihası ve Adliye Encümeni mazbatası:***

*Reis* – Okunacaktır.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine*

Ahval ve hadisatı fevkalâde-i ahirenin gösterdiği lüzum ve memleket dahilinde emniyet ve asayişi huzur ve sükûnu ve nizamı içtimaiyi ihlâl edecek irticakarâne ve ihtilâlkârâne harekât ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icap eden tedabiri ittihaz ile Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfuz ve kudretini takviye ve inkılâbın esasatını tarsin ve masum halkı ızrar ve idlâl eden mütecasirlerin süratle takip ve tenkili maksadıyla İcra Vekille-

ri Heyetinin 4 Mart 1341 tarihli içtimaında karara iktiran eden işbu lâyihanın iktisabı kanuniyeti için Meclis-i Âli'nin nazarı tasvip ve tasdikine arzına müsaade buyurulmasını rica ederim.

4 Mart 1341

Başvekil

İsmet

**Madde 1** – İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâle bais bilumum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükûmet, Reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur.

İşbu ef'al erbabını hükûmet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

**Madde 2** – İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyül icradır.

**Madde 3** – İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

| | | |
|---|---|---|
| *İcra Vekilleri Reisi*<br>İsmet | *Adliye Vekili*<br>Mahmut Esat | *Müdafaa-i Milliye Vekili*<br>Recep |
| *Bahriye Vekili*<br>İhsan | *Dahiliye Vekili*<br>Cemil | *Hariciye Vekili*<br>Bulunamadı |
| *Maliye Vekili*<br>Hasan | *Maarif Vekili*<br>Hamdullah Suphi | *Ticaret Vekili*<br>Ali Cenani |
| *Ziraat Vekili*<br>Bulunamadı | *Nafıa Vekili*<br>Süleyman Sırrı | *Sıhhiye Vekili*<br>Doktor Refik |

*Adliye Encümeni Mazbatası*

Hadisat-ı fevkalâde-i ahirenin gösterdiği lüzum üzerine hükûmetten teklif ve tetkik olunmak üzere encümenimize tevdi buyurulan lâyiha-i kanuniye mütalâa ve tetkik olundu.

Hükûmetin lâyiha-i mezkûreye müteallik esbabı mucibesi encümenimizce de muvafık ve bu kanunun kabulü menafi-i âliye-i vataniye noktasından musip görülmüş olmakla aynen kabul edilen işbu kanun lâ-

yihasının müstacelen müzakere buyurulmak üzere heyet-i umumiyenin nazarı tetkik ve tasvibine arz olunur.

| | | |
|---|---|---|
| *Adliye Encümeni Reisi* | *Mazbata Muharriri* | *Aza* |
| Saruhan | Çorum | Konya |
| *Mustafa Fevzi* | *Münir* | *Refik* |
| *Aza* | *Aza* | *Aza* |
| Karesi | Bayezit | Kırşehir |
| *Ahmet Süreyya* | *Şefik* | *Ali Rıza* |
| | | *Kanuna tamamen* |
| *Muhalifim* | | *Muhalifim* |
| *Bursa* | | *Dersim* |
| *Osman Nuri* | | *Feridun Fikri* |

*Zeki Bey (Gümüşhane)* – Efendim! Yavaş yavaş okunsun yazalım.

*Reis* – Encümen, mazbatasında bu kanunun müstaceliyetle müzakeresini teklif etmektedir. Müstaceliyetle müzakeresini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Aksini reye koyuyorum. Kabul etmiyenler lütfen el kaldırsın... Müstaceliyetle müzakeresi kabul edilmiştir.

Kanun maddeleri yavaş yavaş okunacak, arzu buyuranlar yazabilir.

*Takrir-i Sükûn Kanunu*

**Madde 1** – İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâle bais bilumum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükûmet, Reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur.

İşbu ef'al erbabını hükûmet, İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Reis Paşa Hazretleri! Bu hükümetin teklifidir. Encümen bunu icra ve isyan değil, (irticaa ve isyana) diye kabul etmiştir.

*Reis* – O suretle tashih ederiz efendim.

**Madde 1** – İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnu ve emniyet ve asayişini ihlâle bais bilumum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükûmet, Reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten mene mezundur. İşbu ef'âl erbabını hükûmet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

**Madde 2** – İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyülicradır.

**Madde 3** – İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

*Reis* – Söz isteyenler, Feridun Fikri Bey *(Dersim)*, Tunalı Hilmi Bey *(Zonguldak)*, Vehbi Bey *(Karesi), Zeki Bey (Gümüşhane),* Usule dair söz istiyorum Reis Paşa!

*Reis* – Buyurun efendim!

*İsmail Kemal Bey (Çorum)* – Kanunun mukaddemesinde usul hakkında olmaz ki, bir kere müzakeresi başlansın da ondan sonra söylesinler.

*Zeki Bey (Gümüşhane)* – Arkadaşlar! Usule dair söz istemekten maksadım şudur: Bu kanunun mahiyeti asliyesiyle elimizde bulunan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun mahiyeti asliyesi arasında büyük bir tezat vardır. *(Bu esas hakkındadır sesleri)* Müsaade buyurunuz. Çünkü bu bir kere Teşkilât-ı Esasiye Kanununa münafi midir, değil midir?

İlk evvel bu tahakkuk edecek, bu tahakkuk ettikten sonra bu kanun müzakere edilebilir. Yoksa tahakkuk etmedikten sonra bu kanunu nasıl müzakere edebiliriz. Bu kanun, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile taban tabana zıttır. *(Hayır sesleri) (Onu heyet-i umumiyesinin müzakeresi esnasında söylersiniz sesleri)* Şüphe yok, heyet-i umumiyesinin müzakeresinde söyliyeceğim. Fakat arz ettiğim, tahakkuk etmeden bunu müzakere edebilir miyiz, edemez miyiz? Meselesi vardır. Elimizde mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 26 ncı maddesi pek sarihtir. İdam hükümlerinin infazı gibi vazaifi bizzat Meclis-i Âli icra eder. Binaenaleyh bu madde ile şimdi teklif olunan mevat bir birine zıttır. Bendeniz usule dair bunu arz ediyorum. İlk evvel Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bu maddesi değişir, ondan sonra bu kanunun müzakeresine başlayabiliriz.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* (*) – Efendim! Bu kanun hükümet tarafından teklif edilmiş ve Adliye Encümeniniz tarafından dahi tetkik edilerek Teşkilât-ı Esasiye Kanununa münafi olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda hikmetin, zamanın icabat ve ihtiyacatına müstenit ve ondan dolayı tatbiki lâbüd görülmüş olan bir teklifi kanuninin müzakeresi mevzubahistir. Teşkilât-ı Esasiye Kanununa münafi kanun yapılamayacağı Teşkilât Kanunumuzun hükmü sarihi iktizasından olduğu halde ve bu itirazın her kanunda yapılması lâzım iken, hiç birinde hiçbir vakit yapılmamıştır. Yani böyle bir kaide, böyle bir hüküm yoktur ki, her hangi bir teklifi kanunî Heyet-i Umumiyede saha-i müzakereye vaz edildiği zaman Teşkilât-ı Esasiye Kanununa münafi midir, değil midir? Bunun için başlı başına bir bahis açalım, müzakere açalım ve karar alalım. Ondan sonra teklif-i kanuninin müzakeresine geçelim. Böyle bir şey yoktur. Her hangi bir arkadaş Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ahkâmı sarihasına münafi görüyorsa müzakeresi esnasında münafidir, der. Bu cihet müzakere esnasında intaç edilmiş olur. *(Öyledir sesleri)* Binaenaleyh; bu başlı başına ayrı bir müzakereyi mucip değildir.

*Reis* – Efendim! Kanun hükümetten gelmiştir. Hükûmetten geldiğine göre Lâyiha Encümenine tevdi edilmeden ait olduğu encümene doğruca verilmiştir. Encümen de bunu tetkik etmiş ve Meclis-i Âli'ye sevketmiştir. Binaenaleyh Encümen bunda Teşkilât-ı Esasiye Kanununa taarruz eden bir cihet görmemiş.

*Zeki Bey (Gümüşhane)* – Reis Paşa Hazretleri! Dahiliye Encümeni tetkik etmiş midir?

*Reis* – Müsaade buyurun efendim! Müzakeresi esnasında söz alır ve Teşkilât-ı Esasiye Kanununa taarruz eden yerlerini izah buyurursunuz. Meclis-i Âli'nin kararına bağlıdır.

*Reis* – Buyurun Feridun Fikri Bey!

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Muhterem arkadaşlar! Teklif edilen lâyiha-i kanuniye, Encümende mevzubahis olurken bir noktaya ehemmiyetle işaret etmiştim. O nokta da, bu kanunun tatbikatta ne suretle iş-

(*) Ahmet Süreyya Bey, Balıkesir (Karesi) mebusu olup sonradan Şark İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliğine (savcı) seçilen ve bu kitabın yazarıdır.

liyeceği keyfiyeti idi. Evvel be evvel bu noktayı tespit etmek isterim. Devletin Ceza Kanununda, Usulü Muhakeme Kanununda vesair Kavanininde mevcut olan ahkâm tetkik edilerek, memleketin emniyeti dahiliye ve hariciyesinin tehlikeye maruz kaldığı bu zamanda, hangi çarkların işlemediği ve hangi çarklar işlemediğine karşı tedbir alınması lâzım geldiği noktası tespit ve tetkik edilmeden bu kanun, buraya alelımiya bir vaziyetle getirilmiştir. *(Alelımiya değil sesleri) (soldan gürültüler).*

*Mustafa Bey (Tokat)* – O, senin kanaatin!..

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Efendiler! Kavanini mutelifinin tetkiki, tamik ve tetebbuu lâzımdı. Çünkü bu kanunun ihtiva ettiği hüküm, cidden vahim bir mahiyeti haizdir.

Arkadaşlar! Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun Hukuku âmme faslının yetmişinci masuniyeti şahsiye maddesinden şu fıkrayı okuyorum:

**Madde 70 –** Şahsî masuniyet, vicdan, tefekkür, kelâm, neşir, seyahat, akit, sayiamel, temellük ve tasarruf, içtima, cemiyet, şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabiî hukukundandır. *(Hiç şüphe yok sesleri).*

Muhterem arkadaşlar! Heyet-i Celilenize teklif edilen lâyiha-ikanuniye ile bu hukuk, doğrudan doğruya hükûmetin hakkı takdirine, hükûmetin yedi idaresine, hükûmetin takdir ve murakabesine tamamiyle ve onun idaresine tevdi ediliyor. *(Asiler için sesleri).*

Müsaade buyurunuz efendiler, filhakika irtica, isyan, bunlar menfur şeylerdir. Memlekette bunların, kavanin dairesinde, esasatı adliye dairesinde ve kavanini mevcude usulü üzere imha edilmesi lâzım gelir.

Ancak efendiler! Bu kanunun ifade-i umumiyesi, tamamiyle hukuku esasiye-i hükûmetin yedi murakabesine bırakmak gibi bir vaziyete de müntehi olabilir. Çünkü hükümet, bu hususatı, bütün faaliyeti memleketi, bütün hürriyetlere taallûk eden faaliyetleri, her nevi siyasî faaliyetleri, lâalettayin siyasî fırkaların faaliyetlerini, matbuatın neşriyatını.. *(soldan gürültüler)* Müsaade buyurunuz! Vatandaşların hürriyeti içtimaiyelerini ve bütün hususatı bu kanunun tahtı murakabesine -*eğer bu suretle kabul edilecek olursa*- ithal edebilir.

*Refik Bey (Konya)* – Erbab-ı namus için değildir bu kanun! Çünkü hayatı siyasiyede hakkı takdirini istimal etmek, kendilerine en ziyade itimat olunan hükûmetlere bile verilmemiştir.

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Medenî, muasır, müteceddid bir heyeti içtimaiyede tefriki vazaif esası vardır. Hükûmetin hukuku muayyendir. Hükûmet, istediği zaman müphem birtakım tabirlerle herhangi bir mefhumu, irticaa ithal edemez mi? Herhangi bir mefhumu, isyan manasına ithal edemez mi? *(Soldan hayır edemez sesleri)*

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Hükûmete tariz etme!

*Reis* – Hilmi Bey! Sükût ediniz.

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Sözünü geri alsın!

*Feridun Firki Bey (Devamla)* – Muhterem arkadaşlar! Heyet-i Celilenize sorarım. Memleketin nizamı içtimaisi mefhumundan daha müphem daha seyyal, daha hududu tahdit edilmemiş ne vardır? (*Anlatacağız sesleri*).

Tarihi siyasî meydandadır. Hepimizin zihninde yaşamaktadır. Hükûmet müstebide, nizamı içtimai prensibi arkasından, daima kendi emellerini saha-i icraatta ileriye sürdürmüşlerdir. Müsaade buyurunuz muhterem arkadaşlar! Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır. Çünkü nizamı içtimaî tabiri seyyaldir, içinden çıkılamaz. Efendiler! Cumhuriyeti idarede bütün vatandaşların meftur olması lâzım gelen bütün ulvî kabiliyetler, bütün hareketler..

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Bütün isyanlar ve bütün inkılâplar!.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Bütün faaliyetler bu kanunun dairesi dahiline ithal edilecek olursa, o zaman memlekette Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Hukuku âmme faslında vatandaşlara temin edilen faaliyet, hürriyet nerede kalır? Efendiler! Cumhuriyet ve hakimiyeti milliye idaresinden maksat, bütün evlâdı vatanın emniyet ve huzurudur. Hükûmetin bu gibi hususatta hakkı takdirini istimal etmesi demek, herkesin ferdasından emin olmaması demektir. *(Sağ taraftan alkışlar) (Soldan ayak patırtıları).* Müsaade buyurunuz. Heyet-i Celileniz, mabedi hürriyettir. Heyet-i Celileniz bu mübarek vatanın sinesinde hakimiyeti milliye kaidesini yaşatan en büyük mabedi muallâdır. Bırakınız böyle bir kanun huzurunda maruzatımı kemal-i serbesti ile ifade edeyim. Rica ederim, Heyet-i Celilenin nasafet ve adalet hissine müracaat ederim. Dünyada huzur ve sükûn tabiri kadar hududu geniş bir tabir yoktur. Nereden başlayıp nerede bittiği malûm olmayan başka bir mef-

hum var mıdır? Huzur ve sükûn efendiler, buna ne girmez? Açın bütün dünyadaki hükümet tarihini, açın tarihi siyasiyi, dünyada bütün hükümatı keyfiye olanca icraatını, olanca yanlış harekâtını huzur ve sükûn kapısından, kaidesinden içeriye sokmuşlardır.

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Sen de uslu otur çocuğum!.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Binaenaleyh bu kanunun bu ibaratını, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Hukuku âmme faslında vatandaşlara bahşolunan hukuku âliyesini, azamî surette takyit eder mahiyette görmekteyim ve Cumhuriyetin, hâkimiyeti milliyenin ruhuna tamamen muhalif görüyorum. *(Sağdan alkışlar.)*

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Çok yanlış. Hangi madde-i kanuniyeye istinaden söylüyorsunuz?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Emniyet kelimesi de var. Dünyada emniyet kelimesini, bir hükûmetin bir icra makinesinin eline tevdi ederek bunun arkasından faaliyeti beşeriyeyi, teşkilât, tahrikât, teşvikat, teşevvüşat ve neşriyat diye tahdit etmek doğru değildir.

Efendiler! İnsanların zihninden geçen fikri bile bunun şümulüne ithal etmeye imkân vardır ve efendiler! Dünyada tarihi siyasinin bütün safahatında bu hakikat yer yer tecelli etmiştir. Bu zemine girmeden vatanın muhtaç olduğu huzuru, vatanın muhtaç olduğu sükûnu, vatanın muhtaç olduğu emniyeti temin etmeye imkân vardır ve imkân olduğunu geçen gün buradan, milletin mukadderatını düşu mesuliyetine tevdi ettiğimiz insanlar huzuru millette söylemişlerdir. *(Sağdan alkışlar)* Bu hakikat ayan iken bu yanlış yola gitmek, sizi temin ederim ki, vicdanımın en elemli ukdelerinden birini teşkil etmektedir. *(Allah Allah sesleri)* Yalnız yegâne tesellim; Encümende bu hususta muhalif kalmak gibi bir saadeti azimeyi bana bahşetmesidir.

*Mustafa Bey (Tokat)* – Aklın başında olsa iyi ama!

*Talât Bey (Ardahan)* – Fakat Dersim Mebusu olduğunuzu unutmayın.

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Muhterem arkadaşlar! isyanın tenkilinde vatanın mühim bir kısmını, hudut ile maksur edilebilen bir kısmını, kana boyanan, ıztıraba gark eden isyanı biran evvel ve bilâ

merhamet tenkilde hepimiz müttefikiz ve en ziyade nazar-ı dikkatimizi, nazar-ı ehemmiyetimizi o noktaya tevcih etmek lâzım gelirken; nazar-ı dikkatimizi bu mesele-i vataniyeden ayrı, başka bir sahaya tevcih etmek.. *(İftira ediyorsun sesleri)* tevcih etmek ve bu yol üzerinde yürümek kadar yanlış bir şey tasavvur olunamaz.

Efendiler! Bendeniz kanaati vicdaniyemi arz ediyorum. Heyet-i Celile mütehammildir. Maruzatımı serbest bir surette ifade etmekliğime müsaade buyurmanızı tekrar istirham ederim. Arkadaşlar! Geçen gün Fethi Beyefendi buraya gelmişti. Fethi Beyefendi Nasturî harekâtından başlayan son şark isyanının mahiyeti manzuresinin nasıl bir muhassala-i ihtiras olduğunu, ecanip tahrikâtının neticesi olarak memleket dahilinde cereyan eden bir faaliyeti dahiliye olduğunu, siyaseti dahiliye faaliyetlerinden hariç, sırf menfur bir hareket olduğunu teşrih buyurdukları zaman, Heyet-i Celile müttefikan beyanı itimat etmişti. Bu itimat mevcut iken şimdi Heyeti Celileniz böyle adeta şüphe kanunu mahiyetini tazammun edecek bir suret, bir hareket ve nevama idare-i örfiyeyi bile hafif bıraktıracak bir surette bir harekette bulunmak Teşkilât-ı Esasiye, Cumhuriyet ve Hâkimiyeti Milliye ruhuna münafidir. Bendeniz bu kanunun heyeti umumiyesinin reddini teklif ediyorum.

*Refik Bey (Konya)* – O; Cumhuriyetin muhafazası için teklif olunuyor.

*Reis* – Buyurun Zeki Bey!

*Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul)* – Efendim! Zeki Bey'den evvel ben söz istedim.

*Ali Saip Bey (Kozan)* – Reis Paşa! Sözleri leh ve aleyhte olarak tasnif ediniz, ona göre söylensin.

*Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul)* – Muhterem arkadaşlar! Evvelce bu kürsüden söylediğim veçhile hadise-i isyan zuhur eden mıntıkada hükûmetimizin her türlü kanunî icraatına taraftarız ve bunu bir daha tekrar ediyorum. Fakat bu muayyen hadise karşısında milletin hukuku tabiiyesini tazyike matuf olarak icraata katiyen taraftar değiliz. Huzuru âlinize getirilen kanun gayri vazıh ve elâstikidir. Eğer bu kabul edilirse, buna istinaden Teşkilât-ı Esasiyemizin ruhundan doğan siyasî taazzuvlar ve bunların faaliyetini tahdide veyahut matbuatı tazyike teşeb-

.üs edilirse, halk hâkimiyeti tenkis edilecek demektir. Çünkü artık milletvekillerinin sadaları dahi bu kubbe altında harice çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir.

İstiklâl Mahkemelerine gelince: İstiklâl Mahkemeleri, isminin medlulü veçhile, istiklâl harplerimiz esnasında yapılmış ve yapılması lâzım gelen bir mahkeme idi. Binaenaleyh bunların tarihe karıştırılması da Meclis-i Âliniz için tarihî bir şereftir. İsmet Paşa Hazretleri eğer İstiklâl Mahkemelerini ıslâhat âleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar.

*Zeki Bey (Gümüşhane)* – Hâkimiyet-i milliyeye bir hatime!..

*Refik Bey (Konya)* – Gördüğüm tezahürata binaen peşinen arz edeyim ki, Heyet-i Celilenizi tasdî etmeyecek ve mütalâatımı mümkün olduğu kadar ihtisar edeceğim. Feridun Fikri Bey biraderimiz kemalî teheyyü ve asabiyetle buradan, teklif edilen bu kanunun ademî kabulü hakkında beyanatta bulundular, dediler ki, bu kanunun kabulü Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile bahşedilen hukuku ammeye tamamiyle münafidir ve onu ihlâl edecektir. Gene Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri de, buna yakın olmak üzere kısa beyanatında bu kanunun kabulü halinde halkın hâkimiyeti tenkis edilecek ve milletvekillerinin sesi bu kubbeden harice çıkmayacaktır dediler. Efendim! Muhtasaran arz etmek mecburiyetindeyim. Feridun Fikri Beyefendi, Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri! Beyhude telâş ve endişe içinde kalmayınız! İşte Teşkilât-ı Esasiye Kanuniyle tahtı emniyete alınan hukuku âmme-i millet ve milletin hakkı hâkimiyeti, bu kanunun kabulüyle siyanet edilecektir. *(Brava sesleri alkışlar.)*

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Yaşa Refik Bey!

*Refik Bey (Devamla)* – Efendiler! Heyet-i Celileye meçhul değildirki inkılâbı hiçe indirmek ve Cumhuriyeti yıkmak, vatanı yeni bir suriş ve inkısama uğratmak fikri melânetkâri ve irticakârisi ile Şarkta bir naire-i ihlâl ika edilmiştir. Biz burada kanunların kelimeleri üzerinde münakaşaya devam ederken, hukukunu siyanet etmek istediğimiz aziz kardeşlerimizden bir çoğunun kanı akmaktadır. *(Çok doğru sesleri)*. Arkadaşlar! Hepiniz bilirsiniz; millet dört taraftan dahilden ve hariçten bin türlü melûnâne hücumlara maruz kaldığı zaman, geçen devre-i intihabiyeye iştirak eden arkadaşlar pekâlâ takdir ederler. Büyük Millet Meclisinin büyük kubbesi bu gibi tarihî, bu gibi fevkalâde vekayie sah-

ne olmuştur. O zaman hiçbir arkadaşımızın hatırına gelmemiştir ki, biz mevcut kavaninimizi nazar-ı dikkate alırsak ve mevcut kavanine nazaran tedbir ittihaz edersek, hürriyeti tahdit etmiş olacağız, kanunları çiğnemiş olacağız, Kanun-u Esasî'ye muhalif harekette bulunacağız. Arkadaşlar! Vatan meselesi mevzubahis olduğu zaman, bütün o kanunların selâmeti, milletin hayatı mevzubahis olduğu zaman her şeyin fevkinde elbette millet hâkim olacaktır.

Efendiler! Bu dakikada emin olunuz memleketin istiklâli, milletin hayatının masuniyeti için kan akıtan mübarek ve aziz şehitlerin ervahı bu müzakereyi takip etmektedir. Emin olunuz, hepimize hitap ediyorlar: Efendiler! Biz temiz kanımızı akıttık, size bir vatan, bir istiklâl, bir hayat temin ve milleti saadete isal eden bir inkılâp verdik, bir inkılâp vücude getirdik. Sizden temenni ediyoruz ki, size bıraktığımız bu mübarek vedialarırn muhafaza ve siyaneti için bizim ruhlarımızı tazip etmeyiniz, başka hiçbir şey söylemeyeceğim.

Sizin vicdanlarınıza müracaat ederek memleketin selâmetine, memleketin hayatına ve Cumhuriyetin hayatına suikast etmek isteyen mürtecilerin biran evvel muhiti vatandan her ne suretle olursa olsun ref ve izaleleri için bu kanunun kabulünü Heyet-i Celilenizden istirham ediyorum. Başka bir diyeceğim yoktur.

*Rauf Bey (İstanbul)* – Muhterem arkadaşlar! Refikimiz Refik Bey, kanunun kabulü hakkındaki mütalâalarını irat buyururken, gene rüfekamızdan Feridun Fikri Bey ve Kâzım Paşa'nın beyanatlarına temas ettiler ve kendilerine hitap ederek, endişe etmemelerini ve bu kanun ile mübarek inkılâbımızın, Cumhuriyetimizin ancak masun bulundurulması esas olduğunu beyan buyurdular.

Efendiler! Genç hadise-i isyaniyesinin fiilen zahir olduğu günlerde istifa eden hükûmetin, mahiyeti isyanı, müessir olduğu mıntıkayı ve şâmil olabileceği menatıkı ve bunun esbap ve illetini göstererek, huzuru Mecliste vaki olan beyanatından zannediyorum bu isyanın, bu isyan mahiyetinin *-müşterek kanaat olarak-* hakikatte birtakım kimselerin, mekruh, merdut hattâ leimâne denebilecek bir kasıt ile menafilerini istihsal için bırtakım gafilleri peşlerine takmak suretiyle ortaya atıldıkları anlaşılmıştır. Aziz arkadaşlar! Hepimizin müştereken cereyanını takip ve

hamdolsun intaç ettiği hâkimiyeti milliye ve Cumhuriyet idaremizin, Genç vilâyetinde zuhur eden ve milleti âmali fasidelerine sürüklemek isteyen birtakım mütegallibeler tarafından ika olunan hadise-i isyan dolayısıyla yıkılacağına ihtimal vermek, zaafı kalpten başka hiçbir şey değildir. *(Sağdan bravo sesleri).* Efendiler! Türkiye halkı içerisinde şuuru olan, namusu olan, kalbinde vatan muhabbeti olan hiçbir fert bu melânete karşı göz yumamaz ve bir saniye bile tahammül edemez. Bunun için efendiler! Genç isyanıyla Cumhuriyetimizin tehlikede olduğunu bendeniz kabulde mazurum. Arkadaşlar! Kanunun Heyet-i Umumiyesinden bahsedilirken rüfekadan bazıları, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bir maddesinden bahsederek, hukuku tabiiyenin tahdidinden endişe ettiklerini söylediler. Teşkilât-ı Esasiye Kanununu müzakere ve tedvin eden bu heyet-i muhtereme hiç şüphesiz bu noktada kendileri de mütehassıstırlar ve böyle bir ihtimale karşı tetkik endişesi ile de mütehassıstırlar.

Efendiler! Genç isyanı hadis oldu diye biz, cumhuriyet ve hakimiyeti milliyenin ve idare-i milliyenin temeli olan Kanun-u Esasî'nin ihlâl olunacağı kadar müsamahakâr bulunamayız. Kanun-u Esasî, milletin hakimiyetini, inkılâbın esasını, tamamiyeti mülkiyemizi müemmen olan bir kanundur. Bunun hiçbir noktasında müsamahada bulunamayız. Onun için bu hususta ne kadar dikkatli ve etraflı düşünürsek mahzur yoktur, fayda vardır. Kalplere gelen endişelerin hiçbir zaman şahsî olmadığına tamamiyle itimat buyurmanızı rica ederim. *(Tabiî sesleri)* Endişemiz vatanî ve millîdir. İstiklâl muharebatı zamanında en çetin hadisat karşısında Millet Meclisi şu veya bu kanunu ihmal etmiş değildir. Millet Meclisi Teşkilât-ı Esasiyeye muhalif bir harekette bulunmuş değildir. Millet Meclisi Hadisat karşısında sükûnetini muhafaza ederek, itidalini muhafaza ederek lâzım gelen tedabiri ittihaz etmiş ve etrafı ile düşünmüş ve tatbik etmiş olmak itibariyle muvaffak olmuştur.

Muhterem arkadaşlar! Tekrar ediyorum, bu kanun Başvekil Paşa Hazretlerinin buyurdukları gibi iltibastan berî değildir, iltibas götürür bir ifade ile yazılmış maddesi vardır. Bu mesele üzerinde tetkikatta bulunalım, mahzurları varsa refedelim ve daha lâzım olan fıkralar varsa ilâve edelim. Fakat efkâr-ı milleti endişenak edecek ve huzur ve sükûn tesis edelim derken ve sükûnu ihlâl edecek şekilde bir madde tedvin etmiyelim. İstirhamım bundan ibarettir.

*Halis Turgut Bey (Sivas)* – Efendiler! Türkiye Cumhuriyeti hududu dahilinde malûm-u âliniz unsur olarak Türk ve Kürt kardeşliği yaşıyor. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzda, bu cumhuriyetin hududu dahilinde bulunan aksam hepsi Türktür. Bu Türk olan Türkiye'nin bir cüzünden bir vaka hadis oluyor. Bu vaka ekseriyete şamil olmayan bir kısım zavallıların *-açık ve sarih söyliyelim efendiler-* Kürtlük peşinde koşmasından ibarettir. Bu vaka bu zavallıların o havalide böyle leimane bir maksatla takip ettikleri hâdisedir. Ulu Türk Milletine açık, sarih olarak ifade etmek lâzımdır. Türk Milleti bu gibi vakayii çok görmüş ve geçirmiştir. Bunların hiç bir zaman Türk milletinin kanı ile, canı ile, mevcudiyetiyle istihsal ettiği cumhuriyete ve hakimiyeti milliyeye icrayı tesir edemez efendiler. Cumhuriyet, çok kavi ve çok esaslı bir kaledir. Onu böyle dört yoluk hiçbir zaman, hiç bir vakit sarsamaz, tehdit edemez. Millet, onların başına vurur, bin parça eder.

*Ali Bey (Rize)* – Bin seneden beri böyle söyleniyor.

*Halis Turgut Bey (Sivas)* – Efendiler! Türk Milleti kendisine sahip olduğu günden itibaren ve hakkını tanıdığı günden beri böyle bir söz söylememiş ve daima hakkını muhafaza etmiştir. Ve daima edecektir. Efendiler! Vaka böyle iken ve muayyen mahalle münhasır iken yangını orada o şekilde itfa etmiyerek, vatanın diğer aksamında şöyle olur. belki böyle olur demek doğru bir şey değildir. Türk milletinden şüphe olunamaz. Efendiler! Hakimiyet onun hakkıdır. *(Gürültüler)* Hiç bir suretle o hakkı kimseye veremez. *(Gürültüler)*

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Ben milletime kalûbelâdan beri aşık olmuşum. Sözünü geri al.

*Mehmet Emin Bey (Karahisarışarkî)* – Milleti tenzih ederiz.

*Halis Turgut Bey (Devamla)* – Efendiler! Bir yangın söndürülürken Türk milletinin hukuku tabiîyeleri tahdit edilmemelidir. Efendiler! Türk milletinden fesat, irtica, isyan çıkmaz, çıkamaz. Bunu böyle açık ve sarih bilmemiz icap eder. Fakat ortada müttefik olduğumuz bir nokta vardır, bir hâdise vardır. Bu hadiseyi elimizden geldiği kadar biran evvel itfa etmek hepimize ve bütün meclise, bütün millete borçtur.

Efendiler! Kanunda diğer bir madde vardır, ikinci maddesinde diyor ki: Bu kanun iki sene devam edecektir. Hilmi Beyefendi'den so-

ruyorum; bu hadise daha iki sene mi yaşıyacak? Efendiler! Türk milleti hiçbir zaman kendi hayatına, hakimiyetine taallûk eden bu gibi fesada hiç bir zaman meydan vermiyecek, derhal bastıracaktır.

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Bu kanun sayesinde.

*Avni Bey (Bozok)* – Muhterem arkadaşlar! Bazı arkadaşlarımız kanunun Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzla bir muhalefet, bir tezat teşkil ettiğini söyliyerek izharı endişe ediyorlar ve bu kanun kabul edildiği takdirde Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun hukuku âmme faslının kapanacağını söylüyorlar. Hukuku âmme denilen şey isyan çıkarmak mıdır? İhtilâl midir? Yoksa memleketin huzur ve sükûnu ve nizamını ihlâl midir ki, bu kanun çıkarıldığı takdirde bu haklar ihlâl olunsun, kanun sakıt olsun? Kanun hukuku tabiiyetlerini alıyorum demiyor, Kanun, isyana, fesada, irticaa ve nizamı içtimaiyi muhil harekâta bir mania teşkil ediyor. Telâş nereden inbias ediyor? Gene muhterem bir arkadaşımız, nokta-i nazarını terviç ettirmek için bir mütalâa serdettiler. Ben şayanı hayret gördüm. Kanunun kabulü, neden Türk Milletine iftira olsun, adem-i itimat olsun? Ben bunu hiçbir zaman varit görmüyorum. Kanunun kabulü, huzur ve sükûna nail olmak istihkakında olduğunu son muzafferiyetiyle gösteren bu milleti, ifsat etmek isteyen edanî içindir. *(Bravo sesleri)* Bu milleti sükûta ve huzura götürmek içindir. Adı üzerindedir. Takrir-i Sükûn Kanunu'dur. Bunda eshabı namusun ve memleketin terakki ve tealisini hedef ittihaz etmiş taazzuvların, teşekkülâtın korkmasına mahal yoktur. Bu, namussuzların korkacağı ve memlekete kundak sokmak isteyenlerin korkacağı bir kanundur. Telâşa lüzum görmüyorum. *(Alkışlar)*

*İlyas Sami Bey (Muş)* – Muhterem arkadaşlar! İsyanın mahalli intişarı ile çok yakından alâkadar olan bir arkadaşınızı da şu vesile ile yapılan kanun hakkındaki en samimî kanaatini dinlemeniz faydadan halî olmayacaktır. Lâkin bu kanunun şu isyan ile derece-i irtibat ve alâkasını izah edecek delilleri söylemeden evvel, müsaade buyurursanız kısa bir şey arz edeceğim. İdare-i Örfiye ilânı ve isyanın sirayeti ihtimali olan yerler için, üç gün evvel alınan tedbir karşısında, şu sakaf (çatı) altında toplanan heyet-i muhteremenin gösterdiği sükûn ve itidal ve ittihat cephesi, eğer bir iki hatibin sözleri ile rahnedar olmasaydı ve o halde devam etseydi bu arkadaşınız vicdanen muazzep olmıyacak ve söz söyleyemi-

yecek idi. Lâkin öyle bir gün, öyle bir vaziyetteyiz ki, velev bir adamın olsun, ilmî cevabını almadan memleket üzerinde fena tesir icra edeceği endişesi, bendenizi de söz söylemeye mecbur etmiştir. En çok mahiyeti meseleden ziyade, söz söyliyen hatiplerin endişelerini ve teessüratını izale için, bir iki söz söylemeyi vicdanî bir vazife addederek söz aldım.

Söze evvel başlıyan Feridun Fikri Bey kardeşimiz, esasen hukuku âmme ve hukuku siyasiyeden sık sık bahseden bir arkadaşımızdır. Bu arkadaşımız, hukuku esasiyenin bir esasının da, fikirlerin şayanı hürmet olduğunu kabul etmesi icap ederken, koca cumhuriyetin ve halk hakimiyetinin mehib bir timsali olan bir ekseriyet burada durup dururken, birçok şeyler söylediler. Söyledikleri sözleri hazmedemedim. Beni buraya en ziyade o sevketmiştir. *(Alel imiya)* dediler. Bu en hafif tabirleri idi, onu geri aldılar. Ondan sonra sakit ve vakarını muhafaza eden ve timsali millet olan şu ekseriyete, irat etmedikleri söz kalmadı Acaba hukuku esasiyeye, hürriyeti fikriyeye hürmeti olanların mahiyeti böyle midir?

Teşkilât-ı Esasiye Encümeninde beraber çalıştık, kanun vaz ettik, her fıkrasına kendileri kadar *-fazla demiyeyim-* ben de vakıfım. Teşkilât-ı Esasiye Kanununu kaldırmadık... Bu gibi sözler acaba geri aldığımız alelimiya kelimesinden çok ağır değil midir? Ve hürmet ederek bu arkadaşlarınıza isnat ettiğiniz daha buna benzer bir çok şeyler vardır ki zapta lüzum görmedim. Çünkü bu suretle hareket eden bir arkadaşın sözleri zapta da lâyık değil, zaptetmedim.

Efendiler! Size maziye ait bir tarih arz edeceğim. Feridun Fikri Bey'e, böyle günleri, böyle celseleri çok görmüş geçirmiş mücerrep bir arkadaşınız sıfatıyla diyorum *-ki affetsinler, şahsî taarruza kastetmesinler-* Feridun Fikri Bey'in küçük bir Lütfi Fikri gibi büyümek istediğini açık olarak okur gibi oldum. *(Alkışlar)* Bunun böyle mühim ve memleketin hayatî mesaili mevzuu bahis olduğu günlerde bile, tek başına bütün milletin kanaatine hürmet etmeden meydan okuduğunu, muhalefet ettiğini ve neticede bunun yalnız marufiyeti namına yaptığını...

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Haşa... haşa...

*İlyas Sami Bey (Devamla)* – Hakikat namına değil... İsnat ettiğiniz şeyleri geri almanız lâzımdır. Ben kendi vicdanımdan bu sözü söyledim. Nasıl telâkki ederseniz ediniz. Ben bir kelime daha ilâve edece-

ğim. Bir müddeiumumîden bahsederken hata ettiğini geçen gün burada söylerken, kendisine hayır efendi dedim, müddeiumumînin hatası değil, bütün bu isyanın Nasturi hadisesi ile başlıyan mazisine nispetle bugün hafif, yarına nispetle yedi ayda mütezayit bir nispetle artan isyandan niçin bahsetmediniz diye sordum. İsyanı başkaları sorsun dedi. İsyanı başkaları sorsun da, müddeiumumiyi sen sor!

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Hayır hayır! Öyle demedim. Reis Paşa Hazretleri hem şahsiyattan bahis buyurulmasın.

*İlyas Sami Bey (Devamla)* – Esasa geçiyorum efendim. Ben de memleket menafii ile kalbi çarpan bir arkadaşınız sıfatıyla ve ihtilâller içerisinde yaşamış, vakıf bir gözle mahiyeti meseleyi size arz edeceğim: Diğer hatip arkadaşlarımız da tekrar ederken Genç isyanı diyorlardı. Mesele bu değildir. Hepinizin vereceği kararda bundan derece-i isabeti ve mahiyeti isyanı ispat edecektir. Efendiler! Genç isyanı deniyor. Nasturi hadisesini tenkil ederken, bir siyasî mütefekkirin verdiği telgraf aynen şudur: «Vaktidir, hareket etmek zamanı gelmiştir. Şu sırada gelen telgraf neticesi Nasturileri tedip için uğraşan hamasetkâr Türk cephesinden nice zabitlerin İngiliz ordusuna geçmesine sebep olmuştur.» Bunu tarih kaydetmemiştir. Zannedermisiniz ki, Genç isyanı hâlâ genç isyanıdır? Efendiler! Genç isyanının rehberini hepiniz işittiniz. Şeyh Sait deniliyor. Şeyh Sait böyle bir sergüzeşte atılmayacak ve fikri siyasiye alet olmıyacak kadar refaha malik bir adamdır. Bin türlü tahrikâtı siyasiye ile ancak yerinden hareket edebilecek bir adamdır. Bu tahrikâtın ocakları ve nairei fesatları orada burada bin türlü asarı ile bilinirken, hâlâ burada Genç isyanı deyip de şekli idareye karşı irticaî mahiyette olan ve umum memleketin afakında görülen asıl fesadı görmemek doğru değildir. Genç isyanı için değil, her inkılâbın rahatı arkasındadır. Mürtecileri tel'in etmek ve bu tedabir ile bunları kökünden hal etmek zamanı hulul ettiği bir zamanda, bir dakika tereddüt etmemeli, halkın menafiine, hayatına ve şekli idarenin millete bahşedeceği saadete rehber olmalıdır.

Bu kanunun teşkilâtı esasiye ile mübayeneti bahsinde ısrar edildi. Teşkilât-ı Esasiye ile mübayenet neresinde olduğunu gerçi izhar etmediler. Yalnız kuru bir endişe ile timsali millet olan bir heyetin, selâmeti memleket namına tasvip ettiği bir kanun encümenlere gitmemiş,

onu bir encümen ekseriyetinin Teşkilât-ı Esasiyi tahlil etmeksizin yapmış gibi bir mahiyette göstermek, biidrak, marazi bir dimağın, bütün bir heyeti silip süpürecek kadar kötü bir mahsulü olduğunu düşünmek muradiyle hükmetmek, bilmem ne dereceye kadar doğrudur. İnsafınıza müracaat ediyorum, insafınız buna istiap ediyor. Bu itibarla mübayenet mevzubahis olamaz.

Son sözüm efendiler! Tedbir, memleketi siyanet etmek için eldedir. Kanundan yalnız namus ve vicdanı olmayan şerirlerin korkması lâzımdır. Başka hiçbir zaman ve hiçbir vatandaşın hakkı bu kanunla takyit edilmez. Hürriyetleri, memleket aleyhine, Cumhuriyet aleyhine ve bütün millet aleyhine istimal etmesi istidadında olanlar tek olarak bu kanundan korksunlar. Yoksa memleket pek yakında bununla kurtulacak ve kimseye de bir zarar olmayacaktır.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Muhterem arkadaşlar! Hürriyet namına, cumhuriyet namına ve bütün bu güzel ve âlî mefhumlar namına söylenmiş sözler ve bu istikamette takip edilmiş yollar vardır. Bu yollar üzerine yürürken, bir takım yanlış telâkkiyet neticesinde ihtiyar edilmiş ve bilhassa devlet denen büyük müessesenin nüfuz ve haysiyetini ve memleketin her köşesinde carî olması lâzım gelen şevket ve kudretini müteessir edecek bazı hatalar yapılmıştır. Yalnız nazariyeler gözönünde tutularak yapılmış olan hataların ve müsamahaların *-telâkki-i acizaneme göre kendimi de bu hatada dahil addediyorum-* neticesi ve bir aksülâmeli olaraktır ki bugün bu kanunu Heyet-i Muhteremenin nazarı müzakeresine arz etmek mecburiyeti hâsıl olmuştur. Bu fikri esamisi daha mütebellir bir şekilde tespit edebilmiş olmak için, maruzatımı tahlilî efkârımla ikmal edeceğim.

Muhterem heyetin tamamen malûmudur ki, Anadolu'da yeni Türkiye Devletinin esası kurulduğundan itibaren, bu kürsüden ve birçok esasları tespit edilen fırka kürsüsünden, müdafaa-i hukuk kürsüsünden zaman zaman yanlış nazariyeler serdedilmiş ve devletçilik nokta-i nazarından bazı müsamahalar yapılmıştır ki, onların neticesinde bugün memlekette hasıl olan vaz'ı kanunî ve bugün memlekette mevcut olan devlet nüfuzu ve bütün devletin mesnet ve müttekâsı olan kudret hemen mefluç bir hale gelmiş addolunabilir.

Muhterem arkadaşlarım; çok ulvî namlar altında bazı kanunlar yapılmıştır ki, onların neticesi olmak üzere memlekette yalnız devlet nüfuzunun, vatanın dört köşesine âm ve şâmil olması lâzım gelen devlet nüfuzunun yerine, birtakım gayri tabiî ve gayrı mesul müessirler kendi hükmünü icra ve infaz etmiştir. Memleketimizde, bugün bu münasebetle kemalî sarahatle bu kürsüden ifade etmekte büyük bir hazzı vicdanî duyduğum bir müessese, matbuat müessesesi, bilhassa İstanbul matbuat müessesesi Türkiye'de devlet nüfuzu namına, devlet kuvveti namına ne kadar mevkiler ve ne kadar makamlar varsa bunları ite kaka, gayrimeşru bir mücadele ve mesai ile en yüksek mertebe-i nüfuza çıkmış ve o mevkii nüfuzdan Türkiye'de mevcut olan bütün mukaddes makamatı ve onların nüfuzu maddî ve manevisini tamamen tahrip edecek bir vasıta, bir alet halinde faaliyete gelmiştir. *(Acaba kimin elleri sesleri.)* Öyle bir vaziyet hâsıl olmuştur ki, vatan dahilinde bunların şerrinden bir namus tehlikesi hâsıl olmuştur.

Muhterem arkadaşlar! Bu maruzatta bulunmakla huzuru millette bu fikirleri bazı nazariyatçı arkadaşların fikirlerine rağmen, o matbuatın muvacehe-i tenkidinde yalnız mesul bir vekil değil, aynı zamanda mesul bir milletvekili olarak söylemekle teşfiye-i sadrediyorum.

Evet arkadaşlar! İlişilmesi lâzım gelen nikattan en mühimi ve bugünkü manzara-ı za'fın sebebi aslisi ve vatan muvacehesinde, vatan tirihinde en muatep bir müessese olarak İstanbul matbuatı vardır. Bittabi bazı müstesna gazeteler mevcuttur. Bu müessese en yüksek bir mertebe-i nüfuza çıktıktan sonra, bu memleket için mahzı hayat olan devlet müessesesi, en başta Meclis-i Âliniz olmak üzere onu terkip eden bütün teşkilât-ı siyasiye ve devletin hayatında mesnet addedilecek ve kuvayı devleti temsil eden her şeye zabıta, rüsumat dahil olmak üzere ve bütün devletin kuva-yı esasiyesi addedilen müesseseler ve otoritelere ve bunların hepsine yalanlarla, tahriflerle mütemadiyen caniyane bir surette hücum edilmiştir. Zaman zaman kimisine hırsızlık, kimisine midecilik, kimisine inhisarcılık, kimisine fenalık ve hatıra gelen gelmeyen bin türlü levsiyatı isnat ederek memlekette devlet nüfuzu tahrip edilmiştir. Hürriyet ismindeki nimeti mukaddeseyi, o uğrunda bezli hayat edilen mefhumu mukaddeseyi, o uğrunda bezli hayat edilen mefhumu mukaddesi takrir ve tespit için, âli bir hissi tahammül ile mukabele

gören bu matbuat vasıtası o hale gelmiştir ki, her sabah milletin yüzüne fışkıran zararı ifrazat, masum halkı mütemadiyen devlet kuvvetinin itibara lâyık bir şey olmadığı hakkında aşılamıştır.

*Ali Saip Bey (Kozan)* – Allah belâlarını versin, kahrolsunlar.

*Madafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Türkiye'de devlet nüfuzunu tahrip eden ve bu en yüksek mevki müessirine kendi zulmü şerri, zulüm isnadı, teçhiz ve terhibi sayesinde çıkan bu İstanbul matbuatı, öyle bir manzara ihdas etmiştir ki arkadaşlar, Türkiye'de devlet yoktur, hükûmet yoktur, hiçbir hükûmete kavi mesnet addedilebilecek bir Meclis yoktur. Bunların hepsi âdi, sefih, midelerinden, menafii zatiyelerinden maada hiçbir şey düşünmeyen bir güruhu lâyüflühundan ibarettir. His ve kanaatini nihayet memleketin bilhassa cahil olanların ruhlarında tespit ve takrir etmişlerdir. Bu vaziyette herkes matbuat hürriyeti mefhumunun kudsiyetine bürünerek her şeyi yapmaya kadir ve şerrinden tahaffüz için isminden bahsetmeye cesaret edilemeyecek bir kuvvet gibi görmüş ve bilâkis devleti ve onun nizam ve intizam vasıtası olan vasıtaları, bu hakaretlere tahammül gösterdiği için hakikaten hakir, nüfuzsuz bir zavallı olarak tanımıştır. Hükûmetin devlet nüfuzunu takrir ve tespit edecek bir kanunun müzakeresi münasebetiyle ve bu kanunu teklif etmek gibi bir mevkide bulunmak vaziyetini vücude getiren esbap ve müessirat meyanında ve onun başında bulunan ve İstanbul matbuatı hakkındaki fikrimi bu kadar kısa bir hudut dahilinde tarihe tevdi ediyorum.

Muhterem arkadaşlar! Bir devletin kuvvetli zamanı *-maddeten diyorum, hesap ile diyorum-* kuvvetli zamanı, zayıf zamanı olur, fakir veya zengin zamanı olur. İşte bu suretle memlekette sözü dinlenilecek bir zabıta, emri infaz edilecek bir hükûmet, verdiği kararların infazına ve meşruiyetine inanılacak bir Meclis yoktur manzarasını vücude getiren bu muhrip müessese ve buna peyrev olan bilumum dahilî ve haricî anasır bilerek ve bilmeyerek bir terkibi tam dahilinde hareket etmişlerdir. Bunların şuurî veya gayri şuurî devletin nüfuz cephesini tahrip için aldıkları teşebbüslerde, maalesef vatanın bir kısmında bugün muvaffak olmuşlardır. Yanlış ad buyurabilirsiniz, kanaati vicdaniyem budur. Ve bugün devletin bir muhasebe-i mühimmesi olan bu müzakerede, bunu söylemeyi vicdanımın sayhası olan bunu bizzat söylemeyi vicdanî bir vazife addediyorum. Ve ruhumun teellümatını deşmekte sakin ve müsterih oluyorum.

*Kılıç Ali Bey (Gaziantep)* – Allah razı olsun senden.

*Recep Bey (Devamla)* – Bugünkü kanunun teklifine sebep olan müessirat arasında *-telâkkii acizaneme göre-* masuniyeti şahsiye namı altında tanınmış ve devlet müessesesini meflûç ve muattal bırakan ve hattâ bir caninin koluna zabıtanın elini sürdüremeyecek kanun da vardır. Bir taraftan da inkılâp ve vatan düşmanları çalışmışlardır. İşte bu müessiratın ilk saha-i tahribi bugünkü huruşu isyanı kulaklarımızı çınlatan Şarktaki bazı vilâyetlerimiz parçasını teşkil eden vatan kısmıdır. Bazı arkadaşlar diyorlar ki; Devletin emniyeti umumiye ve hukukiyesini tahtı şüpheye getirecek böyle bir kanun merduttur, bunu kabul etmemek lâzımdır.

Muhterem arkadaşlarım! Bir memleketin umumî hayatı iktisadiye ve esasiyesini daima mahfuz ve masun bulundurmak, bir devletin ve o devletin ruhu addedilecek bir Meclisin şiarı tabiîsi değil midir? Emniyet-i umumiyeyi masun bulundurmak için, o emniyeti umumiye sahasında icrayı tahribat etmekte olan zehirli yılan yuvalarını kanun vasıtasıyla *-asla başka vasıta ile değil-* vazıı kanun olan bu Meclis-i Âli'nin vereceği karar ile ve kuvve-i müeyyidesi olarak vücude gelecek olan kanun vasıtasıyla tahrip etmek lâzım değil midir? Görülecek zehir ve yılan yuvaları tahrip edilmedikçedir ki, ihlâl edileceğinden şikâyet edilen emniyeti umumiyeye, vatanın ve milletin istiklâl, salâhı, saadet ve istikbali sureti katiyede tahtı tehlikede bulunmaktadır. Bu hududu tehlike üzerinde vatanı bir gün daha yürütmek, bu memlekete hiç olmazsa hizmet etmek yolundaki vazifeyi ihmal etmek demektir. Emniyeti umumiyeyi, emniyeti hukukiyeyi, emniyeti milliyeyi tahtı siyanette bulundurmak için, bu âli emniyetleri vatanın ve milletin en yüksek hukuku namına mahsus olan ve zehir yuvaları hangi köşede ise orada arayıp bulmak salâhiyetiyle mücehhez bir hükûmet vücude getirmek içindir ki, işte bu kanunu bu Meclis-i Âli kabul etmek mecburiyeti vatanıyesindedir.

*Mehmet Fuat Bey (Kastamonu)* – O yuvaları köylerde değil şehirlerde aramalı…

*Recep Bey (Devamla)* – Muhterem arkadaşlarım! Hâkimiyeti milliye, hürriyet, cumhuriyet gibi böyle mukaddes mefhumlar vardır. Bu mukaddes mefhumları, bunun düşmanı olan bir çok vasaitin, bir çok teşekküllerin, birçok eşhasın, bir çok muzur mikropların tahrip edilme-

sine azmetmiş olan bir hükûmetin, teklif ettiği kanunu reddetmek için bir vasıta gibi kullanmak, hiçbir vakit vatan menfaatine muvafık bir hareket değildir. *(Bravo sesleri.)*

Bazı rüfeka, İdare-i Örfiyeyi tavsiye ediyorlar. Evet Teşkilât-ı Esasiye Kanununda İdare-i Örfiye vardır. Fakat bu arkadaş Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bu maddesini okumuş olsaydı, onun ne tahripkâr bir vasıta ve vatanın hayatı kat'isi mevzubahis olmadıkça, lüzumu hayatî görülmedikçe tatbikinden ihtirazı lâzım gelen bir vasıta olduğunu meydana çıkarırdı. İdare-i örfiye bir vasıta-i kanuniye olup, bizim de istediğimizin bir vasıta-i gayri kanuniye olmadığını ve bu müzakerenin kanun için olduğunu nazar-ı dikkatinize arz ederim. İdare-i örfiye vasıtası memleketin her tarafında *-madde yanımda olmadığı için okuyamayacağım-* şöyle hatırlıyorum. Müraselâtı, mektup muhaberelerini, bütün inkişâfı iktisadiyi tatil, bütün hayat faaliyetlerini takyit edecek bir vasıtadır. Memleketimizin içerisinde bizzat bu memlekete hiyanet etmemiş bir kütle-i asile teşkil eyleyen necip, vatanperver bir halk kütlesi vardır.

Herhangi bir şeririn, şu veya bu köşede takibi için memleketin umumî hayatını tazyik edecek, namuslu halkı taciz eyleyecek umumî İdare-i Örfiyeyi bir vasıta-i ümniye ve bir vasıta-i asliye addetmek katiyen doğru olamaz. İdare-i örfiye tatbik edilecek bir memleket aksamı, tabiî bir felci iktisadiye mahkûm olur. Bunun netayicini iktiham etmekten ise millete karşı, vatana karşı ve bu Meclis-i Âliye karşı hükümetin elinde yalnız vatanın muhtelif sahalarında fenalık yapmak istidat, teşvikat ve tahrikâtta bulunan yuvaları bulmak ve o şerir vasıtaları menetmek için kendi eline bir vasıta-i kanuniye vermek, elbette doğru ve elbette müreccah ve elbette vatanın selâmetine muvafıktır.

*Halis Turgut Bey (Sivas)* – İdare-i örfiyeyi kim istedi?

*Recep Bey (Devamla)* – Bahseden oldu, diyenler oldu. Bütün Meclisle beraber kulaklarım işitti.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – İdare-i örfiyeyi mevzubahis etmedim.

*Recep Bey (Devamla)* – Başkası namına bir nokta-i nazarı, bir fikri inkâr salâhiyeti var mıdır siz de?.. O halde başka birisi söylemiştir ve bütün Meclis işitmiştir.

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – İdare-i Örfiye ilânını müttefikan kabul etmedik mi?

*Recep Bey (Devamla)* – Feridun Fikri Bey, yapılacak takibatın nihayetsiz bir şumûl dahilinde bir vasıta-i agraz olarak istimal edileceğini ve bu kanun vasıtasının nereden başlayıp nerede biteceği belli olmıyan bir zulüm ve tahrip vasıtası olarak kullanılacağını ifade ettiler. Efendiler! Feridun Fikri Bey'in, nisbeti vataniyesinde şüphem olsaydı, geçirdiğim bir tereddüt anında, dimağımdan geçen bir fikirde sabit kalırdım. Feridun Fikri Bey'in, nisbeti vataniyesinde şüphem olmadığı için, zihnime biran tevarüt eden bu fikri derhal kovdum. Bu fikir şu idi: İçinde yaşadığımız vatanın bugün geçirmekte olduğu mühim saatlerin ehemmiyetini idrak etmekte olan, hain ve şerirleri takip etmek vasıtasından bugünkü meşûl kuvve-i icraiyeyi mahrum etmek fikriyle bu fikri dermeyan edebilir.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Haşa haşa.

*Recep Bey (Devamla)* – Fakat bu fikir biran için müfekkereme uğradı ve benim için malûm olan bir iki senelik Feridun Fikri Bey'in hayatı, bana bu fikirde devam etmek imkânını vermedi. Bunu bu maksatla söylememiş olabilirler.

Efendiler! takip edilmek istenilen ve demin arz ettiğim yılanlar ve zehirli yuvalardır. Mülevves noktalar ve köşelerdir. O köşeleri kanunun kudret ve kuvveti ile dezenfekte ve tathir salâhiyeti olmaksızın bu memleketin idaresini bizim hükûmetimiz deruhte etmek mevkiinde değildir.

Muhterem arkadaşlarım! Dahilî ve haricî mehalikin mütalaâsında, çok esaslı bir noktayı daima derhatır etmek lâzım gelirki, vaziyetin vahamet ve icabatı vuzuhla tezahür etsin. Bir vasıta ile çabuk müşahede edilir. Allah göstermesin aziz vatanımızın her hangi bir noktasına bir düşman neferi çıkarsa, bütün milletin müttehit bir kitle halinde ona karşı derhal hareketi daima kolay ve kabildir. Fakat aziz arkadaşlar, dahilî tehlikeler ve dahilî mehalik hiçbir vakit vatanın bir köşesine bir düşman neferinin çıktığı gibi bariz ve zahir alâmetlerle belirmez. Dahilî tehlike içinden yanan bir yangın gibidir. Eğer o devlet müessesesini vücude getiren teşekküller, meclisler ve hükümetler, bu yangının infilâkından evvel arazını evvelce keşfetmiyecek, icap eden tedbiri meşrua ve kanuniyeyi ittihaz etmiyecek olursa, yangın geldikten sonra ekseriya tedbir it-

tihazına vakit ve imkân kalmadan, onun alevleri bu mevki ve vaziyette bulunan devletin bütün bünyesini tahrip eder. Bir mesul hükümet hadisata daima tedbir ile tekaddüm etmek mevki ve mecburiyetindedir.

Hiç kalbimde hissetmediğim ıstırapları azamî tesir ile ifade etmek istediğim şey, Halis Turgut Bey'in, ifadeleridir.

Muhterem arkadaşlarım! Derhatır buyurursunuz ki, bir kaç gün evvel gazetelerde de bize bermutat gayet ağır bir isnatta bulunuyorlardı. Cumhuriyet Halk Fırkasına isnat ediyorlardı ki, bugün Meclis kürsüsünden Halis Turgut Bey onu teyit etti. Kemali şiddetle kendilerine ve böyle düşünenlere, uyduran ve söyliyen müfterilerin heyeti mecmuasına ret ve iade ederim. *(Alkışlar)* Efendiler! Onu şimdi söyliyeceğim. Diyorlar ki; Türk Milletinden şüphe ediliyor. *(Asla sesleri)* Efendiler! Kim şüphe ediyor? Daha dün içinde bulunduğu ve Halis Turgut Bey'in de bu milletin aguşunda haiz bulunduğu nüfuzu maneviye istinaden mebus intihap edildiği Halk Fırkası yapıyormuş. Efendiler! Halk Fırkası bu ağır töhmet altından ve müfteriyane töhmet altından ebediyen teberri ve tenezzüh eder. *(Bravo alkışlar)*

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Zaten ben şahsına, suratına çarptım.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Hangi menbağlardan kimlerin haber verdiğini, kimlerin uydurduğunu biliyorum. Biz fırkada 170-180 arkadaş toplanmış ve bu devletin hayatına taallûk eden mesail hakkında, ağır bir mesai dahilinde ve en yüksek asaleti vataniyenin verdiği yüksek bir uhuvvet altında Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup olan mebus arkadaşlar toplanmış, başbaşa vermiş ve hadisatı ahire üzerine ve vatanın nereden gelip nereye gittiğini, bugünkü vaziyet dahilinde memleketin hangi suretle idaresi lâzım geldiğini münakaşa etmiştik. İçimizde bütün rüfeka ile aynı asalette aynı mevkii hürmette bulunan Fethi Bey, sabık Başvekilimiz, kendi nokatı nazarını müdafaa etmişti. Fethi Bey'in şahsı gibi gene aynı mevkii hürmette bulunan yüz bu kadar arkadaşlarımızdan her biri, kendi fikirlerini ya sözleriyle, yahut reyleriyle dermeyan etmişlerdir.

Muhterem arkadaşlarım! Namusunuza iltica ederek söylüyorum. Benim fırka arkadaşlarımdan burada şimdi soruyorum, içinizde bir kimse var mı ki, hakikati inkâr tenezzülünde bulunsun?. Söyleyiniz,

Halk Fırkasında millete, milletin asaletine, Cumhuriyetperverliğine, milletin azametine, mevkii hürmet ve tazimine en küçük bir şüphe noktası ihsas edecek hiçbir fikir, hiçbir nokta, hiçbir müzakere ve hiçbir karar var mıdır? *(Asla sesleri).*

*Talat Bey (Ardahan)* – Alçakca bir iftira..

*Kılıç Ali Bey (Gaziantep)* – Namussuzca isnat, sade bu değil geçende de..

*Refik Bey (Konya)* – İşte bu kanun o gibi müfteriler için olacaktır.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Siyasî teşekküller bir biri aleyhine propaganda yapar, bu tabiidir. Fakat bunun, hududu asaleti asla tecavüz etmemesi lâzımdır. Muazzez Arkadaşlarım! Mahmul olduğum bir takım ihtisasat daha vardır. Maddî ıstırabım olduğundan devam edemiyeceğim. Muhterem arkadaşlarım, bir çok amelî hayat yollarından, bir çok nazarî kitap satırlarını , içinden geçerek milletle başbaşa bugün bu devleti bulunduğu bu mevkie, bu idareye getirdik. Devlet idaresinde kitap nazariyeleriyle, amelî hayatın çizdiği zaruretin hattı telifi üzerinde yürümek mecburiyetindeyiz. Her hangi bir fikirle, herhangi bir maksatla olursa olsun, hürriyeti, o mukaddes mefhumu bizzat timsali hürriyetin kendi şahsına, kendi simasına tevcih edilmiş bir silâh gibi istimal etmek, hiçbir vakit hakikata ve vatan menfaatine muvafık değildir. Cumhuriyet, hakimiyeti milliye ve hürriyet nazariyeleri mukaddes manalarıyla göğsümüzün en hararetli köşelerinde mahfuzdur. Onu müdafaa edecek bu meclisin sine-i asilidir. Fakat arkadaşlar! Bir devletin esasını kurarken milletin hayatını zamin olacak kararlar ittihaz eder ve kanunları teklif eder ve onları müzakere ederken, hiç bir vakit bu nazariye ve mefhumları, bu mukaddes gayelerin bizzat kendileri için tahrip vasıtası olarak kullanamazsınız. Hakikati bir takım nazariyeler içinde boğmamalıdır.

*Avni Bey (Cebelibereket)* – Aynı gazete melun bir iftira olarak, Halk Fırkasında camilerin, dinin yıkılacağının görüşüldüğünü de yazdı. *(O da yalan, kahrolsun sesleri)* Ne yapılacak?

*Madafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Efendiler! Bendeniz bu bapta mesul vekil değilim, Dahiliye Vekili değilim. Fakat bir Milletvekili olarak bu kürsüden arz ediyorum. Bir vatandaş olarak fik-

ri acizanemi arz edeyim ki: Halk Fırkasında hiçbir vakit konuşulmamış olan bir yalandır. Yalnız mukaddes fikirleri bu mukaddes vasıtaları, Halk Fırkasından bünyesini tahrip etmek için vasıta olarak kullananların eseri tezviri olarak ad ve telâkki etmekle iktifa ederim.

*Mehmet Emin Bey (Karahisarışarki)* – Efendiler! İnkılâbımızın iki cephesi vardır. Birisi gayrı meşru saltanat ve hilâfeti yıkmak, diğeri gayrı dinî cehalet ve taassubu imha eylemektir. Bizim bu inkılâbımız başlıyan dünyanın yeni asrın prensiplerine uygun olduğu kadar, bize hak ve adalet, hayır ve fazilet getiren dinimizin ilâhî düsturlarına da muvafık olduğu için, bütün millet tarafından selâmlandı ve bunun içindir ki, inkılâbımızın, bütün şehirler ve köyler, ulema ve fuzelâsıyla, bütün sunufu içtimaiyesiyle nigehbanıdır. Ben öyle bir genç nesil tanırım ki, büyük aşk rüyalarının kahraman ve kurbanı olmak için kendi benliğine karşı and içerek, dünün hürriyet ve istiklâl zaferini kazandığı gibi, bugünün inkılâbını da sonuna kadar zaferle tetviç (taçlandırma) edecektir.

Bunun yanında halkın bir ihtiyar evlâdını da bilirim ki dün bana: «Dinelmez dirlik, çıkmaz can, kara günlerimizi sayıyoruz, tanrı mülkün sahibini gönder» diyordu. Bugün, o şu sözleri söylemiştir: Ben hükûmetin, yeni devletin temel taşını kağnımla getirdim. Evlâdımın kanına karışacak olursa, ne zaman benim cesedim çiğnenilirse ona dokunulabilir, dedi. Onun için benim milletim, inkılâba karşı her türlü şüphe ve şaibelerden âzadedir. Lâkin memlekette öyle vatansız ve öyle Allahsız, müfsit, muhteris münafık ve mürteci bir zümre var ki, bir karış yükselmek için insan cenazelerini binek taşı gibi ayaklarının altına koymakta hiçbir vakit çekinmez, kaba bir heyeti akuriyenin esiridir. Afrika vahşileri gibi bir oğlağı pişirmek için bir şehri yangına verir. İşte bizim inkılâbımızı öldürmek isteyen zümre. Binaenaleyh bu kanun yalnız ve yalnız bu şerirlere racidir.

Efendiler! Fransız inkılâbı zamanında bir inkılâpcıya sormuşlar: Sen inkılâbın lehinde rey verdin mi? demişler. O inkılâpçı cevap vermiş, demiş ki: «Evet verdim. Memlekette zulüm vardı, adalet olsun dedim. Keyif vardı, kanun olsun dedim. Esaret vardı, hürriyet olsun dedim. Zulmet vardı, nur olsun dedim.» Bu sözlere ben de bir şey ilâve edeceğim. Biz de efendiler, memlekette nifak vardır, vahdet olsun diyoruz. İhanet

vardır, sadakat olsun diyoruz. İzmihlâl tehlikesi vardır, beka olsun diyoruz. Ölüm vardır, hayat olsun diyoruz. *(Sürekle alkışlar).*

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Efendiler! Bendeniz meselenin Teşkilât-ı Esasiye ile alâkadar olan aksamı hakkındaki mütalâalara, kısacık bir iki cümle ile cevap vereceğim. Feridun Fikri Bey o kadar telâş ve o kadar nabemahâl bir hüzün gösterdiler ki, nabemahâl olduğuna kani olmasaydım, cidden beni bile müteessir edeceklerdi. *(Handeler)* o kadar yerinde olmayan bir teessür, o kadar yerinde olmayan bir hüzün idi. Buna, yerinde olmadığı için çok sıkıldım.

Efendiler! Bu kürsüde her şeyi söylemek ve her şeyi ifade etmek hepimizin ve her mebusu hakkıdır, bunda şüphe yoktur. Fakat meseleyi iyice tetkik etmedikçe, efkâr-ı milleti taglit etmek hiç birimizin hakkı değildir. Efendiler! Feridun Fikri Bey, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bir maddesinden bahsetti. Kendilerinden soruyorum; Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun o maddesinde zikrolunan Türklerin hukuku âmmesi, Kavanini mahsusa ile muayyen değil mi, dünyada hangi memleket, hangi devlet idaresinde kat'i ve mutlak bir hürriyet vardır. Türkiye Cumhuriyeti, imhaya nasıl muvâfakat edebilir efendiler? *(Bravo sesleri)* Efendiler! Hürriyetten bahsediyoruz, mutlak hürriyetten değil, yani anarşiden bahsetmiyoruz. Dediler ki: Bu kanun mucibince Teşkilât-ı Esasiye Kanununun o maddesi artık kapanıyormuş, memlekette hürriyet ve Türklerin hukuku âmmesi kalmıyormuş. Rica ederim, teklif ettiğimiz kanuna dikkat ediniz, hükûmetinizin istediği şey, yalnız bir polis vazifesinin tevsiinden ibarettir. Memleketin asayişini, nizamı içtimaisini, emniyeti umumiyesini ihlâl edecek harekâtı, hükûmet men eder. Hüküm verir demiyoruz. Hükmü kanunen muayyen olan mahkemeler verecektir. *(Bravo sesleri)* Niçin hukuku esasiyenin yaprakları kapanıyormuş. Niçin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu hiçe sayılıyor Feridun Fikri Bey? Size de ben kürsii milletten soruyorum, madde tasrihi ile söyleyiniz.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Hükûmetin gayrikanunî olarak tevkife hakkı yoktur.

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (Devamla)* – Efendiler! Hükûmet hapsetmiyor ve hükmetmiyor, mücrime mahkemenin kapısını gösteriyor. en medenî en mütemeddin memleketlerde dahi bundan başka ne

yapılabilir efendiler? Koca bir vatanın şark kısmı baştan başa irtica ateşi içinde yanarken Feridun Fikri Bey'e soruyorum: Asilerin karşılarına anarşizm hürriyetiyle mi çıkacağız ve böyle çıkmağa hakkımız var mıdır Feridun Fikri Bey?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Kanunlar vardır, üç gün evvel siz kâfi görüyordunuz.

*Mahmut Esat Bey (Devamla)* – Burada teklif ettiğimiz kanunun mahiyeti umumiyesi itibariyle soruyorum, vicdanlarınıza hitap ederek soruyorum, kavanini hazıradan, demokrasi prensiplerinden, Teşkilât-ı Esasiye'nin hangi noktasından dışarı çıkılmıştır?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Tamamen, tamamen.

*Mahmut Esat Bey (Devamla)* – Teşkilât-ı Esasiyenin saydığı hürriyetler mutlak mıdır, yoksa kanunlarla mı mukayyettir? Hürriyeti matbuat vardır, fakat mutlak mıdır, Matbuat Kanunu yok mudur? Cemiyet-i siyasiye vardır, bunların kanunları yok mudur?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – O halde buna ne lüzum vardır?

*Mahmut Esat Bey (Devamla)* – Hiç lüzum yoksa niçin telâş ediyorsunuz? Sorarım size: *(Alkışlar bravo sesleri)* Efendiler! Feridun Fikri Bey bu kanunu malûmunuz olan Fransa ihtilâli kebirindeki (Suspect) yani şüpheliler kanununa benzetti. Hayır Feridun Fikri Bey! Bu hiç şüpheliler kanunu değildir, Suspectler kanunu değildir. Şüpheliler kanununun mahiyeti başka idi, bu o kanun değildir. Bu, hükûmetin mühim ve müşkül anlarda polis vazifesini tevsi eden bir kanundur. Üst tarafı mahkemelere aittir.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Hangi memlekette böyle bir kanun vardır?

*Hamdullah Suphi Bey (İstanbul)* – Hangi memleket senin memleketinin vaziyetindedir?

*Mahmut Esat Bey (Devamla)* – Efendiler! Rauf Beyefendi Hazretleri, Muhterem Karabekir Paşa Hazretleri bu kanunun Teşkilât-ı Esasiye'ye muhalif olduğundan bahis buyurdular, umumî bir söz söylediler, o kadar.. Kendilerinden soruyorum? Umumî bir söz bittabi maksadı efkârı umumiyeye karşı iyi ifade edemez. Denebilir ki, şu şöyledir.

Fakat neresi? Bu itibarla Feridun Fikri Bey maksatlarını daha vazıh olarak beyan ettiler. Hiç olmazsa Paşa Hazretleri ile Rauf Beyefendi Hazretlerinin de kavanini esasiyemize mugayirdir diye buyurdukları cihetin ne olduğunu ve hangi noktası bulunduğunu beyan etmeleri lâzım gelirdi. Bütün mesuliyeti kabul ile manen mesul olan Heyet-i Celileniz ve maddeten deruhte-i mesuliyet eden hükûmetiniz, çok temenni ederim ki, tenevvür etmek imkânını bulabilsin ve bunu müsaadeleriyle huzuru millete kendilerinden bir kere daha soruyorum. Kanun-u Esasiye muhalif olan noktalar hangileridir?

Muhterem Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri, bu kanunun memleket için bir şeref olamıyacağından bahis buyurdular. Niçin ve neden? Bu hususu izah buyurmadılar. Yalnız umumî bir surette bahsettiler. Yalnız kendilerine şu suretle diyebilirim ki, memleketi anarşi içinde bırakmak da ne Büyük Millet Meclisine, ne de onun hükûmetine şeref değildir.

Efendiler! Halk birbirini kırıyor. Hükûmet, bu vaziyet karşısında asgarî bir teklifte bulunuyor. Bunun için memleketi bir anarşi içinde bırakmak şeref midir? Şark birbirini kırmaktadır. Bu bir şeref midir? Bunu kendilerinden sormak istiyorum ve bu hususta tenevvür etmek isterim.

Efendiler! Halis Turgut Bey biraderimize gelince: Türk, Cumhuriyete muhalif değildir buyuruyor. Biliyoruz Halis Turgut Bey! Bu eser Türk Milletinindir, hepsi onundur, bundan hiç şüphemiz yoktur. İşte bu kanun o eseri yıkacakların yakasına yapışacakve elini ensesine geçirecektir ve bırakmıyacaktır. *(Alkışlar)*

*Rauf Bey (İstanbul)* – Efendim! Adliye Vekili muhteremi, bu arkadaşınızdan huzuru millette bazı sualler sorduğundan cevap vermek iztirarında kaldım. Vaktinizi izaa edersem mazur görünüz. *(Estağfurullah sesleri)* Mahmut Esat Beyefendi buyurdular ki, «Rauf, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa hangi nokta-i nazardan mugayir gördüler. Beyanatları umumidir. Bunu tavzih etsinler. Cevap vereyim tarzında.» Zannederim böyle bir suale maruz kaldım. Beyanatı âlileri içerisinde, memleketin baştan başa anarşi içerisinde kaynaştığı bir sırada..

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Yalnız şarkta dedim.

*Rauf Bey (Devamla)* – Kaynaştığı bir sırada ihmal edemeyiz şeklinde..

*Hamdullah Suphi Bey (İstanbul)* – «Şarkta» dedi.

*Rauf Bey (Devamla)* – Bir ifadede bulundular. *(Şarkta sesleri)* Müsaade buyurunuz bendeniz ikmal edeyim, sonra tashih buyurunuz.

İşte efendiler! ben esasen bu nokta-i nazarda ihtilâf görüyorum. Bizim kanaatimizce, benim kanaatimce maruzatta bulunurken sözlerime esas olan kanaat, memleketin baştan başa anarşi içinde..

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Böyle bir şey söylemedim, yalnız şarkta dedim, zabıtlarda mevcuttur.

*Rauf Bey (Devamla)* – Öyle anladım efendim. Sonra buyurdular ki, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hangi maddesine mugayirdir? Türk Milletinin hukuku tabiiyesi olarak tadat edilen hukuklar da, kendilerinin de sarahaten buyurdukları gibi, kavanini mahsusa ile muayyendir. Bu kanunların devlet kuvayı umumiyesinin hangisi tarafından ne suretle murakabe ve tatbik edileceği de malûmdur. Filhakika kanunlarla muayyendir, mahduttur. Fakat devletin kuva-yı tabiiyesi hakim oldukça, mercileri de muayyendir. Halbuki bu kanunda iltibasa mahal bırakacak vuzuhsuzluk vardır. Bu vuzuhsuzluk baki kaldıkça mazur görsünler, ben bunun matlup olan tesiratı icra edemiyeceği kanaatindeyim. Onun için maruzatta bulundum. Buyurdular ki: Şarkta bir ihtilâl vardır. Ben belki yanlış işittim. Fakat teşmil buyurdular sandım.

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey* – Hayır efendim!.

*Rauf Bey (Devamla)* – O halde devletin polisi, mahakimi, jandarması, memurini nizamiyesi ile diğer aksamı ifayı vazife edemiyecek bir haldemidir ki, orada böyle fevkalâde bir tedabir ittihazına ihtiyaç gördüler? İşte nokta-i nazar ihtilâfımız bundan ileri geliyor. Yoksa bu memlekette en ufak bir fesat karıştıracak her hangi bir muharrikin, en şiddetli ve kanunî cezaya maruz kalmasını, ben de Mahmut Esat Bey kadar arzu ederim. Fakat arkadaşlar tekrar ediyorum ki, Takrir-i Sükûn Kanunu denilen bu kanunun sükûnsuzluk getireceğinden şüphe ediyorum, endişe ediyorum, *(endişe etmeyiniz sesleri)* işte maruzatım bu noktadandır.

*Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Teşekkür ederim.

*Rauf Bey (Devamla)* – Bu nokta-i nazar ihtilâfı bizi bu tarzda samimî münakaşata sevketmektedir ve arzumuz zannederim ki müşterek-

tir. İleride iltibasa maruz kalarak şu veya bu hukukun muhtel olmasına, siz de taraftar değilsiniz. Onun için diyorum ki vuzuhsuzluk vardır, iltibasa çok mahal vardır. Bu nokta-i nazardan bir kere daha tetkik edilerek, benim kanaatimce müfrit olan noktaları bir daha tekrar teemmül edilerek icabında tefsirlere mahal verecek şekilden kurtarılmasını çok rica ederim. Bu şekilde bulunmasının aleyhtarıyım.

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Muhterem Rauf Beyefendi'ye kısacık cevap vermek mecburiyetinde kalıyorum. Bir kere bütün memleketi ihtilâl sarmıştır demedim. Fakat şark ateş içindedir dedim ve bunu kendi nefsimce saklamağa bile lüzum görmüyorum. Vaziyet bellidir, herkes biliyor ve bu vaziyeti iktiham edecek bir Türk milleti vardır. Onda hiç şüphe yoktur. Rauf Beyefendi'nin son ifadatından şu noktayı kavrıyabildim. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu meselesi etrafında, kanun şu nokta-i nazardan iltibaslıdır buyurdular ve tehlikeyi orada görüyorlar. Yani hukuku esasiyeye ve teşkilâtı esasiyeye mugayir değildir buyurdular.

*Rauf Bey (İstanbul)* – Hayır öyle bir şey söylemedim. Müsaade buyurursanız devletin kuvayı sairesi muattal kaldı da onun için mi buna lüzum görüyorsunuz dedim.

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Efendim! Bu kanun mu?

*Rauf Bey (İstanbul)* – Merci itibariyle!

*Mahmut Esat Bey* – Bu kanun mu?

*Rauf Bey (İstanbul)* – Evet!

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (Devamla)* – Bu kanun hükümete vasi bir polis vazifesini veren bir kanundur. Yalnız ikinci fıkrada bir İstiklâl Mahkemesi kaydı vardır. Buna mı ilişiyorsunuz?

*Rauf Bey (İstanbul)* – Evet efendim!

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (Devamla)* – O noktayı arz ediyorum beyefendi hazıretleri, bu da Teşkilât-ı Esasiyemize muhalif değildir. Malum-u âliniz Teşkilât-ı Esasiyemizde bir madde vardır. Derki; mahkemelerin teşkilâtı, vazife ve selâhiyetleri kanunen muayyendir. Buradaki mahkemeler yalnız mahakimi adliye değildir. Divan-ı Harpler de vardır, İstiklâl Mahkemeleri vardır. İstiklâl Mahkemeleri teşkili kararı teklifi Heyet-i Celilenizin kararına iktiran edince o da bir mah-

kemedir. Bu mahkemenin vazifesi dahilinde olan cürümler oraya gidecek demektir. Binaenaleyh Teşkilât-ı Esasiye'ye mugayir bir şey yoktur ve arada hiçbir muhalefet göremiyorum.

*Rauf Bey (İstanbul)* – İdareten kelimesi var.

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (Devamla)* – O polise aittir beyefendi, polis vazaifidir, idareten men eder diyor, bundan ibarettir. Men ile mahkemenin bir münasebeti yoktur. *(Müzakere kâfi sesleri)*

*Başvekil İsmet Paşa (Malatya)* – Muhalefet erkânının ve zannederim bütün azasının hissiyatına tercüman olan mütalâatını dinledik. Muhalefetin bütün azasına fikirlerini son kelimeye kadar ifade ettiren millet kürsüleri bütün dünyada nadirdir. *(Güzel sesleri)* Siyasî hattı hareketimize ilk temas anında, muhalifler hassasiyet ve faaliyet gösteriyorlar. Siyasî hattı hareketimizin sıhhatine en bariz arazı salime budur. *(Bravo sesleri) (Alkışlar)* Mevzubahis olan kanunun hukuk ve Teşkilât-ı Esasiyeye temas eden nazik nıkatı nazarın teşrihini arkadaşlarım kemali muvaffakiyetle ve kemal-i vuzuh ile ifa ettiler. Hiç kimsenin zihninde şüphe bırakmıyacak derecede bir kanaati katiye ile anlaşıldığı üzere mevcut olan kanun, Teşkilât-ı Esasiyenin hududu dahilinde, memlekette tedabiri nafia cümlesinden asarı nafia vücude getirecek bir kanun mahiyetindedir. Bu itibarla Heyet-i Celilenin sabrını suiistimal edip mükâlemeyi uzatmak istemem. Yalnız, Muhterem Kâzım Karabekir Paşa, ıslahatı İstiklâl Mahkemelerine istinaden mi yapacaksın diye soruyorlar. *(Handeler)* Islahatı emniyet ve asayiş temeline istinat ederek yapabiliriz. Benim kanaatim budur. Emniyet ve asayiş temelini muhafaza etmek, tarsin etmek, daima tarsin etmek için bütün kanunlar gibi, İstiklâl Mahkemesi de bir vasıtadan ibarettir. *(Bravo sesleri)* Emniyet ve asayişin ve huzur ve sükûnetin muhafazası, milletin her türlü kanunlardan beklediği ilk ve başlıca bir vazifedir ki, bu hususta hiçbir tedbiri ihmal etmemek mecburiyeti katiyesi karşısındayız. Yalnız bir şey sorayım; bana ıslahattan bahsederken, bu memlekette ıslahat fikirleri, teceddüt, terakki fikirleri ahlâksızlıktır diye bar bar bağırılırken, muhalefet erkânı niçin bir tek kelime söylemediler. *(Tasdik ettiler sesleri) (Alkışlar)*

*Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey (İstanbul)* – Feridun Fikri Bey bunu tasdik etti.

*İsmet Paşa (Devamla)* – Şimdi muhalif bir vaziyet alan arkadaşların, söz söylemek lâzım geldiği zaman söz söylememeleri bir manayı haizdir. *(Bravo sesleri)* Muhterem Rauf Beyefendi, Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lâzım değildir, buyurdular. Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında, bu müşahedede kendisiyle beraberim. Benim mütalâam ve nokta-i azimetin şudur ki; bir vaziyeti mütalâa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir Cumhuriyet hiç tehlikede olur mu? *(Alkışlar)* Bu kanunun lüzumunu idrak eden, bugünkü vaziyete göre bu kanunun lüzumunu takdir eden ve bunu Meclis-i Âliye izah eden ve kabule iktiranını talep eden bu cumhuriyet evlâtları, Cumhuriyeti tehlikede bırakırlar mı? *(Bravo sesleri) (Alkışlar)* Cumhuriyet evlâtları, yakında yeni tedabire ihtiyaç hasıl olursa ve vaziyet tebeddül ederse, cümlesini derpiş edecektir. Bunda tereddüde mahal yoktur. Binaenaleyh ittihaz ettiğimiz tedabir doğrudur ve vaziyete göre daima tedabir ittihaz edecek seviyede bulunan Meclis-i Âli, Cumhuriyeti ve Cumhuriyetin memlekete vaad ettiği terakkiyat ve ıslahatı behemehal temin edecektir. Zannederim ki, bu mesele üzerinde gerek siyasî ve gerekse kanunî nokta-i nazarından hükûmet kâfi derecede izahat arz edebilmiştir. *(Bravo sesleri), (alkışlar)*

*Reis* – Efendim! Başka söz isteyen kalmamıştır.

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Reis Paşa Hazretleri bendeniz söz istemiştim.

*Reis* – Esasen kifayet takrirleri vardır. *(Kâfi sesleri)* Efendim! Başka söz isteyen olmadıktan sonra, çünkü herkese söz verdim ve sözlerini söylediler. Maddelere geçilmesini kabul ederler ellerini kaldırsın.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Tayini esami takririmiz vardır.

*Reis* – Heyet-i umumiyesi için tayini esami lâzımdır. Henüz heyet-i umumiyesinin müzakeresini bitiremedik. Şimdi maddelere geçilmesini reye vaz ediyorum. Maddelere geçilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın.. Kabul etmiyenler lütfen el kaldırsın.. Maddelere geçilmesi kabul edilmiştir.

*Takrir-i Sükûn Kanunu*

**Madde 1** – İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâle bais bilûmum teşkilât ve tahrikât ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı Hükûmet, Reisicumhurun tasdikiyle, re'sen ve idareten mene mezundur.

İşbu ef'al erbabını Hükûmet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.

*Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul)* – Efendim! Recep Beyefendi bilhassa İstanbul matbuatını hedef ittihaz ederek lâzımı kadar beyanatta bulundular. İsmet Paşa Hazretleri de her hangi zatın beyanatı karşısında muhalif fırkanın hiçbir söz söylemediğini söylediler. Şimdi esasen bu kanunun bilhassa birinci maddesinden endişemiz bu iki vehim ve zandandır. Bugün matbuat bu milletin makesi efkârıdır. *(Asla, asla sesleri) (gürültüler)*

*Mustafa Bey (Tokat)* – Bunlar satılmış kimselerdir. Keratalar satılmıştır.

*Kazım Karabekir Paşa (Devamla)* – Müsaade buyurun efendim! Bütün azadan çıkan sözlerin muhassalası olamaz. Sonra bendenize arzıı buyuran zevat benden sonra cevap verir. Muhalif fırkanın beyanatta bulunmaması hakkında İsmet Paşa Hazretlerinin böyle bir zan ve vehmi, demek oluyor ki, böyle bir kanunu tevlit etmiştir.

*Ali Saip Bey (Kozan)* – Hayır efendim.

*Kâzım Karabekir Paşa (Devamla)* – İşte efendiler! bizim endişemiz böyle elâstikî ve böyle her şeye cezbedilebilir ve istenildiği şekle sokulabilir bir kanunla, hakkı hürriyeti tahdit etmemek içindir. Binaenaleyh bu kanunun kabuliyle, matbuat memleketimizde tamamiyle takyit edilmiş olacaktır. *(Asla sesleri)* İnşallah öyle olur ve muhalefet erkânına karşı veyahut her hangi bir yerde siyasî, taazzuvlara karşı zan ve vehimlerle bir çok icraata kıyam edebilmek daima muhtemeldir.

*Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey (İstanbul)* – Merak etmeyiniz.

*Kâzım Karabekir Paşa (Devamla)* – Ben şunu arz ederim ki, bilhassa İsmet Paşa Hazretlerine, yirminci asırda zan ve vehimle millet idare edilemez. *(Sağdan alkışlar)*

*Recep Zühtü Bey (Sinop)* – Vehim sizdedir paşa!

*Recep Bey (Kütahya)* – Muazzez arkadaşlarım! kanunun heyet-i umumiyesi müzakere ediliyorken, bugünkü ağır vaziyeti ihdas etmiş olan sevaikin ve o sevaik meyanında mütalâa ettiğim İstanbul matbuatı *-bu isimle vasfediyorum, içinde vatanperverane çalışanlar da vardır- (Bâbıâli matbuatı sesleri)*

*Mahmut Celâl Bey (İzmir)* – Her renge giren matbuat..

*Recep Bey (Devamla)* – Hakikaten bugünkü mesele-i esasiye mütalâa ediliyorken, behemehâl matbuata temas edilmesi lâzım geliyordu. Bu münasebetle biraz bahs etmiştim. Haksız itirazlar varit oldu. Filhakika Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri ve bazı rüfekası, öteden beri İstanbul matbuatı ile beraber düşünmekte ve bir zamandan beri aynı fikirleri aynı tarzda mütalâa etmekte ve müşterek aynı fikirlere varmaktadırlar. *(Değil sesleri) (evet sesleri)* Lütfen buyurunuz mütalâayı acizanemi izhar edeyim. Muhterem arkadaşlar! Yalnız umumî memleket mesailinde değil, Halk Fırkasının, kendilerinin dün mensup olduğu bir fırka olan Halk Fırkasının bazı müzakerat ve harekâtını ve bazı sözleri sui telâkki etmekte ve ekseriya muaddel ve muharref şekilde olarak, bunları yazan İstanbul'daki bazı gazetelerle aynı tahassüsde bulunuyorlar. Muhterem arkadaşlarım! bir zamandan beri vücut bulmuş olan bu yeni fırka ile, İstanbul matbuatının sözleri ve neşriyatına aynı zamanda insibap eden bir bîtaraf nazar, hiç şüphesiz ki, bu matbuat ile yeni fırkanın birbirinin özünden mülhem olduğuna hükmeder. *(Hayır sesleri, tamamdır sesleri)* Bu benim fikrim değil arkadaşlar! İyi veya kötü olduğuna dair beyanı mütalâa etmiyorum. Fakat bir bîtaraf nazar bu iki heyete baktığı zaman aynı manzarayı görmekte hiçbir vakit müşkilât çekmez. Muhterem arkadaşlarım! Malûm İstanbul matbuatının, memleket hesabına aleyhtarı olduğumu bugün bu kürsüden söylemek fırsatını bulduğumdan dolayı bahtiyarım.

*Kılıç Ali Bey (Gaziantep)* – Allah razı olsun.

*Recep Bey (Devamla)* – Bunu tekrar etmekte bir hazzı manevi duyuyorum. Memlekette bugün hatta en küçük mahzuru, bu kanunu teklif etmekten ibaret olan ve avakıbi nereye varacağı, nerede duracağı belli olmayan bu umumî teşettüt manzarasını ihdas eden avamil arasında bu müessesenin hissesi büyüktür.

Bir ses - *Allah belâsını versin!-*

*Recep Bey (Devamla)* – Muhterem arkadaşlarım! Bu Meclis-i Âli ve bu vatanın bütün mukadderatını idare eden bütün teşekküller, fırka ve meclis ve hükümet, bu memlekette hayıra müteveccih hiçbir teşebbüste bulunmamış mıdır? En basitleri ki şimdi şu kürsüde hatırladığım bir kaç noktayı arz edeyim. Aşarı kaldırdınız. Bazıları iki satırlık havadis olarak yazmışlardır. Bunun üzerinde meselâ üç beş gün tevakkuf eden, lehinde aleyhinde esaslı münakaşa yapan olmamıştır. Memlekette iktisadî ve içtimaî bir inkılâp vücuda getiren, köylüyü saadete götüren bu büyük hadiseyi, bir münasebetle bir İstanbul gazetecisine söylediğim gibi, Cumhuriyetin ilânında yüzbir pâre top atıldı ise, bu aşarın ilgasında binbir pâre top atarak teside lâyık bulurum. Meselâ bunu ehemmiyetle bahsetmeye lâyık bir mesele dahi addetmemişlerdir.

*Mehmet Fuat Bey (Kastamonu)* – Fırsat buldukça tahtıe ediyorlar.

*Recep Bey (Devamla)* – Muhterem arkadaşlarım! Memleketin ziraatine, memleketin maarif ıslahatına ve memleketin buradan Erzurum'a kadar uzanmak üzere başlanmış olan şimendiferine ve bütün bu eserlerin mütevazi bir müessiri bulunan Halk Fırkasının teceddüt yolunda, itilâ ve istiklâl yolunda olan pek çok samimiyet ve feyizli mesaisine canı gönülden temas dahi etmemişlerdir. Bilâkis bu memlekette kuvvet namına ve devlete hayat olacak anasır namına ne kadar müesseseler, şahıslar varsa, bunlara hergün en galiz küfürlerle sövmekten ve meclisten başlıyarak tapu memuruna kadar devlet makamlarının heyeti mecmuasından ibaret olan Yeni Türkiye Cumhuriyetini, bu çok nazik intikâl devrinde, bilerek veya bilmiyerek, yıkmak vazifesine ısrarlı ihtiraslı devam etmektedirler.

*Ali Cenani Bey (Gaziantep)* – Bilerek ve hainane surette..

*Recep Bey (Devamla)* – Muhterem Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri; bu kanunu yapıyorsunuz, Recep Bey matbuattan bahsetti, bundan istidlâl ediyorum ki, bu kanunu yapmaktan maksat, matbuatı bu hürriyet müessesesini yıkmaktır, buyurdular.

Muhterem Aziz arkadaşım, Mahmut Esat Beyefendi'nin; burada ifade buyurdukları gibi; bu memlekette hürriyeti en hararetle göğsünün ortasında hisseden âli müessese, Halk Fırkası ve onunla beraber düşü-

nenler ve onunla beraber yürüyenlerdir. *(Alkışlar bravo sesleri)* Başkasına bühtan etmiyorum. Hürriyetin bu memlekette namahdut aşıkları vardır. Fakat o hiç olmazsa o namahdut aşıklar arasında bir uzvu mütevazi olarak, bizi dahi kendileriyle müsavi olsun görmek lütfunu göstermezler mi? En müşkil devirlerde senelerin tecrübesinden geçen bütün bu aşkı hürriyetimizle, bütün bu âli ve yüksek mefhumlara marizane iptilâmızla beraber, bir devletin hayatını tanzim ve idare hususundaki tedbirleri düşünmek lâzımdır. İcabında en mülâyim, en hafif bir takım tedabir ile ve memlekette fevkalâde mevcudiyet ihsas etmiyecek tedbir ile idare-i hükûmet etmek nasıl bir devletin şiarı ise, bir devletin temellerini yıkmak ve onu sarsmak için araz ve alâmat addedilebilecek bir takım müşahadeler olduğu zaman, şiddetle harekete geçmek dahi devletçilik mefkûresinin en esaslı şiarlarından biridir. İcabında şiddetle hareket etmeyi bilmeyen bir müessese, devlet olmak hakkını haiz olamaz efendiler! Şiddetle hareket, bu korkunç bir mefhum gibi telâffuz edilen namahdut bir sui telâkkiye uğratılmamalıdır.

Efendiler! Bir kanun müessesesi olan Türkiye Cumhuriyetinde, vazıı kanun olan meclisten, icra vasıtası olan hükümete devredilmek üzere bir hak talep edilmiştir. Vazıı kanun olan meclis bu talebi ya muvafık görecek, bunu bir vazife olarak hükûmete verecek ve hükûmeti bu kuvvetle teçhiz edecek veyahut buna lüzum görmiyecektir.

Muhterem arkadaşlarım! Matbuat müessesesinden bahsederken, bir noktaya işaret etmek istiyorum. Bu nokta uzun zamandan beri beni tazip eden bir nokta idi. Bu vesileden istifade ederek arz edeceğim.

Muhterem arkadaşlarım! Hürriyet mefhumu namına, hürriyeti ifade eden etvar ve harekâtı beşer namına ne kabili tasavvur ise, bunların hepsi de aziz Türkiye'de haddi kemalde olarak hüsnü cereyandadır. Bu sözleri söylediğim dakikaya kadar, Türkiye Cumhuriyeti dahilinde her hangi bir köyden bir gece yarısı uzun veya kısa seyahate karar veren her hangi bir vatandaş, meselâ bir zabıta memuru tarafından taciz edilir mi? Bunun en küçük bir hukukunu olsun takyit edecek bir vaziyet var mıdır? *(Hayır sesleri)*

Türk vatandaşı istediği saniye, istediği dakikada istediği yerden kalkar, istediği yere gider. Hakkı seyahat, hukuku beşerin en kutsî hak-

larından birisidir ve memleketimizde kemaliyle caridir. Gene arkadaşlar, Türkiye vatanında yalnız bu kürsüyü kastetmiyorum. Her hangi bir köşede *-tabiî kanunî şekil dairesinde-* herhangi meydanda bir kürsü üzerine çıkıp söz söylemek isteyen bir vatandaşı, herhangi bir adam, hükümetin bir zabıta vasıtası, bir zabıta-i müsellehası gidip söz söylemekten men edebilir mi, bu vaki olur mu? Bizim devrimizde olmuş mudur? Söylesinler. İşte efendiler! Türkiye'de hakkı kelâm dahi hakkı seyahat gibi mertebe-i kemaldedir. Muhterem ve munsif muhalif arkadaşlarım söylesinler: Kimin hakkı seyyahati, kimin hakkı kelâmı ne vakit takyit edilmiştir?

Efendiler! Yalnız bu kürsüde değil, vatanın herhangi bir köşesinde namahdut bir hakkı kelâm vardır. Sonra hukuku beşerden, muhterem arkadaşlarım! Yazı hakkı, hakkı neşir Türkiye'de olduğu kadar Türkiye'nin bu nazik, bu bin türü temevvücata maruz, bu intikal devrinde, inkilâbı yaptıktan sonra hali tabiiye gitmekte olduğumuz bu ince intikal devrinde bulunmakta olmamıza rağmen hürriyeti matbuat bu saniyeye kadar dünyanın neresinde kabul edilen hududu hürriyetten daha noksandır? Hatırıma gelen hukuku beşerin ifade ettiği mukaddes hakların azamî hududu, bu Türkiye'de cari iken, bu matbuat ne diyordu biliyor musunuz arkadaşlar? Türkiye'de diktatörlük caridir. Türkiye'de inhisarcılar ve mideciler hâkimdir diyordu. *(Çok utanmaz onlar sesleri)* Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin kendi ifadeleriyle, iskâtını veyahut bir Türkiye vatanına hadim ve nafi olacak bir şekle ifrağını arzu etmediğim hürriyeti matbuat bundan mı ibarettir? Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine derhatır ettiririm ki; bundan küçük adetlerle sayılabilecek bir zaman evvel, kendilerinin de mensup olduğu Halk Fırkası hakkında ve hattâ bugün kendilerinin de mensup olduğu Büyük Millet Meclisinin hakkında ne söylemişler ve ne söylemektedirler? Aynı matbuat bu Meclise «Satılmışlar Meclisi» dememişler miydi? Ve bu şekilde bağırmamışlar mıdır? Aynı matbuat bu Meclisin şeref ve haysiyeti ile oynamıyor mu? Efendiler! Bu matbuat hergün senin ve benim ve memleketin hayatı olan devletin haysiyetini satıp para kazanıyorlar. *(Doğru sesleri)* Bunu şahsî bir izzetinefis sahibi sıfatıyla söylemiyorum, bir devletin hayatı üstünde titreyen hassasiyetimle söylüyorum. Bir devletin kuvveti, kendini terkip eden müesseselerdeki zevat veya âzanın vucutlarından ibaret

olan çife mevcudiyetlere değil *-tabiri bilmiyorum yanlış mı kullanıyorum?-* yani böyle maddî ve uzvî ve adaleti maddelere değil, onların şereflerinin teşkil ettiği büyük kuvvete istinat eder. Meclisin maddî ve manevî kuvveti, hükûmetin mevcudiyeti ve onun medarı istinadı olan teşekkülâtı siyasiyenin şeref ve haysiyeti, en nihayet en büyük makamata kadar, en âid ve zehirli telkinata mâruzdur. Hergün bunları söylüyen bu matbuat, senelerce böyle devam ederse, bu müesseselerden iktibası kuvvet edecek olan memurin teşkilâtı ve devletin kuvve-i zabıtası, müessesatı icraiyesi ile sair teşkilâtı resmiye, böyle bir menbadan kuvvet alacak olan bu müesseseler ve memurlar, artık sadıkane ve fedakârane icrayı faaliyet etmek imkânını bulurlar mı?

*Mustafa Bey (Tokat)* – Erzurum'da Kâzım Karabekir Paşa, Albayrak Gazetesini tatil ettirmediler mi? Aradan daha çok zaman geçmedi.

*Ali Saip Bey (Kozan)* – O zaman ordu kumandanı idiler.

*Recep Bey (Kütahya - Devamla)* – Muazzez arkadaşlarım! Bu yara elimdir. Bunu içinde yaşadığımız devrin macerası olarak, kâfi derece-i hassasiyetle ifade bile edemeyiz. Bunu tarih yazacaktır, ensal ve ahfat görecektir. Muhterem Başvekil Paşa Hazretlerinin buradan buyurdukları gibi, Cumhuriyetin masuniyeti Büyük Milletin hüsnü tedbir ve aklı selimi ile daima müemmendir. Bugünkü Cumhuriyetin müstakbel evlâtları, bugün yazadığımız tarihî günleri mütalâa ettikleri zaman, bu müesseseyi ve bu âli Cumhuriyet binasını yıkmak için veyahut uzakta ve yakında içi bu hararetle yanan hainleri teşvik ve teşci yolunda, ilk vasıta olarak arz ettiğim gibi İstanbul matbuatını göreceklerdir. Bendeniz bir nokta-i nazarı da söylüyerek, Karabekir Paşa Hazretlerine cevaben, maruzatımı ikmal etmek istiyorum.

Buyurdular ki, İstanbul matbuatını, demek şöyle yapacaklar, böyle yapacaklar. Asla efendiler! Şuradaki bu matbuat, şuradaki bu mevcudiyet, şuradaki şu heyet, şuradaki bu müessese filân gibi şeyler, sabit fikirler, ebediyen hükümetinizin zihnine uğramamıştır. Fakat efendiler! Bu kanunu eline alan hükümetiniz, onu bu kanunun istimalini istilzam eden ıedefler eğer matbuat ise ona, başka bir teşekkül ise ona, başka bir müessese ise ona, başka muzır bir yuva ise ona başka bir vasıta ise ona tevcih edecektir. Hulâsa bunu icap eden hedeflere karşı, icap eden kuvvet ve şiddetle tatbik edeceğiz. *(Alkışlar)*

*Reis* – Efendim! Birinci madde hakkında başka söz isteyen yoktur. Maddeyi aynen reyinize vaz ediyorum. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul etmeyenler el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

**Madde 2** – İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyülicradır.

*(Reye sesleri)*

*Zeki Bey (Gümüşhane)* – Azdır az.

*Reis* – Madde hakkında söz isteyen yoktur. Maddeyi aynen reyinize vaz ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

**Madde 3** – İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

*Reis* – Efendim! Maddeyi reyi âlinize vaz ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Efendim! Kanunun Heyet-i Umumiyesi hakkında on beş imzalı bir takrir vardır okunacak.

*Riyaset-i Celileye*

Kanunun heyeti umumiyesinin tayini esami ile reye vazını teklif ederiz.

| | | |
|---|---|---|
| *Edirne*<br>Cafer Tayyar | *Eskişehir*<br>Mehmet Ârif | *Erzurum*<br>Halet |
| *İstanbul*<br>Hüseyin Rauf | *Ergani*<br>İhsan | *Kocaeli*<br>Ahmet Şükrü |
| *Trabzon*<br>Rahmi | *Mersin*<br>Besim | *Dersim*<br>Feridun Fikri |
| *Trabzon*<br>Ahmet Muhtar | *Sivas*<br>Halis Turgut | *İstanbul*<br>Kâzım Karabekir |
| *Bursa*<br>Osman Nuri | | *Ankara*<br>Ali Fuat |

*Reis* – Efendim! Kanunun heyeti umumiyesi tayini esami ile reye vaz edilecektir. Kabul edenler beyaz, etmeyenler kırmızı rey vereceklerdir.

*(Karahisarışarkî daire-i intihabiyesinden istihsali ârâya başlandı.)*

*Reis* – Efendim! Henüz reylerini vermeyenler varsa reylerini istimal etsinler. İstihsali ârâ hitam bulmuştur.

Efendim! Reylerin neticesini arz ediyorum. 144 zat reye iştirak etmiştir. Muamele tamam, 122 kabul, 22 ret vardır. Binaenaleyh kanun 122 rey ile kabul edilmiştir.

*Reis* – Efendim! Paşa Hazretleri izahat vereceklerdir.

*Başvekil İsmet Paşa (Malatya)* – İstiklâl Mahkemeleri Kanununda, Hükûmet tarafından yapılacak teklif veçhile Meclis-i Âli'nin tasvibi tasrih edilmiştir. Meclis-i Âliden iki istiklâl mahkemesine müsaade buyurulmasını istirham ediyorum. Vaziyetin ehemmiyetine mebni bunu nazarı dikkate almanızı rica ederim. *(Muvafık sesleri)*

*Reis* – Başvekâlet tezkeresi var, okunacak.

*Feridun Fikri (Dersim)* – Ekseriyet yoktur. *(Vardır sesleri)*

***3. – Harekât-ı Askeriye mıntıkasında ve Ankara'da birer İstiklâl Mahkemesi teşkili hakkında Başvekâletten mevrut tezkere.***

*Reis* – Okunacaktır.

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine*

31 Temmuz 1338 tarihli İstiklâl Mahakimi Kanununun birinci maddesinin bahşettiği salâhiyete binaen hükûmetiniz harekât-ı askeriye mıntıkasında usulü dairesinde derhal bir İstiklâl mahkemesinin teşkil ve faaliyete iptidar eylemesini tahtı vücupda görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyete binaen Meclis-i Âlice tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder.

Bundan başka ahvali fevkalâdeye binaen ilân olunan seferberliğin milletin ve Cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticai propagandaların, te-

şebbüsat ve harekâtın kavanini mahsusuna tebaan men'i ve tecziyesi esbabının da serian istikmali maksadıyla ve aynı tarihli İstiklâl Mahakimi Kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclis-i Âlice tasvip edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve daire-i kazası harekâtı askeriye mıntıkası haricindeki vilâyata şamil bulunmak üzere derhal ikinci bir istiklâl mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica ederim efendim.

*Başvekil*

*İsmet*

*Reis* – Efendim! Bu tezkerede talep edilen İstiklâl Mahkemelerinin tabiî teşkili filân ayrı meseledir. Yalnız Başvekil Paşa Hazretleri bu gece yapılmasını teklif ettiler, kabul ederseniz bu esas üzerinde müzakere ederiz. *(Kabul sesleri)*

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Müsaade buyurunuz, bir noktayı arz edeyim. *(Gürültüler) (Ayak patırtıları)* Rica ederim arkadaşlar, istirham ederim, bir noktayı arz edeceğim. Heyet-i Vekileden gelen bu teklifte bir nokta şayan-ı dikkattir. O da İstaklâl Mahkemesinin idam kararlarını, *(Gürültüler)*

*Yahya Galip Bey (Kırşehir)* – Ya kabul eder, yahut etmez.

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Keramet sahibi misiniz? Ne olur beş dakika sabır buyurun. Muhterem arkadaşlar! Burada Teşkilât-ı Esasiye Kanununa taallûk eden bir nokta vardır. O da Teşkilât-ı Esasiye'nin 26 ncı maddesinin son fıkrası mucibince *-mahkemelerden sadır olup, katiyet kesbetmiş ola idam hükümlerinin infazı gibi vazaifi bizzat kendi ifa eder-* binaenaleyh kabili ferağ değildir, ferağ edilemez. *(Ferağ etmiyoruz sesleri)* Doğrudan doğruya kendisi tarafından ifa edilmesi lâzımdır. Binaenaleyh bu hususta kanun yapılmak için, sülüsanı ekseriyet lâzımdır. İstiklâl Mahkemesi göndermek için sülüsanı ekseriyet lüzumunu serdetmiyorum. Diyorum ki, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 26 ncı maddesinin son fıkrası mucibince kesbi katiyet etmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi *-ki, doğrudan doğruya Meclis-i Âli'nin hukukundandır-* vazaifi bizzat kendisi infaz eder diyor. Binaenaleyh idam kararları icabında İstiklâl Mahkemesi tarafından doğrudan doğruya infaz edilme-

si keyfiyeti her ne kadar İstiklâl Mahkemesi Kanununun hatırlayamadığım maddesinde muharrer ise de, bilâhara çıkan bu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile tadil edilmiştir. O hüküm ref edilmiştir. Bir mesele-i kanuniyedir, mühim bir teşkilâtı esasiye meselesidir, Heyet-i Celilenin nazarı dikkatine arz ediyorum. Teşkilât-ı Esasiyenin 103 üncü maddesini okuyorum. *(Dinliyoruz sesleri)* Rica ederim, istirham ederim, müsaade buyurun. *«Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile ihmal veya tadil olunamaz. Hiçbir kanun Teşkilât-ı Esasiye Kanununa münafi olamaz.»* Gene idam kararlarını istiklâl Mahkemesinin doğrudan doğruya ifa edebilmesine Meclis-i Âlinin karar itası hakkındaki fırkası, Teşkilât-ı Esasiyenin bu ahkâmı ile hükmen ref edilmiştir. Rica ve istirham ederim, Heyet-i Vekile bu yanlış yola gitmesin! Meydana Teşkilât-ı Esasiye'ye muhalif bir vaziyet getirilmiş olur. Onun için bu işi siyasî nokta-i nazarından değil, kanunî, nokta-i nazarından mütalâa buyurmanızı hassaten istirham ederim.

*Mazhar Müfit Bey (Denizli)* – Mersi, teşekkür ederiz.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Efendim! İki İstiklâl Mahkemesinin tesisi teklifini ihtiva eden Başvekâlet tezkeresi müstaceliyetle müzakere edilsin mi, edilmesin mi denilirken, yani Riyasetten reyinize müracaat edilmekte iken, Feridun Fikri Bey biraderimiz tarafından esas hakkında mütalâata başlanmış bulunduğu için, bendeniz de esas hakkında söz söylüyorum. Efendiler! Hükümetin teklifi iki derecelidir. İstiklâl mahkemelerinden birisi bizzat isyan mıntakasında hakkı kazayı haiz olacak, İstiklâl Mahkemesinin ısdar edeceği hükümler içerisinde idam hükümleri bulunursa, bunlar İstiklâl Mahakimi Kanunu ki, *-el'an hükmü meridir. Hiçbir kanunla meriyetten sakıt olmuş değildir-* Onun beşinci maddesinin sarahatı mutlakası ile onun icrası Meclis-i Âlinin tasdikine arz edilmeyecektir. Onun için teklifi vaki kanunidir ve Teşkilât-ı Esasiye Kanununun hiçbir maddesine münafi değildir.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Öyle değil Süreyya Bey!

*Ahmet Süreyya Bey (Devamla)* – İkinci İstiklâl Mahkemesi, isyan mıntıkası haricine ait daire-i kazaiyeyi ihtiva edecek olandır ki, burada İstiklâl Mahkemelerinin vereceği idam hükümlerini mutazammın ilâmatı infaz edebilmek için mahkemeye bu salâhiyet verilmiyor. Yani

Meclis-i Âli'nin aslen uhdesinde bulunan idam hükümlerini tasdik ve infaz etmek vazifesini de ifa edecek değildir. Mevcut Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzdan evvel gene bir Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz vardı. O kanun mucibince dahi idam hükümleri, aynı kanuna yani 28 Temmuz 1338 tarihli kanuna müsteniden icra edilirdi. O zamanda idam hükümlerini ihtiva eden ilâmatın infazı; gene Meclisin hükmüne vabeste iken, bu hak mebhusuanh İstiklâl Mahkemeleri Kanununun beşinci maddesinin sarahatine binaen, Meclis-i Âliniz tarafından istiklâl mahakimine bahşolunabilir. O zamanki vaziyeti kanuniyemizde bugünkü vaziyeti kanuniyemiz arasında katiyen bir fark yoktur ve el'an hükmü cari olan Teşkilât-i Esasiye Kanunumuz, İstiklâl Mahakimi Kanununun bu hükmünü nakz ve iptal eden hiçbir hükmü ihtiva etmemektedir. Binaenaleyh gene Feridun Fikri Bey'in bu noktadaki endişeleri gayri varittir.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Süreyya Bey'e cevap vereceğim efendim. *(Hayır sesleri)* Süreyya Bey beni şahsen ilzam etmemiştir. Heyet-i Umumiyeyi ilzam etmiştir.

*Reis* – Feridun Fikri Bey meselenin müzakeresi hakkında söylediler. Onu reye vaz edeceğim.

*Refik Bey (Konya)* – Efendim! Mesele zaten müzakere ediliyor.

*Reis* – Hayır efendim! Feridun Fikri Bey dedi ki, «Teşkilât-ı Esasiye Kanununa muhaliftir» Süreyya Bey de dedi ki, «Teşkilât-ı Esasiye Kanununa muhalif değildir» yani müzakere edebilir miyiz, edemez miyiz diye bir müzakere cereyan etti. Bunu denlediniz. Ona göre reye vaz edeceğim ve ona göre reyinizi verirsiniz.

*Refik Bey (Konya)* – Efendim! Müzakeresini...

*Reis* – Rica ederim Refik Bey! Müdahale etmeyiniz. Müzakeresini kabul edenler el kaldırsın... Kabul etmeyenler el kaldırsın... Kabul edilmiştir. Zaten bir tezkeredir, kanun değildir, reye konur ve biter. Binaenaleyh, bu tezkere hakkında söz isteyen var mı?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Söz istiyorum.

*Reis* – Buyurun!

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Muhterem arkadaşlar! Heyet-i Celilenin vicdanı âlisine söylüyorum. Bu, bir mesele-i kanuniye ve huku-

kiyedir. Süreyya Beyefendi biraderimiz, zannederim ki, bu noktada zühul buyuruyorlar.

*Ali Saip Bey (Kozan)* – O da hukukçudur.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Efendim! Rica ederim müdahele buyurmayınız. İstiklâl Mahkemeleri hakkındaki kanunda, Meclis-i Âli dilerse idam etmek, doğrudan doğruya idam hükümlerini infaz etmek hakkını İstiklâl Mahkemelerine verir diye muharrerdir. Fakat Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 16 ncı maddesinde mesele hallolunmuştur. Mahkemelerden denilince alelıtlaktır, hükmü âmdır. Usulü fıkhı siz de okudunuz, biz de okuduk.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Kaide-i umumiye.

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Kaide-i umumiyedir. Mahkemelerden denilince: Buna, İstiklâl Mahkemesi de girer, divan-ı harpler de girer, bilumum mahakim de girer. Mahkemelerden sadır olup, katiyet kesbetmiş olan, idam hükümlerinin infazı, yani «idam olunsun» demek gibi hukuku hükümraniyi bizzat kendi ifa eder, ferağ edemez. Binaenaleyh, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun hükmü sarihtir. Şimdi Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bu maddesiyle İstiklâl Mahkemeleri Kanunundaki o fıkra yekdiğerine tamamen mütanakız vaziyettedir.

Binaenaleyh Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve bu, 26 ncı madde o kanundan muahhardır, hem de Teşkilât-ı Esasiye Kanunudur. Muahhar olan (sonraki) bir kanunun, mukaddem olan bir kanunun hükmünü fesh etmesi, Süreyya Bey'in dahi inkâr edemeyeceği hakayıktandır.

Binaenaleyh arkadaşlar! Tez, gayet sarihtir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10 uncu maddesinde iş gayet aşikâr bir surette hallolunmuştur. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile ihmal ve tadil olunamaz. Hiç bir kanun, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa muhalif olamaz. Sorarım. Süreyya Bey'e «Bizzat kendi ifa eder» tabiri, Teşkilât-ı Esasiye'nin bu tabiri ne demektir? Kabili ferağ mı demektir?

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Hayır.

*Feridun Fikri Bey (Dersim - Devamla)* – «Bizzat kendi ifa eder» tabirini havada mı bırakacağız?

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Ferağ yoktur.

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Ferağ vardır. Onun hiç bir zaman kendisinin bizzat ifa etmekle mükellef olduğunu, kendisi ifa eder diye Millet Meclisi'nin uhdesinde teksif edilmiş olan, Millet Meclisine tamamen verilmiş olan bir hakkı, Millet Meclisi ferağ edemez. Kanaatim budur.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – İstiklâl Mahkemesi Kanununun beşinci maddesini lütfen okur musunuz?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Okudum efendim. Zât-ı âliniz de lütfen Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 103 üncü maddesini okuyunuz.

*Reis* – Efendim! Hükûmetin teklif ettiği...

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Söz istiyorum.

*Reis* – Söz mü istediniz Süreyya Bey? *(Handeler.)*

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Evet efendim. Feridun Fikri Bey'in kanuniyle Feridun Fikri Bey'e cevap vereceğim.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Benim kanunum değil.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Mecellesi ile.. Tabiî kanun milletindir. İstiklâl Mahkemesi Kanununun beşinci maddesi diyor ki: İstiklâl mahakimince verilecek idam hükümlerini ahvali fevkalâdede Meclisin tasdikine arz etmeden... Bu kaydı kanuniyi, bu şartı kanuniyi ifaya mecburiyet hissedilmeden, kabiliyeti tatbikiyesini bir kararı mahsus ile muvakkaten İstiklâl mahakimine verebilir. Bu, o demek değildir ki; «Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bir kısmını ifade ettikleri maddesinde aslen Meclisin zümre-i salâhiyetine dahil olan idam hükümlerine tetkik etmek vazifesi mürtefi olur.» Böyle bir şey yoktur. Ahvali fevkalâdede tatbik edileceği kanunu mahsusiyle muayyen olan ve hiçbir kanunla hiçbir maddesi nakz edilmemiş bulunan İstiklâl Mahkemesi Kanununun demin arz ettiğim sarahati mutlakasına karşı, nasıl oluyor da yalnız hisler üzerine hitap eden bir ifade ile, Meclise ait olan ve bizzat Meclis tarafından istimali musarrah bulunan idam hükümlerinin infazı salâhiyetini Meclis başka yere ferağ ve devredemez diyorlar. Feridun Fikri Bey biraderimiz pekâlâ bilirler ki, millet ve Meclis hâkimiyeti hususunda en ateşli arkadaşlarından birisi benim. Feridun Fikri Bey'e nu sorırım: Eğer herhangi bir kanunu mahsusun hükmü sarihi ile tespi-

ti mümkün olan bir işi yapmak, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun bahsettikleri maddesine münafi ise, harp zamanlarında ve harp sahalarında divan-ı harpler tarafından verilmiş olan hükümlerin, kumandanlar tarafından derhal infaz edilmesi ve sonra arz edilmesi hakkındaki kanuna mütedair olan madde-i kanuniyenin tatbikinde mi münafidir? Bundan sonra böyle bir şey olmayacak mıdır?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Onu ayrıca tetkik ve mütalâa edeceğiz.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Demek oluyor ki, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa münafi değilmiş ve ben devamı pek güzel, kanunî ve hukukî tabirlerle müdafaa etmişimdir. Yalnız Feridun Fikri Bey biraderimiz, kabul etmemeyi bir kastı mütekaddimle kararlaştırmışlarsa ona diyeceğim yoktur. *(Müzakere kâfidir sesleri).*

*Reis* – Efendim! Teklif hakkında başka söz isteyen yoktur. Tezkere bir daha okunacaktır. *(Tekrar okundu.)*

*Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Reye vazını rica ederim.

*Reis* – Onbeş imzalı tayini esami takriri var. *(İmzalar da okunsun sesleri)* takrir okunacaktır:

*Riyaset-i Celileye*

Kanunun heyeti umumiyesinin tayini esami ile reye vazını teklif ederiz.

| | | |
|---|---|---|
| *Edirne* Cafer Tayyar | *Eskişehir* Mehmet Ârif | *Erzurum* Halet |
| *İstanbul* Hüseyin Rauf | *Ergani* İhsan | *Kocaeli* Ahmet Şükrü |
| *Trabzon* Rahmi | *Mersin* Besim | *Dersim* Feridun Fikri |
| *Trabzon* Ahmet Muhtar | *Sivas* Halis Turgut | *İstanbul* Kâzım Karabekir |
| *Bursa* Osman Nuri | | *Ankara* Ali Fuat |

*Ali Saip Bey (Kozan)* – Bu isimlerin sahipleri burada yoktur. İmzaları diğerleri attılar.

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Birinci imza benim olduğu halde niçin okumadınız?

*İlyas Sami Bey (Muş)* – Efendim! Bu kanun değildir karardır. Tayini esami olmıyabilir.

*Kâtip Ruşen Eşref Bey (Karahisarısâhip)* – Muhtar Bey! Zât-ı âlinizin imzasını görmedim. Yalnız burada Ârif Bey'in imzası üzerinde bir rakamı vardır. Onun için ondan başladım. Bunu bir kastı mahsusa atfetmeyiniz. Böyle bir şeyin ihtimali yoktur.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Haşa! Nezahetinizden eminiz.

*Adliye Vekili Mahmut Esat Bey (İzmir)* – Bu, Başvekâletin bir tezkeresidir. Tayini esami ile reye konur mu?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Konur.

*Reis* – Reyi işarî ile reye konacak mecburî şeyler başkadır. Bunların gayri *-ki birinin tecziyesi ve tevbihi gibi-* şeyler olursa reyi işarî ile reye konur. Bunlardan başka her neye ait olursa olsun onbeş imzalı bir takrir olursa reye koymaya mecburuz.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Efendim! Nizamname-i dahiliyi değiştirmiyelim.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Okunan takririn altında onbeş imza var mıdır?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Vardır.

*Ahmet Süreyya Bey (Karesi)* – Varsa imza eshabı mevcut mudur? Çünkü mevcut olarak onbeş zat imza etse, onlardan birisi feragat etse ondört kalır, kalınca onbeşe iblâğ edilmeden o tayini esami yapılamaz.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Sakat bir istikamete gitmiyelim. İmza edenleri mevcudiyeti şart değildir ve Meclis-i Âli şimdiye kadar böyle bir şey aramamıştır ve hiçbir memlekette aranmamıştır. Zaten ekseriyet vardır. Arkadaşlar! Bunun kabul edileceği anlaşılıyor. Binaenaleyh bir prensibi değiştirmiyelim. Süreyya Bey prensibi feda ediyor.

*Reis* – Aza yerine otururken müzakere devem edecektir.

*Avni Bey (Bozok)* – Muhterem arkadaşlar! Takrir çok acele yazıldığı için kanun mudur, tezkere midir? Nazar-ı itibare alınmaksızın...

*Ali Bey (Rize)* – Sümmettedarik...

*Avni Bey (Bozok)* – Sümmettedarik yazılmıştır. Tekrar ederim. Bakın beyim *(Bugün müzakere edilmekte olan istiklâl mahkemesi teşkili hakkında kanunun)* diyorlar. Bir kanun mevzuubahis değildir ki, bu takririn mefadı kabul edilsin. Bunun imkânı yoktur. Kanun geldiği zaman düşünürüz.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Tezkeredir efendim, tashih ediyoruz.

*Ragıp Bey (Kütahya)* – Arkadaşlar! Her vesile ile bu kürsüye çıkarak, gürül gürül kanunun metnini okuyan ve her kelimesi üzerinde kasten veyahut her ne suretle olursa olsun kendi kendisine tefsir yapan ve kanun üzerinde titreyen Feridun Bey, acaba başkasının imzasına binaen makam-ı riyasete bir şey teklif etmek hakkını nereden almıştır? *(Bravo sesleri)* Bu kürsüde niyabet ne vakit cari olur? Niyabetle rey vermek hangi kanuna müstenittir? Bunu soruyorum.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Niyabeten rey yoktur, imzasını herkes atmıştır.

*Ragıp Bey (Kütahya)* – Binaenaleyh bu takririn reye konması imkânı yoktur.

*Şeyh Saffet Efendi (Urfa)* – Efendiler! Nizamname-i danilimizde bir karar hakkında onbeş imza ile bir takrir verilirse, tabiidir ki, o karar tayini esami ile reye konur. Fakat o onbeş zattan birisi ben rücu ettim derse mesele biter, tayini esami ile reye konmaz. Şimdi bu takriri imza edenler burada mevcut değildir. Bundan acaba rücu mu etmiştir? Yoksa bilmeden namına imza mı atılmış? Böyle şüpheli bir takrir üzerine tayini esami ile reye konmaz.

*Kâtip Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Arkadaşlar! Bendeniz zannediyorum ki, böyle onbeş imza ile bir takrir verildiği zaman, mutlaka takrir sahiplerinin burada bulunmaları lâzımdır. Yoksa bizim boğazımızı yırtarak oradan ismini okumaklığımıza lüzum yoktur. Herkesin ismini, birer birer okuyoruz, boğazımızı yırtıyoruz, reye iştirak etmiyor. O halde onbeş imzalı takrir verenlerden kimse yoksa, nasıl olur,

takrir verirler de orada beyhude bizi yormaya çalışırlar? Binaenaleyh reddini teklif ediyorum.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Efendiler! Rica ederim, istirham ederim, karşınızdaki arkadaşınız kanuna hürmetkâr ve namuslu bir ferddir. Bu takrirdeki imzalar bütün arkadaşlarımızın kendi imzalarıdır. *(Gürültüler)* Müsaade buyurun. Arkadaşlarımızın imzaları yazılmış da verilmiş bir takrir değildir. *(Neredeler sesleri)* Yalnız arkadaşlarımızdan bazıları gayrimevcut olabilir, *(Gürültüler)* Müsaade buyurun takriri imzalayan arkadaşlarımızdan bazıları salonda yokturlar. Bazı arkadaşlar da burada mevcuttur. Binaenaleyh imza sahiplerinden bir kaçının salonda olmamalarından dolayı hiçbir zaman tayini esamî için verilmiş olan takririn reye konulmaması caiz olamaz. Rica ederim, Heyet-i Cemile yanlış ve taamülâta muhalif olan bu usulü yapmasın, bu mecraya gidilmesin. Şeyh Saffet Efendi Hazretlerine gelince; bendenizden bir dakika bile şüphe etmelerine hayret ederim. Bu imzadır.

*Reis* – Efendim! Mebus mebustan sual soramaz.

*Şeyh Saffet Efendi (Urfa)* – Efendim! Bu gayet sarih bir şüphedir. Bu mesele müzakere edilmezden evvel bir takrirde imzaları bulunan zevat gitmişlerdir. Burada mevcut değillerdir. Bendeniz Feridun Fikri Bey'den soruyorum: Onbeş imzalı bir takrir verilirse ve hepsi mevcut olduğu halde birisi «Ben rücu ettim» derse, o takririn artık hükmü kalır mı?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Rücu eden yok efendim.

*Şeyh Saffet Efendi (Devamla)* – Tabidirki hükmü kalmaz. Feridun Fikri Bey! Siz ispat eder misiniz ki, burada bulunmayan o onbeş zattan birisi rücu etmemiştir...

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Rücu eden yoktur efendim. *(Gürültüler)*

*Şeyh Saffet Efendi (Devamla)* – Burada mevcut olmaları lâzım gelirdi...

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Rücu eden yoktur efendim. *(Gürültüler)*

*Reis* – Efendim! Rica ederim yerinize oturunuz, dinleyiniz.

Efendim! Bundan evvel kabul etmiş olduğunuz kanunla istiklâl mahkemesini kabul ettiniz. Bu tezkere iki istiklâl mahkemesi hakkındadır. İstiklâl mahkemelerinin kimlerden teşekkül edeceği ve sureti teşekkülü ayrı bir meseledir, burada mevzubahis olacak bir mesele değildir. Binaenaleyh bu tezkereyi şimdi şayet kabul ederseniz istiklâl mahkemesinin hududu, teşekkülâtı ve sairesi takarrür etmiş olmaz. Yalnız salâhiyeti tespit edilmiş oluyor, o kadardır. Şimdi arkadaşlardan bir kısmı bu tezkereyi tayini esami ile reye vaz etmek lâzımdır, diğer bir kısım arkadaşlar da.. *(Gürültüler)*

*Hüseyin Hüsnü Efendi (Isparta)* – Paşam, usul hakkında...

*Reis* – Kimseye söz vermedim efendim. Rica ederim oturunuz. Gerçi onbeş imzalı bir takrir vardır. Arkadaşlarımıza da emniyetimiz vardır. Fakat bendeniz de öyle zannediyorum ki, takriri veren arkadaşların salonda hazır bulunması lâzımdır. Bir kâğıdı onbeş zatın imza etmesi, ayrı ayrı takrir vermesi demektir.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Yalnış yola gidiliyor.

*Reis* – Böyledir efendim. Salonda bulunmayan zevat ne rey ve ne de takrir verebilir. Binaenaleyh takrir sahipleri mademki mevcut değildirler, takriri reye koyamayız, buna imkân yoktur.

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Bir yanlışlık olmasın diye takririmizi geri alıyoruz.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Meclisten yanlış bir karar çıkacak da onun için takririmizi geri alıyoruz. *(Gürültüler)*

*Ali Rıza Bey (İstanbul)* – Şimdi doğru hareket ettiniz.

*Reis* – Efendim! Muhtar Bey, takriri imza eden arkadaşlardan iki zat burada bulundukları halde takriri geri almak salâhiyetini kendisinde görmüştür. Şu halde takriri imza eden onbeş zatın reyi kendilerinde mündemiçtir. *(Bravo sesleri) (Alkışlar)*

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Reis Paşa! Buyurdunuz ki takriri imza eden onbeş zattan birisi rücu ederse, takrir geri kalır. Takririmizi geri alıyoruz, hakkımızdır. El çabukluğu marifet değildir ve bunu istemeyiz.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisar-ı Sahip)* – Riyasete karşı böyle söz söylemeyiniz Muhtar Bey! Onu yapan sizsiniz. Reis Paşa! El çabukluğu marifet diyorlar. Bunu makam-ı riyaset kabul ediyor mu?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Biz yapıyoruz canım, size bir şey yok...

*Reis* – Rica ederim efendim, siz riyasetin vekili müdafii misiniz?

Efendim! Hükûmetin teklifini reyinize arz ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın... Aksini reye koyuyorum; kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir efendim.

*Kılıç Ali Bey (Gaziantep)* – Ekseriyeti azime ile paşam...

*Reis* – Efendim! Meclisin kararı veçhile yarın öğleden evvel saat onda içtima etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

*Hitam-ı Müzakerat; Saat: 10,5*

# T.B.M.M.
# ZABIT CERİDESİ

*Doksanıncı İctima*

*31.3.1341* (1925) *Salı*

## BİRİNCİ CELSE

*Bed'i Müzakerat; Saat: 2,10*

*Reis:* Kâzım Paşa

*Kâtipler:* Hakkı Bey *(Van)*, Talât Bey *(Kângırı)*

***1. – Divan-ı harplerden sadır olan idam hükümlerinin sureti infazı hakkında bir kararı tefsiri ittihazına dair (3/399) numaralı tezkere ve Adliye Encümeni mazbatası***[1]

*Reis* – Efendim! Kanunun heyeti umumiyesi hakkında söz isteyenler Abidin Bey, Feridun Fikri Bey, Besim Bey, Ekrem Bey,

*Abidin Bey (Saruhan)* – Muhterem arkadaşlar! Evvelâ Meclis-i Âli'nin geçen sene mart iptidasında Teşkilât-ı Esasiye Kanununu yaparken göstermiş olduğu büyük bir haleti ruhiyeyi hatırlattıktan sonra, şimdi müzakeresine başlamış olduğumuz şu teklifi kanuniyede ehemmiyete işaret etmekliğime müsaade buyurunuz.

İstiklâl ve zafer için harbe atılan Türk Milletinin, Birinci Büyük Millet Meclisinin şiarı, zafer ve istiklâli temin idi. İkinci Büyük Millet

(1) İşbu lâyiha Zabıt Ceridesinin nihayetine merbuttur.

Meclisinin şiarı, geçen sene ve bu sene kabul etmiş olduğu ehemmiyeti kanunlar ile, en büyük vasıf olarak kendisine kabul etmiş olduğu şiar, inkılâpçılık şiarıdır. Fakat arkadaşlar! Bu vasıflar arasında gerek hükûmetin teklifinde, gerek encümenin teklifinde, son irticakâr harekâtın karşısında mühim bir zaruretten mütevellit diye bir teklifi kanunî ile, geçen sene uzun ve mücadeleli müzakereleri hatırlatan ve tamamen hukuku hükümraniden madud bulunan ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunuca tespit edilmiş bulunan hukuku hükümranîden olan bir hakkın, şu veya bu kumandanlara verilmesi bu kanunla teklif olunuyor.

Arkadaşlar! Hatırlarsınız ki, adaletin mefhumu içinde şiddetin mündemiç bulunduğunu kâfi görmeyerek icraata başlayan hükûmeti hazıra, Meclis-i Âlinizin tasdiki âlisine iktiran eden takriri sükûn Kanununu, şimdiki isyan sahasında kendisine müsait tedbir olmak üzere görmüştü. Meclis-i Âliniz oraya tahsisen göndermiş olduğu istiklâl mahkemesine, sırf kendisine aid olan bir salâhiyeti, idam cezasının oradaki arkadaşlar vasıtasıyla, istilâma, istizana mahal kalmayarak, icra edilmesi hakkını da vermişti. Şimdi arkadaşlar! Görülüyor ki bu ittihaz edilmiş olan tedbir kâfi değilmiş. Divan-ı harplerden sadır olan mukarreratın, kolordu kumandanları tarafından re'sen ve mahallerindeki müşaviri askerîler tarafından tasdik edildikten sonra tenfizinin bir tedbir olarak alınması zarureti varmış. Şu halde ittihaz olunan tedabirde noksan vardır. O vakitten beri bir ayı mütecaviz bir zaman geçmiş olduğu halde, hiçbir icraat görülmemiş ve gösterilememiş demektir. Bu da, hükûmet nam ve hesabına her halde çok iyi bir not olmamak gerekir. Hükûmetin karşısında muayyen bir hâdise varsa, o hâdise etrafında ittihaz edeceği tedabiri, birden ve külliyen yapması, ittihaz etmesi lâzımdır. Aksi halde hâdisenin ihtilâtından, umumileşmesinden ve noksanii tedbirden dolayı tarih muvacehesinde, ekseriyet muvacehesinde, millet muvacehesinde mesuliyetten teberri edememesi lâzım gelir.

Arkadaşlar! Burada biraz da geçen sene mensup olduğum Adliye Encümenine, bunu nasıl telif ettiklerini anlatmalarını rica edeceğim. Elimizde mazbata diye bulunan şu mazbata, teşkâtı esasiye Kanununun hukuku hükümranîden addetmiş olduğu idam cezasını tatbik salâhiyetini, bir tefsir kelimesi altında Divan-ı Harplere veriyor. Fakat benimle beraber bir defa daha tetkik buyuracak olursanız görürsünüz ki bu; tef-

sir değil, tamamen ve kâmilen tadildir. Mazbatada diyorlar ki tefsir; Müphem ve meanii müteaddideye hamli kabil olan ibaratı kanuniyenin tayin mânası demektir. Sonra bu tefsire, geçen sene kabul ettiğimiz ve tadili ancak Meclis-i Âlinizin sülüsan ekseriyeti ârâsı ile hâsıl olacak olan kanunun seksenaltıncı maddesinin tefsiri diyorlar ve tefsir ettikleri fıkrayı, intakı hak kabilinden buraya dercediyorlar. İdare-i örfiye mıntıkasıyla bu mıntıka dahilinde icra ve tatbik olunacak ahkâm ve muamelâtın sureti icraası.

Bu fıkra bittikten sonra (Ve) diye başlıyor «Harp halinde dâhi masuniyet ve hürriyetlerin tarzı takyid ve taliki kanunla tespit olunur.» diyor.

Sonra arkadaşlar! Bir de maddeye bakınız:

**Madde 1** – Hali harpte veyahut müsellehan ve müctemian isyan vukuunda sahai harekât ve isyandaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil diye başlıyor. Yani Encümen; madde-i kanuniyede hali harbi başka, hali isyanı başka addediyor. Hürriyet mefhumlarının tarzı takyidinden bahseden seksenaltıncı madde ise, münhasıran yalnız hali harpten başlıyor. Bunları nasıl telif etmişlerdir anlayamıyorum. Arkadaşlar! Meclis-i Âlinizin vasıf ve şiarı; inkılâpçılık olmak üzere işaret etmiştim. Bu hâdiseyi görüşlerde, bir recülü devlet diye görüş vardır, bir de recülü inkılâp diye görüş vardır. Recülü devlet diye görüş; muayyen hâdise etrafında teşhisten sonra ittihazı karardır ve ancak bir hâdisenin teskin ve o tehlikenin ref ve izalesi içindir ki, mesuliyeti mütekabile müşterektir. İnkılâp ise, inkılâpçılık ise; doğrudan doğruya vazetmiş olduğu prensip ve esasatını millete atfedip, hazmedip ve o inkılâplar içerisinde hiçbir tarafa, sağlık, solluk, darlık, genişlik etmeyerek münferiden ve müstakilen ve müstemirren yürüyebilmektir.

*Bahriye Vekili İhsan Bey (Cebelibereket)* – Biraz tavzih buyursanız, bendeniz anlayamıyorum.

*Abidin Bey (Antalya)* – Anlarsınız. Çok mühim ve hepimizin kanlarımızı seve seve fedaya mecbur olduğumuz herhangi bir tehlike karşısında, ekseriyet ve akalliyetin hiçbirisinin de affetmeyecek kadar hasmı olduğumuzu kabul ettiğimiz şey; irticadır ve ona istinat edecek olan gayri tabiî vaziyetler karşısında milletin hukukunu düşünürken, ittihaz etmiş oldukları mukarrerat; gerek Teşkilât-ı Esasiye Kanununda, gerek

Cumhuriyetin ilânında, gerek hilâfetin ilgasında, gerek medreselerin ilgasında bütün bu şiarla Meclis-i Âli'nin bir hedef karşısında, muayyen mihrak etrafında inkılâpçılık ruhu ile hareketidir. Burada bu inkılâpçılık namı altında bulunacak olan hakları, inkılâpçılık nokta-i nazarından hiçbir veçhile, hiçbir suretle ferağ ve tecezzi kabul etmeyecek surette hiçbir tarafa verilmemesini tespit etmiştik. İşte arkadaşlar; geçen sene hatırlattığım Teşkilât-ı Esasiye Kanununun marttaki safahatı bunlardan ibarettir. Orta yerde aksamı vatanın, hududu vatanın bir kısmında yangın görülüyor, şehnâmı altında türemiş, birçok evlâdı vatanı hırpalayan, parçalayan serseriler, çapul çetesi vardır. Bunları ezeceğiz, tepeleyeceğiz, hakkımızdır. *(Nasıl sesleri)* Çaresi boğmaktır.

*Refik Bey (Konya)* – Kürsüden söylemekle mi?

*Abidin Bey (Saruhan)* – Bilfiil hareket etmekle. Bilfiil sahai tatbikata geçmekle. Orada bulunsaydım nasıl hareket edeceğimi gösterirdim.

*Refik Bey (Konya)* – Fark kalmadı Abidin Bey, beraberiz.

*Abidin Bey (Devamla)* – Fakat arkadaşlar! Böyle bir hâdise karşısında, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tadil etmeden, yalnız bir tefsir yolu ile işin üzerine varmak hatadır, tehlikedir, inkılâpçılık namına büyük ve azim tehlikedir. Vaka mı istiyorsunuz, misal mi istiyorsunuz? Tarihi esasimizden, sair milletlerin tarihi esasisinden istediğiniz kadar canlı ve hakiki safhalar vardır. Bu hâdise şiddetle teskin olunacaktır. Tatbik olunmuş olan Takrir-i Sükûn Kanunundan beri, şimdiye kadar bir ay geçmiştir. Hangi Meclis ve hangi arkadaşımız kabul etmez ki ongün, beş gün sonra bu hak, bu Meclis tarafından Teşkilât-ı Esasiyenin tadili şeklinde verilmesin. Böyle bir hüccet var mı? Yoksa arkadaşlar, şu halde isticale sebep nedir?

*Rüşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Vaziyetin icabıdır. *(Mesele mühim ve müstaceldir, Devam sesleri)*

*Reis* – Efendim! Sükût ederseniz daha iyi anlarsınız.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Efendim! Biz müzakere ederken asiler beklemiyor ki.

*Reis* – Efendim! Söz söylemek hatibin hakkıdır, dinleyiniz.

*Abidin Bey (Devamla)* – Bütün bu silsile-i mâruzatımın neticesi tabiiyesine varmak lâzım gelirse şu netice tahakkuk eder:

İnkılâpçı Meclisimiz, inkılâp düstürlarından inhirafa hiçbir zaman meyil etmemelidir. Devletçilik nokta-i nazarından tahaddüs edecek tedabiri zaruriye, yine idarî şeylerle, muayyen şekillerle, yollarla halledilecektir. Şu halde mazbata reddolunmalıdır. Bu teklif Teşkilât-ı Esasiye'yi tadil şeklinde gelmelidir, münakaşa olunmalıdır, kabul edilmelidir. Bundan korkulmamalıdır.

*(Bir ses. Asilerle mütareke yapmalı şu halde.)*

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Muhterem arkadaşlar! Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun dördüncü maddesinde *«Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletin yegâne ve hakiki mümessili olup, millet nâmına hakkı hâkimiyeti istimal eder»* diye muharrer bulunmaktadır. *(Amenna sesleri)* Muhterem arkadaşlar! Yine Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun beşinci maddesi: Teşriî salâhiyeti, yedinci maddesinde icra salâhiyeti, diğer maddesinde de kaza salâhiyeti diyerekten üç salâhiyet kabul eylemiştir. Fakat bu salâhiyetlerin cümlesine mütevakkıf olmak üzere, bizzat doğrudan doğruya her memlekette *«Hukuku hükümrani»* unvanı altında ifade edilen bir takım hukuk mevcuttur ki, bunlar ne icra salâhiyetine ne teşriî salâhiyetine ve ne de kaza salâhiyetine kıyas edilebilir. Hukuku hükümranî, bir Teşrinisani kararında sarih surette istimal olunmuştur. Hukuku hükümranî tabiri orada mevcuttur. Hakkı hâkimiyet ve hükümrani tabiri orada mevcut olduğu gibi, 334 numaralı Kanunda da aynı surette hukuku hükümranî tabirine tamamiyle tesadüf olunabilir ve her iki yerde de Meclis-i Âlice hukuku hükümraninin mevcudiyeti esası tespit edilmiş bolunduğu görülür.

*Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak)* – Haniya sen, kanunlarda numara kabul edilmez diyordun ya?

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Demek oluyor ki, bizim Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz, icra, teşri, kaza salâhiyetlerini kabul etmekle beraber, bir de hukuku hükümranî unvanı umumisi altında bir takım esaslar kabul etmiştir.

Hukuku hükümranî nedir? Hukuku hükümranî, doğrudan doğruya, memlekette milletin hâkimiyetini hiç kimseye ferağ etmeden istimal edebilmek kudret ve kuvvetidir. Hükümeti müstebidede hukuku hükümranî, hükümdarın nefsinde tecelli eder. Hukuku hükümranî bazı

memleketlerde Reisicumhur tarafından istimal olunur. Fakat bazı memleketlerde de doğrudan doğruya, İsviçre'de ve Türkiye'de olduğu gibi, Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde tecelli eder. Binaenaleyh hukuku hükümaniye nazar edildiği zaman, bunu icra salâhiyetinden, kaza salâhiyetinden tamamen ayrı olarak mütalâa etmek lâzımdır. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun 26 ncı maddesi, hukuku teşriiye ile hukuku hükümraniyi müştemian ifade etmektedir. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun yirmialtıncı maddesinde «Kavaninin vazı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası» diye muharrer olan hukuk, teşrii salâhiyetine taallûk eden hukuktan ibarettir. Ancak bunu takibeden hukukun cümlesi hukuku hükümranidir ki, bunları icra heyetine Heyet-i Celineniz ferağ eylememiştir. Bu hukuk hiçbir veçhile bir addedilemez. Yani devletlerle muahede, sulh akdi, harp ilânı, meskûkât darbı umumî ve hususî af ilânı, cezaların tahfif veya tahvili vesaire ve şimdi bahsettiğimiz mevzua taallûk eden mesele, mahkemelerden sadır olup katiyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı. İşte efendiler! Bunlar hukuku icraiyeden değildir. Hukuku kaziyeden de değildir. Vazife-i kazaiye ile icra-i kaza arasında fark vardır. İcrayı kaza doğrudan doğruya hukuku hükümranidendir. Meselâ Fransa'da idam salâhiyeti mahakim tarafından istimal olunur. Fakat Reisicumhurun tasdikine arz olunur. İdam hükümleri sair memleketlerde, İsviçre'de Millet Meclisinin tasdikine arz edilir. Bizde ise sarih bir surette Mahkemelerden sadır olup katiyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı» denmektedir.

Efendiler! Bu, hukuku hükümranidendir. Bunun mahiyeti hukukiyesini iyice tespit etmek lâzımdır. İdam cezası; vücudu beşerin ifnasına mâtuf bir hareket olmak itibariyle, her memlekette hukuku hükümraninin ifade-i tanımı bulunmuştur. Hatta bundan evvelki zamanda bizim memleketimizde Türkiye Büyük Millet Meclisi teessüs edinceye kadar, hukuku hükümraniyi meşrutiyet şeklinde nefsinde muhafaza etmiş olan padişah tarafından bu hak istimal edilmiştir ki, bunun istimali kuvve-i kazaiyeden, kuvve-i teşriiyeden, kuvve-i icraiyeden ayrı bir mahiyet arz ederek, doğrudan doğruya hukuk kelimesi ile ifade edilmekte bulunmuştur.

*Hüseyin Bey (Elâziz)* – Feridun Fikri Bey! İsviçre'de bizdeki Dersim var mı?

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Efendiler! Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun 26 ncı maddesinde bir tabir vardır ki, bu tabire bilhassa nazar-ı dikkati âlinizi celbederim. O da *«Mahkemelerden sadır olup, katiyet kesbetmiş olan idam hükümlerinin infazı gibi»* vazaifi bizzat kendi ifa eder diye muharrerdir.

Efendiler! Görüyorsunuz ki, Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz (Hukuk) tabirini bile istimal etmemiştir. Diğer hukuk mevzubahis olurken (Salâhiyet) tabiri istimal edildiği halde, burada Heyet-i Celileniz kendisine bir vazife tevcih etmiştir. Öyle bir vazife ki, hiçbir suretle, hiçbir veçhile ahar bir heyete, ahar bir teşkilâta kabili ferağ değildir. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun Heyet-i Celileniz tarafından yapılmış olması, hiçbir veçhile onun mahiyetini başka bir şekilde gösteremez. Gerçi Eser, Heyet-i Celilenizin vazetmiş olduğu bir mevluddur, bir muhassala-i kanuniyedir. Ancak bir insan, bir heyet, kendisine bir vazife tespit edildikten sonra, o vazifenin kendi tarafından tespit edilmesiyle ahar bir heyet tarafından tespit edilmiş bulunması arasında hiçbir fark bulunamaz. Efendiler! Vazaif, mahiyeti itibariyle ferağ olunamayacak ve ancak ifa olunması lâzım gelecek husustur. İşte mahkemeden sadır olan idam hükümleri de, hukuku hükümranidendir. Meclis-i Âliniz bunu, bizzat ifa edeceği vazaif meyanına kaydetmiştir, bunları tamamiyle vazife mefhumu ile kendisinin bizzat ifa etmekle mükellef olduğu hukukî bir umde olarak tespit edilmiştir. Binaenaleyh hiçbir surette Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tadil edilmedikçe, bunun şu veya bu suretle başkasına ferağına imkânı hususî yoktur. «Vazaifi bizzat ifa eder demesiyle» «bizzat kendi ifa eder» tabirine mâna vermek icabeder.

Efendiler! Mahkeme, tabiri meyanında, hüküm ita eden bir heyete ıtlâk olunduğu için, mahiyeti kazaiye de hüküm ita eden heyete ıtlâk edildiği için gerek divan-ı harplerden, gerek nizamiye mahkemelerinden ve gerekse diğer bilûmum mahakimden sadır olan idam kararlarının, hukuku hükümraniden olması itibariyle Meclis-i Âliye gelmesi ve Meclis-i Âlinizin de bu kararı tasdiki keyfiyetinin bizzat kendisinin ifa etmesi, lâzıme-i kanuniyedir. Bu, Teşkilât-ı Esasiyenin bir icabı zarurisidir. Bu icabı zarurî hiçbir suretle, hiçbir veçhile kabili ihmal değildir. Kanunu yapan Heyet-i Celilenizdir. Heyet-i Celilenizin yaptığı kanuna her şeyden evvel kendisinin riayet etmesi emri bedihîdir.

Efendiler! Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 26 ncı maddesinin Meclis-i Âlice müzakeresinin zabıtları tetkik edilsin. Zabıt ceridesinin 1019 unu sayfasında tetkik edilince görülür ki, Meclis-i Âli bu hususta bir dakika bile tereddüt etmemiştir. İdam hükümlerinin, hukuku hükümraninin bir cüzü mühimmi olmak itibariyle nefsinden ferağ edileceğini hiçbir suretle mevzubahis etmemiştir. Bunu bir dakika bile tasavvur etmemiştir. O zamanki Kanun-u Esasî Encümeni mazbatasını tetkik ettim. O mazbatada idam hükümlerinin kabiliyeti ferağiyesini gösterir, onun, hukuku hükümraninin efradı meyanında hiçbir surette tefrikini tazammun eder hiçbir kayıt mevcut değildir; varidi hatır bile olmamıştır.

Efendiler! Meclis-i Âliniz bu suretle bu esası tespit ederken, en derin bir mülâhaza-i hakkaniyete, en derin bir mülâhaza-i madelete istinat etmiştir. İdam kararlarının nakabili telâfi ve tazmin olduğu malûm-u âlinizdir. Tatbikatı adliyede vukua gelebilecek -büyük küçük bir hatayı bilâhara tashih etmeye imkân vardır. Fakat idamda böyle değildir. Bilâhara tashihine imkân yoktur. Binaenaleyh efendiler, madeleti temin nokta-i nazarından, her memlekette vücudu beşerin imhasına mâtuf olan bir cezayı hukuku hükümranîde cemetmişlerdir ki, bu hakkın madelet nokta-i nazarından da Meclis-i Âli tarafından istimal edilmesi lâzımedendir. Başka suretle madelete muvafı . bir takım vaziyetler hususunda, işin tanzimine ve hakkâniyetin tecelli ettirilmesine imkân kalamaz. Halbuki bir heyet-i içtimaiyede, adaletin, intizamın, daima beka bulabilmesi ve tecelli edebilmesi için, bu gibi şedit hükümlerin kabiliyeti tashihiyesi için daima bir yol mevcut olmalıdır. Gerek usulü muhakematı hukukiye, gerek usulü muhakematı cezaiye-i kanuniyede vesairede mevcut olan turuku tashihiye bu maksada ve bu hükmüne mâtuftur.

Efendiler! Adliye Encümeni mazbatasında, idare-i örfiye hakkındaki bir maddenin, seksenaltıncı maddenin son fıkrasından istifade etmek istemiştir. Zannediyorum ki, daha doğrusu kaniim ki, Adliye Encümeni bu hususta çok büyük bir hata etmiştir. Çünkü efendiler! İdare-i örfiye hakkındaki 86 ncı madde kıraat edilecek olursa, idare-i örfiyenin vazıh surette tarif edildiği görülür. İdare-i örfiye, şahıs ve ikametgâh masuniyetlerinin, matbuat, müraselât, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten tekayyüt veya taliki demektir.

İdare-i örfiye mıntıkası ile bu mıntıka dâhilinde tatbik olunacak ahkâm ve muamelâtın sureti icrası kanunla tespit olunur.

Şimdi arkadaşlarımızdan bazıları diyorlar ki, mademki idare-i örfiye mıntıkasında tatbik olunacak ahkâm kanunla yapılabilir; o halde idam salâhiyeti de bu zümre meyanına ithal olunabilir. Efendiler! İdare-i örfiyeyi Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz tarif etmiştir. İdare-i örfiyenin mahiyeti neden ibarettir? Bunu tespit etmiştir. Şahıs ve ikametgâh masuniyetlerinin, matbuat, müraselât, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyidinden ibarettir. Binaenaleyh doğrudan doğruya bir maddedeki sarahatle kendi nefsinde cemettirmiş olduğu, ifade ettirmiş olduğu bir hakkı, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu mevaddı muhtelifesinden bu kadar mı bîhaberdir ki, 86 maddesindeki birtakım müphem tabirlerle kendisini bu suretle tenakusa düşürsün. Heyet-i Celilenizden, bir vazıı kanundan tenakus zuhuru gibi, bir karine-i mantıkiye mevcut olabilir mi? Biz daima tenakusun ademi mevcudiyetine kail olmamakla mükellefiz.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Feridun Bey, siz atmacayı ökse ile mi tutarsınız?

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Efendiler, (Ahkâm) tabirine bir mâna verilmek isteniliyor. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz ahkâmı tesbit etmiştir. Ahkâmdan maksat, alelıtlâk mahkemelerden sadır olan hükümler değildir. Bizim Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuz, bu bapta mahkemelerden sadır olan hükümler hakkında hüküm tabirini değil, mukarrerat tabirini istimal etmiştir. İdare-i örfiye ne demektir? İdare-i örfiye: Her memlekette iki mefhumu ifade eder. Bunlardan birincisi hukukun takyidi suretiyle vazife-i inzibatın hükümet-i mülkiyeden hükümeti askeriyeye intikali keyfiyetidir. Bu muamelât ile ifade olunur. İkincisi de: O sahada tatbik olunacak ahkâm-ı kanuniyedir ki, bu da ahkâm tabiriyle ifade edilir. Bazı memleketlerde bu vazife divan-ı harplere tevdi edilmiş, bazı memleketlerde ise divan-ı harplere tevdi edilmemiştir. İdare-i örfiye, ancak hükûmeti mülkiye vazaifinin hükûmeti askeriyeye intikalinden ibarettir. Binaenaleyh muhtelif idare-i örfiye eşkâli mevcuttur. İşte ahkâm tabirinden maksat, idare-i örfiye sahasında tatbik olunacak mevaddı mahsusa-i kanuniyeden ibarettir. Bunların meyanına ise idam salâhiyetini ithal etmeye imkân yoktur.

Efendiler! Heyet-i Celilenizden soruyorum: Hakkı teşri kabili ferağ mıdır, divan-ı harb-i örfiye kanun yapmak salâhiyetini verebilir miyiz? Tabidir ki veremeyiz. Kanun yapmak salâhiyetini niçin veremeyiz? Heyet-i Vekileniz bugün bir kanun yapsa ve bununla Divan-ı Harb-i Örfilere, yahut ordu kumandanlarına kendi mıntıkaları için kanun yapmak hakkını verse, buna imkân-ı kanunî var mıdır? Teşkilât-ı Esasiye Kanunu bunu verebilir mi?

Efendiler! Teşkilât-ı Esasiye Kanununda bizi, bu hakkı ita etmekten kanun yapmak hakkını ita etmekten menedecek ibare aynı ibaredir, aynen bu baptaki ifadedir. Yani bizzat kendi ifa eder tabiridir. Demek ki İcra Vekilleri Heyetine kanun yapmak hakkını veremeyiz, Ordu kumandanlarına, Divan-ı Harbi Örfilere kanun yapmak hakkını veremeyiz. Bunu niçin veremeyiz. Çünkü Teşkilât-ı Esasiyenin 26 ncı maddesi, Meclis bu vazifeleri bizzat kendi ifa eder diyor. Mademki bu bapta yegâne istinat ettiğimiz hücceti kanuniye, hücceti adliye, hücceti hukukiye (Bizzat kendi ifa eder) tabirinden ibarettir; o halde idam hakkındaki salâhiyeti kanuniyeden de ferağ edememesi, aynı ibare-i kanuniyeden tezahür etmez mi? Bu, âşikâr ve vazıh olan hakikati hukukiye karşısında, Heyet-i Celile nasıl olur da hukuku hükümraninin bir cüzü mühimmi olan idam hükümlerinin infazını, bir heyeti mahsusaya veya bir zata veyahut bir teşkilâta ferağ edebilir. Bu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile mütezattır. Teşkilât-ı Esasiye Kanununu yapan Meclis-i Âlidir. Diyerekten, demin arz ettiğim gibi Teşkilât-ı Esasiye Kanununun ibaratının mühmel olması lâzım gelmez. Hem efendiler, Adliye Encümenimize sorarım: Sarahat karşısında delâlete itibar caiz midir ve ahkâm ve mevzuatımızda hâkim olan esasatı hukukiyeyi düşünelim. Esasat-ı hukukiyemizde (Sarahat karşısında dalâlete itibar yoktur) (26) ncı maddede sarihtir. «Bizzat kendi ifa eder» diyor.

Heyet-i Celilenize sorarım: Bu kadar kanun vazediyorsunuz, hukukumuzun ahara ferağ edilmemesi hakkında bir madde-i kanuniye yapılması mevzubahis olsa ve cümlemiz bunun üzerinde müttefik olsak, bundan daha kuvvetli bir ibare mi bulacaktık? Bulunsa bulunsa, dünyada bundan başka bir ibare bulunamaz. Bu hak kabili ferağ değildir demek için, (Bizzat kendi ifa eder) demekten başka çare var mıdır? Bir adamı bir yere gönderirseniz, kendisine bir vazife verirsiniz. O efendi-

ye bu vazifeyi bizzat kendin ifa edeceksin deniyor. Bunu mantıkda böyle anlar, hukuk da böyle anlar, aklıselim ve icabatı mantıkiye de böyle anlar. Efendiler! Kavanini anlamakta umumun mantığının yolundan gitmek mecburiyetindeyiz. Umumun mantığının yolunu terkedip de, hususî mantığın yolunu tutacak olursak, hususî mantıklarla, içinden çıkılmayacak tarzı tefekkürlerle, saha-i hukukiyeye vasıl olamayız.

Efendiler! İdare-i örfiyenin mahiyeti hakkında Kanun-u Esasî Encümeninin mazbatası sarihtir. Kanun-u Esasî Encümeni, idare-i örfiye tabirini vazıh surette ifade etmiştir ve ibare-i kanuniyede, Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesi de bunu aynen bu suretle ifade etmiştir. Bakınız mazbata şu suretle ifade etmiştir. «Muhataralı zamanlarda bazı masuniyetlerin» diyor. Yoksa «Hakkı hayatı beşerin» değil. «Masuniyetlerden» bahsediyor, «Hukuku tabiiye»den bahsediyor. Demek ki efendiler! Bazı masuniyetleri takyit eden idare-i örfiyedir. Bunda vazife-i kazanın ifası demek olan hukuku hükümranî hakkında hiçbir ibare, hiçbir delâlet, hiçbir işaret mevcut mudur?

Efendiler! Rica ederim, eğer her gün herhangi bir ahkâm kelimesi karşısında sarahatleri bir tarafa bırakarak, hiçbir suretle hatır ve hayale gelmeyen ibarattan biz Teşkilât-ı Esasiyenin sarahatlerini ihmal edebilecek bir çığıra dâhil olacak olursak, sizi temin ederim ki, Teşkilât-ı Esasiyeden ortada hayalden başka bir şey kalmaz. Teşkilât-ı Esasiyenin bekası demek, Teşkilât-ı Esasiyenin devamı demek, Teşkilât-ı Esasiyenin ihtiva ettiği kanunî salâhiyetlere tamamen riayet edilmesi demektir.

Efendiler! (Ahkâm) kelimesi meyanına Divan-ı Harpten sadır olan mukarreratın infazını ithal edemeyiz. Çünkü: Teşkilât-ı Esasiyenin muhtelif maddelerinden, Divan-ı Âli faslında ve ondan evvelki mahâkim faslında, Divan-ı Harplerden sadır olacak hususat hakkında (Karar) kelimesi mevcut değildir. Binaenaleyh oradaki ahkâm tabirinden maksat, ancak ve ancak demin arz ettiğim vecih üzere, idare-i örfiye mıntıkasında tatbik olunacak kavaninden ibarettir.

Efendiler! Bendeniz tahlilât-ı hukukiyemi kısmen arz ettim. Diğer cihetlerini de icabederse maddesinde söyleyeceğim. Fakat şunu arz edeyim ki, Teşkilât-ı Esasiyenin 26 ncı maddesindeki sarahat karşısında, geçende istiklâl mahkemesi Kanununda, bu kaide ile mutabık olma-

yan bir karar verilmişti. Bu gün Adliye Encümeni mazbatasında o kararı bir esası hukukî, âdeta bir mesnet addederek yürüyor.

Efendiler! Hukuku Esasiye, Teşkilât-ı Esasiyenin Heyeti Celilenize bahşettiği vazaif, başka yerlere ferağ edile edile bilmemki günün birinde o vazifeden ne kalacaktır.

*Refik Bey (Konya)* – Edilmiyor Feridun Bey! Merak etme, izah edeceğiz.

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Merak ettiğim yok.

*Besim Bey (Mersin)* – Efendim! Bendenize takaddüm eden hukukşinas arkadaşlarımın beyanatından sonra, bendenize söyleyecek söz kalmamıştır. Yalnız Muhterem Adliye Encümeninin istinadettiği madde-i kanuniyeyi tahlilen bendeniz de birkaç kelimecik arz edeceğim.

Muhterem Adliye Encümeni, esasen tefsir suretiyle kendisine arz edilen madde-i kanuniyeyi muvafık bulmuyor. Çünkü: «Müphem değildir. Binaenaleyh, şayanı tefsir değildir» diyor. Bunda hep beraberiz. Yalnız diyor ki; esasen Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesinin son fıkrası, bize idam salâhiyetlerinin Divan-ı Harplerde verilmesine cevaz veriyor. Bu cevaza istinaden bir madde-i kanuniye teklif ediyor ve size arz ediyorlar. İstinadettiği fıkaratı kanuniyeyi aynen okuyacağım. Kendileri de zaten yazmışlardır.

Mazbata «İdare-i örfiye mıntıkası ile bu mıntıka dâhilinde tatbik olunacak ahkâm ve muamelâtın sureti icrası ve harp halinde dahi masuniyet ve hürriyetlerin tarzı takyid ve taliki kanunla tespit olunur. Denilerek idare-i örfiyelerde tatbik edilecek ahkâmın suret ve tarzı icrasını mutazammın kavanin vazı ve tecviz edilmiş bulunduğundan fırka-i mezkûreye istinaden...» diyor.

Muhterem Adliye Encümeni buradaki ahkâm kelimesini kanun vaz etmek -*Muhterem Feridun Fikri Bey'in işaret buyurduğu veçhile*- ve teşriî salâhiyetini kendine yanı divan-ı harplere verilebilmesi mânâsına anlayarak, bu madde-i kanuniyenin başında idare-i örfiyenin ne demek olduğunu tarif ediyor. «İdare-i örfiye, şahıs ve ikâmetgâh masuniyetlerinin, matbuat, müraselât, cemiyet, şirket hürriyetlerinin muvakkaten takyid ve taliki demektir» diyor. Demek ki idare-i örfiyeye ait vazedilecek ahkâm ve kanun, yalnız bu ahkâmı mukayyet ve bu ahkâmı

muhtevi olabilir. Yoksa Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 26 ncı maddesinin sarahaten Meclis-i Âlinin daire-i salâhiyeti dâhiline ithal ettiği idam hükümlerinin tenfizi salâhiyeti, hiçbir vakit idare-i örfiye ve divan-ı harp mahkemelerine tevdi edilemez. Malûmu âliniz buradaki (Ahkâm) kaydı mutlâktır ve bir kaide-i umumiyedir ki, «Mutlak, ıtlâkı üzerine cereyan eder» fakat şu da malûmdur ki: Eğer leffen veya delâleten takyit delili bulunmazsa ıtlâk üzerine cereyan eder.

Halbuki buradaki nas da arz ettiğim gibi Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 26 ncı maddesinin son fıkrasıdır. Nassan bu kadar takyid edildikten sonra buradaki mutlakı benimsemeyerek mutlakı, ıtlak üzerine yürütmek hiçbir vakit de doğru olamaz. Bendeniz, bu noktayı bilhassa işaret etmek lüzumunu hissettim.

Sonra muhterem efendiler: Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun 103 üncü maddesi vardır. Onda diyor ki: «Teşkilât-ı Esasiye Kanununun hiçbir maddesi hiçbir sebep ve bahane ile tadil olunamaz, hiçbir kanun Teşkilât-ı Esasiye Kanununa mugayir olamaz.»

Rica ederim, 26 ncı maddenin nassı sarihidir ki, idam hükümlerinin tenfizi salâhiyeti, Meclis-i Âli'nin hakkı sarihi iken, bunu Divan-ı Harp heyetlerine verecek olursak, bu nasıl ihmal ve tadil edilmiş olmuyor? Sonra 103 üncü madde bağırıyor ve «hiç bir kanun Teşkilât-ı Esasiye Kanununa münafi olamaz» diyor. Halbuki arz ettiğim gibi, görüyorsunuz bu sarahaten münafidir. Binaenaleyh bendeniz de arkadaşlarıma iltihak ederek bu kanunun reddedilmesi taraftarıyım. Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuza da münafidir. Şunu da ilâveten arz edeyim ki, Heyet-i Celileniz bundan evvel İstiklâl Mahkemesine idam salâhiyeti vermişti. Fakat bu, bu suretle tevil edilebiliyordu. Heyet-i Celilenin nokta-i nazarı da bir noktada toplanmıştı. O da Meclis-i Âlinizin bir cüz'ü idi. Malûmuâliniz, İstiklâl Mahkemeleri Heyet-i Celinezin bir cüzüdür. Oraya bu salâhiyet verilebilir. Halbuki efendiler! Divan-ı harpler, Heyet-i Âliye ile alâkası olmayan heyetlerdir. Bu itibarla da bendeniz, bu mesele ile de kabili mukayese olmadığına kaniim. Binaenaleyh bu kanunun reddi taraftarıyım.

*Adliye Encümeni namına Refik Bey (Konya)* – Bendeniz Encümen namına söyleyeceğim. Efendim! Huzur-u âlinize şu kitapla gel-

mekten maksadım, Feridun Fikri Bey arkadaşımız gibi gelmiş olmak içindir. Yoksa bendeniz o kanaatteyim ki, bu kitaba müracaat etmiyecek kadar elimizde mevzuu müzakere olan madde, vazıh ve açıktır.

Muhterem hatiplerin mütalâatını, şüphesiz büyük bir dikkat ve merak ile takip ettim. Her ne zaman hayatı milleti muhafaza, memleketin karşısına herhangi bir şekilde dikilecek bütün mehaliki ref ve izale maksadıyla Heyet-i Celilede bir kanun müzakere olunurken, miktarı, beş onu geçmiyen bazı arkadaşların pek büyük bir telâşa düştüklerini söylemek mecburiyetindeyim ki, Feridun Fikri Bey o arkadaşların birincisidir.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Onunla müftehirim.

*Refik Bey (Devamla)* – Büyük bir telâş ile bu kürsüden «Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile tespit edilen hukuku hükümranimiz gidiyor, memleket mahvoluyor, vatan yıkılıyor» feryadını yükseltiyorlar. Şüphesiz arkadaşlarımız kanaatlerinde ve içtihadlarında serbesttirler. Herkesin kanaat ve içtihadı gibi, onların kanaat ve içtihadı da muhteremdir. Fakat arkadaşlar! Pek çok defalar burada mevzuubahsolan bu esası hukukî, yalnız beş on arkadaşın vicdanında, kalbinde, fikrinde endişe tevlit etmiş olmasın ve büyük bir ekseriyeti azîme karşısında *-kendi kanaatine göre-* o kadar lüzumsuz telâşa kapılmasınlar. Bilsinler ki karşılarında o kanunu kabul eden bir ekseriyeti azîme, bir ekseriyeti kahire, hiç şüphe yok, kendileri kadar ve kendilerinden daha ileri giderek memleketin bütün mukaddesatının muhafızı, nigehbanı olmayı kendileri için en büyük bir vazife ve en büyük bir şeref bilen insanlardır. *(Soldan alkışlar)*

Muhterem Abidin Beyefendi'nin sözlerini dinledim. Şüphesiz Heyet-i Celileniz de bendenizle beraber dinlediniz. Bu kanunla, bu salâhiyetin pek kanunî ve pek doğru olarak vermek istediğimiz heyete, verilmesi için gösterilen esbabı mucibeyi, kendilerine mahsus belâgatleriyle ifade ettiler ve dikkat ettim ki bizden başka bir şey söylemediler. Adliye Encümeniniz, memleketin menafii âliyesini nazar-ı dikkate alarak kendisine tefsir suretiyle arz edilen bir şeyi, gene Teşkilât-ı Esasiye Kanununa muvafık olması için, bir madde halinde kabulünü Heyet-i Celilenize arz ederken, istinat ettiği esbabı mucibe-i hukukiye, memleketin menafii âliyesi idi. Âbidin Bey de onu diyor ve onda müttefiktir. O da kabul ediyor ve diyor ki: «Tehlike büyüktür, irtica vardır,

bu irticaı herhangi bir vasıta ve herhangi bir sebeple kıymak, kökünden mahvetmek memleketin hayatî icabatındandır.» O halde Abidin Bey'le aramızda bir fark yoktur. Yalnız Abidin Bey diyor ki: «Bize verilen bu salâhiyetle Meclis-i Âli'nin hukuku hükümranisinden mühim bir salâhiyeti ferağ etmiş oluyoruz.» Müsaadeleriyle diyeceğim ki, Meclis-i Âli'nin hukuku hükümranîsini ferağ için değil, teyit için, muhafaza için bu kanunu yapıyoruz.

Abidin Beyefendi! İstermisiniz ki, Meclis-i Âli'nin hukuku hükümranîsinden olan ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun 26 ncı maddesinde tasrih edilmiş olan salâhiyeti esasiye; bir başka şekilde kanuna istinad edilmeksizin ifa edilmek arzu edilsin? İşte o zaman seninle beraber bağırırız, *«Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ahkâmı sarsılmıştır.»* deriz.

Arkadaşlar! Emin olabilirsiniz ki, Adliye Encümeniniz bilhassa Teşkilât-ı Esasiye Kanununun hukuku hükümranîye taallûk eden esasatın, büyük bir kıskançlıkla muhafaza etmeyi şiar edinmiş ve kendi içinizden ayrılmış bir heyetinizdir. Kanunu saatlerce tetkik ve mütalâa ettik, okuduk. 76 ncı maddenin son fıkrasına istinat suretiyle, elinizde bulunan mazbata ile o madde-i kanuniyeyi tespit ederek Heyet-i Âliyenize arz ettik.

Arkadaşlar! Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 26 ncı maddesinde «idam salâhiyetini bizzat Meclis-i Âli ifa eder» diyor. Feridun Fikri Bey arkadaşımız bilhassa bu noktaya ısrarla temas ettiler. Feridun Fikri Bey'e soruyorum: Memleketin hayatına, mukaddesatına tecavüz eden birtakım serseriler, kanunun salâhiyeti karşısında, idam cezası ile, idam tehdidi ile titremektedirler ve onlar bizim daha evvel verdiğimiz salâhiyetlerle daha evvel idama mahkûm olmuşlardır. Feridun Fikri Beyefendi, orada Meclis-i Âliye Vekâleten git, idam hükümlerini infaz et, iplerini çek; kanundaki mâna bu demek midir rica ederim? Bizzat ifa eder demek bu demek midir?

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Hayır efendim, hayır bu...

*Refik Bey (Konya - Devamla)* – Lütfen dinleyiniz, ben, zatıâlinizi dinledim. Meclis-i Âli'nin idam husususundaki salâhiyetini bizzat ifa eder demek, tekrar ediyorum, bizzat gider, eliyle ipini çeker demek midir?

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Feridun Fikri Bey atmacanın ökse ile tutulacağına kanidir.

*Reis* – Müsaade buyurunuz, muhavere tarzına dökmeyiniz, sonra izah edersiniz.

*Refik Bey (Konya - Devamla)* – Efendim Adliye Encümeni mazbatasında kâfi derecede Heyet-i Celilenizi tenvir için oldukça müfit ve muhtasar mâruzatta bulunmuştur. Bendeniz bu noktayı tekrar etmek istemiyorum. Hükûmetten bir tefsir talebi gelmiştir. Onu uzun uzadıya tetkik etmiş ve tefsiri mucip bir hal görmemiştir. 86 ncı maddenin son fıkrasını müsaadenizle okuyayım:

*«İdare-i örfiye mıntıkası ile bu mıntıka dahilinde tatbik olunacak ahkâm ve muamelâtın sureti icrası»*

Efendim! Her yiğitin bir görüşü vardır, ayıp değildir. Besim Bey kardeşimiz, Feridun Fikri Bey arkadaşımız ahkâm ve muamelâtı kendi görüşleriyle başka bir şekilde anlıyabilirler. Fakat Adliye Encümeninizle beraber bendeniz de onu başka bir şekilde anladık ve anladığımızı da bir madde ile tespit ettik. (Ahkâm ve muamelât) ahkâmın mânası nedir? Vazıı kanun ahkâm sözünü oraya koyarken ondan maksadı nedir? Elbette birtakım cezaî hükümlerdir. O zamanlar ya Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tespit olunurken mevcut olan kanun kast edilmiş veyahut zaten sıgayı müzari istimaliyle (olunur) diyor. Ahkâm ve muamelâtı kanuniye tespit olunur. Ya o zamanki idare-i örfiye kararnamesinde, vazıı kanun maksadı hakikîsini görmüş (olunur) diyor veyahut bugün ihtiyacı hakiki karşısında kalmış, gene vazıı kanun olmak haysiyetiyle, işi kanun ile tespit ediyorsunuz ve tespit ediyoruz ve verdiğiniz salâhiyet kanunîdir. Teşkilât-ı Esasiye Kanununa mutabıktır.

Teşkilât-ı Esasiye Kanununun arz ettiğim 86 ncı maddesinin son fıkrasıile müeyyettir ve bahşedilen salâhiyete müstenittir. Bu itibarla Feridun Fikri Beyefendi telâş etmesinler. Lütfen çok telâş etmeyiniz. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu mahfuzdur. Onun fevkinde hayat ve istikbali memleket mevzubahistir. Bizi telâşa düşüren onun muhafazasıdır, onun kurtarılmasıdır, onun yaşatılmasıdır. Hepimiz pekâlâ biliriz ki mücadelenin, inkılâbın içinden geçen ve bu mukaddes sakaf altında toplanan güzide arkadaşlar, hepiniz bilirsiniz ki, bu millet kendi azim ve imanına gü-

venerek hiçbir şey düşünmiyerek, hiçbir endişeye tabi olmayarak ve hiçbir kayıtla merbut kalmıyarak mütecellidane yürüyerek bu neticeye varmıştır ve hepimizin ittifak ettiğimiz gibi bir tehlike vardır. Fakat Türk'ün azim ve imanı böyle büyük tehlikeleri nasıl, kırıp döküp atmışsa, bunu da pek yakında atacak ve düşmanlar mahvı perişan olacak, mahcup olacak ve bu defa Türk'ün azim ve imanı bir kat daha yükselecek ve Türklük yaşıyacak, Türk'ün azim ve imanı, istiklâl ve istikbali müemmen olarak yaşıyacak ve daima parlak olarak istikbâl bizim olacaktır.

Muhterem arkadaşlar! Abidin Beyefendi izahatında mühim bir noktayı işaret buyurmuşlardı. Diyorlardı ki «Takrir-i Sükûn Kanunu hepimizin nefret ve tel'in ettiğimiz irticaı, isyanı tenkil için çıkmıştır ve İstiklâl Mahkemesine de idam salâhiyeti verilmiştir. Bu kâfi değil midir ki, şimdi yeni bir teklif karşısında bulunuyoruz?» Soruyorum arkadaşlar! Kâfi midir? Ve vicdanınıza müracaat ediyorum, kâfi midir? İçimizden seçtiğimiz arkadaşlarımız henüz daha yerlerinden hareket edememişlerdir. Bir İstiklâl Mahkemesi gönderiyorsunuz. Harekât-ı isyaniye sahasını görenler çok iyi bilirler, göz önüne getirsinler. Elâziz'de oturan bir İstiklâl Mahkemesi; her türlü hututu muvazalanın münkati olduğu, bilfarz Genç'de doğrudan doğruya tedibi icabeden, idamı müstelzim olan bir hareketi âni surette tecziye edebilir mi? Oradaki harekâtın sühulet ve selâmetle tedibi için bu salâhiyet lâzım ve lâbüttür. Elâziz'de oturan İstiklâl Mahkemesi kuvve-i kutsiye sahibi midir ki, derhal oraya giderek hükmü infaz etsin ve süratle infaz edebilsin? Sonra bir mahzur daha vardır. Bugün İstiklâl Mahkemesi Heyetine hükûmet behemahal gideceksin diyebilir mi ve Heyet-i Celile bir kara vermiştir gideceksiniz dendiği vakit, istifa ederse ne yapacaksınız? Veyahut Meclisin tatil zamanına tesadüf eder. Üç dört İstiklâl Mahkemesi âzâsının dördü birden çekilirse veya üçü istifa ederse yerlerine başka azayı kim intihap edecektir? Efendiler! Oradaki o iş durur mu? O felâket durur mu? O, zaten senin zayıf tarafını kollar. Efendiler! Bu gibi tehlikelere mâruz kalmamak için, bu gibi mahzurlardan tevakki için hepinizin bu kanuna biran tereddüt etmeden kabul edeceğinizden emin olarak kürsüyü terk ediyorum. Feridun Fikri Bey! Kanaat geldi mi? Teşkilât-ı Esasiye Kanununa münafi değildir.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Bir kelime-i hukukiye söylemediniz, hissî sözlerle işin içinden çıktınız. İlmî cevap vermediniz.

*Refik Bey (Konya)* – Hakikatler, hislerden doğar, onlarla büyür. *(Müzakere kâfi sesleri)*

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Teşkilât-ı Esasiye, ilimle müdafaa edilir.

*Reis* – Efendim! Kifayeti müzakere hakkında takrir vardır. *(Kafi sesleri)* Fakat daha birçok zat söz almıştır.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Rica ederim, müzakere kafidir, Şeyh Sait hareket ediyor, biz müzakere ediyoruz.

*Besim Atalay Bey (Aksaray)* – Kifayet aleyhinde söyliyeceğim.

*Reis* – Yalnız kifayet aleyhinde. Ya kâfidir veya değildir, diyeceksiniz, bir kelime fazla söyletmem.

*Besim Atalay Bey (Aksaray)* – Müzakere kafi değildir. Çünkü bunun tabiî sebep ve illeti teşrih edilmek icabeder. Gayet kısadır. İki dakika müsaade buyurmanızı rica ederim. *«Bir hakikat kalmasın âlemde Allah'ın nihan»* diye yüreği yanan şair, hakikat için bağırmıştır, çağırmıştır. Muhterem Feridun Fikri Bey, «hususî mantıkla şöyle muhakeme ediliyor, umumî mantıkla böyle muhakeme ediliyor dediler. Arkadaşlar! Dünyada kitap kurcalayan, dirsek eskiten hiçbirzat yoktur ki, umumî, hususî mantık okumuş olsun. Böyle şey yoktur. İlmî cevap istiyorsun, kendin ilimle hareket etmedin. Bunu da bilesin. Dünyada yalnız bir ilmî mantık vardır. O da diğerleri gibi öldü. Evvelce, bir ilmî mantık vardır, bir terazi vardır. Bununla her şeyi tartarsınız. Bu teraziye vurdunuz mu hak meydana çıkar derlerdi. Bugünkü ilim, bugünkü hâdiseler, ancak tecrübeden doğan hakikatlere kıymet verir. Nazariyet üzerine, istintaç edilecek netayicin bugün kıymeti kalmamıştır. *«Mecaz oldu hakikate. Hakikat oldu mecaz»* Evet, bir lojik var, bir mantık var. Her ilmin bir mantığı var. Fakat hâdiselerin, şeniyetlerin, realitenin icap ettirdiği hakikatler vardır ki, ona tebaiyyet lâzımdır. İlmi hukuk, Aristo mantığına istinad edilerek tedvin edilirse çürüktür, ihtiyacatı tatmin etmez. Şeniyetlerden, zaruretlerden ve ihtiyaçtan doğan ilmî hukuktur ki, milletlerin ihtiyacatını temin eder. Bilesinki Feridun Fikri Beyefendi! Mantıkın ve belâgatin kuvveti, icabı hale mutabakattır. Zarureti ifade ve temindedir.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Müzakere kâfi mi, deği mi? onu anlamak istiyoruz.

*Besim Atalay Bey (Aksaray)* – İlmî cevap istiyorlardı, onu verdim.

*Reis* – Müzakerenin kifayetini reyinize arz edeceğim Takriri okuyoruz:

*Riyaset-i Celileye*

Mesele tamamen tenevvür etmiştir. Müzakere kâfidir. Maddeye geçilmesini teklif ederim.

*Çorum*

*İsmail Kemal*

*Reis* – Reyinize arz ediyorum. Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın... Aksini reye koyuyorum... Kabul etmiyenler lütfen el kaldırsın... Maddelere geçilmesi kabul edilmiştir.

**Harp ve isyan sahalarındaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil umum Divan-ı Harplerden verilecek idam kararlarının sureti icrasına dair Kanun.**

**Madde 1** – Hali harpte yahut müsellehan ve müçtemian isyan vukuunda sahai hareket ve isyandaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil bilumum Divan-ı Harplerden sadır olan idam kararları, ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevkii müstahkem kumandanları tarafından badettasdik derhal infaz olunur.

*Reis* – Birinci madde hakkında söz isteyen var mı? Tadil teklifi de yoktur.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Söz istiyorum.

*Reis* – Buyurun.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Efendim! Kanunun Heyet-i Umumiyesi hakkında kâfi söz söylenmiş olduğu için, ben-

deniz söz almak istemedim. Fakat Heyet-i Umumiyesinin müzakeresinde mevzubahis olan nokta-i nazar vardır ki, birinci maddenin müzakeresi münasebetiyle bunlar hakkındaki maruzatı cevabiyemi dermeyan etmek istiyorum. İcraatı, hükümet ve hükümete merbut olan icra müesseselerine vermek sadedinde olan böyle bir kanun Meclis-i Âliye tevdi edilince hakikaten usulî ve şeklî bir safhayı ihtiva eder. Bu kanunun heyeti umumiyesinin müzakeresi esnasında, bazı arkadaşlar usule ve şekle aitolarak bazı nokta-i nazarları dermeyan edilmiş ve cevapları encümen tarafından verilmiştir. Bendeniz de kısaca arz edeceğim. Muhterem arkadaşlar! Bazı rüfekayı muhtereme vardır ki, memleketin hayatını fiilen müdafaa etmek ve hatta bugün içinde bulunduğumuz vaziyetin dahi gösterdiği veçhile, vatanın hukuk ve menafii katiyesini silâhla müdafaa etmek vaziyetinde ve bu vaziyetin emir ve cebri altında yaşamak ıztırarında bulunanlara gene kanun ve usul tarikiyle bazı hukuk ve salâhiyetin verilmesi mevzubahis oldu mu, derhal bundan istifade ile bir nümayiş fırsatı gibi bunu kullanmak isterler ve bugün de aynı rolü bazı rüfeka, bu münasebetle dahi tekrar etmişlerdir.

Muhterem arkadaşlar! Şunu arz edeyim ki, bu yalnız bizim memleketimizde değildir. Dünyanın her tarafında, vatan ve vatanın müdafaasının istilzam ettiği hakikat yolları üzerinde yürüyen bir takım kitleler vardır. Diğer tarafta, bu hakikatin, bu, (realist) ve yalnız vatan kaygusu ile çalışan ve bir takım mevhumat ve nazariyata vatanın hayatını ve istikbalini emanet edemiyen bu esaslı mevcudiyetlerin karşısında, bunların daima eteklerinden tutan ve ileri gitmek istediği vakit, daima önlerinde bir mani ve bir vasıta-i haylulet ika eden ve daima muvaffakiyeti bir takım mevhumatla talil ve tavik etmek isteyen insanlar vardır.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Etek sağlamdır, yapışanları da beraber sürükler.

*Müdafaa-i Maliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Muhterem arkadaşlarım! Bu münasebetlerle bu esasların bu kürsüden mutaeddit defalar müzakere olunmasının itiyat haline gelmesi, bizim memlekette hakikatbinliğe doğru bir seyli tabiî hasıl edecektir ve bendeniz bizzat kendim bunu mahsusî bir şekilde işaret etmekteyim.

Muhterem arkadaşlarım. Her memlekette *-isim ve teşekkül itibariyle mevzubahs etmiyelim. Fakat tabiî inkisam itibariyle-* memleketin

hayatı umumiyesinde daima büyük bir alâka ile vatan müdafaasının ve vatan menfaatinin istilzam ettiği yollara doğru gidenler vardır. Fakat bunların hiç ismi yoktur. Diğer bir kısım da vardır ki, bunlar, demin de arz ettiğim gibi, nazarî bir takım telâkkilerle yapılan işleri tavik ve tehir edenler.

Üçüncü bir kısım da vardır. Perde altında, memleketin menafii âliyesini hiyanet yollarında ve menafii şahsiye uğrunda avlamak isterler. İşte bu üçüncü kısım hainler:

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Her halde Mecliste böyle adamlar yoktur.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Böyle bir şey telâffuz etmedim. Sözümü bitirmeden neden böyle bir vehme kapıldınız?

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Her memlekette vardır diyorsunuz.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Müsaade ediniz söyliyeceğim efendim. Hakikattir. Her memlekette asîl ve vatanperver bir kütle vardır, her memlekette nazariyatçılar vardır. Hakikati görmiyenler ve hakikatı tutmak, yürüyenlerin eteklerinden sarılıp ileriye doğru gitmelerine mani olmak isteyenler vardır. Bu; böyle olduğu gibi her memlekette bütün manası ile hainler vardır.

İşte arkadaşlar! Bunlardan ikisi vatan mefhumunda müttehit ve müttefik olmakla beraber, telâkkiyet ve nazariyattan dolayı esas fikri kavrayamıyarak, bir vasıtai mümanaat gibi faaliyet gösterenlerin bu vaziyetlerinden daima o arz ettiğim hain kütleler ve insanlar istifade etmek fırsatını ve zeminini ararlar *(Bravo sesleri)* ve bu, hayatın bir ifade-i tabiiyesidir ve bu, bir cemaat içinde, bir cemiyet için de daima olabilen şeylerdir.

Muhterem arkadaşlarım! Bütün bir hakikat muvacehesinde, bir Türk Vatanının *-filan vilâyet ve filân kazanın değil-* Türk vatanının büyük bir isyandan tathiri, vatan ve milletin bugünkü hukuk ve müdafaasının ihzarı yolundayız. Bu mevzu üzerine yürürken ve yürütülürken bana filan arkadaş çıkar hukuku beşer nazariyatından bahseder, «Bunlar devredile edile birgün gelecek Teşkilât-ı Esasiyede madde kalmıyacaktır.» der.

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Allah Allah.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Lütfedin, cevaben arz ediyorum. Eğer bu nazariyatçıların fikirlerinin yer tutması felâketi bu memleketin başına mukadder ise *-nazariyatı acizanem böyledir-* nazariyatçıların bilmem filan kitabın, filan madesinin bilmem hangi ibaresi üzerinde bir ummayı mutlakla eylenen adamların bu memleketin hakikî idaresi başına geçecekleri birgün gelirse, Feridun Fikri Bey'in aynı ifadesini kullanacağım, *-Teşkilât-ı Esasiye Kanununda madde kalmıyacaktır, diyor-* nazariyatçıların bu nazariyeler ile memleketin başına geçtikleri gün, bu vatanın hayatından damla damla verile verile vatan kalmıyacaktır ve millet kalmıyacaktır. Şimdi içinde yaşadığımız hayatı maddiyenin ifade-i yakiniyesine geliyorum. Burada ne vardır? Kara yürüyüşü ile bin, yahut sekiz yüz kilometre uzakta bir aylık yolda kulaklarımızı tahriş eden bir huruşu isyan vardır. Bunun mahiyet-i hakikiye ve asliyesi hepimizce malûm olacak bir mahiyettedir.

Diyoruz ki: Ey vazıı kanun olan Meclis-i Âli! Yangın var, görüyorsunuz hissediyorsunuz. Hayreti yüzünüzü yakıyor. Bu yangını söndürmemek ve devam ettirmek için kundakcılık edenler vardır, elimize geçmiştir. Kanun takriri ve kanun vasıtası ile bunları idam etmek lâzımdır ve elimizde bir kitabı mukaddes vardır ve onların içinde bir takım unsur ve mefhumlar vardır. Onların o bir tarafında diyor ki, idam hakkı benimdir. Diğer tarafında diyor ki, şimdi tarif ettiğim vaziyetler gibi vatanın bir köşesinde bir vaziyet hadis olur ve idare-i örfiye ilân olunursa, onun ahkâm ve suveri icraiyesi için kanun yapılır.

Bu iki maddenin çare-i teklifini bularak Meclis-i Âliye arz eden Encümene, heyete karşı ne deniyor biliyor musunuz? Deniyor ki, hayır efendim, telif imkânı yoktur. Nas iki taraftadır ama bundaki mühmeldir. Biz, beriki nassa itibar ederiz ve buraya sekiz yüz kilometre, kara yürüyüşü ile bir aylık mesafedeki bu hadisenin failleri hakkında tulacak evrak buraya gelmelidir, aylar geçmelidir. Divan-ı temyizi askeriye gitmelidir, öyle değil midir? Hükümleri kazıye-i muhkeme yapmak için karar vermek meclisin salâhiyeti dahilinde midir? Asla.. Meclisin salâhiyeti, salâhiyeti tenfizdir.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – O başkadır.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Ne demek başka. Benim söylediğim sözlerin başka mahiyette olduğu hakkında hüküm verecek mevkide değilsiniz.

Efendim! Aylarca yoldan bu evrak gelecek, bunlar mahkeme-i temyizi askerîde yığılacak, tetkik olunacak Meclis-i Âli bilmiyoruz hangi vaziyette bulunacak. Evrak buraya gelecek, burada meclis, tenfiz salâhiyetini istimal edecek. Nas vardır. Buna hürmetkârız. Ve hürmet kâr olduğumuz içindir ki, o kanunun sahibi olan millete vekâleten burada Meclis-i Âliye gelmiş, derdimizi ifade ediyoruz. Fakat böyle bir nas varken Adliye Encümeni diyor ki: Diğer tarafta da böyle bir nas vardır. Bugünkü vaziyete göre aylarca sonra infaz edilecek idam hükümlerinin hiçbir mahiyeti terhibiyesi kalmaz. Binaenaleyh aklıselimin, mantığın emri budur ve kanun için bulduğumuz tariki telif şudur. Bu, yalnız bir şeye uymuyor. Neye biliyor musunuz? Feridun Fikri Bey'in en hafif tabiri ile, hakikatin icabatını ve milletin hayatının ne demek olduğunu kavrayamayan bîçare ve derbeder dimağına bir türlü bu hakikat girmiyor.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Bu tabiri kabul etmem efendim, kabul etmem.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – İster kabul ediniz, ister etmeyiniz.

*Rüştü Paşa (Erzurum)* – Rica ederim tahkir etmeyiniz.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Sana ne oluyor Rüştü Paşa? Sen ne karışıyorsun? Sen ne bağırıyorsun, herkesin müdafii misin? *(Gürültüler).*

*Reis* – Efendim! Söz isteyen sırası gelince söyler. *(Devam sesleri) (Gürültüler).*

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Ben hiç kimse hakkında muhalifi kanun ve muhalifi âdab söz söylemedim, bîçare ve derbeder demedim. Birbirimize böyle...

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Kürsüde bulunan hatibi muhteremi dinlemek istiyoruz. Herkes söz ister, sırasında söyler.

*Reis* – Böyle herkes birbirine itiraz ederse içinden çıkamayız.

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Ama Paşa Hazretleri! Benim sözlerimden ahkâm çıkaracak mevkide değilsiniz diyor. Aynı zamanda da (kritik) ediyor. Feridun Fikri Bey'e derbeder diyor. Bu doğru mudur? Bunda ve bu memlekette müsavat hakkı var mıdır?

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Muhterem arkadaşlarım! Yalnız bir defa değil, yalnız birgün değil, bütün hayat ve ömrü boyunca bizim temas ettiğimiz kısmı biz biliriz. Hakikatlerin ifade ettiği bütün icabatın karşısında, aynı tereddiyi ve aynı manzarayı gösteren benim kanaatimce derbederdir. O ister şu, ister bu olsun ve ben bunu söylemiş olmanın bütün avakib ve mesuliyeti maddiye ve maneviyesine tahammül ederim. Benim kanaatimce Feridun Fikri Bey gibi, bütün söylenmiş olan hakikatlerin hiç birisini nazarı dikkate almayarak, dimağındaki fikir ve nokta-i sabite ne ise, onu bir hakikat gibi hergün heyet-i muhteremeye uzun sözlerle ve bir belâgati nazariye içinde yutturmak isteyen adamların dimağını bendeniz derbeder diye tarif ederim.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Yutan yoktur.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Maksadım o değildir. Bu Meclis-i Âlide bir ekseriyet vardır. Hayatı devlet nedir? Bunun ihtiyacı nedir? Hergün titriye titriye uğraşır, tedbirler bulur, buraya getirir. Bunların bir takım mukabil ifadesi vardır. Hukuku beşer nazariyatı gibi, bir takım âli şantaj ve nümayiş mevzuları içerisinde bu hakikati bu mecliste tahrip edemezler dahi, hareketleri Meclisin haricindeki muhitte nümayişkâr tesirlerle bu hareketi beligayı iptal etmeye müntehi bir harekettir. Ben bunu derbederlikle tavsif ederim.

*İzzet Ulvi Bey (Karahisarısahip)* – Millet her şeyi anlıyor. Hakikati millet görüyor.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Muhterem Abidin Bey'in ifadeleri içerisinde cevap vermeye değecek esaslı bir nokta olduğu için, kendi sözlerine intikal ediyorum. Buyuruyorlar ki Takrir-i Sükûn Kanunu'nu hükûmet almıştır, bir aydan beri bir şey yapmamıştır. Biz, bu kanun yapılırken, buradan söyledik. Yoksa Abidin Bey, bu kanunu alacaklar, caddelerde kan selleri akacak diye mi düşünüyorlardı, böyle bir harekete mi intizar ediyorlardı.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Hükûmet cani midir, katil midir?

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – Kanun vasıtasıyla ve herhangi bir köşede ele geçen yılan, hain ve mühlik ne kadar eşhas varsa, bunları tenkil etmek üzere muamele-i lâzımesini yapmaktayız. Diğer bir takım anasır bu kanunun mehabet ve kutsiyeti karşısında, kendi yuvalarının en derin fercelerine sinmişlerdir. İcabettiği zaman onları yakalamak üzere dahi hükûmet tedabir alacaktır.

*Abidin Bey (Saruhan)* – Müsaade buyurur musunuz?

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Müsaade edemem, söz benimdir. Söz istiyorsanız reisten müsaade alır söylersiniz.

*Reis* – Söz sıranız gelince söylersiniz efendim.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Efendiler! Bir zat dedi ki, idam öyle bir şeydir ki, icra olunursa telâfisi nâkabili tazmindir. Efendiler! Bir milletin, koca bir kütle-i vatanın tehlikede mevzubahis olduğu bir andaki, bu esas nazariyeye hürmetkârım, inşallah beşeriyet içerisinde Türkiye dahi mertebe-i kemale yükselir ve idam gibi bir vasıtai terhibi, bu beşeriyetin afakı üzerinde tatbikten istiğna da edecek bir vaziyete gelir, bu vaziyette olmasını bütün kalbimle isterim. Fakat hakikat mahza bu değildir. İdam etmek, insan kanı heder etmektir. Fakat tetkmil bir milletin kanının heder olması mevzubahis olduğu zamanda icabeden insan kanının heder olmasına yalnız göz yummak, razı olmak değil; o ahkâmı vaz etmek ve tatbik etmek vatanperverliğin en âli bir şiarıdır. Usul ve şekle ait noktaya pek esaslı surette avdet etmek istemiyorum. Fakat her arkadaş müttefikan bir noktada ısrar ettiler. Dediler ki bu mevzubahis olan Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesinin malûm olan fıkrasıdır. İdaresi örfiye halinde ahkâm ve muamelâtın suveri icraiyesi ve harp vukuunda dahi masuniyet ve hürriyetlerin tarzı takyid ve taliki kanunla tespit olunur. Aynen ibare böyledir. İbare aynen böyle olduğu halde mubââlata yaptılar, dediler ki teklif edilen kanunda (Harp vukuu) tabiri vardır. Yalnız Harp vukuunda masuniyet ve hürriyetlerin takyidi mevzubahistir. Yoksa ahkâm ve muamelâtın suveri icraiyesi harbe şamil değildir.

Efendiler! Elinizdeki matbu teklifi okuyunuz. Onun içerisinde idare-i örfiyesiz bir harp vaziyetinde, ahkâm ve muamelâtın suveri icraiyesine ait, yapılmış bir hüküm ve bir mefhum var mıdır? Gerçi ka-

nunun baş tarafında harp vukuundan bahsediyor. Harp vukuu veya müsellehan ve müctemian isyan zuhuru halindeki idare-i örfiye çünkü teşkilâtı esasiye kanunu mucibince başka bir idare-i örfiye vardır. Harp yoktur, müsellâh isyan yoktur, müştemian vuku bulmuş isyan yoktur. Fakat şu varki isyan vukuuna ait alâmat ve emarat vesaireye ait kanunu mahsusundaki madde vardır. Demek ki o nevi idare-i örfiye ilân olunduğu vakit de, bu salâhiyetlerle mücehhez Divan-ı harpler olmayacaktır. Ya ne vakit olacaktır? Ya harp mevcut, ya müsellah ve müctemi isyan mevcut ve bunlarla beraber idare-i örfiye ilân edilmiştir. Sorarım arkadaşlara! Harp halinde veya müsellâh ve müctemi isyan hali bu gün olduğu gibi yahut Allah göstermesin, yarın olacağı gibi, böyle bir vaziyetin vukuu halinde aylarca veyahut günlerce uzak mesafede bulunan divan-ı harplerin vereceği hükümler berayı tetkik buraya gelir, aylarca sürünür, mahkeme-i temyize gider, tekrar buraya gelir ve sonra tenfiz olunursa bunun ne ehemmiyeti kalır? Ve isyanı kökünden bastırmak hususunda acele edilmediği takdirde, onun tesiratının ve avakibinin memlekete yükleteceği maddî ve manevî zarar ne ile kabili tazmindir? Şu halde şeklî ve usulî olarak tamamiyle kanunî bir ifadeye tetabuk eden bir tarzı encümen bulmuştur. Olabilir ki iki yüz arkadaştan bir kaç kişi bunun tetabuku kanunîsinde tereddüt eder. Zaten biz hangi kanunu müzakere ettiğimiz zaman içimizde üç, beş, on, yirmimiz başka türlü düşünmüş olmasın! Fakat Encümen bunu düşünmüştür ve bunu bulmuştur. Ve bugün içinde yaşadığımız hayatın bizi sevkettiği ıztırarı ictimaiyi tamamen temin edecek bir kanun formülüdür ve mevcut olan ahkâm ve esasata mütabakatı tamameyi haizdir. Divan-ı harplere kanun yapmak hakkı verilir gibi bir şey söylediler *-ki gene bunu tekrar etmek hazzını a. yacağım-* Fakat bazı arkadaşlar gene rahatsız olacaklar, tekrar etmiyeyim. Divan-ı Harplere kanun yapmak hakkını vermek gibi bir şey imiş, bu kafaya ne denir rica ederim? Ben tekrar etmiyeceğim.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Vaesafa denir.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Devamla)* – İnkılâbın netayici ile bugünkü teklif kabili telif değilmiş. Muhterem arkadaşlar! Bu, bugüne kadar gelip teklif edilmemiştir. Vatanın bir köşesinde bir ateş çıkmıştır. Yapılan tedabir meyanında bunun da bir tedbir olarak tatbiki hususu kendi kendine meydana gelmiştir. Adliye Encümeni namına

söylenen Refik Bey arkadaşımızın ifade buyurdukları veçhile bunu yapmak, inkılâp namına bir hata değil, bilâkis inkılâbı, netayici inkılâbı, semaratı inkılâbı muhafaza etmek için kullanılması zarurî ve elzem bulunan bir silâhı mukaddes olarak talep edilmektedir. Uzun maruzatımla mucibi sada olmayayım. Kanunun Heyeti umumiyesi hakkında müzakerenin kifayetine karar verilmiş, maddede mündemiçtir. Bu münasebetle arz ederim ki, bu maddenin reddini teklif eden arkadaşlar belki farkında olmıyarak binnetice hükümetin, milletin başındaki büyük müşkülâtı ref etmek için takviye ve ikmal etmek istediği tehdit ve terhib kabiliyetini kendisine vermemek neticesini ve yolunu istemiş oluyorlar. Netice-i hakikiye budur. Binaenaleyh hasıl olan vaziyetin cebri tahtında, istediğimiz bu salâhiyet bugün mevcut olan mahallî mahakimde bulunmadığı takdirde, bu kuvvet hükümetin elinden alınmış veyahut hükümet bu terhib kuvvetiyle teçhiz edilmemiş olacaktır ki, bu da inkılâbın netayicine suitesir eder. Binaenaleyh, maddenin aynen kabulünü rica ederim. *(Reye sesleri)*

*Reis* – Efendim! Kifayet takriri vardır.

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Şahıs mevzubahis olmuştur Reis Bey!

*Reis* – Efendim! Maddenin leh ve aleyhinde söz söylendikten sonra kifayet takriri reye konabilir. Lehte yalnız Recep Bey söyledi. Aleyhte de söyleninceye kadar sıra ile söz alanlara söz vereceğiz. Abidin Bey'le Feridun Fikri Bey şahısları mevzubahis olduklarından söz istiyorlar. Onlara da sonradan sıra ile söz alanlara söz vereceğiz. Abidin Bey'le Feridun Fikri Bey şahısları mevzubahis olduklarından söz istiyorlar. Onlara da sonradan sıra ile söz vereceğim. Buyurunuz Kâzım Karabekir Paşa!

*Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul)* – Muhterem arkadaşlar! Bugün şarkta zuhura gelen hadiseyi, bizler ancak gazetelerde bir çerçeve dahilinde okuyor ve anlıyoruz. Şu kanun bir buçuk gün fırkada müzakere ve münakaşa edildiği halde, burada yarım saat zarfında iki hatip arkadışımızın münakaşasına tahammül gösterememek çok insafsızlık olur. Bugün en şedit kanunu, hükümetimiz eline alınca bütün matbuat susmuştur, her şey susmuştur, herkes tamamiyle susmuştur. Şu halde hür

olarak milletvekillerinin fikrini beyan edeceği ancak bu mukaddes kürsü kalmıştır. Bunu da, burada Müdafaa-i Milliye Vekâletini işgal eden Recep Beyefendi'nin, gayet şedit beyanatı ile ve hatiplere karşı şahsî tecavüzatıyla tesir yaparak takyit etmesi, zannedirim ki, hayırlı bir iş olmaz. Şu vak'a hadis olduğundan beri parça parça kaçıncı kanundur ki huzuru âlinize geliyor. Bakıyoruz bir kanun geliyor, ertesi günü duruyoruz, sonra ikinci bir kanun geliyor.

Efendiler! Bu hadise yeni bir hadise değildir. İnşallah yakında mesele bitecektir. Bittikten sonra daha iyi teşrih olunur. O vakit bendenizin bu söyleyecek sözlerim vardır. Bu hadise, çok evvelden beri madum olan hadise idi. Fakat bunu hükümet belki çıkarttırmayabilirdi. *(Gürültüler)* Müsaade buyurunuz efendim. *(Gürültüler)*

Bendeniz sonra söylerim. Madem ki çıkmıştır, hükümet en şedit kanunlarını huzur-u âlinize bir defada getirir ve bir defada münakaşası ile buradan çıkarabilirdi. Bir gün istiklâl mahkemesi bir çok münakaşalar bir çok zamanlar sarfedilerek hallediliyor. İdare-i örfiyede bu talep edilen salâhiyet, şark meselesi, kürt meselesi veyahut irtica meselesi değildir. Mademki bu kanun bir kere huzuru âlinizde kabul edilip çıkıyor, her nerede idare-i örfiye ilân edilirse, yani en münevver mıntıkaya dahi aynen tatbik edilecektir. *(İsyan çıkarsa sesleri) (Hayır sesleri)* Bundan dolayı *(gürültüler)* Mademki Divan-ı harb-i örfi ilere bu salâhiyet veriliyor ve idare-i örfiye ilânı hakkı da hükûmete bahşedilmiştir, bunların hepsi silsileten zuhura gelebilir. Bundan bir arkadaşınız bihakkın endişe edebilir ve arzu ettiği şeyleri söylerse, bundan dolayı onun şahsını müteessir edecek tehditkâr bir takım sözler söylenmemelidir. Zannederim, ilmî olarak arzu edilen cevaplar verilir. *(Tehdit yok sesleri)*

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Kim masum kanı ile elini bulaştırmak ister. Paşa Hazretleri?

*Kâzım Karabekir Paşa (Devamla)* – Bugün isyan edenlere bütün şiddeti göstermek ve bunları gayet az bir zamanda imha etmek her namuslu insanın tamamiyle arzu ettiği bir şeydir.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – O halde münevver muhitlerden niçin şüphe ediyorsunuz?

*Kâzım Karabekir Paşa (Devamla)* – Müsaade buyurunuz efendim! Arz ettiğim mesele, hükûmetimizin, yapacağı işi defaten getirerek müdafaa etmeyip de hergün parça parça getirmesidir. Kanunlar geliyor, bir kaç arkadaşımız çıkıyor mütalâatta bulunuyor. Sonra bugün Müdafaa-i Milliye Vekâletini işgal eden arkadaşımız geliyor, kemali şiddet ve tesir ile ve acı acı lâflarla hamiyetten ve vatana karşı yapılmış olan hizmetlerden bahsederek elim ittihamatta bulunuyor. Herkesin bu vatana karşı yapmış olduğu bir hizmet vardır, yapacağı bir hizmet vardır, tabiî ona idrakî, şuurî, mantıkî bir istikamet göstermiye çalışıyor. Binaenaleyh birbirimizi rencide edip birbirimizin kalbini zehirliyeceğimize, herkesin fikrini bu kürsüden hiç olmazsa serbest olarak arz etmesine müsaadenizi rica ediyorum.

*Bahriye Vekili İhsan Bey (Cebelibereket)* – Müsaade buyurunuz. Pek ehemmiyetli bir mesele mevzubahis olmuştur. Muhalif fırkanın lideri «Harekâtı isyaniyenin vukuundan evvel malûmatımız vardır» diyorlar. Niçin hükûmeti haberdar etmemişlerdir ve İstiklâl mahkemesine bu hareketi isyaniyenin avamili hakkında niçin malûmat vermiyorlar.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Milletin açık kürsüsünde söyleyemiyeceğim sözler vardır dediler. Davet ediyoruz, söyleyecekleri nedir? Açık söylemeleri lâzımdır. Niçin her tarafta hürriyet tahdit edilmiştir? Tahdit edilen hürriyet değil, anarşidir. Gazetelerde yazılabilir, her yerde herkes de söyleyebilir. Bunu nereden çıkarıyorlar?

*Reis* – Ruşen Eşref Bey, rica ederim. Anlayamadığınız muhtacı izah yerleri varsa sorarsınız.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Paşa Hazretleri! İttiham fecidir. Âdeta hükümetin elleri kanla mülemmadır, şunu asacaktır, bunu kesecektir deniyor. İçimizde bunu kabul eden insan var mıdır?

*Reis* – Öyle söyleyen yoktur efendim, söylemiş olsalar derhal kürsüden geri aldırırım. Yani hükûmetin eli kanla mülemmadır diye bir şey söylenmiş olsa derhal geri aldırırdım. Hükûmetin eli kanlıdır, herkesi boğacaktır, böyle bir şey söylediniz mi?

*Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul)* – Hayır.

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Öyle bir şey alenen söylenmiş değildir. Fakat...

*Bahriye Vekili İhsan Bey (Cebelibereket)* – Reis Paşa! «Matbuatı susdurdunuz, muhalefeti susturdunuz, kürsüyü de mi boğmak istiyorsunuz» diyorlar. Takrir-i Sükûn Kanunu ki *-Meclis-i Âliden çıkmıştır-* Memleketin asayişini, sükûnunu ihlâl edenlere söz söyletmez. Fakat tenkil ve mürakabe serbesttir. Matbuat susmuş mudur? Bu ittiham değil midir? Hürriyeti ittiham değil midir? Hükûmeti ittiham değil midir? Namuslu bir ekseriyeti.. *(Gürültüler)*

*Reis* – Söylersiniz, cevap verirler. *(Gürültüler)*

*Ruşen Eşref Bey (Karahisarısahip)* – Daha ne söyleyecektir efendim? *(Gürültüler)*

*Reis* – Buyurun Feridun Fikri Bey!

*Feridun Fikri Bey (Dersim)* – Muhterem arkadaşlar! Meclis-i Âli'nin hukuku hürriyetine ve bu kürsünün millete temin ettiği hürriyete istinaden kemali edeple, kemali hürmetle Heyet-i Celileniz huzurunda maruzatta bulundum. Terbiye hilâfında, edep hilâfında hiçbir söz söylemedim. Hiç bir zata muhalifi edep olarak bir hitapta bulunmadım. Böyle bir vaziyet karşısında sırf kanunî olarak Teşkilât-ı Esasiye Kanununa muhalif olan ciheti, kendi kanaati ilmiyeme muvafık bulunmayan ciheti, delâili kanuniyeye istinat ettirerek arz ettiğime Heyet-i Celilenizin vicdanı pakini istişhad ederim. Hissiyattan mümkün olduğu kadar mütecerit olarak sırf ilmî bir lisan kullandığım halde, Recep Beyefedi bendenize karşı «Derbeder» tabirini istimal ederek..

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Dimağına dedim.

*Feridun Fikri Bey (Devamla)* – Dimağıma derbeder demekle doğru olmayan bir şey söylediler. *(Handeler)*

Efendiler! Eğer böyle bir birimize veya dimağımıza karşı derbeder diyecek olursak, herkes bir birinin dimağına derbeder der ve o vakit dünyada hürriyet-i münakaşa, hürriyet-i kelâm kalmaz. Ben ifadelerimde bir derbederlik görmüyorum. Recep Bey de keza ifadelerinde bir derbederlik görmez. Ben Recep Bey'in bugünkü ifadelerinde bir intizam görmedim ve derbeder gördüm demem.

Efendiler! Dünyada bir adamı ilzam etmek için en kuvvetli şey, delili mantıkîyi, delili mahtıkî ile cerh etmektir. Bizim adliyemizde is-

timal ettiğimiz tabir mucibince def'i kanunî ile cevap vermek lâzımdır. Heyet-i Celileniz bugün en mümtaz mümessillerden mürekkeptir. Bu zevatı kiramın aklı selimi vardır. Ben muhalifi akıl, muhalifi mantık bir mütalâa dermeyan etmiş isem, o mütalâamı delâili hukukiye ile cerh etmek lâzımdır. Böyle olmazsa sonra benim vaziyetim bittabi sükût mevkiinde kalır. Halbuki, bendeniz bugün şurada vicdanımla hissediyorum ki, ne Müdafaa-i Milliye Vekili Bey, ne de diğer Adliye Encümeni namına söyleyen beyefendi, bendenizin sualime cevap vermemişlerdir. İsyan mıntıkasında asayişi teminden bahsediyorlar. Efendiler! İsyan mıntıkasında tedibat icrası, idare-i örfiye ilânı ve o havalide asayişin tessüsü için bütün ittihaz edilen tedabire, İstiklâl Mahkemesine verilecek idam hükmü müstesna olmak üzere, hepimiz iştirak ettik. Takrir-i Sükûn Kanununu dermeyan ettiğimiz esbaba binaen kabul edemedik. Çünkü; ondan evvel Fethi Beyefendi bu işin, pekalâ turuku kanuniye dairesinde teskini kabil olduğunu dermeyan etti ve Meclis-i Âli de kabul eyledi. Şimdi rica ediyorum, burada hürriyeti münakaşa var mıdır, yok mudur? Hürriyeti münakaşa varsa, birbirimizin şahsına, dimağına, mütalâatına karşı cerihadar edici tabirat kullanmakta fayda olmaz.

Efendiler! Bizim burada söylemekliğimiz hürriyeti fikriyenin mevcudiyetine delâlet eder. Susmak daha fenadır. Kürsüye çıkamıyorlar, çıkarlarsa hakarete maruz kalıyorlar dedirtmek istemeyiz. Bir adama derbeder dersen.. *(Gürültüler).* Müsaade buyurunuz rica ederim. Beyefendiler! Bendeniz burada muhalifi kanun olarak nokta-i nazarımın hilâfında bir mütalâa dermeyan edemem. Yalnız kanaatimi izhar edebiliyorum. Binaenaleyh rica ederim, ben şahsım namına kabul etmiyorum, ama Recep Beyefendi sözlerinde ısrar edebilir, daha ziyade söyleyebilir. Benim sözlerim kanunî bir ifadedir. Kanunun bittiği yerde benim de kudretim biter.

*Falih Rıfkı Bey (Bolu)* – Bizim hatiplerimiz de söyleyecek.

*Reis* – Abidin Bey! Size şahsınız mevzubahis oldu diye söz verdim.

*Abidin Bey (Saruhan)* – Şahsım mevzubahis oldu diye yanlış anlaşılmıştır. Şahsımdan bahsettiniz mi efendim?

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Hayır efendim.

*Abidin Bey (Saruhan)* – Efendim! Madde hakkında söz söyleyeceğim.

*Reis* – Madde hakkında kâfi derecede söz söylendi. Şahsı mevzubahis olan Feridun Fikri Bey de söz söyledi. *(Kafi sesleri)* Kifayet takriri vardır.

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Efendim! Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri yeni bir mevzuu müzakere ihdas buyurdular. Müsaade-i âlileriyle kendilerine arzı cevap edeceğim. Bir defa kürsüye çıkar çıkmaz sözleri matbuata taallûk ettik. Öyle anlıyorum ki, Takrir-i Sükûn Kanunu müzakere edilirken, muhterem Paşa Hazretleriyle aramızda âdeta bir kürsü müsademesi cereyan etti. Bu mevzuu ve bu münasebetle mevzuu müzakereyi, paşa hazretleri aynı noktaya irca etmek hevesinde bulunuyorlar. Bendeniz bu bapta yeni şeyler söylemek istemiyorum. Bu baptaki maruzatım muvacehe-i millette vuku bulmuştur. Yalnız Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerinin hâlâ yüreğinden acısının çıkmadığını zannettiğim Matbuat meselesi ki bendeniz bugün, bu memlekette matbuatın namuslu ve vatan mefhumu dahilindeki hududu üzerine, matbuatta çalışmak isteyenlere en açık bir sahai hürriyet daima küşadedir. Memleketin huzur ve sükûnu, hayat ve namusunu, kudretini, şevket ve azametini, şevketi dahiliye ve hariciyesini şu veya bu suretle ihlâl etmek isteyen ve devlet nüfuzunu ve devlet otoritelerini kökünden tahrip ederek, bilerek, bilmeyerek şerirlere meydanı boş bırakmak isteyenlere karşı matbuatın yalnız bu yolları tıkanmıştır. Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri gibi, nizam ve intizam gibi bir devletin hayatına medarı istinad olacak fikri sükûn ve istikrarı en iyi anlamış olmak mevkiinde bulunan bir zatın, makûs bir sahada, makûs bir zaviyei rüyetle görmüş olmalarını, müsaadeleriyle söyliyeceğim, devlet idaresi noktasından aramızdaki çok mütebarız olan farklara hamlediyorum. Yalnız diğer taraftan da derhatır ediyorum ki, Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri icraatı mevcude ve maziyeleri ile, devletin en müşkil anında en kuvvetli bir surette bir devlet müessesesinin nasıl hareket etmesi lâzım geldiğini fiilen tatbik etmiş bir zattır. Böyle olduğu halde bugün, vatan camiasını yer yer, zaman zaman sarsmakta olan acı ve muhrip cereyanlara karşı tahaffuz olarak konmuş olan kanunu, matbuat lehine olarak tenkit etmek fırsatını bu kürsüden fevt etmemelerine taaccüp ettim.

Efendiler! Türkiye'de hürriyet vardır. Türkiye'de namus borcunu anlamış olanlar için hürriyet ebediyen namuhduttur. *(Bravo sesleri)* Fakat, namus ve namuslarının müttekası olan devlet bünyesini kökünden kal etmek üzere harici düşmanlara karşı hürriyet değil, hayat yolu kapanmalıdır. Hayat yolu kapanmadıkca vatanın hayatı ve vatanı teşkil eden efradı milletin hayatı kabili muhafaza değildir. Biz bu nazariyede, bu fikirde, bu imanda ve bu tatbikatda bulunan insanlarız. *(Alkışlar)*

Hatiplere tecavüzden bahsettiler. Katiyen kabul etmem, Feridun Fikri Bey de deminki sözlerimi tecavüz addederse, kendisine en samimî hissimle tarziye vermiye hazırım efendiler. Ben hiç kimseye tecavüz etmedim. Her fıtratın kendisine karşı bir yaradılışı vardır. Benim bir kusurum, hızlı söylemektir. Ciddî telâkki ettiğim şeyleri samimî söylerim, açık kalpli bir insan duygularını nasıl söylerse öyle söylerim.

Bir Meclis Camiası içerisinde ve büyük bir mesuliyet altında arkadaşlık ediyoruz. Evvelce de arz etmiştim. Bu meclis bir ilim akademisi değildir. Burada yalnız ilmin, kitabın yazıları değil *-memleket idaresinde bulunan adamlarda olduğu veçhile-* kalbimizin sadmelerini, tahassüsatımızın kudretini ifade etmek üzere, ifadelerimizde bazen bir akademi için hududu muaşereti, bazen de nezaket addedilen şeyi tecavüz edebiliriz, bunu bir birimize karşı itiraf etmek mecburiyetindeyiz. Bunu burada söylerken, hiç bir arkadaşa karşı şahsî bir düşünce ile hareket etmiş değilimdir. Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri tecavüz dediler. Aslâ tecavüz etmedim ve aslâ tecavüz mahiyette bulunacak hareketim olursa derhal onu tanzim ve tamir etmiye *-her kim olursa olsun-* icabatı fazilet ve uhuvvet olarak bunu eda etmeye her dakika hazırım.

Efendiler! Bu münasebetle şu haleti ruhiyeyi de arz edeyim. Zalimler, mazlumlar mefhumu vardır. Beşeriyete kendisini haklı göstermek istiyenler akalliyetler *-bütün dünyada böyledir-* Türkiye de dahi yalnız fırkalarda değil, cemaatlerde, kütlelerde milyonlardan mürekkep beşeriyet kütleleri içerisinde bu kaimdir. Akalliyet kendisini makul ve makbul göstermek için bir silâha müracaat edebilir. O da kendini mazlum ve masum göstermektir. Bizim ekalliyet arkadaşlarımız da, maalesef bu rolü acemice icra ediyorlar. *(Handeler)* Onların nazarında burada bir ekseriyeti zalime vardır, söz söyletmez, tecavüz yapar, fenalık

yapar, susturur. Meselâ Besim Bey arkadaşımız birgün buraya çıkmış, üç beş arkadaşımız gürültü ettiler, bu her zaman olabilir. Buna karşı: Efendiler! Beni susturmak mı istiyorsunuz, hakikati çiğnemek mi istiyorsunuz diye bağırdı. Aynı nakarat hergün bu arkadaşlar tarafından tekkar edilmektedir. Biz, muhalefete hürmetkâr bir ekseriyetsiz ve muhaliflerin hakkı kelâmını, hakkı hayatını tasdik ve teslim eden bu memlekete bu ananeyi tesis edecek bir mertebe-i fazilette olduğumuzu bütün hayatiyle fiilen isabet etmiş bir fırkaya mensubuz.

*Refik Bey (Konya)* – Efendim! Bütün eskeriyetin muvcudiyetine, bütün teşkilâta tecavüz ettiği halde onun sözünü kestik mi? İcap ederse onu kaldırırız, kürsüden atarız. Bütün ekseriyetin mevcudiyetine, mukaddesatına Kâzım Karabekir Paşa tecavüz etmiştir, bu tecavüz karşısında ne yaptık? Halâ mı tecavüzden bahsediyorlar? *(Kanun var sesleri)*

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Bu kürsüden atmak serbest midir?

*Refik Bey (Konya)* – Memleketin hayatı mevzubahis olduğu vakit, meclislerde onlar dahi olmuştur.

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Olamaz efendim, olamaz!

*Recep Bey (Devamla)* – Efendiler! Gene ifadelerine göre: «Hür olarak bu kürsü kalmışmış, bunu da susturmayınız? Efendiler! Ne kadar ağır bir ittihamdır. Bunu, yalnız kendi mukabillerini ıskât etmek ve haksız göstermek için bir propaganda mahiyetinde addedip, meselenin bu noktası üzerinde tevakkuf etmek istemiyorum. Muhterem Paşa Hazretleri de ağır bir ittihamda bulundular. Muhterem İhsan Bey arkadaşım bihakkın sükûnetlerini muhafaza edemiyerek derhal bulundukları yerden cevap verdiler. Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri buyurdular ki, «Hükûmet bunu vaktinden evvel bildirdi. Def edecek esbap ve tedabiri malikti» Efendiler! Bu ne ağır bir ittihamdı. Muhalifler mevkii iktidardaki hükümetleri daima tenkit ederler ve daima onların hatalı noktalarını ifade ederler. Fakat muhterem arkadaşlar! Tenkitte, hükümde, ittihamda dahi bir haddi maruf vardır. Benim bugün Feridun Fikri Bey'e derbederdir, silsile-i kelâmında intizam yoktur manasına derbeder dediğimi bir tecavüz addetmek inceliğini gösteren Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri, hükûmete ve hergün hesabını almakta olduğu zümreye karşı, bu felâketlerin müsebbipleri sizlersiniz, ispat etmek için bu

günün fevkalâdeliğinin istilzam ettiği sükûtu muhafaza ederek, günü geldiği vakit hesabını sizden soracağım diyor. Nahak yere sözlerimi bir tecavüz telâkki eden Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri! Mikyası muaşerette ve mikyası nezakette, acaba bu tecavüzün hududu nedir. Kendisinden bunu sorarım? Muhterem arkadaşlar! Dünyanın en âli ve en asil bir milletine vekâleten burada her birimiz ifayı vazife ediyoruz ve bizleri memur ettiğiniz hükümetin ağır mesuliyetli vazifesini gece ve gündüz uyumayarak iktidarımız derecesinde ifa eylemeye ve onu hüsnü eda etmeye çalışıyoruz. Bunun mükâfatı; ortada yokken, bu günkü hâdisenin müsebbipleri sizlersiniz diyerek yüzümüze karşı bağırmak mıdır? Bunda nasafetin ve hissi uhuvvetin istilzam ettiği en küçük mertebede bir hududu makul kabili tasavvur mudur? Tehditkâr sözler söylediğimizden bahis buyurdular, hepiniz şahitsiniz, tehdit başka şeylerdir. Olabilir ki Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri bir sehvi telâkki ile benim derbeder sözümü bir tecavüz telâkki etmiştir veyahut başka türlü telâkki etmiştir. Bunun ifade ettikten sonra tehdit ediyorsunuz diyorlar, efendiler! Ne ile tehdit ediyorum? Öyle ise onların sözlerinde de mütekabil tehdit vardır. Kullandığım yegâne vasıta, kürsüdeki ifademden ibarettir. Demin arz ettiğim gibi, kürsüden hızlı söylüyorsam fıtrî kabiliyetim budur. Ciddî aldığım bir meseleyi yavaş konuşamam ve bunun yüzünden boğaz hastalıkları geçirmişimdir. Fakat elde değildir. Malumu Âliniz herkesin bir siması, bir rengi, bir hattı desti, bir edası, bir ifadesi vardır. Nasihatlarla bu değişmez, herkesin yaradılışı ne ise, siması ne ise yaradılışı, siması rengi odur. Mişvarı ondan ibarettir.

*Ali Fuat Paşa (Ankara)* – Yarım saatten beri nasihat veriyorsunuz, vaziyet hakkında biraz malûmat verseniz dahi iyi olur.

*Recep Bey (Devamla)* – Vaziyet hakkında sorduğunuz zaman icabeden malûmatı veririm. Mütecaviz, tehditkâr denilen sözlere karşı cevapta bulunuyorum.

*Ali Fuat Paşa (Ankara)* – Nasihattan bahsettiniz de onun için söylüyorum.

*Recep Bey (Devamla)* – Feridun Fikri Bey, def'i kanunî ile cevap vermek eslem tariktir, dediler. Sözlerimiz kendi sözlerimin icabettirdiği cevaplara maksur değildir, yalnız mantıklarını ve tarzı tefekkürlerini

tenkid etmiş değiliz. Tatbikatı kanuniye nokta-i nazarından, bu kanunun istinat ettiği esasları tenkid eden fikirlerine dahi cevaplar vermişizdir. Verdiğimiz cevaplar meydandadır. Hükûmet evvelâ bir tefsir talep etmişti, encümen bunu tefsir tariki ile muvafık görmedi ve dedi ki, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bir maddesinde idam salâhiyetinden bahsedilmektedir. Diğer maddesinde de örfi mıntıkalarda ahkâm ve suveri icraiye için kanunu mahsus yapılır, denilmektedir. İşte bundan dolayıdır ki, bugünkü maksadın istihdaf ettiğimiz gayeyi temin etmek için bu iki nassın nokta-i telifi olmak üzere madde gelmiştir. Fazla maruzatta bulunacak mevzuum yoktur. Maddenin kabulünü rica ederim.

*Riyaset-i Celileye*

Müzakere kâfidir. Maddenin reye konmasını teklif eylerim

*Elâziz*

*Hüseyin*

*Reis* – Efendim! Evvelâ müzakerenin kifayetini reye koyacağım, bilâhare bu husustaki takrirleri arz edeceğim. Müzakerenin kifayetini kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Müzakere kâfi görülmüştür.

*Riyaset-i Celileye*

Kâzım Karabekir Paşa, kürsüden şimdi vaki olan beyanatında isyana dair esaslı ve derin malûmata vakıf olduğunu ifade eylemiştir. Binaenaleyh kendisinin bu baptaki malûmatını İstiklâl Mahkemesine ve Hükûmete tevdi eylemesini selâmeti memleket namına teklif ve rica eylerim.

*Sinop Mebusu*

*Recep Zühtü*

*Riyaset-i Celileye*

Birinci maddenin berveçhiâtî tadilini teklif ederim.

Maddenin «Bilumum Divan-ı harplerden» fırkasından sonra, bilfiil ve müsellehan isyana iştirak edenler hakkında sadır olan idam kararla-

rı ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevkii müstahdem kumandanları tarafından badettasdik derhal infaz olunur.

*Bursa*

*Osman Nuri*

*(Anlaşılmadı sesleri), (Farkı nedir sesleri)*

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Bu bapta söz söylenmemiştir, söz isterim.

*Reis* – Bilâhare veririm. Şimdi Recep Zühtü Bey'in bir takriri vardır. Takrir temenni mahiyetindedir.

*Ahmet Hilmi Bey (Kayseri)* – Reis Paşa! Bu kürsü serbesttir. Bu kürsüden söylenilen sözler ile İstiklâl Mahkemesini telif etmek âti için tehlikeli bir çığırdır. Binaenaleyh bu ciheti nazarı dikkate almak lâzımdır.

*Reis* – Reye koyacak değilim efendim.

*Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul)* – Arkadaşlar! Bendeniz isyanın müsebbibi hükûmettir veyahut müsebbibi şudur, budur diye bir şey söylemedim. Hikmeti hükümet bu gibi vakayii...

*Refik Bey (Konya)* – Her taraf susturulmuştur. Demediniz mi? *(Gürültüler)*

*Reis* – Bu suretle müzakere devam edemez efendim.

*Muhtar Bey (Trabzon)* – Bizim gibi fırkanın neferleri itiraz ederse anlarım, fakat fırkanın reisi böyle her vakit müdahale eder mi?

*Reis* – Efendim! O daima öyle hararetlidir. *(Handeler)*

*Muhtar Bey (Devamla)* – Geçenlerde de ordu bizim zihniyettedir demişti.

*Kâzım Karabekir Paşa (İstanbul)* – Benim deminki maruzatım hikmeti hükümet icabı, vakayii tabiî gerek hükûmet memurları ve gerek askerî anasır vasıtası ile zamanında haber alır ve zamanında tedbir yapar. Daha uzağı görür ve defaten bir teklif getirir. Her gün böyle «Bu teklif kâfi gelmiyor» diye parça parça mevzularla gelmemesini temenni ettim. İşte asıl bendenizin maruzatımda bu görülebilir. Bu dert yeni değildir ve bunun yeni olmadığını herkes bilir. Bendenizin Şark cephe-

sinde on senelik hayatım geçmiştir. Recep Beyefendi'nin dahiliye vekili olduğu zaman bendenizi lütfen ziyarete geldikleri vakit dahi bunları arz etmedim mi?

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Evet, mukabil maruzatta bulundum.

*Kâzım Karabekir Paşa (Devamla)* – Müsaade buyurun efendim! Kıymetli raporlar vardır, toplayınız dedim ve kendileri de maalesef bir şey yoktur dediler ve Dahiliye Vekilinin en mühim vazifesi; bugün vatanın hayatıyla alâkadar Şark vilâyetleri ile meşgul olmasıdır. Dedim ve aman kıymetli raporlar vardır, bunları tetkik edin, İngilizce, Rusça o kadar eserler yazılmıştır ki; bunlar şayan-ı hayrettir ki, tercüme dahi edilmemiştir. Kemali samimiyetle bir çaresini gösterdim, alınız bunları tercüme ettiriniz dedim. Buradaki samimî beyanatım da budur. Yoksa hükûmet sebebiyet verdi, değildir. Nasıl olur ki; bugün çırpınan Hükümet orada birtakım edaniye kalkın bir şeyler yapın desin. Bu nasıl olur? Onun için yanlış telâkki edilmesin. Benim söylemek istediğim, daima tekrar ederim ki, yapılacak şeyi daha evvel görmek ve daha evvel teklif edip toptan çıkarmaktır. Yoksa İstiklâl Mahkemesini müzakere ettiğimiz zaman da ricam aynı idi. İstiklâl Mahkemesi kâfi midir? O mıntıkada idare-i örfiye ilân ediyorsunuz, bu meseleleri Divan-ı harbi örfilere veriniz, bu şeyleri onlara veriniz daha iyi olur. Maksadım bu idi. Rica ederim suitelâkkiye meydan verilmesin.

*Reis* – Takrir bir ricadır. Bu mevzua taallûk etmez. *(Reye konmaz sesleri)* Osman Nuri Bey'in takriri bir kere dikkatle okunsun. *(Bursa Mebusu Osman Nuri Bey'in takriri tekrar okundu).*

*Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey (Kütahya)* – Efendim! Bu kanunun istihdaf ettiği salâhiyet bu maddenin başında yazıldığı üzeredir. Osman Nuri Bey biraderimiz zuhul etmişler. (Bilfiil) kaydını koymuşlar. Zaten madde, müsellehan isyanın, hatta müctemian zuhuru kaydıyla muteberdir. Yahut harp vukuunda o tarafta idare-i örfiye ilân olunursa o şartla mukayyettir. Şimdi bir (Bilfiil) koyuyorlar. Malûm-u Âliniz isyan müsellâh ve müctemi olduktan ve müctemi olması kaydıyla takyid edildikten sonra bir de buna fiiliyat izafe etmenin manası nedir? Bendeniz bunu anlamıyorum. Bu gibi isyan müsellehan ve müctemian

olursa fiilen olur. Bunun için şu olur ki, müsellâh ve müctemi isyanın harp mıntıkasında herhangi kanuna tevafuk edecek bir şekilde iaşesini götürenler, casusluk edenler, mektubunu götüren getirenler dahi aynı cezaya tabiî surutte duçar olur. Binaenaleyh maddenin başında (Müsellehan ve müctemian isyan vukuunda kaydı kâfidir. Böyle bir şeye lüzum yoktur. Maddenin aynen kabulünü teklif ederim.

*Reis* – Takriri reye koyacağım. İzahat verecek misiniz efendim? Osman Nuri Bey'in takririni nazarı dikkate alanlar lütfen el kaldırsın... Nazarı dikkate almayanlar el kaldırsın... Nazarı dikkate alınmamıştır. Madde aynen okunacaktır.

**Harp ve İsyan sahalarındaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil umum divanı harplerden verilecek idam kararlarının sureti icrasına dair Kanun.**

**Madde 1** – Hali harpte yahut müsellehan ve müctemian isyan vukuunda sahayı harekât ve isyandaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil bilumum divanı harplerden sadır olan idam kararları ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevkii müstahdem kumandanları tarafından badettasdik derhal infaz olunur.

*Reis* – Efendim! Maddeyi aynen reye arz ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Aynen kabul edilmiştir.

**Madde 2** – İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

*Reis* – İkinci maddeyi reyinize arz ediyorum. Kabul edenler el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Aynen kabul edilmiştir.

**Madde 3** – İşbu kanunun icrasına Müdafaa-i Milliye Vekili memurdur.

*Reis* – Efendim! Üçüncü maddeyi aynen kabul edeler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir. Kanunun Heyet-i Umumiyesinin tayini esami ile reye vaz'ı hakkında onbeş imzalı bir takrir vardır. Efendim! Takrir on dokuz imzalı imiş, okunacaktır. *(Yirmi beş imzalı sesleri)*

*Refik Bey (Konya)* – İsimler okunsun.

*Riyaset-i Celileye*

Kanunun heyet-i umumiyesinin tayini esami ile reye vaz'ını teklif eyleriz.

| | | |
|---|---|---|
| *Edirne*<br>Cafer Tayyar | *Erzurum*<br>Rüştü | *Bursa*<br>Necati |
| *Kars*<br>Ömer Lütfi | *İzmit*<br>Mustafa | *Bursa*<br>Osman Nuri |
| *Ordu*<br>Faik | *Dersim*<br>Feridun Fikri | *Mersin*<br>Besim |
| *Bursa*<br>Nurettin | *Karesi*<br>Mehmet Vehbi | *Karesi*<br>Hulûsi |
| *Sivas*<br>Halis Turgut | *Erzincan*<br>Sabit | *Ergani*<br>İhsan |
| *İstanbul*<br>Kâzım Karabekir | *Erzurum*<br>Ziyaettin | *Saruhan*<br>Abidin |
| *Ertuğrul*<br>Halil | *Ankara*<br>Ali Fuat | *Eskişehir*<br>Arif |
| *Erzurum*<br>Raif | | *Erzurum*<br>Münür Hüsrev |

*Reis* – Efendim! Bundan evvel Divan Kâtipliği için rey vermeyen varsa lütfen oraya da reyi versin. Divan Kâtipliği için ârânın istihsali hitam bulmuştur (Hakkı Şinasi Paşa (İstanbul), Mahmut Bey (Siirt), Ali Fuat Paşa (Ankara) divanı riyaset kâtipliğine ait ârâyı tasnife memur edildiler.)

Efendim! Müzakeresi hitam bulan kanunu tayini esami ile reye koyacağım. Kabul edenler beyaz, kabul etmeyenler kırmızı rey pusulası vereceklerdir. (Eskişehir daire-i intihabiyesinden rey istihsaline başlanmıştır.) Efendim! istihsali ârâ hitam bulmuştur.

Efendim! Divan-ı Riyaset Kâtipliği için yapılan intihabın neticesini arz ediyorum. (158) zat reye iştirak etmiştir. (110) rey Kâzım Bey (Giresun) (15) rey Cavit Bey (Diyarbakır), (22) Şevket bey (Kırklareli) (1) Ali Şuuri Bey (Karesi), (2) Mahmut Esat Bey (İzmir), (1) Recep Zühtü Bey (Sinop), (1) Süleyman Sırrı Bey (Bozok), (1) Necati Bey (Bursa), (1) Mahmut Nedim Bey (Malatya) almışlardır. (3) tane de müntenkif vardır. Binaenaleyh (110) rey ile Kâzım Bey (Giresun) Divan-ı Riyaset Kitabetine intihap olunmuştur.

Demin tayini esami ile reye koyduğumuz kanunun netice-i ârâsı: (145) zat reye iştirak etmiş, muamele tamam. (123) kabul, (20) ret, (2) kişi de ismini yazmamıştır. Binaenaleyh kanun 123 rey ile kabul edilmiştir.

Efendim! Yarın öğleden sonra saat bir buçukta içtima etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

*Hitam-ı Müzakerat; Saat: 5.07*

**Divan-ı Harplerden sadır olan idam hükümlerinin sureti infazı hakkında bir kararı tefsire ittihazına dair Başvekâletten mevrut (3/399) numaralı tezkere ve Adliye Encümeni mazbatası**

*Türkiye Cumhuriyeti*
*Başvekâlet*
*Kalem-i Mahsus Müdüriyeti*
*Adet: 6/1412* *21.3.1341*

*Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*

Divan-ı Harplerden sadır olan idam hükümlerinin sureti infazı hakkında bir kararı tefsiri ittihazına dair Müdafaa-i Milliye Vekâleti Celilesinden mevrut tezkere sureti müsaddakası leffen takdim kılınmıştır. Muktezasının ifasına ve neticesinin imbasına müsaade buyurulmasını rica ederim efendim.

*Başvekil*
*İsmet*

*Müdafaa-i Milliye Vekâleti Tezkeresi Başvekâleti Celileye*

Askerî Ceza Kanununun sureti rapten takdimi huzuru samileri kılınan 61 inci maddesinde düşman karşısında veyahut esnayı muharebenin seferberlik halinde cezayı âcil ile ibreti müessire gösterilmesi lâzım geldiği ahvalde ordu veya müfrez fırka kumandanı divan-ı harp mazbatasını zimmeti mesuliyetine alarak icrasını emredüp badelicra divan-ı harp mazbatasını makamı aidine takdim edeceği ve bundan muahhar olan Divan-ı Temyizi Askerî Kanununun 38 inci maddesinde dahi seferde kolordu, müstakil fırka ve ordu kumandanlarının salâhiyeti tenfiziyelerine dahil ahkâmı tariki temyize müracaattan sarfınazarla muhallef bir müşaviri adliye tetkik ettirip muvafakati kanuniyesine cezmi kavi hasıl olduktan sonra tenfizini emredebilecekleri ve salifülarz kanunun 39 uncu maddesinde dahi «seferden kanunen tasdiki âliye iktiranı lâzım gelen idam ve müebbet kürek ve kal'abentlik cezalarını natık hü-

kümlerin bir müşaviri adlinin mütalâanamesini badelistihsal tasdiki âliye arzolunur» denilmekle beraber, Askerî Ceza Kanununun marülarz 61 inci maddesi hükmünün mahfuziyeti tekit ve teyit edilmiş ve ahiren hadise-i isyaniye hasebiyle idare-i örfiye ilân edilmiş olan menatıkdaki sahibi salâhiyet kumandanlar tarafından divan-ı harplerden sadır olan idam kararlarının infaz edilip edilmiyeceği istifsar edilmekte ve isyan sahasına gidecek istiklâl mahkemesince verilecek idam kararlarının vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyetine binaen Meclis-i Âlice tasdik edilmeksizin infazına müsaade edilmiş bulunmakta olduğuna nazaran, aynı mıntıka dahilinde icrayı kaza etmekte bulunan Divan-ı Harplerden sadır olan idam kararlarının da müsellah isyan ve irticai harekâtı hazıranın icabettirdiği seferberlik halindeki müstaceliyet ve ehemmiyete ve mevaddı maruza hükmüne tevfikan infazı lâzım geldiğinin ve düşman karşısında seferberlik halinde cezayı âcili müstelzim ahvalde mevcut ahkâmı kanunuyi mucibince ifayı amel edileceğinin tefsiren tayin ve inbasına müsaade-i samilerini arz ve istirham eylerim efendim.

*Müdafaa-i Milliye Vekili*

*Recep*

*Askerî Ceza Kanunu'nun 61 inci Maddesi*

Düşman karşısında veyahut esnayı muharebenin seferberlik halinde cezayı âcil ile ibreti müessire gösterilmesi lüzumu makamı seraskeriye müracaata meydan vermediği takdirde ordu veya müfrez fırka kumandanı divan-ı harp mazbatasını zimmeti mesuliyetine ahz ile icrasını emredip badelicra vaki olan icra haberi ve müteakiben divan-ı harp mazbatası umum kumandanlık tarafından makamı seraskeriye takdim olunur.

*Adliye Encümeni Mazbatası*

Başvekâletten bilvurud encümenimize havale buyrulan 21.3.1341 tarih ve 6/1412 numaralı tezkere ve merbutatı mütalâa olundu.

Müdafaa-i Milliye Vekâletinin merbut tezkeresi suretinde isyan mıntıkasında icrayı kaza etmekte bulunan Divan-ı Harplerden sadır olan idam kararlarının da müsellâh isyan ve irticaî harekâtı hazıranın

icap ettirdiği seferberlik halindeki müstaceliyet ve ehemmiyete binaen derhal infazı lâzım geldiği cihetle bu bapta düşman karşısında ve seferberlik halinde cezayı âcili müstelzim ahvalde Divan-ı Temyizi Askerî Kanununun 38 inci maddesi ile tevsik olunan Kanun-u Ceza-yı Askerinin 61 inci maddesi mucibince ifayı amel edileceğinin tefsiren tayin ve inbası talep edilmektedir.

Tefsir, müphem ve meanii müteaddiyede hamli kabil olan ibaratı kanuniyenin tayini mânası demek olup, mezkûr 61 inci maddenin hükmü bir düşmanı harici ile vuku bulan hali harbe ve işbu harp esnasındaki seferberlik haline matuf olarak böyle müsellehan ve müctemian vuku bulan isyanı dahilî halindeki vakayi ve ahkâma haizi şumul ve tesir görülememiştir. Şu kadar ki, mesele vatanın hayat ve mevcudiyeti ile şiddetli alâkadar ve bundaki ehemmiyet ve müstaceliyette derkâr olduğundan ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 86 ncı maddesinin son fıkrasında ise «idare-i örfiye mıntıkası ile bu mıntıka dahilinde tatbik olunacak ahkâm ve muamelâtın sureti icrası ve harp halinde dahi masuniyet ve hürriyetlerin tarzı takyit ve taliki kanunla tespit olunur.» denilerek idare-i örfiyelerde tatbik edilecek ahkâmın suret ve tarzı icraasını mütazammın kavanin vaz'ı tecviz edilmiş bulunduğundan, fırka-i mezkûreye istinaden ve meseledeki ehemmiyeti fevkalâdeye binaen yalnız hali harpte ve müsellehan ve müctemian isyan vukuunda sahayı harekât ve isyandaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil bilûmum divan-ı harplerden sudür edecek idam kararlarının âcilen icra edilebilmesini temin için şekli âtideki mevaddı kanuniye tanzim olunarak takdimen ve müstacelen müzakere buyurmak üzere heyet-i umumiyenin nazarı tetkik ve tasvibine arzı tahtı karara alınmıştır.

| | | |
|---|---|---|
| *Adliye Encümeni Reisi*<br>*Saruhan*<br>Mustafa Fevzi | *Mazbata Muharriri*<br>*Çorum*<br>Münür | *Kâtip*<br>*Bozok*<br>Hamdi |
| *Aza*<br>*Konya*<br>Refik | *Aza*<br>*Konya*<br>Tevfik Fikret | *Aza*<br>*Kırşehir*<br>Ali Rıza |

| | | | |
|---|---|---|---|
| *Aza*<br>*Bayazıt*<br>Şefik | *Aza* | *Aza* | *Aza* |

**Adliye Encümenince Teklif Olunan Mevaddı Kanuniye**

**Madde 1 –** Hali Harpte yahut müsellehan ve müctemian isyan vukuunda sahayı harekât ve isyandaki idare-i örfiye mıntıkalarında müteşekkil bilûmum divan-ı harplerden sadır olan idam kararları ordu veya kolordu veyahut müstakil fırka veya mevki müstahkem kumandanları tarafından badettasdik derhal infaz olunur.

**Madde 2 –** İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

**Madde 3 –** İşbu kanunun icrasına Müdafaa-i Milliye Vekili memurdur.

# T.B.M.M.
# ZABIT CERİDESİ

*Doksanıncı İctima*

*7.4.1341 (1925) Salı*

**BİRİNCİ CELSE**

*Bed'i Müzakerat; Saat: 2,30*

*Reis:* Reis Vekili İsmet Bey

*Kâtipler:* Kâzım Bey *(Giresun)*, Hakkı Bey *(Van)*

***1. – Genç hadise-i isyaniyesinin vaziyeti hazırası hakkında Meclis-i Âli'nin tenvir olunmasına dair Sivas Mebusu Halis Turgut Bey'in Başvekâletten suali ve Başvekil İsmet Paşa'nın şifahî cevabı***

*Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine*

Tebligatı resmiyelerden ve gazetelerden edindiğimiz malûmata göre genç hadisesi itfa ve tenkil edilmek üzeredir. Biran evvel sureti tenkil ve tedibi vatanın menafii âliyesinden olan bu hadisenin vaziyeti hazırası hakkında Hükûmetin Meclis-i Âli'yi tenvir eylemelerini rica ederim efendim.

*Sivas*
*Halis Turgut*

*Başvekil İsmet Paşa (Malatya)* – Sivas Mebusu Muhtereminin suali üzerine Meclis-i Âliyi bir ay zarfındaki hadisat hakkında hemen tenvir etmeye hitap ettim. Derhatır buyurursunuz ki, bundan bir ay ev-

vel biz vaziyet aldığımız ve Meclis-i Âli Genç hadisesi üzerine memlekette tahaddüs eden bir derdi tedavi etmek kararını verdiği zaman, vaziyet Diyarbekir şimaline kadar bir kaç merkeze isyanın sirayet etmesi halinde idi. Bundan sonra vaziyet durmadı, asiler 7/8 Mart gecesi kâbili cem olan bütün kuvvetleriyle bir noktayı münciye addettikleri Diyarbekir üzerine taarruzlarını tevcih ettiler. Hakikaten Diyarbekir üzerine taarruz etmekte kendi hesaplarına bir takım menfaatleri vardı, akıllı işiydi. Bundan sonra bir taarruzda muvaffak olamadılar, zayiatla tardolundular. Sonra Diyarbekir'in şarkına doğru Silvan'a taarruz ettiler, orasını da aldılar, sonra Mardin üzerine teveccüh ettiler, Beşirin ve Behrameti mıntıkalarına vaziyet ettiler. Ondan sonra, Şimalde Palo civarında *-Palo zaten Mart bidayetinde ellerinde idi-* şimalinde tevcihi fesat ettiler, daha bir takım yerleri Malazgirt, Bulanığ'a kadar aldılar, Muş'un irtibatını kestiler.

Bununla da iktifa etmediler, Malatya vilâyetine kadar hulul ederek (Pötürke) kazasında fesat yaptılar, Çemişkezek'e dayandılar, (Eyin) hududuna geldiler. Görüyorsunuz ki, biz (Vaziyet ciddidir, mühimdir) dediğimiz zaman, zan ve vehim üzerine söz söylememişiz. Ciddi ve ehemmiyetli bir vaziyet karşısında bulunduğumuzu izhar ve ispat etmişiz. Tedaviri mukavele meyanında kısmen seferberlik ilân edilmişti. Meclis-i Âli'nin vatanı müdafaa için vaki olan daveti üzerine vatandaşlar şevk ve gayret ile ve kemali tehalüfle şitap ettiler. *(Bravo sesleri);*

Seferberlik muntazam, şuuri ve vicdanı azim ve hevesle cereyan etmiştir. *(Bravo sesleri)* Sulh faaliyeti için saadet yuvasını henüz kurmaya başlamış olan vatandaşları Cumhuriyet düşmanları aleyhine vazifeye davet ettiğiniz zaman hepsi silâhbedest olarak gidiyorlardı. Fakat çok haklı bir hiddet ile mahmul idiler. Asiler bu güne kadar dahi inkita etmeyen silâhı fesatlarında çok tesir ümit etmişlerdir. Askerlerimiz fesat yuvalarına temas ettikleri vakit üzerlerinde muhtelif mukaddesat yazılmış olan bir çok bayraklarla, bir çok gürültülerle gece gündüz efkârı teşvik etmeye çalışıyorlardı. Ciddî müsademeler oldu. Evvelâ Diyarbekir'in surlarından itibaren kıtaatımızın bulunduğuduğu yerlerde, ciddi müsademe etmez vaziyette göründüler ve kendilerince muhkem addettikleri mevakiye kadar çekilerek orada çok kuvvet sarfettiler ve fakat Cumhuriyet evlâtlarının sert ve kesin silâhları karşısında her gün bir derece daha eriyerek mütemadiyen hüsrana uğradılar *(brava sesleri, alkışlar).*

Vaziyeti ilk defa teşrih ettiğimiz zaman, asilerin esasen Mart nihayetinde umumî mahiyette bir kıyamı tasmim etmiş olduklarını tahmin ediyorduk. Ve buna ait delâilimiz vardı. Hakikaten yirmi Marttan sonradır ki hadise en büyük şümulünü göstermiştir. İsyanın tevessü ettiği bir çok yerlerde, vaziyet ciddidir ve tedaviri ciddiye lâzımdır. Tehalükü ile, şidabiyle gece gündüz düşünerek tedbir bulmaya, kıtaat yollamaya çalıştığımız içindir ki isyan kapılarında fesat kapılarında düşmanlarla karşılaşmışızdır. Siverek ancak bu süratle kurtuldu. Siverek hududuna gelen asiler bizim Sivereğe yetişen kıtaatımızla karşılaştıkları için fesatlarını tevsi edemediler. Çemişkezek hududu keza ancak bu süratle kurtuldu. Yukarda (Malazgirt)den Piran'a kadar tevessü eden isyanlar, Şimalden tevcih ettiğimiz kataatın, mühim kapılara ussatla beraber aynı zamanda gelmesi sayesinde kurtulabilmiştir.

Görüyorsunuz ki zan ve vehim üzerine memleket idare edilmiyor. Hadisatın istilzamatı hakikiyesine müsteniden ve tedaviri ciddiyeyi vaktiyle görmek sayesinde vaziyetlerin önüne geçebiliyoruz. *(Bravo sesleri) (Alkışlar).* Bu günkü vaziyet şudur: Asiler hemen her taraftan tard olunmuşlardır. (Silvan) ve (Beşiri) kıtaatımızın tahtı hakimiyetindedir. (Hazro) civarında tathirat yapıyor. (Hani), (Lice) (Piran gibi Şeyh Said'in başlıca merkezi faaliyeti olan mıntıkalar elimizdedir. (Elâziz) civarında tahrik ettiğimiz kuvvetler Palo'yu almışlar Çapakçur üzerine yürümektedirler. Muş'un irtibatı açılmıştır. Şimalden Varto'dan gelen kıtaat o civardaki tek tük menabii fesadı tathir etmektedir. Ussadın vaziyetinde görülen şudur:

Mamureler civarında, ki mamureler her türlü hareket için birer menbağı kuvvet addolunabilir, buna istinaden ilk defa memureler civarında tecrübe ettikleri talihlerini kaybettikten sonra şimdi daha dağlık mıntıkalara çekilmişlerdir. Fakat teslimi silâh etmediler, teşkilâtlarından vazgeçmediler. Tabiî her taraftan mahsur bir halde *-kendi akıllarınca çok kuvvetli olduğunu farz ettikleri dağların kendi aleyhlerinde birer mezar olduğunu henüz idrak etmemişlerdir-* Genç civarında bulunan, menî'atı malûm dağlara iltica etmişlerdir. Bunlara karşı harekâta devam olunmaktadır. Biz harekâtı katiyeye Mart nihayetine doğru, takriben 27 ve 28 Mart tarihlerinde başlamıştık. Bunun istihsal olunmak lâzım gelen ilk semaratı ilk netayici tahminimize isabet verecek kadar katî ve müessirdir.

Ancak Meclis-i Âliye arz etmeye mecburum ki harekât bitmiştir gibi bir söz ifade edecek vaziyette değilim, henüz harekât bitmemiştir.

Bir defa harekâtı askeriyeyi intaç edeceğiz. Erbabı fesat, ne kadar uzak ve menî' yerlere iltica etmişlerse oraların kendilerine mezar olduğunu anlayacaklardır, bu bir, ikincisi harekatı katiye bittikten sonra bu havali de ve alel umum bilhassa ve böyle irticaî dine müstenit tesvilâtı siyasiye yapmak hususunda müstait olan havali de bu imkânı serdedecek tedabir alacağız. İdarî, adlî tedabir alacağız. Bu tedabiri Meclis-i Âli'nin nazarı mütalâa ve nazarı tasvibine arz edeceğiz. Ümit ederim ki kuvvetle kaniyim ki harekât üzerinde idrak ettiğimiz netayiç ve ondan sonra ki idare-i islahat, memleketin bilhassa o havalesinde ve bilvesile diğer yerlerinde de tesir hasıl edecektir. Buna her halde muvaffak olacağız ve behemehal muvaffak olacağız. Bu münasebetle seferber olarak Cumhuriyeti müdafaaya koşmuş olan vatandaşların sarfettikleri gayreti Meclis-i Âli huzurunda lisanı şükranla yadetmek isterim. *(Alkışlar).*

Bir tehlike olduğu zaman bütün vatandaşların ilk düşüneceği şey tehlikeyi süratle izale etmektir. Tehlikenin süratle izalesi vazife başına davet olunanların süratle, biran teahhür etmeksizin, onu ifasiyle kâbildir. Ve yapılacak şey şiddetle aslâ müsamaha etmeksizin behemehal fesadı bastırmaktan ibarettir. En kısa ve en kestirme yol, budur. Kemali iftiharla Meclis-i Âlinize arz etmeye mecburum ki düşman karşısına sevkettiğimiz vatandaşlar, bu süratla ve bu şuurla, binaenaleyh ciddiyet ve katiyetle hareket etmişlerdir. Süratle neticeyi idrak ettikten sonra onları mahsulu gayretlerinin verdiği hazzı vicdanı ile kendi yuvalarının inkişaf ve tekemmülâtına vakfetmek imkânını da göreceğiz. Bittabi bugün tedaviri askeriye devam etmektedir. Tedaviri askeriyenin nihayetine kadar henüz ciddî ve mühim safhasında bulunan tedaviri askeriyenin nihayetine kadar ondan sonra ittihaz edeceğiniz tedavir hakkında, maruzatta bulunmak imkânı yoktur. Meclis-i Âli müsaade buyurursa bilâhare derpiş edeceğimiz tedaviri ayrı bir celse de huzurunuza arz edeceğim. *(Muvafık sesleri) (Alkışlar).*

*Halis Turgut Bey (Sivas)* – Başvekil Paşa hazretlerinin Meclis-i Âli'ye tenviren vaki olan izahatlarına teşekkür ederiz. Hadisenin itfa edilmek üzere olduğunu lisanı resmi ile burada izah ettiler. İnşallah ba-

kiye kalanda kâmilen itfa edilir ve bu hadise de ilelebet çıkmamak üzere bir daha gömülmüş olur.

*Başvekil İsmet Paşa (Malatya)* – Yanlış bir nokta-i nazara mahal vermemek için Meclis-i Âli'den bir noktayı arz için, tekrar müsaade isterim. Hadisenin itfası için tedabiri katiye ittihaz edildiği ve büyük muvaffakiyetler, katî muvaffakiyetler istihsal edildiği emri vakidir. Kezalik bundan sonra asilerin herhangi bir ümide kapılmalarına mahal kalmayacak sarih bir vaziyet karşısında bulunduğumuz doğrudur. Ancak harekât bitmemiştir, devam ediyor. Harekâtı katiye safhasını bitireceğiz. Ondan sonra tedabiri idariye ve islahiye arz edeceğiz. Meclis-i Âlice bitmiş ve artık bir vaziyet kalmamış gibi benim ifade etmediğim bir mana anlaşılmamak için arzı maksada mecbur oldum.



Kuğulu Hacı Hüseyin beraet etmiştir.



İsyan elebaşlarından Kör Sadi.



Şeyh Tahir'in "binbaşısı" Hüseyin oğlu Mehmet.



Şeyh Said'in yakalandıktan sonra Diyarbakır'a getirilişi...



Sağda: Elazığ Cephe Komutanı Şeyh Şerif
Solda: Drahimili mevki kumandanı Hasan Fakih

Osman Selim KOCAHANOĞLU

# DERVİŞ VAHDETÎ ve 31 Mart Çavuşlar İsyanı

✦ Aile faciasının içine doğan çocuk (Kıbrıs 1869). 4 yaşında mektebe verilen, 5 yaşında Kur'anı hatmeden, 14 yaşında hafız olan duygulu, hırslı ve zekî bir çocuk... ✦ **16 yaşında annesi kuyuya atlayıp intihar eden, 17 yaşında babası kazaya kurban giden, iki kardeşi veremden ölen bir ailenin dramı?...** ✦ 20 yaşında Ayasofya Camii müezzini ve Nakşibendi Tarikatına giriş... Vahdetî Kilise vaazlarına devam ediyor, niçin? ✦ **Protestan papazın ağına düşüş ve İngiliz memuriyeti... İçkili danslı balolu eğlencelerde beyaz eldivenli Vahdetî...** ✦ Vahdetî İngiliz ajanı olabilir mi?... Jön-Türk mikrobu ve bir Yıldız hafiyesi... ✦ **Vahdetî'nin İstanbul'a gelişi ve memuriyeti (1900)... Muhacirin komisyonu ve Memduh Paşa'nın yalısında ramazan imamlığı...** ✦ Vahdetî'yi Paris'e ajan olarak kim gönderdi?... Vahdetî velinimeti Memduh Paşa'yı niçin jurnalledi?... ✦ **Vahdetî'ye Mehterhane işkencesi ve Diyarbakır sürgünü...** ✦ Ziya Gökalp ve Vahdetî. ✦ **Diyarbakır menfası ve Vahdetî'nin bir kaçış hikayesi** ✦ İslamcı Vahdetî Volkan Gazetesi'ni çıkarıyor?... ✦ **Vahdetî'nin Hüseyin Hilmi Paşa'ya şantajları...** ✦ Vahdetî Enver Paşa'yı niçin seviyor?... ✦ **Kabeye konacak kurşun ve hürriyet fedaileri** ✦ Pirinç tanesine yazılan FATİHA ve bir sünnet oyunu... ✦ **Vahdetî tam bir Türkçe ustası...** ✦ Nişantaşı koyunları ve Şeyh Ebulhüdâ Efendi?... ✦ **Mason localarına karşı İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti kuruluyor...** ✦ Yeşil konaklı Nakşî şeyhi kim?... ✦ **Vahdetî'yi ölüme sürükleyen Yıldız köstebeği İsmail Hakkı...** ✦ İ.M.C.'nin kurucuları kimlerdir?... ✦ **İ.M.C. içindeki gizli mücadele ve Ayasofya gösterisi...** ✦ Vahdetî'ye tehdit mektupları ve geliyorum diyen ihtilâl... ✦ **Vahdetî'nin de mürtecileri var...** ✦ Çavuşların isyanı başlıyor... ✦ **Ayasofya Meydanı'nda bir gazanfer...** ✦ Meclis-i Mebusan baskını ve Şeyhülislâm Ziyaeddîn Efendi... ✦ **Vahdetî Abdülhamid huzurunda...** ✦ Hareket Ordusu ve Vahdetî'nin kaçışı... ✦ **Şehzade Vahdettin ve Volkan'ın mehdîsi...** ✦ Vahdetî'nin yargılanması ve idamı... ✦ **İsmail Kemal Olayı ve Meclis-i Mebusan belgeleri...**

# SÜLEYMAN KÂNİ İRTEM
# BÜTÜN ESERLERİ

1
Osmanlı Sarayı ve
HAREMİN İÇYÜZÜ

2
Abdülhamid Devrinde
HAFİYELİK VE SANSÜR

3
ŞARK MESELESİ
Osmanlı'nın Sömürgeleşme Tarihi

4
MAKEDONYA MESELESİ

5
MISIR YEMEN HİCAZ MESELESİ

6
YILDIZ VE JÖN-TÜRKLER

7
MEŞRUTİYET DOĞARKEN

8
BİLİNMEYEN ABDÜLHAMİD

**Temel Yayınları / *Tarih Dizisi***

# ALİ FUAT CEBESOY
# BÜTÜN ESERLERİ

1
Sınıf Arkadaşım ATATÜRK

2
MİLLÎ MÜCADELE HÂTIRALARI

3
SİYASÎ HÂTIRALAR (I)
*(Büyük Zaferden Lozan'a)*

4
SİYASÎ HÂTIRALAR (II)
*(Lozan'dan Cumhuriyete)*

5
BİLİNMEYEN HATIRALAR
*(Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri)*

6
KUVA-YI MİLLİYENİN İÇYÜZÜ
*(Bilinmeyen Hatıralar Cilt: 2)*

7
MOSKOVA HÂTIRALARI

**Temel Yayınları / Tarih Dizisi**

# İstiklâl Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Bey'in Anıları

Şeyh Said'i idama mahkum eden Şark İstiklâl Mahkemesi savcısı Ahmet Süreyya Bey'in bizzat kaleme aldığı bu anılar, 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Sait isyanı üzerine şimdiye kadar yayınlanmış çok sayıdaki eser arasında en kapsamlı ve ilginç olanıdır...

*Bu kitaptaki bütün açıklamalar, İstiklal Mahkemesi dosyalarında bulunan mahkeme zabıtları, vesikalar ve soruşturma evrakı ile TBMM. zabıtlarında görülebilecek kayıt ve belgelere dayanmaktadır.*

Bu konuda çok sayıda neşriyat yapılmasına rağmen tarihin meçhulünde kalmış bu isyanın bütün safhalarını ve perde arkasında kalanları aydınlatmak amacıyla, isyandan otuz iki sene sonra kaleme aldığı anıları hakkında yazar şunları söylemektedir:

*"Bu kitap kaleme alınırken hiçbir şahsı, hiçbir câmiayı, hiçbir muhîti, şahsen kötülemek gibi çirkin ve gayri ahlaki bir zihniyet ve maksat, asla hatır ve hayalimizden bile geçmemiştir..."*

Elinizdeki kitap, 1925 yılında cereyan etmiş bir olayın sağduyu ile değerlendirilebilmesi için gereken sürenin, okuyucu için de, tarih için de artık yeterince işlemiş olduğuna tanıklık etmektedir...

TEMEL YAYINLARI

ISBN 975-410-076-4

9789754100761